

Erdem

ISSN:1010-867-X

Atatürk Kültür Merkezi Dergisi Sayı 45-46-47 2006

© Atatürk Kültür Merkezi

Erdem

ISSN: 1010-867-X

Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Sayı **45-46-47** 2006

Journal of Atatürk Culture Center, Issue **45-46-47** 2006

Nisan, Ağustos ve Aralık Aylarında Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergi
International Peer Reviewed Journal Published in April, August, and December

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL ve TARİH
YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL
FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ATATÜRK CULTURE CENTER

Erdem

Cilt / Volume: 15
Sayı / Issue: 45-46-47

Atatürk Kültür Merkezi Dergisi

Kurucusu / Founder **Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı** (1913-1993)

Sahibi / Owner on behalf of Atatürk Atatürk Kültür Merkezi
Culture Center adına Başkan

Prof. Dr. Osman Horata

Editörler / Editors **Prof. Dr. Nurettin Demir** (Başkent Ü)
Dr. Alev Kâhya-Birgöl (AKM Uzmanı)
Uzm Alim Yanık (AKM Uzmanı)

Yazı İşleri Müdürü / Journal **İmran Baba**
Administrator

Yayın Kurulu / Editorial Board **Prof. Dr. Ali Fuat Bilkan** (TOBB ETÜ)
Prof. Dr. Nihat Boydaş (Gazi Ü)
Doç. Dr. Recep Boztemur (ODTÜ)
Prof. Dr. Melek Dosay-Gökdoğan (Ankara Ü)
Yrd. Doç. Dr. Nevin Ünal-Özkorkut (Ankara Ü)
Prof. Dr. Hakkı Acun (Gazi Ü)

Hakem Kurulu / Referees Board **Prof. Dr. Şerif Aktaş** (TOBB ETÜ)
Yrd. Doç. Dr. İnanç Atılğan (TOBB ETÜ)
Prof. Dr. Ali Fuat Bilkan (TOBB ETÜ)
Prof. Dr. Nihat Boydaş (Gazi Ü)
Doç. Dr. Recep Boztemur (ODTÜ)
Dr. Müjgân Cunbur
Prof. Dr. Halit Oal (Gazi Ü)
Yrd. Doç. Dr. Birten Çelik (ODTÜ)
Prof. Dr. Beylü Dikeçligil (Erciyes Ü)
Prof. Dr. Abide Doğan (Ankara Ü)
Prof. Dr. Yavuz Ercan (Ankara Ü)
Doç. Dr. Çağrı Erhan (Ankara Ü)
Prof. Dr. Temuçin Ertan (Ankara Ü)
Prof. Dr. Kenan Gürsoy (Galatasaray Ü)
Prof. Dr. Osman Horata (Hacettepe Ü)
Prof. Dr. Esin Kâhya (ODTÜ)
Prof. Dr. Nesrin Karaca (Marmara Ü)
Prof. Dr. Alev Kuru (Gazi Ü)

Prof. Dr. Hasan Onat (Ankara Ü)
Prof. Dr. Mehmet Öz (Hacettepe Ü)
Prof. Dr. Ahmet Sevgi (Selçuk Ü)
Doç. Dr. Nuran Tezcan (Bilkent Ü)
Prof. Dr. Berin U. Yurdadoğ
Doç. Dr. Ali Peker Uzay (ODTÜ)
Prof. Dr. Ayşıl Yavuz (ODTÜ)
Doç. Dr. Dilek Yalçın (Hacettepe Ü)
Dr. Zeynep Yürekli-Görkay (TOBB ETÜ)

Yönetim Yeri / Managing Office	Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, 133 06570 Maltepe - Ankara, TURKEY
Telefonlar / Telephones	Santral : (+90.0312) 232 22 57 - 231 23 48 Yazı İşleri/Editorial: (+90.0312) 232 43 21
elmek / e-mail	erdemdergisi@gmail.com
web / web	www.akmb.gov.tr
Abone İşleri / Subscription	Vedat Demirbaş (+90.0312) 232 39 13 Belgegeçer (Faks): (+90.312) 232 43 21
Fiyatı / Price	6 YTL. (Posta ücreti hariç) Sixty U.S Dolars: Subscription (for Only Issue) 25 USD Per annum
Posta Çek Numarası	212938
ISSN	1010-867-X
Kapak Tasarımı / Cover Design	Burak Tarlakazan
Sayfa Tasarımı /Page Design	Düş Atelyesi (312) 215 70 37
Baskı Yeri ve Tarihi / Press House and Date	Sarıyıldız Basımevi, İstanbul Cad. Aktim İş Merkezi 11/45 Akköprü-Ankara (312) 342 16 14 Ankara, Şubat 2007 / Ankara, February 2007

Not: Makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarına aittir. Yazıların yayın hakkı merke-
zimize devredilmiş sayılır. Bu devir sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Osman Horata	Başlarken / <i>Foreword</i>	VII-VIII
MAKALELER ARTICLES		
Aygün Attar	Rus-Türk İlişkileri Perspektifinden Rusya'nın Doğu Anadolu Politikaları <i>Russian Politics towards East Anatolia from the Perspective of Russian- Turkish Relations</i>	1 - 18
Cemal Avcı	XX. Yüzyılın Başlarında Amerika'ya Osmanlı Göçleri <i>The Ottoman Migration to America in the early 20th Century</i>	19-34
Deniz Demirarslan	Osmanlı'da Modernleşme/Batılılaşma Sürecinin İç Mekân Donanımına Etkileri <i>Effects of the Process of Modernisation/ Westernisation on Interior Design in Ottoman Empire</i>	35-66
S. İrem Dizdar	19. yy. Sivil Mimari Örneklerinde İstanbul'daki Taş Odalar <i>Storerooms in İstanbul in the Civil Architecture in 19th Century</i>	67-86
Ertan Gökmen	Cevdet Paşanın Bir Aylık Aile Bütçesi <i>A Monthly Family Budget of Cevdet Pasha</i>	87-108
Salih Özer	Millî Kütüphane Hadis Elyazmalarının Osmanlı Hadis Edebiyatı Çerçevesinde Analizi <i>Analysis of the Hadith Manuscripts in the Turkish National Library within the Framework of the Ottoman Hadith Literature</i>	109-127
Abdullah Şengül	Değişimin Öncüleri: Model Şahıslar ve Türk Edebiyatına Yansımaları <i>Pionners of Change: Model Characters and their Reflections to Turkish Literature</i>	129-154

Kadir Temurçin/ Hasan Babacan	XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Isparta Şehrinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Gayrimüslimler <i>The Socio-Economic Structure and the non-Muslims in Isparta in the First Half of the Nineteenth Century</i>	155-182
Emine Tuğcu	Sâfî'nin Hasbîhâl'inde Rüşvet <i>Bribery in Hasbîhâl-i Sâfî</i>	183-194
Gül Tunçel	Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki İbrıklar <i>Water Ewers in the Topkapı Palace Museum</i>	195-212
Ramazan Uykur	Denizli'de Bilinmeyen Bir Yapı: Tavas Hırka Köyü Camisi <i>An Unknown Construction in Denizli: Hirka Köyü Mosque in Tavas</i>	213-233
Sabri Zengin	Tokat Halkevinin Yayınladığı Yeni Tokat Dergisinde Yer Alan Yazılara Göre Türk Devriminin Genel Özellikleri <i>The General Characteristics of the Turkish Revolution According to the "Yeni Tokat" Journal Published by Tokat Halkevi</i>	235-254
Yayın Tanıtım	<i>Book Review</i>	
Ayşenur Külahlıoğlu -İslâm	Yeniden "Zamanın Elinden Tutmak" Erdem Yayın İlkeleri Duyuru	255-260 261 262

Başlarken

Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek kurumuna bağlı dört kuruluştan biri olan Atatürk Kültür Merkezi, kültürel alanda bilimsel çalışmalar yapmak; bu alandaki çalışmaları teşvik etmek, desteklemek ve onurlandırmak üzere 1983'te kurulan, kamu tüzel kişiliğine sahip, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin temel kurumlarından biridir.

Merkezimiz, kuruluş kanununda oluşan yasal boşluklardan kaynaklanan bazı zorluklara karşılık, geçen süre içinde bilim ve kültür hayatına yaptığı katkılarla kurumsallaşma yolunda önemli bir mesafe kat etmiştir. Bundan sonra da, atılan temeller üzerinde, bilimsel liyakati, sürekli gelişimi esas alan, toplumun ve bilim dünyasının taleplerine duyarlı, şeffaf, etkin bir hizmet anlayışıyla çalışmalarını devam ettirecektir.

Atatürk Kültür Merkezi, bilimsel etkinliklerde bulunan akademik bir kurum olmanın yanında; kökleri tarihin derinliklerine kadar uzanan Türkiye Cumhuriyeti'ni "ilelebet payidar" kılacak, kurucu Önder'in ifadesiyle "milletin seçiyesi"nde saklı "değer"lerin yaşaması ve yaşatılmasını varlık sebebi addeden bir kurumdur.

Ülkemizin, çağdaş medeniyetler seviyesine erişerek, uluslararası toplumun saygın bir üyesi olması; hayatı doğru okuyabilmekten, insanıyla, kurumlarıyla sağlıklı atan nabızlara sahip olmasından geçmektedir. Atatürk Kültür Merkezi de, bilim ve kültür hayatının nabzının sağlıklı atmasında önemli misyon üstlenen bir kurumdur. Bunun bilinciyle, Cumhuriyetimizin 100. yılı arifesinde bu amaca mütevazı da olsa katkıda bulunabilmenin onurunu yaşıyorum.

Sürekli yayınlarımızdan Erdem ve Bilge, Atatürk Kültür Merkezinin önemli vitrinlerindedir. Bilindiği gibi köklü bir geleneğe sahip olan dergiler, en az ait oldukları kurumlar kadar tanınırlar. Erdem ve Bilge de bu amaçla yola koyulan iki yayın organımızdır.

Atatürk Kültür Merkezi'nin kurucu başkanı Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı tarafından, 1984 Aralık ayında yayımlanmaya başlayan Erdem, kültürel alandaki

bilimsel makalelere yer veren bir dergidir. Zaman zaman oluşan bazı aksaklıklara karşılık dergimiz şu ana kadar 44 sayı yayımlanmıştır. Bilge ise, Erdem'den farklı olarak; bilim ve fikir eserlerinin tanıtılması, tahlili ve eleştirilmesi konusundaki boşluğu gidermek amacıyla 1994 Temmuz'unda Prof. Dr. Sadık Tural tarafından yayımlanmaya başlanmıştır. Ellinci sayısı çıkmak üzere olan Bilge, bu süreçte içinde ilmi, yapıcı tenkidin önemine dikkat çekmede üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmiştir.

Erdem, bilim ve kültür hayatına hizmetlerini bundan sonra, sürekli gelişim anlayışıyla devam ettirecektir. Bu da her şeyden önce sizlerin ilgisiyle gerçekleşecektir. Bizlerden tenkid ve tavsiyelerinizi esirgememenizi ümit ediyoruz. Erdem ailesi olarak, bizler sizlerin bu ilginize en iyi şekilde karşılık verme gayreti içinde olacağız. Bu amaçla, derginin kapağından başlayarak sayfa tasarımına kadar bazı değişikliklerimiz oldu. Bunun yanında, hakemli bir derginin gerektirdiği düzenlemelerle ulusal ve uluslararası dizin kurumlarının ölçütlerini karşılamaya dönük küçük değişikliklerimiz oldu. Bu sayıyı, 2006 yılı için birleşik olarak çıkardık. Amacımız bundan sonra Erdem'i daha nitelikli ve belirlenen tarihte düzenli olarak çıkarabilmektir. Ayrıca dergimize yazarın bir web sayfası dergi elinize ulaştığında hizmetinize açılmış olacaktır. Bu sayıdan itibaren, derginin çıktığı ay o sayının özlere ve anahtar kelimelerine web sayfamızdan ulaşmış olacaksınız. Takip eden yılda da yazıları tam metin hâlinde sunabilmeyi hedefliyoruz.

Yayın kuruluşumuzda, bazı yeni arkadaşlarımız görev aldılar. Fakat bu sayının içeriğinin oluşumunda önceki editörümüz Berin U. Yurdadoğ ve üyelerimiz Prof. Dr. Şerif Aktaş, Prof. Dr. Beylül Dikeçigil, Prof. Dr. Esin Kahya, Prof. Dr. Ersin Onay, Doç. Dr. Recep Boztemur, Dr. Müjgan Cınbur'un da katkıları oldu. Önceki yayın kurulu üyelerimiz bundan sonra daimi hakem kurulu Recep Boztemur ise yayın kurulu üyesi olarak dergimize katkıda bulunmaya devam edecektir. Erdem'in bu güne kadar gelmesinde emeği geçen herkese teşekkür eder, kurucu başkanımız Aydın Sayılı'ya ise rahmetle anarak, sizlere layık bir dergi sunabilme ümidiyle aramıza yeni katılan arkadaşlarımıza başarılar dilerim.

Prof. Dr. Osman HORATA

Başkan

RUS-TÜRK İLİŞKİLERİ PERSPEKTİFİNDEN RUSYA'NIN DOĞU ANADOLU POLİTİKALARI

Aygün ATTAR*

ÖZ

Osmanlı ile Rusya arasında fiili olarak 1700 yılından itibaren başlayan gerginlik ve savaş dönemi genel bir bakış açısı ile dünyanın en uzun savaş dönemlerinden birisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu savaş döneminde taraflar dönemin askeri-politik kuralları gereğince birbirlerine karşı çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir. Bunlar genellikle karşı tarafın askeri ve ekonomik yönlerini mahvetmeye yönelik fiziki saldırılar idi. Ancak xix. yüzyılda politik anlayış çok daha ince bazı kurgular geliştirdi ve politikanın bir devamı olan askeri stratejiler de bundan etkilendi. Özellikle etnik yapılar üzerinden rakip devletin gücünü kırmaya, iç huzursuzluk çıkarmaya yönelik bu girişimler çok uluslu devletler için çok daha sıkıntılı bir süreç yarattı. Devletler bu politika sayesinde savaş yolu ile elde edebilecekleri bir bölgeyi isyan ettirme veya hâkimlerine sırt çevirme yolu ile ele geçirmek veya topraklarını rakip devletten ayırma sayesinde çok daha az maliyetli bir şekilde amaçlarına ulaşmaya başladılar. Rusya' da da bu politik anlayış xix. yüzyılın hemen başlarında kendisini göstermiştir. Rusya bir yandan Balkanlarda Bulgarları, Sırpı, Hırvatları, Yunanlıları panslavist ideoloji yolu ile Osmanlı devletinden koparmayı hedeflerken Güney bölgelerindeki Ermenileri dini ayrılık, Kürtleri de milliyetçi ideolojinin aşılması yolu ile Osmanlı ülkesinde karışıklık çıkarmalarını ve hatta olabiliyor ise ayrılımlarını amaçlayan politikalar üretmişlerdir. Bunu yaparken Ruslar son derece dinamik bir bilim camiasına sahip olmalarının avantajını sonuna kadar kullandılar. Dünyaca isim yapmış bilim adamları bu politikalar merkezinde neşir yaparlarken bilimi manipüle etmekten de geri durmamışlardır. Onların çalışmaları da Osmanlı ülkesinde önemli politik hadiselerin yaşanmasına neden olmuştur. Böylelikle şunu diyebiliriz ki Moskova ve Petersburg'da ve diğer önemli kentlerde üniversitelerde üretilen teoriler, ajanlar ve konsoloslar sayesinde Osmanlı toprakları içinde pratiğe geçirilmiştir.

Makalemizde Rusya'nın Ermeni ve Kürtlere yönelik politikalarını irdeleyerek özellikle xix. yüzyılda tarihçilik yolu ile ortaya çıkarılan toplumsal ayrılık ve aykırılıkları inceleyerek üzerinde çokça söz söylenen önemli bir konuyu aydınlığa kavuşturmaya gayret edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Osmanlı devleti, Ermeniler, Kürt aşiretleri, büyük elçi, entelektüeller.

* Prof. Dr. Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Kütahya, a_attar@mynet.com

ABSTRACT

Russian Politics towards East Anatolia from the Perspective of Russian-Turkish Relations

Within a general perspective it is possible to say that the period of war and tension which commenced between the Ottoman Empire and Russia in 1700 is the longest war period ever been witnessed worldwide. During this period of war, parties have developed various strategies in compliance with military-political regulations of the period. These strategies generally consisted of physical attacks aimed to destroy the military and economic forces of the opposing side. However in the 19th century political comprehension elaborated much more intricate speculations and the military strategies which were the continuance of these policies were affected by these speculations. These attempts aiming to deplete the power of the opposing state and to create internal unrest especially by exploiting ethnical structures engendered distressed times for multinational states. Because of this policy, states began to attain their objects with lower costs by provoking riots in the region and making them turn their back on their rulers or by separating their lands from that of opposing side's and consequently conquering the land easily. This political comprehension arose in the beginning of the 19th century in Russia. While planning to separate the Bulgarians, Serbians, Croatians and Greeks of the Balkans from the Ottoman Empire by planting Pan Slavist ideology, Russia also developed strategies in order to incite chaos and make them break up from the Empire by insemminating religious uniformity ideologies among Armenians in the southern region and nationalist ideologies among Kurdish people. During the implementation of these strategies Russians benefited from the advantages of having an extremely dynamic science community. Even world-renowned scientists haven't abstained from manipulating the science while making publications within the circle of these policies. Their works have given rise to important political incidences in the Ottoman Empire. Thus we may state that the theories produced in the universities in Moscow, Petersburg and other important cities were put into practice with the help of agents and consuls within the borders of Ottoman Empire.

In our paper we will attempt to clear up an important matter which has long been subject of debate by explicating the policies of Russia over Armenians and Kurds and especially by studying the social disunity and disagreement in the 19th century revealed thanks to historiography.

Key Words: Russia, Ottoman Empire, Armenians, Kurdish tribes, ambassador, intellectuals.

Giriş

XX. yüzyılın ilk iki on yılında Osmanlı devleti oldukça ilginç bir süreç yaşamıştır. Bir yandan toplumsal anlamda çeşitli gelişmelere sahne olan Osmanlı devleti, diğer yandan ekonomik ve siyasi anlamda olumlu ve olumsuz yönleri zor çizilebilen inişli çıkışlı bir süreç geçirirken, fikir yaşamında büyük bir gelişme göstermiş, öte yandan da büyük devletlerin sömürge politikalarının bir parçası olmaktan kurtulamamıştır. Çöküş belirtileri gösterdiği son ana kadar toprak ve prestij bakımından dünyanın en büyük devletleri arasında gösterilen Osmanlı devletinin parçalanmasında rol oynamış siyasi güçlerin başında onunla aynı kaderi eşit zamanlarda paylaşacak olan Rusya İmparatorluğu gelmekteydi. Osmanlı-Rusya ilişkileri aslında Türk-Rus ilişkilerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Türkiye-Sovyet ve Türkiye-Rusya ilişkileri de bu büyük parçanın birer uzantısı olarak günümüzde sürmektedir. Çalışmamız münasebetlerin temel yönlendirici görevini üstlenmiş olan Osmanlı dönemini ihtiva etmektedir.

Rusya'nın doğu politikasında, daha doğrusu Çarlık siyasetinin merkezinde yer alan Osmanlı, tarihinin belki de en zor sınavını Rusya karşısında vermiştir. Öte yandan Çarlık Rusya'sı dış siyaset açısından en acımasız ve çeşitli politik uygulamalarını da Osmanlı'ya karşı kullanmıştır. Denilebilir ki Rusya, Türk toplumlarına ve Osmanlı'ya karşı kazandığı siyasi başarılarıyla Rusya İmparatorluğu olmayı başarmıştır.

I. Petro, henüz Moskova Knezliği kimliğinden kurtulamayan Rusya'yı 1721 yılında Rusya İmparatorluğu ilan etti. Kendisi de "Sezar" adından bozma "Çar" unvanını aldı. Romanov hanedanının bir ferdi olan I. Petro, Rusya'ya siyasi bir devlet kimliği ve politikası da kazandırmış oldu. Petro'nun en büyük başarısı ise etnik kimliğine ve diline bakılmaksızın çok sayıda eğitilmiş ve deneyimli ismi devlet idare kadrosuna alarak onları Rusya çatısı altında birleştirmesidir. Rusya'da ilk Doğubilimleri Enstitüsü'nün onun döneminde kurulduğu, doğu matbaacılığının temellerinin onun zamanında atıldığı, Türkçe ilk matbu eserlerin onun döneminde ortaya çıktığı bilinmektedir. Bütün bunların temelinde siyasi bir amaç yatıyordu. Petro döneminde geleneksel Rus politikasında köklü bir değişim yaşandı.¹ Entrikaya dayalı, akrabalık yoluyla tesis edilen gelenekçi Rus devletlerarası ilişkiler anlayışı yerini coğrafi, topografik, etnografik çalışmalara bıraktı. Örneğin, I. Petro'nun emriyle 1715-1718 yılları arasında Hazar'ın güney-batı kıyıları boyunca hazırlanan etnografik ve coğrafi rapor o dö-

¹ Bkz. İ. Golikov, *Deyaniya Petro Velikogo*, (Moskva 1848), t. XVIII.

nem için devletlerin politik idare anlayışında izlediklerin gelişmelere bir ilk teşkil etmektedir. İlginçtir, bu rapor Hazar bölgesinde tampon bir Ermeni devletinin oluşturulmasına hizmet etmekteydi. Buradan da anlaşılacağı gibi Türk-Rus ilişkilerinde Rusya'nın belirleyici taraf olmasının ikinci bir özelliği Rusya'nın bilimsel-politik anlayışı kendi devlet siyasetinin temeline oturtmasıydı.²

Üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise Rusya'nın dini politik bir araç olarak kullanmasıdır. Din, Rusya için birleştirici bir öge olmuştur. Ortaçağ boyunca egemen olan ve dönemin bazı Rus aristokratik çevrelerince özenilen bir kimlik olan Tatar kimliği karşısında Rusya Ortodoks yapısıyla ayakta kalmıştır. Bilindiği gibi Rusya tarihinde "Boyarlar"ın özel bir konumu bulunmaktadır. Boyar, Türkçe yönetici kesimin aldığı bir isimdir. Bu adı, Altın Orda döneminde Berke'nin devleti İslamlaştırma politikasını benimsemeyip Müslümanlığı kabul etmeyerek Rus knezliklerinin topraklarına çekilerek burada hem kendilerine verilmiş toprakları idare etmek, hem de kendi dinlerini rahat yaşamak için yerleşmiş Türk-Moğol kesim almaktaydı. Berke, onları devletin merkezinden uzak tutmak için Rus topraklarında diledikleri gibi idare sürmelerine ses çıkarmadı. Ancak zamanla bunlar yerel Slavyan topluluklarla evlilikler kurarak kaynayıp karıştılar. Müslümanlığı kabul etmeyip Rus topraklarında yerleşen bu kesim birkaç kuşak sonra Hıristiyanlık içinde eridiler. Rusya'nın elit tabakasını bu Türk-Moğol-Slav karışımı Hıristiyanlaşmış Boyar çevresi oluşturmaktadır.³ Bu Boyar çevresi Slavlarla birlikte Altın Orda'ya karşı birleştirici öge olarak Hıristiyanlığı politik bir güç olarak kullandılar. Daha sonra bu Rusya'nın Ortodoksluğun savunucusu olarak ortaya çıkmasında etken olmuştur. Daha sonra buna Panslavizm de eklenecektir.⁴

Dördüncü bir husus ise Rusların doğu, özellikle de Türk-Tatar topluluk-

² Konuyla ilgili Rusya'nın yaptığı bu tarz çalışmaların tamamı Butkov'un eserinde toplanmıştır. P.G. Butkov, *Materialı dlya novoy istorii Kavkaza, s 1722-1803 gg*, (St. Petersburg 1823), ç. I-III.

³ Bunun tipik bir kanıtı bütün ünlü Rus asilzade ailelerinin taşıdıkları Türkçe soyadları teşkil etmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. N.A. Baskakov, *Russkie familii tyurskogo proishojdeniya*, (Moskva 1979); A. Gafurov, *İmya i istoriya*, (Moskva 1987).

⁴ Rus tarihçiliğinde bu konuya dikkat çeken ilk tarihçi Gumilev olmuştur. Bkz. Gumilev L. N, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, Türkçeye çev. A. Batur, (İstanbul 2003), c. II.

larla daha başından içli dışlı olması birbirlerini daha yakından tanımalarında etken olmuştur. Rusya daha imparatorluk kimliği kazanmadan önce daha çok bu halklarla ticari ve ekonomik ilişki içindeydi. Petro döneminde doğuya duyulan bu ilgi daha da genişledi. İmparatorun emriyle kurulan üniversite ve akademilerde doğu halklarının, özellikle de Türk-Tatar halklarının dilleri, kültürleri, kimlikleri öğrenilmeye başlandı. Bu çalışmalar daha sonra Rusya'nın etnik unsurlar konusunda izleyeceği politikaların alt yapısını oluşturacaktır.

Kabataslak üzerinde durduğumuz bu hususlar Rusya'ya, Osmanlı karşısında çağdaş dönemin siyasi avantajlarını kullanması bakımından bir üstünlük sağlıyordu. Rusya bu avantajlarını sonuna kadar kullanacaktır. Özellikle de Osmanlı tebaası Ermeniler ve Kürtler üzerinde.

Rusya'nın Osmanlı'ya Karşı Kullandığı Kürt Kartı

Rusya, Osmanlı devleti üzerinde başarılı olmak için sadece askeri gücünü kullanmıyordu. Askeri çözüm belki de son aşamada üzerinde durulan bir çözüm yoluordu. Ayrıca, askeri çözüm devletler için büyük mali külfetlere yol açıyordu. XIX. ve XX. yüzyılların başında Rusya mali açıdan pek de iyi konumda bulunmuyordu. Özellikle, XX. yüzyıl başlarında İngiltere ve Fransa'dan büyük miktarlarda borçlar almıştı ve bu borçların ödenmesi ancak 1990 sonrasında mümkün olacaktı. Rus diplomasisi rekabet halinde olduğu devletlerin zayıf yönleri üzerinde yoğunlaşıyordu. Bunların başında da etnik konular gelmekteydi. Rusya zamanında bu politikasını İran'daki Türk Kaçar devletine karşı uygulamış ve başarılı olmuştur. Aynı yöntemi bu defa Osmanlılar üzerinde uygulamaya koydu. Bunun için Rusya temel olarak üç yol izlemekteydi. İzlenen ilk yol, Osmanlı devleti topraklarında elçilikler ve konsolosluklar açmaydı. XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı'nın bütün doğu eyaletlerinde birer Rus konsolosluğu bulunuyordu. İlginç olan buraların başında bulunanların Doğubilimleri uzmanı kişiler olmasıdır. Diyarbakır Konsolosu Yakimonisky, Tebriz Konsolosu Bonafiyd, General Loris Melikov, General Babatov, Erzurum Konsolosu A. Jaba, General Korganof, General Paskeviç, Avianov, Rusya Dışişleri Bakanı Sazanof, Rusya'nın Kafkasya Genel Valisi Voronsov-Taşkov, İstanbul Büyükelçisi Giers, Şam Büyükelçisi Şahovski ve Rusya'nın doğu politikasında hizmet eden diğer elçiler, konsoloslar, valiler ve askeri görevliler eğitilmiş, doğu toplumları hakkında bilgi sahibi, birkaç yerel dil bilen yöneticiler olup, bü-

yük bir çoğunluğu da köken olarak Rus veya Slav olmayan kimselerdi.⁵

Rusya'nın izlediği ikinci yol ise bu konsolosluklar bünyesinde Osmanlı devletinin tebaası konumunda bulunan dini cemaatleri, toplulukları, aşiretleri ve bölgeleri inceleyen araştırmacılar, ajanları barındırmasıydı. Hatta bizzat konsoloslar bile buldukları bölgenin etnik yapısı ve konumu üzerine araştırmalar yapmaktaydılar. Örneğin yukarıda da adı geçen Erzurum Konsolosu A. Jaba yazdığı "Kürt Halk Türküleri" adlı eseriyle ilk kez Kürt etnik-müziğinin bilimsel temelini atacaktır.⁶

Üçüncü bir yöntem ise bu kesimlerden bazı kimseleri kendi tarafına çekerek onları Rusya'da eğitmek ve kendi halkları hakkında onlara toplumsal bir hafıza kazandırarak, kendi amaçları doğrultusunda kullanmaktı. XIX. yüzyılda Ermeni milliyetçiliğinin bütün savunucularının Rus ve batı üniversitelerinde eğitim aldıklarını hatırlamak bu bakımdan dikkate değerdir. Ayrıca, bu ülkeler kendi üniversite ve akademilerinin bünyelerinde bu etnik topluluklarla ilgili özel bilim şubeleri oluşturmaktaydılar. Ermeni araştırmaları ve Kürdolojinin bu şekilde ortaya çıktığı bir gerçektir.⁷

İşte Rusya izlediği bu yöntemlerle XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında kendi amaçları doğrultusunda Osmanlı devletine karşı kullanabilecek Ermeni ve Kürt kesim üzerinde ciddi bir söz sahibi konumundaydı. Buraya Süryanileri, Asurileri, Yezidileri ve Doğu Anadolu'ya yerleştirilmiş Malakan⁸ gibi ayrılıkçı Ortodoks cemaatlerini de dahil edebiliriz.

Ermeni ve Kürt araştırmaları kurucularının Ruslar olduğu ve dünya siyasi sahnesine Ermeni ve Kürt sorununu ilk kez Rusların çıkardığı inkar edilmez bir gerçektir. Bugün Rusya Dış Siyaset Arşivi İran ve Türkiye

⁵ Konuyla ilgili bkz. S. Akgül, "Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus Rekabeti ve Kürtler", *Osmanlı*, (Ankara 1999), s. 540; Başbakanlık Osmanlı Arşivinde DH-ŞFR, 40/174'de yer alan bir belge şu ifadelerle başlamaktadır: "Kafkasya Vali-i Umumi tarafından gönderilen Türkçe ve Kürtçeye aşına bazı Rus memurları..." Bu Osmanlı aleyhinde Rusya'nın bölgeye casuslar gönderdiğini ortaya koymaktadır.

⁶ Rohat, *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)*, (İstanbul 1992), s. 85 ved.

⁷ Rohat çalışmasının bir yerinde şöyle demektedir: "Kürdoloji bir bilim olarak Rusya'da doğdu, gelişmeye başladı. Böylece Kürdolojinin ana vatanı Çarlık Rusya'sı oldu", *a.g.e.*, s. 95.

⁸ 1877-1878 Rus-Osmanlı savaşının ardından Rusya Türkiye'nin doğusunda ele geçirdiği bölgelere Ortodoksluk içinde merkezi yönetim karşıtı olan Rus mezheplerine bağlı kesimleri yerleştirmeye başlamıştır. Bunlar arasında Malakanlar özellikle dikkati çekmektedir. Ayrıca bkz. Degoev V, *Bolşaya İğra na Kavkaze: istoriya i sovremenost*, (Moskva 2003), s. 335-336.

Bölümlerinde korunan on binlerce resmi ve yarı resmi belge, rapor, kitapçık ve tutanaklar Rusya'nın bu alanda ne denli titiz ve amaçlı bir çalışma yürüttüğünü ortaya koymaktadır. Sovyet döneminde bu çalışmalar daha da ilerletilmiştir. Bu arşivde konuyla ilgili yer alan çok sayıda harita, etnografik ve toponomik bilgiler hâlâ değerini muhafaza etmektedir. Bugün Rus arşivlerinde bu alanda en fazla mesai harcayan araştırmacıların Amerikan ve İsrail araştırmacılarının olduğunu belirtmek de konumuz açısından dikkat çekilmesi gereken bir husustur.⁹

Rusya, Osmanlı devleti içinde ayrılıkçı bir Kürt kimliğinin şekillenmesine XIX. yüzyılın başlarında başladı. Bu dönemde çok sayıda Rus araştırmacı Kürtler üzerinde irili ufaklı çalışma ortaya koymuştur. Bunlar arasında özellikle Kürtlerin tarihi, Kürtçenin grameri, Kürt kimliği, Kürtler ve Yezidiler hakkındaki araştırmalar dikkati çekmektedir. Bir etnik topluluğun kendi kimliğini ve kültürünü bilmesi kuşkusuz onun doğal hakkıdır. Ancak batılı devletler Osmanlı tebaası konumunda olan gerek Balkan halkları, gerek Arap toplulukları, gerekse de Doğu Anadolu'daki azınlık gruplar üzerinde milli kimliğe ilişkin çalışmalarını bu toplulukları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Söz konusu aynı ayrıcalığı ve hakları kendi egemenlikleri altında tuttıkları topluluklara ve halklara vermemişlerdir. Örneğin Rusya, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin haklarının savunuculuğunu yaparken, kendi sınırları içinde yaşayan Ermeniler üzerinde gerektiği zaman her türlü baskı ve gücü kurmaktan çekinmemiştir. Osmanlı devletinin milletler ve milli konularda pasif kalması da bu büyük güçlerin işine yaramıştır. Geleneksel Osmanlı devlet anlayışı ümmetçilik üzerine kurulduğundan 1910 yılına kadar sadece Ermeni ve diğer halkların milli kimliğini tanıma ve tanıtmaya şöyle dursun, Türk kimliği dahi hiçbir zaman belirleyici olmamıştır. Müslim ve gayrimüslim kimliğinin belirgin olduğu Osmanlı'da rakiplerinin kendisine karşı uyguladığı etnik politikalar karşısında oldukça başarısız ve çaresiz kaldığı bir gerçektir.

Rusyalı araştırmacıların Ermeni ve Kürtler üzerinde yaptığı bilimsel çalışmalarda dikkati çeken bir husus vardır. Gerek Ermeni, gerekse de Kürt kimliğine meşruluk kazandırmak için bunların karşısında, bu toplulukları ortak bir hedefe yöneltecek düşman motifi çizilmektedir. Doğal olarak bu

⁹ Konuyla ilgili merkezi Tiflis'te bulunan Gürcistan Devlet Arşivinde de çok sayıda belge ve bilgi bulunmaktadır. Özellikle, Rusya'nın Doğu Anadolu bölgelerine yerleştiği Malakanlarla ilgili burada değerli belgeler yer almaktadır.

düşman tanımı içine sokulan topluluk da Türkler olmuşlardır. Bu çalışmalarının etkisini dönemin Van Konsolosu'nun İstanbul Büyükelçisi Giers'e yazdığı gizli raporunda yer alan şu ifadeler de doğrulamaktadır. Raporda şöyle denilmektedir: “Başarılı Rus siyaseti sayesinde sadece Ermeniler değil, Kürtler de iki yıl öncesine kadar Osmanlı hükümetine güven duymaktayken, şimdi Türk hükümetine karşı düşman bir tavır içindeler.”¹⁰

XX. yüzyılın başlarında Rusya'nın Osmanlı'ya karşı Kürt kozunu oynamasında Rus general ve ajanı Avyarov'un raporu oldukça dikkati çekicidir.¹¹ Avyarov'un raporundan dikkati çeken en belirgin husus onun geniş bir gözleme sahip olduğudur. Örneğin, müellif Kürtlerin bütün özelliklerini yansıtmayı başarmıştır. Şöyle der: “Kürtlerde açık bir milli hissiyat yoktur... Bunlarda yalnızca hürriyet, kendi aşiretlerine ve bazen de kendi aşiret başkanı tarafından yerleşen yere bağlılık vardır...” Bu gibi Ruslar açısından onları bir güç olarak Osmanlı'ya karşı kullanmak için dezavantajlara rağmen Avyarov, yine de Rusya'nın Osmanlı'ya karşı Kürt kartını oynamaktan vazgeçmemesini söylemekte ve yapılması gerekenler üzerinde durmaktadır. Ona göre, Rusya Kürtleri kendi safına çekmek için öncelikli olarak aşiretlerin “güç duydukları saygı” anlayışını kullanmalıdır. Bunun içinde Kürt aşiret başkanlarında Rusya'nın Osmanlı'dan daha güçlü olduğu duygusu uyandırılmalıdır. Avyarov'a göre, Rusya'nın kendi ülkesinden kaçıp Türkiye'ye sığınan şahısların burada Rusya aleyhine yaydıkları karşıt söylemlerin önüne geçilmesidir. Öte yandan Avyarov'a göre, Rusya Kürt aşiret liderlerini kazanmak için “rüşvet, hediye ve entrikalara” başvurmalıdır. Yine ona göre, işgal edilecek yerlerde Kürt milis örgütleri oluşturulmalıdır. Avyarov raporunda Şii ve Sünni Kürt ayrımı üzerinde durmayı da ihmal etmemiştir.¹² Araştırmacı Aygül'ün de belirttiği, Çarlık Rusya'sından Sovyet Rusya'sına kadar geline tarihi süreçte Rus diplomasisinde oluşan Kürt politikasının temellerini Avyarov'un bu raporu atmıştır.¹³ Nitekim, 1904 yılında Sason, Muş, Van ve 1907 Dersim'deki Kürt ayaklanmalarının perde arkasında Rusya'nın Avyarov'un raporunda belirttiği çalışmalar durmaktadır.

¹⁰ M.J. Somukian, *Empires in Conflict: Armenia and the Great Powers: 1895-1920*, (New-York 1995), s. 51.

¹¹ Söz konusu rapor Türkçeye tercüme edilmiştir. Bkz. Avyarov, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler (1801-1900)*, çev. M. Varlı (Hako Xani), (İstanbul 1995).

¹² Avyarov, a.g.e., s. 148-152.

¹³ Aygül, a.g.e., s. 546.

Bilindiği gibi, tarihçilik her türlü bilimsel çabayı ve araştırmayı desteklemektedir. Bu söz konusu Rus ve Avrupalı araştırmacıların Asya'daki etnik unsurlar üzerine yaptıkları çalışmalar için de geçerlidir. Ancak, Kürt ve Ermeni tarihi üzerine Rus ve Avrupalı bilim adamlarının yaptıkları çalışmalarda bir husus dikkati çekmektedir. Örneğin, dönemin Türk toplumları hakkında bilgi veren Avrupalı ve Rus gezginleri, resmi görevlileri ve bilim adamları Türkleri birbirinden ayırmak için her türlü yolu kullanmaktadırlar. Örneğin, Azerbaycan, Kuzey Irak Türkleri ve Anadolu Türkleri arasında o dönemde henüz Türkçe anlaşılabilirlik oranı oldukça yüksek iken, ısrarla Türkler arasında boy, aşiret, dil ve mezhep ayrımlarına dikkat çekerek bunların hep uyuşmaz yönlerine vurgu yaparken, aynı "hassasiyeti" veya "bilimselliği" Ermeni ve Kürtler için göstermekten kaçınılmaktadırlar. Bu günümüzde de geçerlidir. Oysa, Kürt adının bütün Kürt topluluklarına verilmesi ve onların böyle tanımlanması oldukça yeni bir olgudur. Kürt kimliği altında tanımlanan topluluklar bu adı ve tanımı kabul etmemektedirler. Örneğin, Dımililer, Kurmanclar tarafından "Zazalar" olarak adlanırlar. Dımililer de Kurmanclara "Herewere" adını vermektedirler. Öte yandan Soranlar Kurmanclara "Zebabu" demektedirler. Goranlar, Soranlardan "Korkora" ve "Wawa" diye söz ederken, Soranlılar da Goranları "Maco Maco" diye tanımlamaktalar. Çağdaş Kürt araştırmacısı ve İranlı Kürt kökenli bir tarihçi olan Mehrdad İzady bile bu gerçeği gizlemeyerek şöyle der: "Bunlar hiçbir zaman kendilerini Kürt, dillerini de Kürtçe olarak nitelendirmemişlerdir. Ta ki yakın zamanda Kurmanc yüksek sınıfın kendilerine Kürt, dillerine de Kürtçe olarak nitelendirmesini sağlayan aydınlar ve dışarıdakiler (batılılar) tarafından teşvik edilinceye kadar."¹⁴ Öte yandan bilimsel olarak Rus ve Avrupalı bilim adamları burada bilimsel bir yanlış yapmaktadırlar. Çünkü Goran ve Dımili (Zazalar), dil ve etnik bakımından Kurmanc, Soran gibi Kürt gruplar arasında gösterilemeyecektir. Çünkü bunlar arasında dil, etnik, tarih ve mezhep bakımından farklar bulunmaktadır. Günümüzde bile bunlar arasında temel bir Kürtçe dili bulunmamaktadır. Nitekim, bir Kürt kimliği inşa etmekten yana olduğunu gizlemeyen İzady bile bu gerçeği inkar etmeyerek şöyle der: "Kürtler Dımili, Bahdinani, Soran ve Goran gibi farklı kimliklerle karşımıza çıkar. Bu

¹⁴ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Mehrdad R İzady, *Bir El Kitabı Kürtler*, Türkçeye çev. C. Atila, (İstanbul 2004); ayrıca bkz. Ş. Üşümezsoy, *Kürt "Kim"liği*, (İstanbul 2005).

farklı kimliklerin dilleri arasındaki ilişki, Fransızca ile İtalyanca arasındaki ilişki ya da daha kesin biçimde söylersek Fransızca ile Romence arasındaki ilişkiye benzer. Tıpkı Fransızca ve İtalyanca gibi artık aynı dilin lehçeleri olarak sınıflandırılmayacak kadar birbirlerinden kopukturlar.” İşte bütün bunlar bir topluma başkaları tarafından kimlik kazandırmanın ne denli tehlikeli ve farklı amaçlara hizmet ettiğini ortaya koymaktadır.

Çarlık Rusyası bu hususları bildiği halde Osmanlı karşısında Kürt politikasını kendi amacı doğrultusunda kullanırken, Osmanlı, Rusya'nın bu yanlışlarını ortaya çıkarmakta oldukça güçsüz kalmıştır. Bu da anlaşılır bir durumdur. Benzer bir bilimsel yanılğı da Ermeni tarihçiliğinde yaşanmaktadır. Örneğin, bugün bizim Ermenistan Cumhuriyeti'nin resmi dili olarak bildiğimiz Ermenice veya Aşhabar dili, günümüzde Ermenilerin ancak okullarda öğrenerek diyalog kurdukları bir “yüksek Ermenice”dir. Oysa, bugün bile Ermenistan'da aralarında büyük telaffuz ve şive farklarının bulunduğu yedi Ermenice mevcuttur. Bazı Ermeni lehçeleri arasındaki fark söz konusu Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasındaki farktan daha büyüktür. Ermenileri henüz ortak bir dil çevresinde birleştirmeyen bu farkların gerisinde farklı tarihi süreçlerin ve etkilerin olduğu bir gerçektir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi gerek politik ve gerekse de bilimsel anlamda savunma psikolojisi içinde olduğumuzdan söz konusu bize karşı yönlendirilen iddiaları kendi içinde irdelemediğimizden bu konuda geniş bir tefekkürden yararlanamamaktayız. Bu kıstaslar eşliğinde de gerek Rus, gerekse batılı bilim adamlarının yaptığı çalışmalar bizim düşünce ve bilgimiz karşısında her zaman kusursuz ve açılmaz olarak kalmaktadır.

XX. yüzyılın ilk on yılında Rusların Kürtler konusunda çalışmalarını oldukça genişlettikleri görülmektedir. Osmanlı arşiv belgeleri arasında bu dönemde Kürt aşiret liderlerinin bölgedeki Rus konsolosluklarıyla bağlantıları, görüşmeleri ve anlaşmaları hakkında çok sayıda bilgi bulunmaktadır. Örneğin, bu dönemde Rus konsoloslukları ve memurları ile Hayderanlı, Barzan veya Barzani, Takuri ve Bedirhanlı aşiretine bağlı şahısların ve aşiret başkanlarının temasları ve faaliyetleri hakkında geniş bilgilerimiz bulunmaktadır.¹⁵ Belgelerde yer alan bilgilerden anlaşılın şu ki, bu aşiret liderleri de Osmanlı'yla kendi aralarındaki sorunun ne olduğunu tam olarak bilmemekte ve buna bir anlam verememekteydiler. Örneğin, Hay-

¹⁵ BOA, DH-ŞFR, 42/82'de Barzan şeyhinin efrenci Ağustos 19'da Hoy'daki Rus konsolosuyla görüştüğü yer almaktadır.

deraî aşireti lideri Hüseyin Paşa ve Takurî aşireti lideri Hüseyin Bey Rus konsolosuyla görüşlerinde aşiretlerinin Rusya'nın etkisi altına girmesinden endişe duyduklarını beyan etmişlerdir.¹⁶

Rus konsolosları ve memurları bu aşiretlerle temas kurarak ve bunları liderlerine çeşitli vaatlerde bulunarak onları kendi saflarına çekmeye çalışıyorlardı. Bazen de Rus memurları bazı Kürt aşiret mensuplarını kendi ülkelerinde eğitiyorlardı. Bedirhani aşiretinden olan Abdürrezzak Bedirhani bunlardan biridir. Kendisi Fransızca eğitim almış ve Osmanlı hariciyesinde tercümanlık yapan üst düzey bir memur olduğu halde Rusya'nın destek ve himayesini görmüş sırasıyla İstanbul ve Tahran'daki Rus konsolosluklarında çalışmıştır. Rusların özellikle onu seçmesinin bir diğer nedeni ise Bedirhani aşiretinin diğer aşiretler üzerinde etkisinin yoğun olmasıydı. Nitekim, bu amaçla 1912 yılında Erzurum'da Kürt aşiretlerinin bir toplantısı düzenlenmiş, daha sonra da Yezidiler arasında yapılan çalışmalar sonucunda Ruslar Osmanlı'ya karşı savaşlarında onları kendi yanlarında yer almaya zorlamışlardır. Hemen ardından da Kürtler arasında Rus propagandacılığı yapmak için Abdürrezzak başkanlığından bir İrşat Cemiyeti kurulmuştur. Ancak cemiyet kısa sürede kapanınca bu defa da Cihandani cemiyeti tesis edilmiştir.¹⁷

Rusların Kürtlerle ilgili çalışmalarının Osmanlıyla sınırlı kalmadığını belirtmek gerekir. Nitekim, Rusya arşiv belgeleri, Rusların Kürt kartını Osmanlıyla birlikte İran'daki Türk Kaçar devletine karşı oynadığını da görmekteyiz. 1900-1920 yılları arasında Ruslar İran'ın kuzey-batı ve Horasan bölgesinde Kürtleri örgütlendirmeye ve onları kendi çıkarları doğrultusunda İran ve Türkiye'ye karşı kullanmaya çalıştıkları bir gerçektir.¹⁸ Anlaşılan, Rusya, Ortadoğu'da egemenliği eline geçirmek için Ermeniler dışında Kürtleri de kendi amacı doğrultusunda "büyük Ortadoğu stratejik ve politik planının" bir parçası haline getirmeye çalışmıştır.

¹⁶ BOA, DH-ŞR, 40/151.

¹⁷ Bkz. V.F. Güven, *Türkiye'de Siyasi Kürtçülük Hareketleri (1923-1995)*, (Ankara 1999), s. 63; Akgül, *a.g.e.*, s. 78-81; E. Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)*, (İstanbul 2005), s. 184-185.

¹⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskogo İmperii (AVPRİ), F. 147: Sredneaziatskiy stol, Doneseniya iz Meşheda, Hoy, Tabriz, Maku; ayrıca F. 194 – Missiya v Persiya; Ayrıca bkz. GARF: Gosudarstvenniy Arhiv Rossiuskoy Federatsii, F. 559 – A. P. İzvol'skiy; F. 568 – Fond V. N. Lamsdorfa; F. 730 – Fond N. P. İgnateva; F. 5402 – Fond M. P. Pavloviç.

Rusya'nın teşviki ve desteği ile 1910-1915 yılları arasında Anadolu eyaletlerinde sık sık Kürt aşiret liderlerinin toplantılarının düzenlediği görülmektedir. Bunlardan biri de 1913 yılında Siirt'te gerçekleşmiştir. Bu toplantıda tartışmalar daha da genişleyerek Kürtlerin silahlanması ve Rusya'nın yanında Osmanlı'ya karşı savaşa girmesine kadar daha radikal ve kesin konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Nitekim, toplantıdan çıkan karar doğrultusunda Abdürrezzak Bedirhani Tiflis'e gönderilmiş ve ayaklanma için gereken silah, askeri ve para konularını konuşmak için Rus yetkililerle anlaşma yapması istenmiştir. Abdürrezzak da söz konusu desteği Ruslardan alarak geri dönmüştür.¹⁹

Rusların bu çalışmalarına, kışkırtmalarına rağmen Kürt aşiretlerinin büyük bir çoğunluğu Osmanlı devletine sadık kalmışlardır. Hatta Abdürrezzak'ın kendi aşireti bile bir süre sonra onu aşiret mensubiyetinden reddetmiştir. Yine bunun gibi, Dersim'de Rusların teşviki ile çıkan Kürt aşiretlerinin ayaklanmasında o dönemde II. Ordu Komutan Vekili olan Mustafa Kemal Paşa, bizzat aşiret liderleriyle temasa geçerek onları kendi taraflarına çekmiş ve Rus propagandalarına kanmamalarını istemiştir. Buna rağmen bazı aşiretler de özellikle 1915-1918 yılları arası Rusya'nın teşviki ve desteği ile Osmanlı karşıtı faaliyetler gösterdikleri olmuştur. Bu yıllarda Kürtleri Osmanlılara karşı kışkırtanların başında, daha sonra Kürt tarihçiliğinin bilimsel olarak babası sayılacak Urmiye'de Rus konsolosluğu görevinde bulunan Vladimir Minorsky'nin olması oldukça manidardır.²⁰

Bütün bunlara rağmen denilebilir ki Rusya, Osmanlı'ya karşı Kürt kartını oynamakta başarılı olamamıştır. 1917 Devrimi ile de bölgedeki konumunu büsbütün kaybetmiştir. Ancak Rusya Sovyetleştikten sonra da bu konunun peşini bırakmamıştır. Hatta Sovyet Rusya, Kürtlerin sempatisini kazanmak için Sovyet Azerbaycan'ın Ermenistan'la sınır bölgesinde yer alan Kubadlı bölgesinde 1921 yılında bir Kızıl Kürdistan Cumhuriyeti dahi oluşturmuştur. O dönemde bölgede söz konusu sadece 16.000 kadar Yezidi Kürtleri yaşadıkları halde Rusya burada bir cumhuriyet kurma girişiminde bulunmuştur. Oysa, o dönemde Rusya içinde cumhuriyet olmak için bir etnik grubun nüfusunun 1 milyonu geçmesi şartı aranmaktaydı. Bu cumhuriyetin de ömrü kısa sürmüştür ve bölge daha sonra doğal olarak

¹⁹ Akgül, *a.g.e.*, s. 78; Aydoğan, *a.g.e.*, s. 184.

²⁰ M. Rışvanoğlu, *Saklanan Gerçek: Kurmançlar ve Zazaların Kimliği*, (Ankara 1994), c. II, s. 653.

Azerbaycan'a bağlanmıştır. Rusya Kürt konusuna bir daha Stalin döneminde geri dönmüştür. 1939-1947 yılları arasında Sovyetler Türkiye'den toprak iddiasında buldukları sırada bir taraftan da Kürtleri örgütlendirmeyi ihmal etmemişlerdir.²¹

Rusya'nın Osmanlı'ya Karşı Kullandığı Ermeni Kartı

1715 yılından günümüze kadar Rusya'nın Kafkasya ve Ortadoğu'da vazgeçilmez siyasetinin baş aktörü kuşkusuz Ermeniler olmuştur. Bugünkü Ermenistan ve Ermeni kimliğinin Rus siyasi aklının bir icadı olduğunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Ancak Rusya'nın Ermeni siyaseti, dönemlere ve konumuna göre değişkenlik göstermiştir. Aslında Rusya Ermenileri kendi amacı doğrultusunda kullanırken hiçbir zaman Ermeni dostu olmamıştır. Ermeniler de bunun farkında oldukları halde güç de olsa kendi hayallerine ancak Ruslar aracılığıyla ulaşacaklarına inanmışlardır. Çünkü Ermeniler, bir Ermeni coğrafyasının oluşmasında Ruslara her zaman minnet duymaktadırlar ki, bunda da haksız sayılmazlar.

Ermeni sorununa uluslararası boyut kazandıran devlet Rusya olmuştur. Rusya ilk kez 3 Mart 1878 yılında imzalanan Ayastefanos Anlaşması'nın maddeleri arasında Ermenilerle ilgili bir maddeyi koydurmakla Osmanlı'nın siyaset gündemine bu sorunu dahil etmiştir. Böylece, E. Aydoğan'ın da belirttiği gibi, "diplomatik alanda amaçlarına ulaşmışlar ve Ermeni meselesini Ruslar yardımıyla dünya kamuoyunun gündemine getirebilmişlerdir."²²

Ermeni meselesi aslında ilk kez I. Petro döneminde Rus politikasının bir parçası haline gelmiştir. I. Petro, 1722 yılında düzenlediği Hazar seferiyle Kafkasya'da tutunmak için merkezi Bakü olmak üzere Hazar'ın batı kıyısında bir Ermeni krallığı oluşturmak istemiş ve bu amaçla, bölgeye dağılan ve genel anlamda ticaretle uğraşan Ermeni cemaatlerinin bir listesini hazırlayarak Mazandaran'dan başlayıp Derbend'e kadar olan Azerbaycan topraklarına yerleşmelerine çalışmıştır. Ancak bu başarılı olmamış, Ruslar bu hedeflerine yüz yıl aradan sonra 1828 yılında İran'la, 1829 yılında da Osmanlıyla yaptıkları Türkmençay ve Edirne Anlaşmalarıyla ulaşabilmişlerdir. Bu anlaşmalar gereği Osmanlı ve İran coğrafyasından göç ettirilen Ermenilerden müteşekkil merkezi Erivan olmakla bir Ermeni

²¹ Konuyla ilgili bkz. C. Hasanlı, *SSRI – Türkiye Soyug Öüharibenin Sınag Meydanı*, (Bakı 2005).

²² Aydoğan, *a.g.e.*, s. 235.

tampon bölgesi oluşturulmuştur. Ancak 1918 yılına kadar oluşturulan bu tampon bölgede Ermeniler hep azınlık olarak kalmışlardır. Ermenilerin Ermenistan'da çoğunluk olması 1918-1920 ve 1946-1947 yıllarında bölgedeki Türklere karşı yapılan etnik temizlikle mümkün olmuştur.²³

Ermeniler daha XIX. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı tebaası arasında bulunan ekonomik, kültürel ve sosyal konumlarına göre en iyi konumda bulunuyorlardı. Millet-i sâdika olarak tanımlanan Ermeniler ile Türkler arasından söz konusu 1870'lere kadar hiçbir etnik ve siyasi sorun meydana gelmemiştir. 1882 yılı sayımına göre, Türkiye'nin doğusunda oturan 2.903.514 nüfusun sadece 540.396 Ermeniler oluşturmaktaydı. Bunlar da genelde birbirleriyle toplumsal bağları kopuk olan üç gruba ayrılmışlardı: Gregoryan, Katolik ve Protestan. Genelde Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Sivas ve Mamûratülaziz eyaletlerinde meskunlardı. Nitekim, daha sonra Ermeniler iddialarında bu eyaletlerin tamamını talep edeceklerdir. Bu eyaletlerin toplam yüzölçümü ise 252.100 km² buluyordu. 1917 yılında ise Kafkasya genelinde toplam 622.006 Ermeni yaşamaktaydı. Lalayan'ın verdiği bilgiye göre, 1918 yılında Kafkasya ve Anadolu'da yaşayan Ermenilerin toplam sayısı 1 milyon 200 bini buluyordu.²⁴

Ermeni sorunu ve olayları geniş tartışıldığından biz burada belli başlı konular üzerinde duracağız. Bunlardan en önemlisi "soykırım" iddiasının Ermenilerin iddia ettikleri tarih olarak 1915 yılından önce siyasi bir söylem olarak Rusya tarafından ortaya atıldığıdır. Bu çok önemli bir konu olup üzerinde pek fazla durulmamıştır. Daha ilginç Rusların Kürtleri de böyle bir iddia ile kendi saflarına çekmeyi denemeleridir. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Strateji Etüt Daire Başkanlığı Arşivinde yer alan belgeler arasında bu iddiaların Ruslar tarafından Anadolu'daki Ermeni ve Kürtler arasında yayıldığı ve bu söylentilerle söz konusu toplumlar üzerinde bir dehşet uyandırılmak istendiği, Ermeni ve Kürtleri "Türk zulmü" ile korkutarak onları kendi yanlarına çektikleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Söz konusu belgelerin birinde Rus memurlarının ve ajanlarının Ermeni ve Kürt yerleşimleri arasında dolaşarak daha 1915 yılından çok önce Ermeniler ve Kürtler üzerinde Türklerin mezalim uygulayacağı söylentile-

²³ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. GARF: Gosudarstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsii, Fond 9401, Liste 2, Dosya 97; J. McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Türkçe çev. B. Umar, (İstanbul 1998), s. 201-206; C. Hasanlı, *a.g.e.*, s. 372-412; V. Arzumanlı - N. Musrafa, *Tarihin Kara Sehifeleri*, (Bakı 1998).

²⁴ Mansurov A, *Behle pyatna istorii i perestroyka*, Bakı 1990, s. 161.

rini yaydıklarına dikkat çekilmektedir.²⁵ Buradan anlaşılın “soykırım” ve “mezalim” gibi söylentiler iddia edilen olayların gerçekleştiği tarihlerden çok daha önce Rusya'nın Osmanlı'ya karşı bir siyasi baskı ve parçalama politikası olarak siyasi literatüre kazandırılmıştır. Ermeni tehciri denilen girişim ise bu söylentiye sadece “hukuki” ve “tarihi” bir görünüm kazandırmaktan ibarettir. İleriki araştırmalarda bu konunun üzerinde daha geniş durulması gerektiği kanısındayız. Nitekim, bu olayın Rusya kaynaklarında da destekleneceği bir gerçektir.

Doğal olarak Rusya, Ermeniler üzerinde söylentiler yoluyla bu türden baskılar oluşturarak onların desteğini kendi safına çekmeye çalışıyordu. Üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise I. Dünya Savaşı yıllarında Ermeni askeri birliklerinin ve çetelerinin Ruslar tarafından örgütlenerek Osmanlı'ya ve Türklere karşı kullanılmasıdır. Kaynaklar, Anadolu'daki Rus cephe çizgisinin gerisinde Ermeni birliklerinin Ruslar tarafından nasıl örgütlendirildikleri, silahlandırıldıkları ve talim verildikleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu bilgilere göre, Ruslar Muş, Van ve Bitlis'ten gelen 6.000 ila 8.000 arasında adama sahip Ermeni çetesini Kağızman yöresinde topladılar, onları örgütleyip talimat verdikten sonra da Türklere karşı harekete geçirdiler. Yine 6.000 kişilik bir Ermeni silahlı grubu Iğdır'da Ruslarca eğitildikten sonra cepheye ve Türklere karşı sürülmüştür. Hatta belgelere göre Sivas'ta 30.000 kişilik bir Ermeni askeri gücü bulunmaktaydı ki bunların 15.000'i fiilen Ruslarla birlikte savaşa katılmıştır.²⁶ Bu bilgiler, Anadolu'daki Ermeni çetelerinin resmen Rusya ile birlikte Osmanlı'ya karşı fiilen savaştığını göstermektedir.

Üzerinde durulması gereken bir diğer olay ise 1915 tehcirinin Osmanlı devleti için bir zorunluluk teşkil etmesiydi. Zira, Rus ve Ermeni birliklerinin oluşturduğu çeteler sonucunda 1914-1922 yılları arasında Müslümanların kaybı %18'i, yani 2.5 milyonu buluyordu. Bu rakam Ermenilerin fiili olarak etkide buldukları Bitlis, Van ve Erzurum'da %62'nin, yani 612.610'un üzerindeydi. Ermenilerin katlettiği ve tamamına yakını sivil halkın oluşturduğu bu kayıp tehcire tâbi tutulan Ermeni nüfusundan fazlaydı.²⁷

²⁵ Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Strateji Etüt Dairesi Bakanlığı Arşivi, Dlp. 104, K. 129, D. 601, F. 29-1.

²⁶ McCarthy, a.g.e., s. 204.

²⁷ Aynı eser.

Bir diğer husus ise, Ermeni tarihçilerinden Vahakn N. Dadriyan'ın da belirttiği gibi, Ermeni tehcir fikrinin Osmanlı yöneticilerinden değil Almanlardan çıkmasıydı. Nitekim, dönemin Alman elçisi Baron Von Wangenheim, bu tehcir yasasını onayladığı ve “savaş döneminde alınacak her türlü önlemi mubah” saydığı bilinmektedir.²⁸

Ermeni nüfusunun kaybı konusunda üzerinde durulması gereken bir önemli noktaya ise Lalayan'ın dikkati çekmiştir. Lalayan'a göre, 1918 yılında Taşnaksütyun'un yönetimi altında olan Ermenilerin toplam nüfusu 1 milyon 200 bini bulmaktaydı. 1920 yılında ise bu sayı 774 bine inmiştir. Söz konusu kayıp Taşnaksütyun yönetiminin izlediği politikalar sonucunda ortadan kalkmıştır. Ona göre bu yıllarda Ermeni nüfusu %22, yani 184,5 bin, Azerbaycan Türklerinin nüfusu %77, yani 200 bin, Kürtlerin nüfusu ise %98, yani 20 bin azalmıştır.²⁹

Anlaşılabileceği gibi, kaynaklar Ermenilerin Ruslar tarafından Osmanlı devletini parçalamak için bir piyon olarak kullandığı gerçeğini ve Ermenilerin de “Büyük Ermenistan” uğruna bu oyuna sadık kaldıklarını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Görüldüğü gibi, Rusya, Osmanlı devletini parçalamak için askeri, diplomatik, siyasi baskılar dışında Osmanlı içindeki etnik yapıları da kendi amacı doğrultusunda örgütleyerek kullanmaktan kaçınmamıştır. Osmanlı'nın bu baskılara karşı aldığı önlemler ise bir kendini savunma ve meşru müdafaa boyutunda kalmaktadır. Bu da bize, eğer bir Ermeni sorunundan söz edilecekse, bu sorunun kuramcıları olan güçlerin amaçları ve hedefleri üzerinde durulmalı öngörüsünde bulunmak hakkını vermektedir.

1930 yılında Türkiye'de faaliyet gösteren Sovyet istihbarat görevlilerinin –aslı Moskova'da GPU (Devlet Güvenlik Komitesi), bir kopyası da Bakü'de– gönderdiği bir belgeyi bu çalışmanın sonucu niteliğinde burada tanıtmakta yarar görmekteyim. Belge, 2 Ekim 1930 yılında Ermeni Taşnaksütyun Partisi Türkiye kanadının İstanbul'da yaptığı gizli bir toplantının içeriğini aydınlatmaktadır. Toplantı, Papurin denilen birinin evinde gizlice gerçekleşmiştir. Toplantıda Tahran, Paris ve Cenevre'de bulunan Taş-

²⁸ V.N. Dadrian, *The History of Armenian Genocide. Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*, (Oxford 1995), s. 256-257.

²⁹ SSCB Bilimler Akademisi Tarihi Eserleri, Ed. B. D. Grekov, Moskova 1938 kitabı içinde A. A. Lalayan'ın “Taşnaksütyun partisinin karşı-devrimci faaliyetleri”.

naksütyun parti kanatlarından gelen mektupların okunmasıyla başlayıp çeşitli konuların tartışılmasıyla sürmüştür. Tartışmaların birinde Türkiye’de “Ermeni soykırımı” anlayışını güçlendirmek ve bu görüşlerin Türk kamuoyunda yer almasına çalışmak için yapılacak çalışmalar üzerinde durulmuştur. Bunların başında bu konuda ufak çaplı çalışmalar yapmak, bunların pek kuşkulandırıcı olmaması kaydıyla gazetelerde ve bazı dergilerde yer almasını sağlamak, bu görüş çerçevesinde örgütlenmek, Türkiye’deki bazı muhalif kesimlerle yaklaşarak onlara bu görüşü aşlamak ve en önemlisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile bu konuda bir uzlaşma varmak gibi görüşler gelmekteydi.³⁰

Bu belge bize Ermeni komitecilerinin sadece yurtdışında değil, gizli biçimde Türkiye içinde de kendi “soykırım” iddialarına taraftar kazandırdıklarını göstermektedir.

Kaynaklar

Arşivler

Arhiv Vneşney Politiki rossiyskogo İmperii (Rusya).
Azerbaycan Milli Savunma Bakanlığı Arşivi (Azerbaycan).
Başbakanlık Osmanlı Arşivi(Türkiye).
Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Strateji Etüt Dairesi Bakanlığı Arşivi.
Gosudarstvenniy Arhiv Rossiyskoy Federatsii (Rusya).

Kaynaklar

Akgül S, “Doğu Anadolu’da Osmanlı-Rus Rekabeti ve Kürtler”, *Osmanlı* kitabı içinde, Ankara 1999.
Arzumalı V – Musrafa N, *Tarihin Kara Sehifeleri*, Bakı 1998.
Avyarov, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler (1801-1900)*, çev. M. Varlı (Hako Xani), İstanbul 1995.
Aydoğan E, *İttihat ve Terakki’nin Doğu Politikası (1908-1918)*, İstanbul 2005.
Baskakov N. A, *Russkie familii tyurskogo proishojdeniya*, Moskva 1979.
Boisard Marsel A, *Batı Dayatmacılığı ve İslam*, çeviren A. Batur, İstanbul 2002.
Butkov P. G, *Materiali dlya novoy istorii Kavkaza*, s.1722-1803 gg, SPb. 1823, ç.I-III.
Dadrian V. N, *The History of Armenian Genocide. Ethnic Conflict from the Balkans to Aratolia to the Caucasus*, Oxford 1995.
Degoev V, *Boşlaya İgra na Kavkaze: istoriya i sovremennost*, Moskva 2003.
Gafurov A, *İmya i istoriya*, Moskva 1987.
Golikov İ, *Deyaniya Petro Velikogo*, Moskva 1848, t. XVIII.
Gruşevskiy M. S, *İstoriya Ukrayını-Rusi*, Lvov 1904-1905(c.I-III), 1903(c.IV), 1905(c.V).
Gumilev L. N, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, Türkçe çev. A. Batur, İstanbul 2003, c. II.

³⁰ Azerbaycan Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 2, varak 118-119.

- Güven V. F, *Türkiye’de Siyasi Kürtçülük Hareketleri (1923-1995)*, Ankara 1999.
- Hasanlı C, *SSRİ – Türkiye Soyug Öüharibenin Sınag Meydanı*, Bakı 2005.
- İzady Mehrdad R, *Bir El Kitabı Kürtler*, Türkçe çev. C. Atıla, İstanbul 2004.
- Lyaşevskiy S, *İstoriya hristianstva v zemle Russkoy s I v. po XI v i oçerki po predistoi Rossii*, New York – Brooklin 1967.
- Mansurov A, *Belie pyatna istorii i perestroyka*, Bakı 1990.
- McCarthy J, *Ölüm ve Sürgün*, Türkçe çev. B. Umar, İstanbul 1998.
- Presnyakov A. Y, *Lektsii po ruskoy istorii*, Moskva 1938.
- Rişvanoğlu M, *Saklanan Gerçek:Kurmançlar ve Zazaların Kimliği*, Ankara 1994, c. II.
- Rohat, *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)*, İstanbul 1992 (2. bsk).
- Somukian M. J, *Empires in Conflict: Armenia and the Great Powers: 1895-1920*, New-York 1995.
- SSCB Bilimler Akademisi Tarihi Eserleri, Ed. B. D. Grekov, Moskova 1938 kitabı içinde A. A. Lalayan’ın “Taşnaksütyun Partisinin Karşı-devrimci Faaliyetleri”.
- Şahmatov A. A, “K voprosu o polskom vliyanii na drevnerusskiyegovori”, *Russkiy filologičeskiy vestnik*, No: 1, Varşava 1913, s. 1-12.
- Şahmatov A. A, *Drevneyşiye subı russkogo plemeni*, Petersburg 1919.
- Üşümezsoy Ş, *Kürt “Kim”liği*, İstanbul 2005.
- Vernadsky G, *The Origins of Russia*, Oxford 1959; aynı müel, *Ancient Russia*, New Haven 1952.

XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA AMERİKA'YA OSMANLI GÖÇLERİ

Cemal AVCI*

ÖZ

Osmanlı devletinde ekonomik ve siyasi sıkıntılar özellikle 19.yy sonlarından itibaren yurt dışı göç hareketlerinin oluşmasına neden olmuştur. Devletin yüzyıllardır uyguladığı göç politikalarından farklı bir şekilde meydana gelen bu göçlerin büyük bir bölümü ise “Yeni Dünya” da denilen Amerika kıtasına yönelik olmuştur.

Biz bu çalışmamızda, XX.yy. başlarında Amerika kıtasına gerçekleşen göçleri özellikle Arjantin'deki Osmanlı Konsoloslüğundan gönderilen raporlar ışığında ekonomik ve kültürel açıdan ele almaya çalıştık. Çünkü bu göçler üzerine yapılacak araştırmalar, sadece gerçekleştiği dönemin koşullarını değil, aynı zamanda, günümüzde söz konusu ülkelerdeki Osmanlı kaynaklı grupların varlığını ve kökenlerini ortaya koyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Osmanlı devleti, Amerika, Arjantin

ABSTRACT

The Ottoman Migration to America in the early 20th Century

The economic and political difficulties in the Ottoman Empire gave rise to emigration movements especially from the late 19th century on, and in most of these cases, which were different from the usual policies in this respect, the destination was America, also known as the “New World”.

The focus of this study is on the emigration to the continent of America in the early 20th century particularly in the light of reports of economic and cultural issues sent by the Ottoman Consulate in Argentina. We looked into the reasons and lives of the Ottoman subjects who had emigrated to the regions mentioned in these reports as researches into such emigration cases will reveal not only the circumstances of the period but also the existence and family roots of such groups of Ottoman descent.

Key Words: Emigration, the Ottoman Empire, America, Argentina

* Yard. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, Bolu, camalavci@yahoo.com

Giriş

Araştırmamızda Osmanlı devletinde özellikle XIX. yüzyıldan itibaren Amerika kıtasına doğru yoğunlaşan göçler ele alınmıştır. Bu göçlerin nedenleri, göç edenlerin amaçları ve göç ettikleri bölgelerde neler yaşadıkları hakkında elde ettiğimiz bilgilere yer verilmiştir.

Osmanlı devletinin Amerikalılarla ilk karşılaşması Kuzey Afrika'da olmuştur.¹ Zaman içerisinde artan ticari ilişkilerin devamında, Amerikan ticaret gemileri İzmir Limanı'na kahve, baharat, mum, rom ve pamuklu ürünler getirip, afyon ve kuru meyve götürmüşlerdir. Özellikle, İzmir'den Çin'e yaptıkları afyon taşımacılığından büyük kârlar elde eden Amerikalılar, başlangıçta İngiliz Levant Company'nin himayesinde ticaretlerini sürdürdüler. Özellikle İzmir Limanı'nı kullanarak ticaret yapan Amerikan tacirleri, resmî Amerikan görevlilerin yokluğunda, Osmanlı bürokratları ve diğer yabancı ülkelerin tacirleriyle aralarında doğacak sorunların halledilmesi için çalışacak örgütü 1811'de kurdular. Bu Amerikan Ticaret Odası,² kısa sürede İzmir Limanı'na gelen Amerikalı tacirlerin ilk uğradığı yer haline geldi. Zaman içerisinde iki ülke arasında artan ticari ilişkiler I. Dünya Savaşı sırasındaki bozulmaya kadar gelişerek devam edecektir. Bu ticari ilişkilere paralel olarak, pek çok Osmanlı vatandaşının bölgeye göç ettikleri görülmektedir.

Göçlerin Nedenleri

Kimliklerimizin karmaşık ve yapılanmış doğasının farkında olmak, bize başka olanakların kapısını açan bir anahtar sunar: Bu, hikâyemizdeki öteki hikâyeleri görmek, modern bireyin görünür tamamlanmışlığındaki tutarsızlığı, yabancılaşmayı, yabancı tarafından açılan ve onu tahrip ederek içimizdeki yabancı sorununu tanımaya zorlayan gediği keşfetmektir.³

¹ Dünya ticaretinde büyük yere sahip olan Akdeniz'de söz sahibi olmak ABD için oldukça önemlidir. O dönemde Akdeniz'de söz sahibi olan Cezayir Beyliği'nin kendilerinden izinsiz dolaşan iki Amerikan gemisini ele geçirmeleri ABD'yi bu beylik ile anlaşmaya zorlamıştır. ABD, Cezayir Beyliği ile anlaşma (1795) yaptıktan sonra birer yıl ara ile Trablus ve Tunus ile de anlaşma imzalamıştır. Cezayir ve Tunus beyleri Türk olduklarından Osmanlı Devleti-ABD arasındaki ilişkiler dolaylı olarak başlamıştır. Yavuz Güler, "Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, (2005), s.230-231; Akdes Nimet Kurat, "Berberi Ocakları ile ABD Münasebetleri (1774-1916)", *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.2, Ankara 1964, s.175-214.

² Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, Ankara, İmge Yayınları, 2000, s.9-11.

³ Iain Chambers, *Göç-Kültür-Kimlik*, Çev. İsmail Türkmen-Mehmet Beşikçi, İstan-

“Üçüncü dünya” pek çok açıdan hızla değişiyor. Bu kavram her zaman için birbirlerinden tamamen farklı toplum ve kültür tiplerinin içine tıkıştırıldığı yapay bir kavram oldu. Merkez ile çevre arasındaki ilişkiler değiştikçe ve yeni bir dünya sistemi oluşmaya başladıkça bu kavramdan yepyeni farklılık alanları fıskirtacaktır. Çevredeki kültürler farklı hızlarda ve farklı istikametlerde değişecektir. Ancak şundan emin olabiliriz: bu değişimler şu üç eksen boyunca gerçekleşecektir. Göç, kentleşme ve kültürel temas.⁴

Avrupa'nın yüzyıllar önceki yayılcılığı, dünyadaki çok etnikli çoğu topluluğun temelini atan büyük ölçekli nüfus hareketlerini başlatmıştır. Küresel göçün bu öncü dalgalarına karşın, insan topluluklarının, çok sayıda ülkenin etnik görünümünü temelden etkileyecek biçimde, karşılıklı etkileşimi ve kaynaşması devamlı sürmüştür.⁵ Gelecekte dünyadaki göçmen nüfusun devamlı artacağı kabul edilmekle birlikte, bunun 20 milyondan fazlasının mültecilerden oluşacağı tahmin edilmektedir.⁶

XIX. yüzyıl Osmanlı tarihine baktığımızda, devletin değişen dünya şartlarına ayak uyduramadığını ve zaman içerisinde bunun getirdiği sonuçların olumsuz etkilerini yansıttığını görmekteyiz. Yaşanan sosyal problemler ve artan işsizlik sorunu devleti sıkıntıya düşürmüştür. Osmanlı ülkesi içinde dolaşan ve insanların gelecekle ilgili duygularını sömüren misyonerler ve birtakım simsarlar, aldattıkları Osmanlı vatandaşlarını, Amerika Birleşik Devletleri ve Güney Amerika ülkelerinde maceralara sürüklemişlerdir.

Ticaret layihalarındaki bilgilerden, Yeni Dünya'ya hayalleriyle göç eden bu insanların çoğunun, burada karşılaştıkları olumsuzluklar karşısında hayal kırıklığına uğradıkları anlaşılmaktadır. Çoğu Osmanlı vatandaşı, buralara yerleşme kaygısı taşımadan göç eden insanlar, para kazandıktan sonra tekrar vatanlarına dönebilmeyi amaçlamışlardır. Ama bu düşlerini gerçekleştirenlerin yanında sefalet içinde ölenleri de olmuştur. Dönecek parası dahi kalmayan bu insanlar uygun olmayan koşullarda yaşamış ya da en zor ve pis işleri yerine getirmek suretiyle sağlıklarını kaybetmişlerdir. Osmanlı göçmenlerinin genelde deri sanayisinde çalışmış oldukları

bul, Ayrıntı Yayınları, 2005, s.41.

⁴ Peter Wollen, “Tourism, Language and Art”, *New Formations*, 12, (Kış 1990), s.57.

⁵ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Haz. Cemal Güzel, Ankara; Ayraç Yay., 2005, s.257.

⁶ Giddens, *a.g.e.*, s. 258.

görölmektedir.

Yeni Dünya'ya göç edenlerin bir kısmı bir daha geri dönmeyerek, geleceklerini orada inşa ettiler. İlk kuşak göçmenlerin amaçlarına ulaşır, hül-yalarını gerçekleştirenler de vardır. Bunlar, Batılı seyyahların “uyuşuk”, “tembel”, “düzenbaz” sıfatlarıyla andıkları veya “eli palalı, burma bıyıklı, fesli korkunç Türk” olarak resmettikleri Osmanlı vatandaşlarının güçlüklerle nasıl baş edebileceğini ve sonu belirsiz bir maceradan nasıl başarıyla sıyrılabileceğini ispat edeceklerdir. Amerika'ya yerleşen Osmanlı göçmenleri arasında birçok isim dünya çapında üne kavuşmuştur. İmal ettiği sigaralardan servet kazanarak milyoner olup Manisa'da adını taşıyan bir çocuk hastanesi yaptıran Manisalı Moris Şinasi, ünlü film yönetmeni Germirli Elia Kazan, anne ve babası Harput'tan göç eden ünlü öykü yazarı William Saroyan, büyükanne ve büyükbabası İstanbul'dan göç eden ünlü pop şarkıcısı Neil Sedaka, ailesi Çanakkale'den göç eden ünlü şarkıcı Eydie Goyme, bileklerinin gücü, yetenekleri ve parlak zekâlarıyla ünlü olmuş göçmenler veya göçmen aileleri çocuklarından sadece birkaçıdır.⁷

Sanayi inkılâbı sırasında kentlerde yaşayan nüfusun yeterli olmadığı, bu kentlerin büyümek ve varlığını sürdürebilmek için köylerden yapılacak olan göçlere bağımlı olduğu bir gerçekliktir. Bu yüzden Osmanlı köyünün zaman içerisinde kentlere kaymış olduğunu ifade etmek fazla yanlış sayılmamalıdır. Fakat kentlerdeki büyüyen nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması noktasında zafiyetlerin olduğu da muhakkaktır. Çünkü söz konusu dönemde belediye hizmetlerinin fazlaca gelişmemiş olduğu bir gerçektir. Tüm bunları hesap ettiğimizde ise XVII., XVIII. ve XIX. yüzyılda Osmanlı kentlerinde yaşayan insanların Çin, Hindistan ya da Avrupa'da yaşayan insanlardan daha sağlıklı koşullara sahip olduğunu söyleyebilmek imkân-sızdır.

XIX. yüzyıla geldiğimizde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal sıkıntılar nedeniyle gerek hayatlarını kazanmak, gerekse diğer sebeplerle Osmanlı vatandaşlarının ülke dışına göç ettikleri görölmektedir. Osmanlı devletinde incelediğimiz konu bağlamında Amerika Birleşik Devletlerinin yanı sıra, Güney Amerika'da Arjantin başta olmak üzere Şili, Uruguay gibi ülkelere yoğun göçler olmuştur. Günümüzde bu ülkelerde dedeleri Osmanlı tebaası olan büyük bir Sefarad ve Ermeni topluluğu yaşamaktadır.

⁷ Rifat N. Bali, *Anadolu'dan Yeni Dünya'ya Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 21.

Osmanlı toplumunda, 1900'lü yılların başlarında yoğunlaşan bu göçlerde, göçmenler Amerika Birleşik Devletleri ve Güney Amerika'ya daha çok para kazanmak, kendinin ve ailesinin refah düzeyini yükseltmek amacıyla gitmişlerdir. Göç eden Türk işgücü, ağırlıklı olarak kırsal kökenli ve vasıfsızdı. Kitlesele ulus-ötesi nüfus hareketlerinin özelliklerinin her dönem ve her millet için ayrı ayrı incelenmesi ve buna göre stratejiler geliştirilmesi gerekse de, bunlar bazı genel özellikler açısından birbirleriyle benzerlikler gösterirler. Türk göçmenlere baktığımızda onların ABD'ye aynı dönemlerde gelen Avrupalı göçmenlerle aralarında dil, din, yaşam koşulları, sosyal ve kültürel özellikler açısından ne denli büyük farklar olduğunu görmekteyiz. Bundan dolayı, ABD'ye ilk Türk göçünü hem uluslararası göç hareketlerinin çağdaş çözümlenmeleriyle, hem de Türk göçüne özgü birtakım bulgularla incelemek, bu konunun daha iyi kavranmasını sağlayacaktır. Amerika Birleşik Devletlerine ilk Türk göçü bir işgücü göçü niteliği taşımaktadır. Bu nedenle karakteristiğın göz ardı edilmemesi gerekmektedir.⁸ Osmanlı göçmenleri kendilerine has kültürel değerleriyle yeni göç ettikleri bu bölgelere adapte olma konusunda oldukça zorlanmışlardır. Dönemin Ticaret Layihalarına baktığımızda, biraz para kazanarak geri dönme arzuları karşımıza çıkmaktadır. Bu durum onların yaptıkları işlerde belirleyici olmuştur. Daha çok ve çabuk para kazanabileceklerini düşündükleri ayak işleri ya da dericilik gibi sağlıkları açısından son derece zararlı sonuçlar doğuracak işlerde çalışmışlardır.

ABD'ye ilk Müslüman Türk göçü XIX. yüzyılın sonlarında başlamıştır. Bu eğilim Balkan Savaşları sırasında doruk noktaya ulaşmış, fakat I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru bu sayı oldukça azalmıştır. Nihayet, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte giden Türklerin bir bölümü geri dönmüş, daha sonra yaşanan büyük ekonomik buhranın etkisiyle de geri dönenlerin sayısı fazlaşmıştır. Türk göçmenlerin en önemli özelliklerinden biri, neredeyse tamamını erkeklerin oluşturduğu vasıfsız işçiler olmaları, daha çok ABD'nin Detroit, Lynn, Peabody, Salem, New York, Chicago gibi endüstriyel şehirlerinde bulunmaları ve amaçlarının biraz para biriktirdikten sonra kesin dönüş yapmak olmasıdır.⁹

Göçü hızlandıran nedenlerden biri de İkinci Meşrutiyetin ilanına kadar

⁸ Işıl Acehan, "Eski Dünya'dan Yeni Dünya'ya: Anadolu'dan ABD'ye İlk Müslüman Türk Göçü Üzerine", *Doğu-Batı*, Ankara, yıl.8, Sayı 32, s. 221.

⁹ Acehan, a.g.m., s. 223.

bedel ödeyerek askerlikten muaf tutulan Gayrimüslim tebaa için İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra askerlik hizmetinin zorunlu hale gelmesiydi. Özellikle askerlik hizmetini zorunlu hale getiren 113 Sayılı Kanun'un kabul edilmesinden hemen sonra 1909 yılının Ağustos ve Eylül aylarında yoğun bir pasaport başvurusu görülecektir. Pasaport talebinde bulunanlar pasaportlarını kolaylıkla elde ediyorlardı. Bazı Amerikan Konsolosluğu görevlileriyle bir takım simsarlar da bu konuda Gayri Müslimlere yardımcı olmaktan geri durmuyorlardı.¹⁰

Göçün hızlanmasına yol açan diğer önemli bir neden 19. yüzyılda meydana gelen iki teknolojik yeniliktir. Bunlardan ilki buharlı gemilerin yelkenli gemilerin yerini almasıydı. Böylece yelkenli gemilerle bir ayın üzerinde bir zamanda ulaşılan Amerika, buharlı gemilerle bir veya en fazla iki haftada ulaşılabilir hale gelmişti. Dahası yelkenli gemiler ticari kargo buldukları zaman hareket ediyor, buharlı gemiler ise hareket günleri belli düzenli tarifelerle çalışıyorlardı. İkincisi ise telgraftır. 1866 yılından itibaren Avrupa haber ajansları transatlantik telgraf hizmeti sayesinde Amerikan ekonomisindeki en son gelişmeleri takip edebiliyor ve kamuoyuna anında aksettirebiliyorlardı. Bütün bu nedenlerden ötürü 1820 ile 1860 yılları arasında beş milyon, 1860 ile kitlesel göçe son veren kota sisteminin kabul edildiği 1924 yılları arasında da otuz bir milyon göçmen Amerika'ya gelecekti.¹¹ Diğer taraftan Osmanlı hükümetinin, çeşitli nedenlerle ülkeden göç edenlerin göçlerini engelleme konusunda tutarlı bir politika benimsememesi, Osmanlı ülkesinden Amerika kıtasına doğru nüfus hareketinin devam etmesine sebebiyet vermiştir.

Osmanlı Göçmenleri

Göçmenlerin Yeni Dünya'ya vardıklarında ilk ayak bastıkları yer önce Ellis Adası sonra New York idi. Bu nedenle göçmenlerin büyük bir çoğunluğu New York'a yerleşmiştir. Ancak New York dışında birçok başka kentte de yoğun olarak, özellikle de Osmanlı Yahudi nüfusuna rastlanıyordu. Bunlardan biri New Brunswick'dir. 1910 yılında bu kentin toplam 2.500 kişilik Yahudi nüfusunun üçte biri, İstanbul, Çanakkale, İzmir, Selanik ve başka büyük Osmanlı kentlerinden gelen göçmenlerden oluşu-

¹⁰ Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayri Müslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul, Simurg Yayınları, 2000, s. 146-147.

¹¹ Bali, a.g.e., s.24.

yordu.¹² 1913 yılında Cincinnati'de yapılan bir araştırmada toplam 249 aile ferdinden oluşan elli Sefarad ailenin mevcut olduğu tespit edilmişti.¹³ 1913 yılında yayınlanan bir araştırmaya göre ise Sefarad Yahudi göçmenlerin Amerika'da yerleştikleri yerler şöyleydi:¹⁴

<i>Yerleşilen kentler</i>	<i>Yaklaşık Sefarad nüfusu</i>	<i>Buraya Geldiği kentler</i>
Seattle	600	Rodos, Çanakkale
San Fransisco	100	Halep, Bağdat ve Anadolu
Atlanta	100	Rodos, Bodrum, İstanbul, İzmir, Manisa, Çanakkale
Rochester	90	Manastır
Portland, Oregon	80	Rodos, Çanakkale, Tekirdağ, Marmara Adası
Cincinnati	70	Çanakkale
Chicago	70	Fas ¹⁵ ve Anadolu
Los Angeles	75	—
Glenham, New York	70	Çanakkale, Selanik
Raritan, New Jersey	70	Çanakkale
Gary, Indlana	70	Rodos, Marmara Adası
Indianapolis	50	Manastır
Montgomery	50	Rodos

¹² Joseph M. Papo, *Sephardim in Twentieth Century America*, California, Pélé Yoetz Books and Judah L. Magnes Museum, 1987, s. 270.

¹³ Papo, a.g.e., s. 279.

¹⁴ D. De Sola Pool, "The Levantine Jews in the United States", *The American Jewish Year, Boofe 5674, October 2, 1913 to September 20, 1914*, s. 207-220, s. 212. Atlanta ile ilgili bilgiler şu makaleden derlenmiştir: Yitzchak Kerem, "The Settlement of Rhodian and Other Sephardic Jews in Montgomery and Atlanta in The Twentieth Century", *American Jewish History*, 85.4 (1997), s. 373-391. Portland Yahudi Cemaati için Jonathan Singer'in kısa tarihçesine bakılabilir: "History of Congregation Ahavah Achim", <http://ahavahachim.com/history.htm>.

¹⁵ Bilindiği üzere II. Bayezid zamanında Osmanlı ülkesine sığınan İspanyol Yahudilerinin bir kısmı da Fas'a yerleşmiştir. Fas Osmanlı devleti tarafından yönetilmişe de Başkonsolos hazırladığı layihada Fas'tan yapılan göçlere de yer vermiştir

Yoğun göç hareketinin gerçekleştiği ülkeler arasında Güney Amerika ülkeleri, özellikle de Arjantin ve Brezilya bulunmaktadır. Başkonsolos Emir Aslan'ın,¹⁶ Buenos Aires Limanına ulaşan Osmanlı göçmenlerinin toplam sayısı hakkında verdiği tablolar konsolosun isteği üzerine Genel Göçmen İdaresinin göndermiş olduğu bilgiler ışığında rapora eklenmiştir. 1904-1914 seneleri arasında Arjantin'e gelmiş olan göçmenler tablo olarak şu şekilde verilebilir.¹⁷

Sahib-i san'at- amele	5.000
Seyyar satıcı	15.000
Rencber	35.000
Tacir	10.000
İhtiyar ve Sucu ¹⁸	15.000
Kadın	5.000
Toplam	85.000

Bu insanların yaptıkları işlerdeki kazançları da fena sayılmamaktadır. Tabloda görüldüğü gibi 10.000 tacir bulunmaktadır. Bunların da her birinin ortalama kazancı 10.000 pezo kadardır. (1 Pezo 2 Frank 20 santim kıymetindedir.) Böyle bir hesaplamadan devamla tüm tüccarların serveti $10.000 \times 10.000 = 100.000.000$ pezoyu bulmaktadır.

Toplam sayısı 35.000 dolaylarında bulunan rencber takımı günlük 2 pezo yevmiye ile çalışmaktadırlar. Fakat buğday ve mısır hasat zamanlarında bu miktar günlük 4,5 pezoya kadar yükselmektedir.

Değınmemiz gereken bir diğer konu ise Buenos Aires'te yaşayan Osmanlı göçmenlerinin sosyal hayatlarıdır.¹⁹ Buenos Aires şehri Arapça olarak çıkarılan gazetelerin en fazla neşredildiği yerdir. Burada iki tane günlük, 5-6 tane haftalık ve bir tanede 15 günlük gazete çıkarılmaktadır. Bu haliyle çıkarılan gazeteler oldukça fazla görülmektedir. Halbuki burada yaşayan Fransızların %92'si okuma-yazma bildiği halde günlük sadece bir gazete ile yetinmektedirler.

¹⁶ Buenos Aires Başkonsolosu Emir Aslan.

¹⁷ BOA., *Ticaret Layihaları*, Numara: 7, İstanbul, Necim İstikbal Matbaası, 1328 (1910), s. 111-122.

¹⁸ Layihada yaptıkları iş suçu olarak ifade edilmektedir.

¹⁹ *Ticaret Layihaları*, Numara:9, İstanbul, Matbaa-i Amire, (1912), s.1-12. (Ekler kısmında 9 Numaralı Ticaret Layihası'na ait örnek sayfalar verilmiştir.)

Layihalarda göze çarpan bir başka konu da, %30 okuyup yazabilen bir topluluk için yedi sekiz gazetenin çıkıyor olmasıdır. Bu gerçekten ciddi bir hadisedir. Bu nedenle bunların hiçbirisi masrafını çıkaramamakta ve ekserisi ecnebilerin verdiği ilanlar olmasa, yalnızca aboneleriyle hayatlarını devam ettirecek gibi görünmemektedir. Bu gazetelerin Avrupa gazeteleri gibi abone ücretlerini peşin almadan gazete göndermemek gibi bir lüksleri de bulunmamaktadır. Buna karşın yayın hayatlarını devam ettirebilmeleri için yeni abone kaydına ihtiyaçları vardır. Zamanlarının bir kısmını bu abonelik bedellerinin tahsili için sarf etmektedirler. Bunu gerçekleştiremedikleri zaman bazen ücretlerini ödemeyen aboneleri gazetede ilan etmektedirler.

Başkonsolos Emir Aslan, yaptığı incelemeler sonunda şunlara dikkat çekmektedir. Gazeteler, bu sorundan başka abonelerin mizacına hizmet mecburiyetiyle, sayfalarında lüzumlu-lüzumsuz mektuplar veya vesikalar neşretmektedirler. Bu durum da gazetenin manevi kıymetini düşürmektedir. Bu gazeteler genelde sermayesiz işe başladıkları gibi, ilana para vermek âdeti de yaygın olmadığı için; bunların yaşamları çok zor şartlar içerisinde geçmektedir. Bazıları doğru birkaç cümleyi bir araya getirmek veya sadece yüzeysel bir ecnebi lisana sahip olarak bir gazetenin idari ve yazı işlerini yerine getirebileceklerini zannetseler de, okuyucular arasında lisani iyi olanlar bu gazetelerle ecnebi gazeteler arasındaki farkı çok güzel takdir etmektedirler. Bu yüzden de, bu gazetelerin yerine ecnebi gazetelere abone olmayı tercih etmektedirler.

Bu gazetelerin bir başka önemli özellikleri de çıkarları için her türlü yola başvuruyor olmalarıdır. Bunlar arasında şantaja varan girişimler de yer almaktadır. Böyle halleri olan gazetenin, çok geçmeden satışı azalmış ve kapatılmak zorunda kalmıştır. Sahibi de devamında çekip gitmek zorunda kalmıştır.

Osmanlı Başkonsolosu Emir Aslan'ın vermiş olduğu istatistiklerden hareketle bölgedeki Osmanlı vatandaşı varlığının hiç de azımsanamayacak boyutta olduğu görülmektedir. Pek çok değişik meslekten ve mezhepten Osmanlı halkı bölgeye göç etmiş ve para kazanmak için mücadele etmişlerdir. Bu meslekler arasında en fazla icra edilen çiftçilik ve ameleliktir. Bunun yanında 1 tane de artist olarak kayda geçmiş göçmen görülmektedir.²⁰

²⁰ Bkz. Ek:3; *Ticaret Layihaları*, Numara:9, İstanbul, Matbaa-i Amire, (1912), s.120.

Göç etmiş Osmanlı tebaasının cinsiyetleri itibariyle karşılaştırıldığında oluşan tablo, gidenlerin pek çoğunun burada para kazandıktan sonra dönmek arzusunda oldukları tezini destekler niteliktedir. Aşağıda verdiğimiz tablolar bu durumu daha güzel ifade etmektedir.

1911 senesinde Arjantin'e göç eden Osmanlıların istatistikî²¹

1911	Giren	Familya itibariyle		Mezhep itibariyle	
Kanun-i sani	837	10.722	Erkek	Katolik	5.514
Şubat	446	942	Çocuk	Müslüman	5.290
Mart	501	1.457	Kadın	Protestan	510
Nisan	769	484	Kız	Maruni	250
Mayıs	709	13.605	toplam	Rum Ortodoks	209
Haziran	1.955			Musevi	165
Temmuz	1.264	Cins itibariyle		Mezheb-i muhtelif	953
Ağustos	617	5.271	Türk	Toplam	13.605²²
Eylül	2.079	8.198	Suriyeli		
Teşrin-i evvel	1.443	69	Ermeni		
Teşrin-i sani	1.402	30	Arnavud		
Kanun-ı evvel	1.587	10	Makedonyalı		
Toplam	13.605²³	13.605²⁴			

Görüleceği üzere 1911 yılında Arjantin'e 13.605 Osmanlı vatandaşı gelerek yerleşmişlerdir. Erkek sayısı ile kadın sayısı arasındaki büyük farktan da anlaşılacağı üzere, daha önce ifade ettiğimiz gibi erkekler, para kazanma arzusuyla ailesinden ayrı olarak çalışma gayesiyle bu göçe kalkışmış-

²¹ *Ticaret Layihaları*, Numara:9, İstanbul, Matbaa-i Amire, (1912), s.10.

²² Hesaplamlarda yanlışlık vardır. 13.605 olarak gösterildiği halde toplama işlemi sonucu 12.891'dir.

²³ Hesaplamlarda yanlışlık vardır. 13.605 olarak gösterildiği halde toplama işlemi sonucu 13.609'dur

²⁴ Hesaplamlarda yanlışlık vardır. 13.605 olarak gösterildiği halde toplama işlemi sonucu 13.578'dir.

lardır. Müslüman halk dışında Protestan, Maruni, Rum Ortodoks ve Musevilerin; Balkanlar, Anadolu ve Suriye'den göç ettikleri görülmektedir.

1900-1910 yılları arasında Arjantin'e göç eden Osmanlı nüfusunun dö-kümü de şu şekildedir.²⁵

Sene	Giren	Çıkan
1900	1.583	425
1901	2.159	535
1902	1.671	676
1903	1.450	444
1904	3.226	665
1905	7.085	712
1906	7.777	798
1907	7.436	1.198
1908	9.111	1.025
1909	11.760	1.628
1910	15.478	1.862
Toplam	68.741 ²⁶	10.068 ²⁷

1914 senesi içinde Arjantin'e ulaşan göçmenlere ait istatistikî bilgilere bakıldığında da;

Kanun-i sani	1.354
Şubat	955
Mart	1.426
Nisan	1.098
Mayıs	1.532
Haziran	1.108
Temmuz	1.205
Ağustos	896
Eylül	1.291
Teşrin-i evvel	2.194
Teşrin-i sani	3.767
Kanun-ı evvel	3.565
yekun	20.391

²⁵ *Ticaret Layihaları*, Numara:9, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1330 (1912), s.11.

²⁶ Hesaplamalarda yanlışlık vardır. 13.605 olarak gösterildiği halde toplama işlemi sonucu 68.736 olarak görülmektedir.

²⁷ Hesaplamalarda yanlışlık vardır. 13.605 olarak gösterildiği halde toplama işlemi sonucu 9.968 olarak görülmektedir.

tablosu oluşturulabilir. Genel olarak değerlendirildiğinde 1904 tarihinden 1914 tarihine kadar Buenos Aires şehrine göç eden Osmanlılara ait istatistik ise;²⁸

1904	Senesinde dahil olanlar	3.226
1905	Senesinde dahil olanlar	7.085
1906	Senesinde dahil olanlar	7.177
1907	Senesinde dahil olanlar	7.436
1908	Senesinde dahil olanlar	111
1909	Senesinde dahil olanlar	11.765
1910	Senesinde dahil olanlar	15.478
1911	Senesinde dahil olanlar	13.605
1912	Senesinde dahil olanlar	19.792
1913	Senesinde dahil olanlar	20.391
Yekun		115.066

Bu göçlerin 1911 senesinde gerçekleşmelerinin açılımı ise şu şekilde verilebilir.²⁹

Familiya itibariyle	Mezheb itibariyle
Erkek: 10.722	Müslim: 5.290
Çocuk: 942	Katolik: 5.514
Kadın: 1.457	Protestan: 510
Kız: 484	Mezheb-i saire: 2.291
Yekun: 13.605	Yekun: 13.605

Sonuç

Özellikle Arjantin'in Buenos Aires şehrinde görev yapan Emir Aslan'ın hazırlayarak Bab-ı Aliye sunmuş olduğu iki ticaret raporunu esas alınarak hazırladığımız çalışmada ortaya çıkan sonuçlar göçün hangi boyutlara geldiğini açıkça göstermektedir.

Tablolarda açıkça görüldüğü gibi sadece Arjantin düşünülecek olsa bile buraya bir sene içinde 85.000'lere ulaşan göç ciddi bir rakamdır. Bu sayının diğer ülkelerde dahil edildiğinde ulaşacağı rakam pek çok soruyu da

²⁸ *Ticaret Layihaları*, Numara:9, İstanbul, Matbaa-i Amire, (1912), s.11.

²⁹ *Ticaret Layihaları*, Numara:9, İstanbul, Matbaa-i Amire, (1912), s.12.

beraberinde getirecektir.

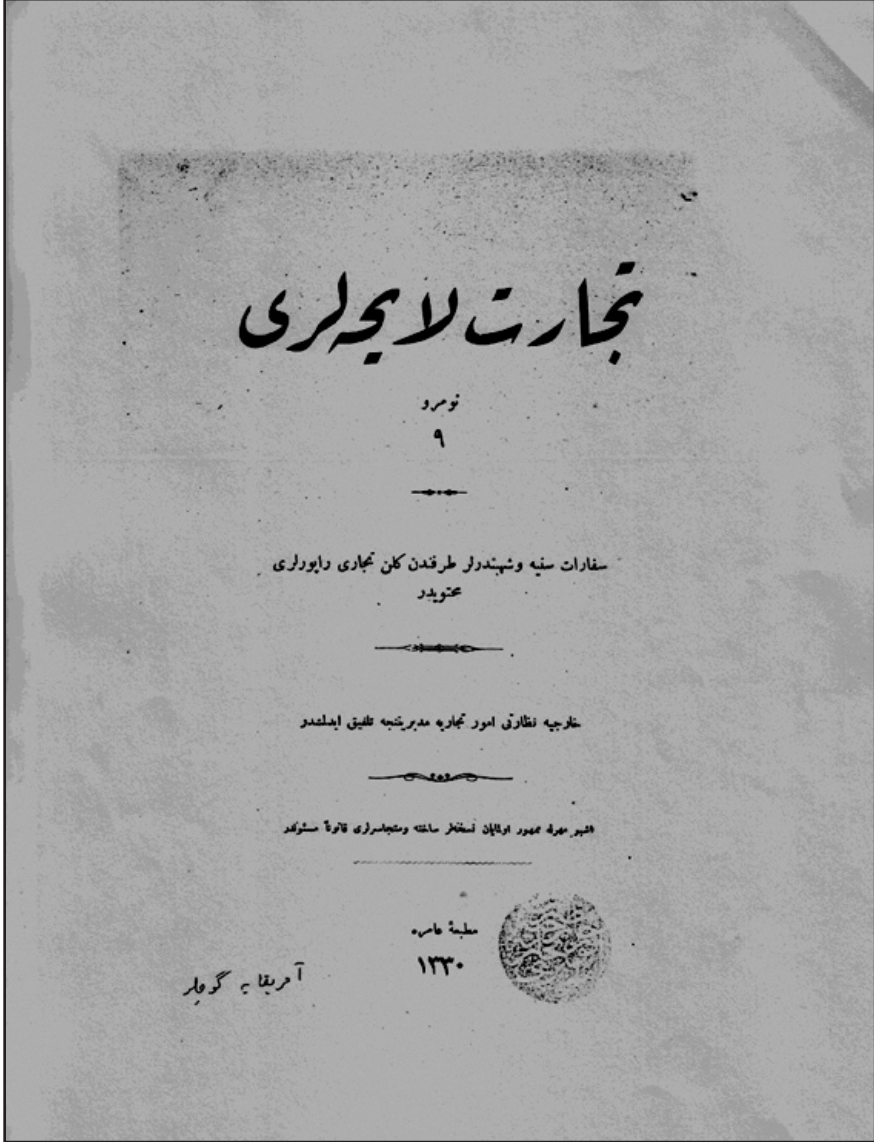
Göç etmiş oldukları dönemdeki zor ulaşım şartları ve kabul edilmeleri için gereken sıhhi şartlara kadar pek çok denetimlerin yanı sıra, dilini dahi bilmedikleri bir coğrafyada karşılaştıkları zorluklarla mücadele etmişler, kendi aralarındaki birliği sağlam kılmak için gazete çıkarmaya varan çabalar göstermişlerdir.

Çalışmamız Osmanlı devletinin son yüzyılında yaşanan bu göçlerde ki Gayrimüslim oranını da 5-10 yıllık da olsa örneklemeye çalışmaktadır. Görüleceği üzere ülkenin dört bir yanından değişik etnik gruplar çeşitli nedenlerle ülkeyi terk etmişlerdir. Göçmenlerin çoğunluğunun Gayrimüslim olduğu görülmektedir. Sayıları yüz binlere ulaşan bu göç dalgalarının sonunda Osmanlı coğrafyasında yaşayan Gayrimüslim nüfusunun oranındaki düşüş de göz ardı edilmemelidir.

EKLER: 9 Numaralı Ticaret Layihası'ndan örnek sayfalar

Ek: 1

BOA., *Ticaret Layihaları*, Numara 9, Matbaa-i Amire, sene 1330.

Ek:2

BOA., Ticaret Layihaları, Numara 9, Matbaa-i Amire, sene 1330, s.112-113.

<p>112</p> <p>بوشوس آرس شهيدركلي</p> <p>عالمك عثايبه تونونلري بوراده قورق اساده بر شهوت و رغبت مظهر اولدوقلر حالده بو تجارله مشغول اولانلر عددي بوشوس آرسده انجني انكي كيمي به بالغ اولبور. اسرقالي متقنيناز برچوق فداكلارقلرله يادبقاري رقلالار قيجيسنده نرك تونونلريك كسب اينكلاري شهرتمن خقله اسقاده ايشكدهدرلر كه زرينك بوخصومدهكي لاقديسيه ملككه قارشى عاذنا ركله دنپهچك درجده اهميتي حازدر.</p> <p>منسوجات عثايبندن اييكلي قانقلرله خاليرمزك مظهر رغبت اولاري داذا امكلاده انكي بوشوس آرسده بو تجارت الهه اشتغال اينل بنش تجارعتاهان ماللري انجون قورق عاذله فاخش فيثات طلبانلري مشقربريك قانقلرله سسب اولقدهدر. في الحقيقه بونلر مطالبهيارسه مكان كيراسي الهه معارف قنليه و كرك رسمنك هالي به مال اولدويني كي ملاحظقلرله حق وريكمه ايسلرده بونلك الهه مشقربريك عثايبدينك تربيدينه موقف اولمدهقلري كوروكلكدهدر.</p> <p>اوروللي، آسرقالي تجارلك قسم اعظمي درت نيرسه طرقلده كندلر بيه يك بويوك منتقلر تامين ايمهچك قنقلنه موقف اولبورلر. تجار عثايبدين ايسه يك ازلريك بو تجارله مظهر اولمدهقلري كوروكلكدهدر. بونك سلبني دخي زرده اورويو اسرقاليلريك مالك اولدويني روييت نديقق الهه سولمات كافي تجار بريك بولماسي بونك نيجي قنقليليمه ندين اولان زده، جبارتنريك اعلاه مترقي كي بر جالب روجسمنك شائلي تجارلري اوززده ككقمرما اولسيه ايصاح اولمه ييلير.</p> <p>سرمابهيك دخي بو خصومده تاثير عظيمي اولدويني وارسته ييللير. بوراده تربينات و تانسباه عاذله انبيا و ائمه تجار بونلر عجموي بر تجارعتاه و جوده كقيمك اهميتل سرمابه الهه اعتبار ماليه صاحب اولنه مشققدلر. اوروللي تجارلك اكثرني بونلر مالك اولهوق كلنكلاري حالده وطنداشقلر. مزاد قسم كليسي بونلر عجمو مدر، قسم اعظمي هيج بولميه صاحب اولمشقربن</p>	<p>113</p> <p>بوشوس آرس شهيدركلي</p> <p>بورابه كللكمه و سونقلارده اوله بري صاهوق سنه لرحه دوام اينل بر اداره و اقتصادك نيجيسنده نهايت بر دكان صاحبي اولقدهدرلر.</p> <p>بورابه واسل اولونج نظر دقمي وطنداشقلر بو حال لسف اشكالي جلب ايندي. ايشتم كه وطنداشقلر سنه دها اينل بر طرقلده تعقيب امل الهه اكسلاپ نوت ايسونلر. ارزانتينده بو طريق ايسه ارزانتلر. مهاجرين عثايبه بو جهته رغبت اينكلاري سوزلده يك از زمانه تامين نوت ايدرك ملككلىر بيه عودت ايمهچكلري عقققدلر. چونكه موسم حصاده بر عثايبك بوميسس ملككلىلر كسكال خيرونه مساوي بر مبلغ درجيسندهدر. بو سونلك محصولات ائناسنده عملله زراعيه مينانده اولون بيكي مشقراز عثايبه جاليمش و ارزانتينك اون مليون پيسون بيه بر مليون شائلي براسي درجيسنده بر مكافه مساعيسه كسب اشتغاق ايتلدر. عثايبلري زراعته قنقوشده انكي منفعت كوريبوروم: بري، وطنداشقلر سنري امين بر طرقلدن آرز زمانه نونه ايسال ائلك، ديكرى ده فن، حاضره كوره زراعت ائلك اسونلي عثايبلرله اوكرنكلدر. چونكه بونلر بلاخره ملككلىر بيه عودت نلده هم ارزانتينك بولميسي، همده ملككليه مشهور اولان اسونل زراعيه سني دخي ركله كتمهچكلدر.</p>
---	---

Ek:3

BOA., Ticaret Layihaları, Numara 9, Matbaa-i Amire, sene 1330, s.120-121.

۱۲۱	بوتوس آيس شهيدلىكى	۱۲۰	بوتوس آيس شهيدلىكى
	مهاجرين		صنعت حسابيه
	۴۶۱		چيشي
	۳۵۲		دولكر
	۵۶۴		پروكار
	۶۳۳		قصاب
	۱۰۵۱		مراغوز
	۱۱۰۰		آنجى
	۸۱۹		نچار
	۱۸۵۶		رزى قادين
	۲۲۱۸		صانچى
	۲۰۰۹		الكترىقى
	۲۰۳۶		قاش
	۲۳۷۹		آرنىست
	۱۵۴۷۸		دهيرجى
			علا
			بجرهلى كيجى
			ماكلىست
			متوع - صنت
			خدمتى
			نيو غراف
			پازجى
			قولدرجى
			بوتوس آيس شهيدلىكى
			۱۳۶۰۵
			بوتوس آيس شهيدلىكى
			۱۲۰

۱۹۱۰ سنه سنه ارژانته مهاجرت ايدن عشا نيلرك عددى
كوتون ايسانتىقدر .

OSMANLI'DA MODERNLEŞME/ BATILILAŞMA SÜRECİNİN İÇ MEKÂN DONANIMINA ETKİLERİ

Deniz DEMİRARSLAN*

ÖZ

Bu çalışma 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı sarayları ve konutlarında eşya ve mobilya kullanımlarındaki değişimlerin iç mekâna etkilerini irdelemektedir. Modernleşme ve batılılaşma hareketlerinin görüldüğü bu süreçte ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun başşehri İstanbul'da genel bir dönüşüm ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, bu çalışmada Osmanlı'nın günlük yaşamda kullandığı eşya ve mobilyalardaki dönüşümün nasıl ortaya çıktığı, Osmanlı'nın batılı anlamda eşya ve mobilya kullanımını neden seçtiği, bu dönüşümün insanlara nasıl sunulduğu ve algılandığı araştırılmış, sonuçta saray ve çevresinde başlayarak konut yaşamına yansıyan tüm bu yaşanan değişimlerin konut planlamalarını nasıl etkilediği irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, batılılaşma, geleneksel konut, mobilya, eşya, Osmanlı saray mobilyası.

ABSTRACT

Effects of the Process of Modernisation/ Westernisation on Interior Design in the Ottoman Empire

This study traces the transformation in the usage of interior space, furniture and household goods in Ottoman life at home and in palaces in the late 19th and beginning of the 20th centuries. In that period during which modernisation/westernisation movements accelerated, a general transformation was seen in Istanbul, the capital city of Ottoman Empire. Therefore, this study seeks to ascertain how this transformation was reflected in household goods, goods that were used daily by the Ottomans, and their usage of interior space in houses; why the Ottomans wanted to pass western household goods; what those goods represented for them and how they perceived that transformation. At last, this study seeks to ascertain how this transformation of the palace and house daily life reflected in house design.

Key Words: Modernisation, westernisation, traditional house, furniture, household goods, Ottoman palace furniture.

* Yard.Doç.Dr. Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, Kocaeli, ddemirarslan@yahoo.com, ddemirarslan@gmail.com

Giriş

Yayılmış olduğu geniş coğrafya içerisinde çeşitli ulusların birlikte yaşamasından doğan Osmanlı toplumu asırlar boyu Batı Avrupa'ya kapalı bir yaşam sürmüştür; 17. yüzyıldan itibaren başta Fransa olmak üzere çeşitli ülkelerin doğuya yönelen pazar arayışları ile yavaşça Batı Avrupa'ya açılmaya başlamıştır. Fransa hükümeti iki ülke arasındaki ilişkilerin kuvvetlendirilmesi ve ticaretin artırılması amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Paris'te bir elçilik açmasına izin vermiştir. Böylece, Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında öncelikle ekonomik çıkarlara dayalı diplomatik ilişkiler kurulmuş; bunu sırasıyla başka Avrupa ülkeleri izlemiştir. Zamanla ülkeye batı ürünleri ithal edilmeye başlanmıştır. İlk önceleri Osmanlı toplumu tarafından yadırganan ancak, zamanla kabul edilen batı tarzı kültür ve yaşam biçimi, eşya ve mobilya kullanımı ile birlikte yaşam mekânlarının düzenlenmesinde kendini hissettirmiştir. Bu sosyo-kültürel dönüşüm öncelikle saray ve konut planlamalarını etkilemiş ve en önemlisi Cumhuriyet Türkiye'sinde yapılacak olan reformlar için de bir altyapı oluşturmuştur.

Lale Devri'nden başlayarak özellikle 19. yüzyılda ivme kazanan modernleşme/batılılaşma hareketi olarak isimlendirilen bu sosyo-kültürel dönüşüm hakkındaki bilgileri Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin kuvvetlendirilmesi çabalarıyla İmparatorluğa gelen çeşitli gezgin, diplomat, mimar, sanatçı ile yurt dışına giden Osmanlı diplomatlarının yazmış olduğu kitap, anı ve mektuplardan edinmekteyiz. Theophile Gautier, La Baronne Durand de Fontmagne, Alphonse de Lamartine, Helmuth von Moltke, Lady Mary Wortley Montagu, Julia Pardoe, D'Ohsson, Antoine Galland, Edward Raczynski, Baron Wenceslaw Wratislaw, Salomon Schweigger gibi yabancı elçi ve gezginlerin yazmış olduğu eserler Osmanlı toplumunun modernleşme/batılılaşma çabaları hakkında bizlere ışık tutmaktadır. Bu çalışmada sözü edilen kişilere ait eserlerin incelenmesi ile birlikte Topkapı Sarayı, Dolmabahçe, Beylerbeyi, Çırağan ve Yıldız Saraylarında eşya, mobilya ve mekân kullanım alışkanlıkları irdelenmiştir.

Osmanlı toplumunda modernleşme/batılılaşma hareketlerinin konut iç mekân donanımlarına ne şekilde etki ettiğinin anlaşılabilmesi için öncelikle geleneksel Osmanlı konutunda mekân ve eşya kullanım özellikleri incelenmiştir. O dönemden günümüze geleneksel Osmanlı konutu iç mekân örnekleri pek ulaşamadığı için bu konudaki örnekleri saraylardan, yazılı ve görsel kaynaklardan, müzayedelerden elde edebilmekteyiz. Esasen, 19. yüzyılda iç mekânda modernleşme/batılılaşma hareketini incelemek için

Osmanlı saraylarının incelenmesi yeterli olacaktır. 19. yüzyılda modernleşme/ batılılaşma hareketlerinin nasıl başladığı ve Osmanlı toplumu için ne anlam taşıdığı araştırılarak, tüm bunların konut yaşamına etkileri ve sonuçları ortaya konmuştur. Dolayısıyla, çalışma bu araştırmaları kapsayan üç ana bölümden oluşmaktadır.

1. Geleneksel Osmanlı Konutunda İç Mekân

Orta Asya'dan Anadolu'ya 11. yüzyılda gelerek yerleşen Türkler zaman içerisinde çeşitli uygarlıklar kurarken; dünya tarihinde önemli bir yer tutan Osmanlı İmparatorluğu ise 13. yüzyılda Anadolu'da kurularak genişlemiş ve Anadolu'nun tarihsel ile kültürel değerlerini de sentezleyerek asırlar boyu gelişen özgün ve zengin bir kültür oluşturmuştur. "Osmanlı kültürü" olarak isimlendirilen bu oluşum farklı bölgelerden, çeşitli din ve kültürlerden insanların bir araya gelerek yüzyıllarca birlikte yaşaması sonucu oluşmuş köklü bir birikimdir.

Konut yaşamı bu çok renkli kültürün çekirdeğini oluşturmaktadır. Türkler ve Anadolu'da yerleşmiş bulunan Rum, Ermeni, Yahudi gibi bazı milletlerin ihtiyaçları, gelenekleri ve kendi kültürleri ile biçimlendirdiği konut ve içinde kullandıkları eşya ile donatı elemanları günümüzde mimari açıdan büyük önem taşıyan ve Osmanlı İmparatorluğu içinde genel mimari özelliklere sahip bir konut modelinin doğmasına neden olmuştur. Bu geleneksel konutlar, Anadolu, Rumeli ve Balkanlarda aynı özellikleri taşıyacak şekilde görülebildiğinden ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde inşa edildiklerinden ötürü bunları "geleneksel Osmanlı konutu" olarak isimlendirmek doğru olacaktır. Bu konut tipiyle ilgili olarak yapılmış birkaç önemli bilimsel çalışma bulunmaktadır. Bunların içinde belki de en önemlisi Sedat Hakkı Eldem'in yapmış olduğu çalışmalarıdır. 20. yüzyılda geleneksel Osmanlı konutunun önemine dikkat çeken ve döneminin dünya çapında en önemli mimarlarından biri olan Sedat Hakkı Eldem, 500 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yer alan Rumeli ve Anadolu'da olağanüstü özellikleri ile biçimlenen bu konut tipiyle ilgili dökümantasyon çalışmalarını başlatmıştır.¹ Bu açıklamalara göre geleneksel Osmanlı konutunu, günümüze kalan örnekleri 17. yüzyıla tarihlenebilen Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüz Türkiye'sine ve Osmanlı İmparatorluğu dağıldıktan sonra kurulan devletlere miras kalan, çeşitli uluslardan insanların bir arada yaşaması ile oluşmuş bir konut tipi olarak tanımlayabiliriz. Bu konutu diğer konut

¹ Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi, Osmanlı Dönemi*, İstanbul: Türkiye Anıt, Çevre, Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 1984, cilt 1, s. 8.

tiplerinden ayıran ve biçimlenmesini sağlayan oda, plan oluşumu, yapı tekniği ve donatı elemanları özellikleri iç mekân tasarımını etkileyen en önemli unsurlardır.

Oda, geleneksel Osmanlı konutunun en önemli bileşenidir. Odanın genel özellikleri tüm bölgelerde aynı olup; neredeyse hiç değişiklik göstermez. Oturma, dinlenme, yemek yeme, yemek pişirme, yıkanma hatta ibadet eylemlerinin gerçekleştirildiği çok işlevli bir mekândır. İçinde yaşayan kullanıcının inanç, istek ve geleneklerine uyan işlevsel çözümler odanın biçimlenmesini sağlamıştır. Büyüklükleri değişebilirken temel nitelikleri her zaman aynıdır. Kullanıcının statüsüne ve ekonomik düzeyine göre odaların kullanım şekli ve içinde yer alan ekipmanlar değişmemekte; sadece dekorasyonunda zengin süslemeler görülmektedir. Sonuçta, yaşam tarzına bağlı olarak odanın özellikleri ve sahip olduğu nitelikler batılılaşma hareketlerinin görülmeye başladığı 19. yüzyıla kadar aynı kalmıştır. Ayrıca, odanın iç düzenlemesi ihtiyaç duyulan eylemlere bağlı olarak insan ölçülerine uygun biçimlenmiştir. 20. yüzyılın ünlü modernist mimarlarından Le Corbusier, geleneksel Osmanlı konutunda özellikle odanın iç mekân tasarımında kullanılan öğelerin MODULOR oran sistemi (43+86+113+226 cm) ölçülerine uygun olduğunu belirtmiştir (bkz. şekil 1).

Batılı anlamda mobilyanın kullanılmadığı geleneksel oda düzeni ihtiyaç duyulan farklı eylemlere hizmet verebilen az sayıda hareketli eşya ve sabit öğeden oluşmaktadır. Geleneksel Osmanlı konutunda odada yer alan sedir, yüklük, niş gibi temel mobilyalar yapıyla birlikte inşa edilen sabit öğelerdir. Sandık, beşik, tabure, sehpa, rahle gibi hareketli mobilyalar ise zemine yakın kullanılmış; yatma, yemek yeme, oturma gibi işlevlerin birçoğu da yerde gerçekleştirilmiş; işlev bitince döşek, sofa gibi elemanlar dolaplara kaldırılmıştır. Böylece, odanın merkezinin her zaman serbest kalması sağlanmıştır.² Ayrıca, odada yer alan bu ekipmanlar çok işlevli olma özelliği taşımaktaydı. Örneğin; minderlerden oluşan ve “sedir” olarak isimlendirilen oturma elemanı yapıyla birlikte inşa edilen oturma, yatma, dinlenme, çalışma gibi birçok işleve hizmet veren bir niteliğe sahipti (bkz. Resim 1, 2).³

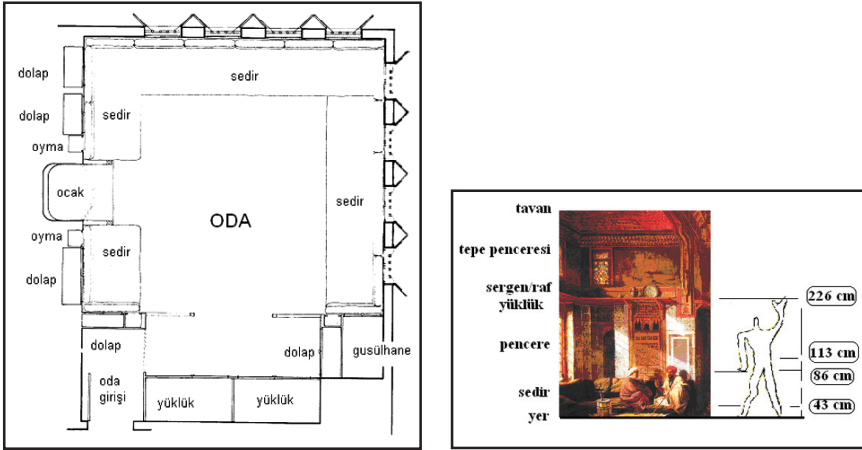
Geleneksel Osmanlı konutunun plan oluşumu ise odanın yanı sıra “sofa” olarak isimlendirilen sirkülasyon ve bağlantı mekânının düzenlenmesine

² Deniz Demirarslan, “Gelenekselden Çağdaş Odalarımızda Depolama Mobilyası”, *Furex Dergisi*, Mayıs-Haziran 2005, s. 83-86.

³ *Yabancı Gezginler ve Osmanlı Kadını*, Hazırlayanlar: Burçak Evren ve Dilek Girgin Can, (1. baskı). İstanbul: Milliyet Yayınları, 1997, s. 24.

bağlı olarak gelişim göstermiştir. Esasen, sofa plan oluşumunu belirleyen en önemli unsurdur. Sofa sadece bir sirkülasyon mekânı değil; aynı zamanda ataerkil bir yapıya sahip Osmanlı ailesinin günlük yaşamını geçirdiği büyük bir yaşama mekânıdır. Oda, yukarıda da belirtildiği üzere genellikle bir yaşam ünitesi olarak büyüklük, biçim ve sahip olduğu nitelikler açısından her konutta birbirine benzemekte iken; sofa her konutta plan tipini belirleyici farklı özelliklere sahiptir. Osmanlı konutunda sofanın planda yer alış biçimine göre ilk sınıflandırmayı ise Sedat Hakkı Eldem dış sofalı, iç sofalı ve orta sofalı plan tipi şeklinde yaparak bu konut tipini diğer konutlardan ayıran özellikleri vurgulamıştır. Geleneksel Osmanlı konutunu oluşturan tüm bu özellikler Osmanlı saraylarında da görülmektedir.

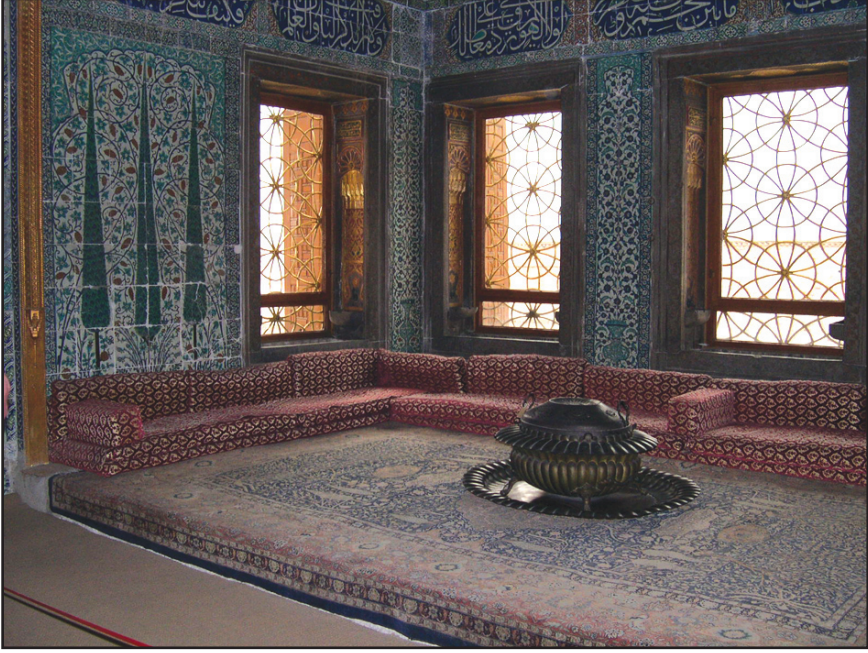

Şekil 1: Geleneksel Osmanlı konutunda oda planı⁴ ve çok işlevli mekân anlayışı. Odanın iç mekân düzeninin modülör oran sistemine uygunluğu.

Yaşam tarzı, üretim, yapı malzemelerinin bulunabilirliği, yapı teknolojisi, topoğrafik yapı, bu konut tipinin biçimlenmesinde etkili olurken; geleneksel Osmanlı konutunun en büyük özelliklerinden birisi de sosyal statüye göre eşya ve mekân kullanımında değişikliğin olmayışdır. 19. yüzyıla kadar Osmanlı saraylarında ve konutlarında iç mekân ve eşya kullanım alışkanlıklarının aynı olduğu görülebilmektedir. Yukarıda da değinildiği üzere geleneksel Osmanlı konutunda kullanıcının zenginliği ve sosyal

⁴ Reha Günay, *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*, (2. Basım) İstanbul: Yem Yayınları, 1999, s. 46

Resim 1: Geleneksel Osmanlı yaşamında sedirler ve iç mekân düzenlemesi.
Topkapı Sarayı Harem Dairesi. Fotoğraf: Deniz Demirarslan.

statüsü yalnız oda sayısı ve odanın dekorasyonunda gözlenmektedir.

Bu konutlarda iç mekân ve eşya kullanımını etkileyen önemli bir unsur da konutun içinde yer aldığı bölgenin imparatorluğun en etkili kültür merkezi İstanbul ve ikinci büyük şehri Edirne'ye olan uzaklığıdır. Konutların içinde yer aldığı şehirlerin İstanbul ve Edirne ile olan idari ve ticari ilişkileri konut iç mekân ve eşya kullanımına çeşitli şekillerde yansımıştır. Halk arasındaki yaygın olan eğilim İstanbul ve Edirne'de görülen yaşam tarzını taklit etmek olmuştur. Çoğu zaman, kırsal şehirler büyük şehirlerin yaşam tarzını olduğu gibi kabul ederken; batılılaşma sürecinde başşehir yeni bir yaşam tarzı ile birlikte oluşan farklı mimari tarzları benimsemeye başlamıştır.

2. Osmanlı Toplumunda Modernleşme/ Batılılaşma Hareketi

Modernleşme kavramı, az gelişmiş toplumlar tarafından gelişmiş toplumların sahip olduğu çeşitli özelliklerinin kabul edilmesi olarak algılanmakta ve sosyal ile kültürel yaşamdaki dönüşümleri içermektedir. 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başında Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme sü-

Resim 2: Geleneksel Osmanlı yaşamında sedirler ve iç mekân düzenlemesi. Topkapı Sarayı Divan Bölümü, Hünkar Sediri. Fotoğraf: Deniz Demirarslan.

recinin gelişimi sırasında modernleşme ve batılılaşma kavramları eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme kavramı, 17. yüzyıldan itibaren önceleri askeri ve teknik alanda batılı ülkelerin örnek alınması ile başlamış; zamanla ulaşım ve haberleşme alanındaki gelişmelere bağlı olarak günlük yaşamda da büyük ölçüde etkili olmuştur. Ancak, bu durum ilk önceleri saray mensupları ve halk tarafından tepki görmüştür. İlk tepki III. Osman devrinde görülmektedir. Padişah III. Osman Avrupalı yaşam tarzını protesto etmek amacıyla sarayındaki Avrupa malı eşya ve mobilyaları yaktırmıştır.⁵ Batı etkisinin ilk belirtileri III. Ahmed devrinde

⁵ Feryal İrez, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını 23, 1988, s. 76.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendinin Paris elçiliği ile irtibata geçmesiyle görülmektedir. Versaille Sarayı'nın görkemli mekânlarından etkilenen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi bu sarayın mekân ve bahçelerine ait resimleri getirerek padişaha sunmuştur. Çok sayıda tavsiye, anı ve sanat kitabıyla İstanbul'a dönen elçinin verdiği bilgilerle Osmanlı bahçeleri geometrik biçimde düzenlenmiş; konut tasarımı da avlu ya da bahçesi olmayan kapalı bir mekân anlayışında tek bir çatı altında bütünleşmiştir. Çünkü, gelişen şehir yaşamıyla artık kırsal bölgelerdeki geleneksel Osmanlı konutunun ev içi üretimine olanak sağlayan avlu ve bahçe gibi açık mekânlara ihtiyaç kalmamıştı. Yirmisekiz Mehmet Çelebi aracılığıyla Fransız saray kültürünü ithal eden Osmanlı yüksek sınıfının batılılaşma adına yaptığı bu bilinçli başlangıç çok önemlidir.⁶

Osmanlı entelektüelleri ve bürokratları bu kültürel değişimin ilk öncüleri olmuşlar ve tüm toplumun modernleşme çabalarını sorgulayarak tartışmışlardır. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nda tam anlamıyla modernleşme/ batılılaşma hareketleri batıdan gelen unsurların ideolojik bir soruna dönüşmesiyle başlamıştır. Lale Devri'nde (1718-1730) başlayan bu batıyı tanıma arzusu Patrona Halil İsyanı (1730) ile kesintiye uğramış ancak, daha sonraki yıllarda yine devam etmiştir. Sultan III. Selim de Avrupa'yı tanımak ve Avrupai yaşam tarzını memlekete tanıtmak amacıyla İstanbul'daki yabancı elçilerden yararlanmış; aynı zamanda Avrupa'ya elçiler göndererek buldukları ülkeleri her yönüyle tanımalarını emretmiştir.

19. yüzyılda reformist Osmanlı bürokratları yaşam biçimi, teknik ve eğitim konularında batıyı yakalama çabalarına girmişler; özellikle de Fransız dili ve edebiyatı ile birlikte Fransız kültürünü ve yaşam tarzını örnek almışlardır. O dönemde Tanzimatçılar için "batılılaşma", Avrupa'daki mağazaların vitrinlerinden alınıp getirilen ve toplum yapısıyla ilişkisi olmayan mallar ile özdeşleştirilmekteydi. Böylece, geleneksel bilgi birikimiyle giderilemeyen günlük yaşamdaki sayısız ihtiyaç da batıdan getirilerek karşılanmaya çalışılmıştır.⁷ 19. yüzyılın başında 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması'yla Osmanlı ekonomisi kapitalist dünya ekonomisine açılarak modernleşme hareketinde önemli bir dönüm noktasına girmiştir. Bu anlaşma ile İngiliz tüccarlar imparatorluğun her köşesindeki Osmanlı tüccarları ile eşit haklara sahip olmuş; böylece Avrupa malları imparatorluğun her yerine girmiştir. Hükümetin yetersizliği,

⁶ Deniz Esemeli. *Osmanlı Sarayı ve Dolmabahçe*, (1. basım) İstanbul: Homer Kitapevi ve Yayıncılık, 2002, s. 28.

⁷ Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, İstanbul: Bilgi Yayınları, 1975.

etkisiz bürokrasi ve geri kalmış sanayi bu durumun gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Sonuçta, diğer Avrupa ülkeleriyle yapılan benzer anlaşmalar ile Osmanlı İmparatorluğu bir açık pazar konumuna dönüşmüş ve Osmanlı insanının günlük yaşamı ile üretim ve tüketim kalıpları değişmiştir.⁸ Dönüşüm başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerde başlamış; sırasıyla Selanik, Beyrut ve Pire şehirleri batılı tüccarlar, komisyon, sigorta acentaları ve bankerler ile kalabalık kentlere dönüşmüştür.⁹

Özellikle modernleşme hareketleri 19. yüzyılın ortasından başlayarak II. Abdülhamid döneminde şehir yaşamının değişmesiyle dünyanın dört bir köşesinden gelen mallar, yapı malzemeleri ve lüks tüketim maddelerini satan binlerce tüccarı barındıran İstanbul'da görülmektedir. Tuğla, demir, cam, kiremit gibi yapı malzemelerinin ithali ile İstanbul'da konut inşaat teknolojisinde de değişimler görülmeye başlanmıştır. Osmanlı toplumunun ticari burjuvasını oluşturan gayrimüslim azınlık ise Osmanlı sosyal yapısı içinde özel konumları ve batıyla olan ilişkileri ile bu durumdan en fazla faydalanan kesim olmuştur. Bürokratik burjuvayı oluşturan kesim de Osmanlı İmparatorluğu'nda batı tarzında görmüş oldukları eğitimleri nedeniyle sıradışı fikirleriyle bir diğer önemli grubu oluşturmuştur. Osmanlı toplumunda burjuva sınıfının yükselmesi incelendiğinde ekonomik kaynaklar ve üretim biçimlerinin etkili olduğu görülmektedir. Gayrimüslim azınlıklardan oluşan ve batıyla olan ilişkilere bağlı olarak artan toplumun orta sınıf tabakası ise Osmanlı sistemine ve yaşam tarzına yavaşça yabancılaşmıştır. Böylece, 18. yüzyılın sonlarında daha önce marjinal bir yerleşim bölgesi olan Pera semti 19. yüzyılda yeniden biçimlenen İstanbul'un değişim merkezi ve modernleşme sembolü haline gelmiştir.¹⁰ Bir Müslüman Osmanlı ailesi, batılılaşma hareketlerinin görüldüğü Pera'da yerleşmeyi seçtiğinde modern yaşam tarzını belirleyen bir seçim yapmış sayılmaktaydı. Böylece, insanlar geleneksel sofalı Osmanlı konutu yerine Pera'daki Avrupa tarzı koridorlu plan tipine sahip apartmanlarda yaşamaya başlamışlardır. Avrupa tarzı apartman tipi konutlarda, batı tarzı mobilyalar kullanmak kültürel ve sosyal statünün değişiminin bir ifadesiydi. Pera'da başlayan ve hızla yayılan bu değişim ile yoğun yapılaşma batılılaşma konusunda büyük rol oynayan mimar, maran-

⁸ C. Issawi. *The Economic History of the Middle East 1800-1914*, Chicago: University of Chicago Press, 1966, s. 39.

⁹ "İstanbul: from Imperial to Peripheralized Capital", *The Ottoman City between East and West Aleppo, Izmir and Istanbul*, Hazırlayanlar: Edhem Eldem, E. Goffman ve D. Masters, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 194-196.

¹⁰ Esra Üstündağ Selamoğlu, *Furniture and Household Goods in Late Nineteenth Century Istanbul*, İstanbul: Bosphorus University, 2003, s. 41.

goz, yapı malzemesi ticareti yapan tüccarlar ile mobilyacıların sayısında da önemli bir artışa ve hızlı bir dönüşüme neden olmuştur (bkz. Tablo 1).

Meslek	1883	1889-90	1893-94	1909	1921
Mimarlar	23	19	39	90	111
Marangozlar	12	-	41	-	66
Mobilyacılar	16	25	24	35	48
Hırdavatçılar	7	10	14	25	29

Tablo 1: II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da yapılaşma ve iç mekân düzenlemesine bağlı olarak görülen meslek gruplarındaki artış.¹¹

Bu dönemde modernleşme/batılılaşma çabalarının başlaması 1860'lar- dan sonra ilk olarak yemek düzeninde çatal ve bıçağın kullanılması, sedir ve minder yerine iskemle ve koltukta oturma alışkanlığının başlatılması ile olmuştur. Bu değişim oturma ve yemek yeme düzeninde vücut duruşunun yeniden düzenlenmesi anlamına gelmektedir. Modernleşmenin diğer izleri ise kıyafetlerde ve konutta yaşama mekânlarının düzenlenişinde ortaya çıkmıştır. Aile içinde karı-kocanın birbirleriyle arkadaşlığının, tek eşliliğin, çocuk sağlığı ve yetiştirme biçimlerinin vurgulandığı bir demokratikleşme ile aile yapısı ve dolayısıyla konut kullanım alışkanlıkları değişmeye başlamıştır.

Öte yandan, İstanbul'un demografik gelişiminde 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu sınırlarının daralması, Osmanlı-Rus ve Balkan Savaşları neticesinde Rusya, Kırım ve Avrupa'dan göç eden Müslüman halk ile batıdan gelen gayrimüslim insanların sayısında büyük bir artış gözlenmiştir. İstanbul'un nüfusunda artışa neden olan bu insanlar tüccarlar için tanınan yasal haklar ve kapitülasyonlardan faydalanmışlardır. Sarayın Boğaziçi'ne taşınması, bürokratların Boğaziçi kıyısında yer alan semtlerde oturması modernleşme hareketine ivme kazandırmıştır. Nitekim ilk modernleşme hareketleri saray ve çevresinde yaşam tarzı ile iç mekân kullanımında görülmektedir.

Sonuç olarak, modernleşme/batılılaşma süreci saray erkânı, gayrimüslim grup ile İstanbul'da yaşayan Avrupalıları içeren bir oluşumun karşılıklı birbirini etkilemesi sonucu ortaya çıkmıştır. İç mekânda kullanılan eşya ve mobilyalar bu sürecin gelişimini etkilemiştir. Doğal olarak Osmanlı toplumunun seçkin tabakası biraz geç de olsa batı ürünü eşya ve mobilya

¹¹ Selamoğlu, a. g. e., s. 41.

kullanımına başlayarak bu sürece katılmıştır. Diğer yandan yukarıda da belirtildiği üzere, 19. yüzyılın sonunda modernleşme/batılılaşma hareketleri toplumun her tabakasında görülmeye başlamasına rağmen, kültürel bir çatışma da yaşanmıştır. Bu dönemdeki önemli Osmanlı bürokratlarının İstanbul'daki evleri incelendiğinde bir yandan batılı gibi görünmeye çalışan bir yaşam tarzı sunan iç mekân anlayışı görülürken, diğer yandan da geleneksel yaşam tarzı sunan mekânlar dikkati çekmektedir. Sarayın dışında batı tarzı yaşam ilk olarak 1860'lardan itibaren görülmeye başlamasına rağmen, bu durum henüz toplumun üst tabakasını oluşturan kesim için geçerliydi. Çünkü, geleneksel Osmanlı yaşam tarzını halen daha sürdürmeye çalışan halk kesimine oranla toplumun üst kesimini oluşturan Müslüman seçkin tabaka ile gayrimüslim kesim modernleşme/batılılaşma hareketlerini daha kolay ve çabuk kabul etmiştir.

Osmanlı toplumunda modernleşme/batılılaşma hareketi yukarıda da vurgulandığı üzere ideolojik elemelerden geçtikten sonra toplum tarafından kabul edilen değişimler süreci olarak tanımlanabilir. Bu süreç, Lale Devri ile başlamış; Tanzimat'tan II. Abdülhamid'in tahta çıkışına kadar (1876), özellikle devlet ve saray örgütünde, yaşayış biçiminde, kılık ve kıyafette yeniliklerin yapıldığı Tanzimat dönemi ve daha sonra 1876'dan 1908 Devrimine kadar olan dönemde maddi kültür öğelerinin kabul ve ithalinin toplum için bir sorun olmaktan çıktığı, 1908'de Meşrutiyet'in ilanından Cumhuriyet'in ilanına kadar olan dönemde de devam etmiştir.¹² 20. yüzyılın modernist mimarlarından Le Corbusier, 1911'de İstanbul'u ilk kez ziyaret ettiğinde modernleşme/batılılaşma hareketlerinde Jön Türklerin etkili olduğuna, 20. yüzyılın gelişiyile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerine yeni bir kültürün doğduğuna dikkati çekmiştir. Le Corbusier egzotik, otantik bir mimarlığı araştırmak için geldiği İstanbul'da Jön Türklerin büyük ölçüde mimari ve iç mekânı etkileyen modernleşme çabaları ile karşılaşmıştır.

3. Osmanlı Toplumunda Modernleşme/Batılılaşma Hareketlerin İç Mekâna Etkisi

Osmanlı toplumunda ilk modernleşme/batılılaşma hareketleri yukarıda da belirtildiği üzere saray ve saray erkânına mensup kişilerin konutlarında görülmektedir. Geleneksel Osmanlı konutunun batılılaşma etkisiyle değişimi,

¹² Fehmi Kızıl, *Toplumsal Geleneklerin Konut İç Mekân Tasarımına Etkisi ve Toplumsal Geleneklerimizi Daha İyi Karşılacak Konut İç Fiziksel Çevre Koşullarının Belirlenmesi*, İstanbul, İDGSA Yayınları, no 8, 1981, s. 115.

öncelikle batı tarzı saray anlayışının ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Bu dönemde Avrupalı mimar ve dekoratörlerin etkisi büyüktür.

19. yüzyıla gelmeden önce, III. Selim döneminde, ressam-mimar Antoine Ignose Melling Osmanlı sarayında batı tarzı oluşumda önemli bir rol oynamıştır. 1784'de İstanbul'a gelen Melling, kısa bir süre sonra III. Selim'in kız-kardeşi Hatice Sultan'a ait bir saray tasarlayarak dekorasyonu ile yakından ilgilenmiştir. Melling aynı zamanda sarayın haremi için alınan eşyaların seçiminde de görev almıştır. Ayrıca, Hatice Sultan için elbise modelleri, kemerler tasarlayan Melling, dini törenler için dekorlar, süslü tören giysileri, değerli taşlarla süslenmiş mendil ve tarakların yanı sıra altın kaplama işçiliği ile süslenmiş iskemleler de tasarlamıştır. Ancak, Hatice Sultan Melling'in tasarlamış olduğu batı tarzı iskemleyi beğenmemiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere, yabancı mimardan beklenen batı tarzı mobilyalar değil, geleneksel unsurlar taşıyan Osmanlı yaşam tarzına uygun bir tasarımıdır. Çünkü, o dönemde batı ürünü eşyaların kullanımı saraylarda henüz yaygın değildi. Daha önce de belirtildiği üzere geleneksel eşyalar sıradan insanların konutlarında kullanıldığı gibi aynı zamanda saraylarda da kullanılmıştır. Bunların işlev ve biçimleri aynı olup; süslemelerde ve işçilik kalitesinde farklılık görülmektedir (bkz. Resim 1, 2). Sadece altın yıldız işçiliği ile süslenmiş iskemleler Osmanlı sarayında batıdan gelen ilk yeni mobilya tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk arasında iskemlenin kullanımı ise 18. yüzyılın ilk yarısında kahvehanelerde olmuştur. İlk önceleri alçak hasır örgülü tabureler kullanılmış, bunlara arkalık eklenerek zamanla iskemle olarak kullanılmaya başlanmış ve konutlarda kullanımı yaygınlaşmıştır. Kırsal kesimde ise sandalye önce evde üretilmeye daha sonra dışarıdan satın alınmaya başlanmıştır.

18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret eden D'Ohsson, yazılarında büyük konak ya da saraylarda altın, gümüş, değerli taşlarla süslü vazo, buhurdanlık, ibrik, saat gibi çok sayıda eşyanın kullanıldığını belirtmiştir. Lüks tüketim diğer ev eşyalarında da görülmektedir. Osmanlı toplumunun seçkin tabakası modernleşme/batılılaşmanın sembolü olarak kabul edilen batı ürünlerini kullanarak kültürel farklılıklarını vurgulamayı amaç edinmiştir.¹³ Helmuth von Moltke, yazmış olduğu mektuplardan birinde, Serasker Hüsrev Paşanın evinde çok sayıda saat bulunduğunu ancak, bunların hiçbirinin ça-

¹³ Uğur Tanyeli, " Osmanlı Barınma Kültüründe Batılılaşma-Modernleşme: Yeni Bir Simgeler Dizgesinin Oluşumu", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayınları, s. 284.

lişmadığını belirtmiştir. O dönemde Osmanlı'nın seçkin tabakası bu saatleri ne kadar kültürlü olduklarını vurgulamak amacı ile konut ve sarayların iç mekânlarında kullanmışlardır.¹⁴

Modernleşme/batılılaşma hareketlerinin başlangıç noktası olarak kabul edilen Tanzimat reformlarının öncüsü Sultan II. Mahmud da sarayda kullanılmak üzere Avrupa'dan getirttiği masa ve sandalye gibi mobilyalarla saray yaşamında biçimsel değişikliğe gitmiştir. Modernleşme/batılılaşma hareketi kendini sarayda gelenek, moda, mobilya ve eşya kullanımı ile kültürel değişimde Sultan Abdülmecid (1839-1867) döneminde de hissettirmiştir. Sultan Abdülmecid döneminde inşa edilen Dolmabahçe Sarayı (1855) geleneksel Osmanlı konutu plan tipinde yapılmış olmasına rağmen; yüzlerce odası ve salonlarıyla, dış cephe ve iç mekân özellikleriyle geleneksel Osmanlı saray mimarisinden farklıdır. 1855 Paris Güzel Sanatlar Sergisi ile birlikte Paris Büyükelçisi Ahmet Fethi Paşa sarayın batı tarzında döşenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Mobilya ve birçok eşya Paris Operası dekoratörü Séchan ve dekoratör Garde'nin tavsiyeleri ile Doğu Avrupa ve Paris'teki fabrika ve mağazalardan alınmıştır.¹⁵ Sehpa ve masaların büyük bölümünde İtalyan işçiliği görülmektedir. Beylerbeyi Sarayı da İran Şahı, Fransa İmparatoriçesi, Sırp Prensi gibi önemli konukları ağırlamak amacıyla ilk olarak batı tarzı mobilyalar ile döşendiğinden batılı iç mekân anlayışının saray ve konutlara girmesinde önemli bir rol oynamıştır. Saraylarda mekân tasarımları bir bütün olarak ele alınmış; kornişinden aynasına, konsol, orta masası, koltuk ve kanepesiyle hepsi bir takımın parçası olarak tasarlanmıştır. Bu iç mekân düzenlemelerinde perde, halı, döşemelik kumaş gibi tekstil ürünlerinin üretildiği Hereke Fabrika-i Hümayunu'nun etkisi de büyüktür. Bunun yanı sıra 19. yüzyılda sarayların döşenmesinde kullanılan bazı mobilya katalogları göze çarpmaktadır. Sarayın baş terzi Parma tarafından saraya sunulan Yıldız Albümleri (bkz. Resim 3), Mora'daki bir fabrikanın ürünlerini sunan mobilya kataloğu, Musa Kavani tarafından üretilen mobilyaların sunulduğu bir katalog ve Tamirhane-i Hümayun tarafından üretilen mobilyaları içeren bir katalog batı tarzı mobilya ve eşyaların saraylarda ilgi gördüğünün kanıtıdır.

¹⁴ Helmuth von Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar 1835-1839*, Çeviri: Hayrullah Örs, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1960.

¹⁵ Afife Batur, "Dolmabahçe Sarayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı, 1993-1995, Cilt 3, s. 85-89.

Resim 3: Yıldız Sarayı yıldız albümlerinde batı tarzı eşyalar.
(İÜMK Yıldız Albümleri, NU. 90723)¹⁶

Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda Avrupa ve Japonya'dan getirtmiş olduğu makine ve aletlerle kurduğu Tamirhane-i Hümayun olarak isimlendirilen marangozhanede üretilen mobilyalar Dolmabahçe, Beylerbeyi, Çırağan ve Yıldız saraylarının mobilya ihtiyacını karşılamıştır. II. Abdülhamid, Osmanlı padişahlarının saltanat ve mülkünün ötesinde kendi hayatını kazanabilecek bir beceriye sahip olması olarak tanımlanan "ahilik" geleneği doğrultusunda marangozluk ve seddefkarlık mesleğine merak sarmış; saray mobilyalarının birçoğunu Tamirhane-i Hümayun'da kendisi yapmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in çok iyi bir marangoz ve tasarımcı olduğunu bugün İstanbul Müftülüğü'ndeki şerhiye sicillerinin saklandığı dolaplarda, saraydaki bazı mobilyalarda, İstanbul Üniversitesi'ndeki bir kitap dolabında ve Yıldız'daki şehir müzesinde görmek mümkündür.¹⁷ 1867'de Pera'da açılan Psalti mobilya mağazası da İngiliz Ticaret Anlaşmasının etkisiyle yurt dışından getirttiği ürünleri ile başta Dolmabahçe Sarayı olmak üzere, Beylerbeyi ve Yıldız Sarayı gibi 19. yüzyıl Osmanlı saraylarının döşenmesinde etkili olmuştur. Yurt dışından getirtilenler ile Tamirhane-i Hümayun'da üretilenlerin dışında saray ve konutlarda kullanılan batı tarzı mobilyalar Mihal Raftakis ile Stamatis Vulgaris'in mobilya atölyeleri, Tubini, Narliyan, Daryios Patriyanu, Fokelstein, Kortesi Biraderler, Jean Balatti, Leon Friedmann mobilya fabrikalarında yapılmış

¹⁶ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığı'nda Balyan Ailesinin Rolü*, İstanbul: Yeni Çığır Kitapevi, 1993, s. 613.

¹⁷ İlber Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2006, s. 113.

ya da Pera ve Galata semtlerinde yer alan Bortoli Kardeşlerin sahibi olduğu Bon Marché mağazası ile, Narses Narliyan, Cosma Vuccino ve ortakları, Garrus Kardeşlerin Mevlevihane Mobilya Mağazaları gibi mağazalardan satın alınmıştır. Özellikle Garrus Kardeşler dünya fuarlarının ardından madya kazanan salon takımları, porselen yemek ve servis takımları, duvar saatleri gibi ev eşyalarını Pera'daki mağazalarına Paris'ten getirterek satışa sunmaktaydılar. Ayrıca Viyana, Frankfurt, Münih ve Budapeşte'deki Breuil mağazalarında satılan eşyalar, sadece belirli bir süre için Pera'daki mağazalarda satışa sunulmuştur. Leon Rosenthal'in sarayın mobilyalarını temin eden bir mobilya mağazası da Pera'da yer almaktayken; bir yandan da J. F. Gunsler tarafından işletilen Yüksek Kaldırım'daki İngiliz Pazarı'nda lambalar, büro eşyaları gibi eşyalar satılmaktaydı. *Journal de Constantinople* gazetesindeki bir ilanda ise Paris ve Londra Mağazaları isimli bir mağazada Fransız Sanayi Sergisinin son çeşitlerinin satıldığı belirtilmektedir. Galata Yazıcı Sokakta bulunan Kamondo Han'da ise her türlü antika eşyanın, porselen ve Çin işi parçaların onarımlarının yapıldığı bilinmektedir.¹⁸

O tarihlerde Pera ve çevresinin “yeniliğin simgesi iskemlede oturması” nedeniyle öncelikle İmparatorluğun ilk mobilya ve mefruşat dükkanları çoğunluğunu Levantenlerin oluşturduğu azınlık burjuvası tarafından Pera'da açılmıştır (bkz. Resim 4, 5). İthal edilen mobilyaların Osmanlı kimliğine uyum sağlayacak şekilde yeniden tasarlanması ve uygulanması gerekmiştir.¹⁹ Bu saraylar batı tarzı koltuk, iskemle, masa, sehpa, karyola ve dolaplarla döşenmiş; harem dairelerinde piyano, büyük aynalar, paravanlar, yazı masaları, büyük gümüş şamdanlar ve masalar kullanılmıştır. Sultanların yatak odalarında eşya olarak para kasalarının varlığı dikkati çekmektedir. Ancak, saraylarda bile batı tarzı mobilyaların kullanılmaya başlanması sandığı kadar kolay olmamıştır.²⁰

Yukarıda da belirtildiği üzere uzun bir süre gerek saraylarda gerekse de konutlarda batılı ve geleneksel tarzda eşya ve mobilyalar birlikte kullanılmıştır. Sultan II. Mahmud koltuk üzerinde oturur durumda poz vererek resmini yaptırdığında bile masada yemek yeme ve karyolada yatma alışkanlığının henüz saraylarda uygulanmadığı bilinmektedir. Leyla Saz anılarında 1853-54 yıllarında Çırağan Sarayı'nda yer yataklarının kullanıldığını

¹⁸ Nur Akın, 19. YY.'ın İkinci Yarısında Galata ve Pera, İstanbul: Literatür Yayınları, 2002, s. 70.

¹⁹ Deniz Demirarslan, Serdar Aytöre, “Türklerde Oturma Mobilyasının Öyküsü”, *Arredamento Mimarlık Dergisi*, Kasım 2005, s. 119.

²⁰ Esemeli, a. g. e., s. 11.

Resim 4: Pera'lı kadın ve iskemle mobilyası. Fotoğraf:Abdullah Freres.²¹

Resim 5: Harem'de iskemle ve masa kullanımı. Sultan II. Abdülhamid'in kızlarından Behice Sultan'ı gösteren tablo. Beylerbeyi Sarayı.²²

belirtmiştir. Konutta yatma eylemi Osmanlı-İslam kültürünün mahremiyet özelliğinden kaynaklanan nedenlerden ötürü en geç etkilenen işlev olmuştur (bkz. Resim 6). Bu nedenle batılı karyola mobilyası saray ve konutların iç mekânına en geç giren mobilyadır. Dekoratör Séchan'ın Dolmabahçe Sarayı'nda padişah Abdülmecid için tasarlamış olduğu XIV. Louis dönemi özelliklerini taşıyan Boulle tarzı karyola batı aktarmacılığının uygulandığı, devletin çağdaş dünya nezdindeki emperyal görünüşünü vurgulamaktadır (bkz. Resim 7). Bu yatağın desen çalışmaları *L'illustration* dergisinde yayınlanmış ve Avrupa'da bile bir benzerinin olmadığına dikkat çekilmiştir. Séchan'ın aynı uygulamayı diğer mobilyalarda, avize ve şamdan gibi eşyaların tasarımlarında da kullandığını görmekteyiz.²³ Karyola mobilyasının dışında yatak odalarına giren bir diğer batı tarzı mobilya da elbise dolapları, komodin ve şifonyerlerdir. Geleneksel Osmanlı konutunda her oda da

²¹ *Yabancı...*, s. 264.

²² Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 425.

²³ Esemeli. *a.g.e.*, s.114.

Resim 6: Geleneksel Osmanlı yaşamında yatak. III. Murad'ın baldekenli yatağı. Döşekler yere serilerek yatılmaktaydı. Topkapı Sarayı Haremi.

yer alan sandık ve yüklükler zamanla yerini bu mobilyalara bırakmıştır. Bu mobilyaların kullanılmaya başlanması konutlarda yatak odası kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur (bkz. Resim 8, 9).

Masada yemek yeme alışkanlığı da Osmanlı toplumu tarafından güçlükle kabul edilmiştir. Uzun süre saraylarda bile yemek masası ile yer sofrası birlikte kullanılmıştır (bkz. Resim 10). II. Mahmud'un 72 kişinin aynı anda yemek yemesine olanak tanıyan yer sofrasına sahip olduğunu bugün tarihi belgelerden öğrenmekteyiz. Yemekler kişilere tabla içinde odalarında servis yapılmakta, yabancı krallara verilecek ziyafetler için ise derme çatma masalar kurulup, süslü örtülerle bu masalar gizlenmekteydi. II. Meşrutiyet yönetiminin saray masraflarını kısmak için toplu yemek usulüne

geçmesine kadar sarayda yemek odası ve mobilyası görülmemektedir. Bu devirde bile harem halkını tabla usulünden vazgeçirmek mümkün olamamıştır.²⁴ Ancak, Dolmabahçe Sarayı'nda Sultan Reşad döneminde bir odanın yemek odasına dönüştürüldüğü bilinmektedir. Osmanlı insanının yer sofrasından masada yemek düzenine geçişi konut planlamasında yemek odası ihtiyacını doğurmuştur (bkz. Resim 11). Aile birliğini simgeleyen birlikte akşam yemeği ve misafirliklerde kadın-erkek bir arada yemek yeme usulü batılılaşma döneminde Osmanlı toplumuna girmiştir. Herkese ayrı tabak, kaşık verilerek yemek yeme eylemi bir yandan bireyselleşirken bir yandan da insanlar arası ilişkilerde sohbet artmıştır. Batı tarzı yemek yeme düzenini Osmanlı toplumunda yine ilk benimseyenler Rumlar olmuştur. Osmanlı topçuluğunun

Resim 7: Dolmabahçe Sarayı için dekoratör Séchan tarafından tasarlanan Padişah Abdülmecid'in yatağı.²⁵

modernleşmesinde görev almış olan Baron de Tott anılarında Rumların yemek yeme düzeninde Fransız âdetlerini benimsediklerini, sofraya dizilmiş sandalyelere oturarak yemek yediklerini ve kaşıkla birlikte çatal kullandıklarını belirtmiştir. Çatal ve bıçağın sofrada kullanılmaya başlanması II. Mahmud döneminde yavaş yavaş görülmektedir.²⁶

Lüks eşya kullanımının artması ile Avrupa evlerinde kullanılan konsol, büfe gibi mobilyaların kullanılmaya başlanması ise konutlarda salon ve misafir odası yapılmasına ve bunların geleneksel konutlardaki "baş odanın"

²⁴ Kudret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Ankara: Dost Yayınları, 2001, s. 106.

²⁵ Esemeli, a. g. e., s.114.

²⁶ Emiroğlu, a. g. e., s. 106.

Resim 8: Dolmabahçe Sarayı 63 No.lu Oda. Batı tarzı karyola ve dolap mobilyası.²⁷

Resim 9: Padişah Abdülhamid'in yatak odası, Beylerbeyi Sarayı.
Fotoğraf: Deniz Demirarslan.

²⁷ Esemeli, a. g. e., s,114.

yerini almasına neden olmuştur (bkz. Resim 12, 13). Osmanlı konutunda salon mobilyaları içinde batı tarzı mobilyanın öncüsü olarak kabul edilen mermer tablalı konsol 18. yüzyılın sonu ya da 19. yüzyılın başlarında İstanbul'da bir Rum ailesini betimleyen bir resimde geleneksel mobilyalar ile yan yana dikkati çekmektedir (bkz. Resim 14).

Koltuk ve kanepeler, orta masaları, iskemleler, sehpa salon mekânlarının statü belirleyici öğeleri olmuş ve zamanla mekânda mobilya kullanımında takım anlayışı belirgin hale gelmiştir. Alçak sedirlerin yerine yüksek arkalı koltuklarda oturulmaya başlanması konut cephelelerinde pencerelerin parapet duvarlarının yükseltilmesine yol açmıştır.

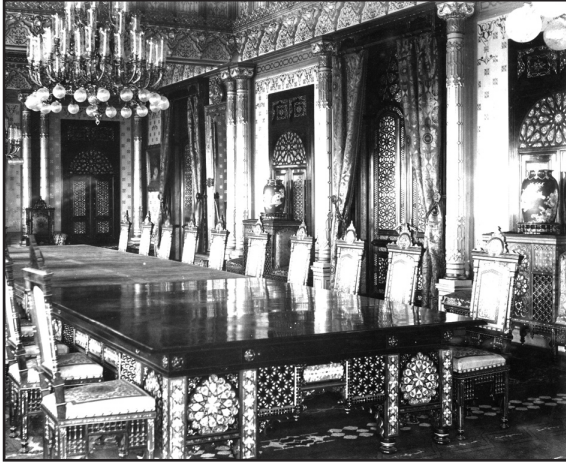
Mutfaklar geleneksel konutlarda yangın endişesi ile çoğunlukla konutun dışında ayrı bir hacim olarak yapılmaktayken; kullanımı artan eşyalarla birlikte artık konutun içinde planlanmaya başlamıştır. Osmanlı konutunda

Resim 10: Geleneksel Osmanlı yaşamında yer sofrasında yemek düzeni.²⁸

²⁸ *Ottoman Empire in Miniatures*, Ankara: Ministry of Culture and Tourism of the Turkish Republic, 1988, s. 33.

Resim 11: Batı tarzı yemek yeme düzeni. Yıldız Sarayı Şale Köşkü Ziyafet Salonu ve Sarkis Balyan tasarımı yemek takımı.

Resim 12-13: Dolmabahçe Sarayı Mavi Salon. Altın varaklı Fransız oturma takımının döşemelik kumaşları ile perdeler Hereke Fabrika-i Humayunu'nda dokunmuştur. Salonda pencere yanındaki duvarda yer alan altın varaklı konsol dekoratör Séchan imzası taşımaktadır.²⁹

²⁹ F. Yaşar Yılmaz, "Dolmabahçe Sarayı'ndaki Mobilyalar", *Antikdekor Dergisi*, Şubat 2005, s.71.

Resim 14: 18. yüzyıl sonu-19. yüzyıl başında İstanbul'da bir Rum ailesinin evinde konsol mobilyası ve sedir kullanımı.³⁰

geleneksel yıkanma sisteminin dışında küvet kullanma alışkanlığı ise ilk olarak Ermeni azınlığın evlerinde görülmektedir. Anadolu'nun köylerinde bile Ermeni halkın evlerinde küvet kullanılması Amerikan misyoner okullarının etkisine bağlanmaktadır.³¹ Şehirler büyüyüp de konutlarda kat adedi arttıkça zamanla evin dışında tuvalet kalmamış, hamam kültürü de yok olma sürecine girmiştir. Alaturka tuvalet sistemi yerini alafranga tuvalete bırakmıştır (bkz. Resim 15, 16, 17, 18).

Esasen, saray ve konutların dışı kapalı mekânları olan haremelerde, kadınlar tarafından batılı eşya ve mobilyaların kabullenilmesi daha geç olmuştur. Batı tarzı mobilyaları öncelikle benimseyenler erkekler olurken; piyano harem dairelerinin vazgeçilmez batılı ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır (bkz. Resim 19,20). Görüldüğü üzere; Tanzimat reformlarının etkisiyle insanlar ihtiyaçları olmasa bile piyano gibi batı tarzı eşya ve malları

³⁰ Tanyeli, a.g.e., s. 285.

³¹ Emiroğlu, a. g. e., s. 181.

³² *Dolmabahçe Sarayı*, Ankara, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, Yayın No:28, s. 95.

Resim 15: Topkapı Sarayı Harem Dairesi sultan hamamı kurnası.
Fotoğraf: Deniz Demirarslan

Resim 16: Topkapı Sarayı Harem Dairesi sultan hamamı alaturka tuvaleti.
Fotoğraf: Deniz Demirarslan

Resim 17: Dolmabahçe Sarayı'nda modernleşme/batılılaşma etkisiyle lavabo kullanımı.
Fotoğraf: Deniz Demirarslan³²

Resim 18: Beylerbeyi Sarayı'nda modernleşme/ batılılaşma etkisiyle sultan banyosu küvet ve alafrağa tuvaleti.
Fotoğraf: Deniz Demirarslan

sembolik değerleri nedeniyle satın almışlardır. 19. yüzyılın başında İstanbul nüfusunun bir kısmının satın alma gücünün artmasıyla birlikte yaşam standartları da yükselmiş ve bilinçsiz bir tüketim anlayışı başlamıştır. 19. yüzyıldan önce ise bilinçsiz bir tüketimin olmadığını söylemek doğru değildir. Çünkü, 18. yüzyılın sonlarında yukarıda da belirtildiği üzere Hatice Sultan Mellin' den sıradışı ve lüks malların sarayına alınmasını talep etmiştir. Ancak, ev eşyası ve mobilya kullanımı konusunda yaygın bir tüketim anlayışı 19. yüzyılda saray ve yakın çevresinde görülmektedir. "Alafranga" olarak isimlendirilen Avrupa tarzı yaşam kendisini öncelikle sarayların ve Pera gibi semtlerde inşa edilen yeni konutların iç mekân düzenlemelerinde hissettirmeye başlamıştır. Modernleşen hayat, ev ve süs eşyalarının asıl işlevleri dışında kullanılmaları, yaşamın kültürel dengesini bozmuş, eski ile yeni arasında bir karmaşanın yaşanmasına sebep olmuştur. Örneğin; Avrupa konutlarının giriş mekânlarında kullanılan vestiyer mobilyası konakların salonlarında yer almıştır. Avrupa evlerinde konsol mobilyası üzerine asılan aynalar Osmanlı konaklarında komodinlerin üzerinde görülmektedir. Avrupalı erkeklerin çalışmak için kullandıkları yazı masaları Osmanlı konaklarında salonları süslemiştir.

Osmanlı konaklarında ve dönemin çağdaş konutlarının iç mekânlarında görülen bu değişimin bir nedeni de Mısır'dan İstanbul'a gelen Osmanlı soylularının Boğaziçi'nde yerleşerek, buradaki konaklarını batılılaşmış yaşam tarzlarına uygun döşemeleri olmuştur. Bu değişik mekân anlayışı bu kişilerle yakın ilişkide bulunan Osmanlı'nın üst düzey tabakasını da etkilemiştir. Öte yandan Kırım Savaşı dolayısıyla İstanbul'a gelen Fransız ve İngiliz askerinin yaşam tarzı da geleneksel konut yaşamını derinden etkilemiştir. Zamanla, batının yaşam tarzı yüzeysel bir şekilde kopya edilmeye başlanmış, her yenilik eskinin hükmü altında veya iğreti bir şekilde onun yanında yer almıştır. Batı tarzı mobilyanın yanı sıra kullanılan şilte ve minderlerle birlikte, biçim olarak Avrupa, fakat süsleme olarak Osmanlı tarzında olan veya biçim açısından doğunun karakterini taşıyan mobilyalara da rastlamaktayız. Batı yaşantısının yanı sıra kendi geleneksel yaşam tarzından da kopamayan Osmanlı toplumunda bu yüzeysel taklitçiliğe karşı tepkiler olmuş ve Osmanlı tarzında mobilyalar da üretilmeye başlanmıştır.³³ Hatta, bu mobilyaların bazıları Avrupalılar tarafından ilgi görmüş ve batı ülkelerinin iç mekânlarında aranan mobilyalar olmuşlardır.

Tüm bunlara ek olarak batı tarzı ısıtma ve aydınlatma gereçleri ile ithal

³³ Feryal İrez, *a. g. e.*, s. 76.

yapı malzemelerinin kullanılmaya başlanması da konut iç düzenlemeleri ile birlikte yapı tekniğinin değişimine de yol açmıştır (bkz. Resim 21, 22). Geleneksel Osmanlı konutunun baş odasında yer alan ocakların yerini salonlarda batı tarzında yapılmış şömineler almaya başlamıştır. Ancak, yine her konuda olduğu gibi şömineler de ilk başta süs ve statü belirleyici öğeler olarak kullanılmıştır. Katı ve sıvı yakıtlı sobaların İmparatorluğa girişi Tanzimat'tan sonra olmuş, konak ve saraylarda gerekli düzenlemeler yapılarak kullanımı zamanla yaygınlaşmıştır. Ancak, toplumun belirli bir kesimi "peygamber zamanında yoktu" diyerek sobayı bid'ât saymış ve ısınmak amacıyla mangal kullanılması gerektiğini savunmuşlardır. Benzer tepkilerin Yahudi din adamlarınca da verildiği dikkati çekmektedir.³⁴ 1880'li yıllardan itibaren Avrupa'dan dikiş makinelerinin getirilmeye başlanması ilk önce gayrimüslim vatandaşların bunları konutlarında kullanmaya başlamasına yol açmıştır. Mobilyaları ile birlikte evlerin oturma odalarında yer alan bu makineler zamanla toplumun her kesiminde kadınların ev içi üretime katkıda bulunmalarına aracı olmuştur.³⁵ Günlük yaşamda konut içinde eşya kullanım alışkanlıklarının değişimi sonucu mekânlarda eşya ve mobilyaların tasarımı ve seçiminde takım anlayışı ön plana çıkmış; mobilya mekânda döşemelik kumaş, perde ve halı gibi tekstil ürünleri ile birlikte tasarlanan bir dekorasyon unsuru haline almıştır.

Aile içi ve dışı ilişkilerde kaç-göçün ortadan kalkması, konut planlamasında zamanla haremlik-selamlık ayırımının kalkmasına yol açmıştır. Bu döneme kadar çeşitli ailelerin aynı binada barınmasına yalnız toplumun Yahudi kesiminde rastlanmakta ve bu tür konutlara "yehudhane" denilmekteydi.³⁶ Eşya ve mekân kullanım alışkanlıklarının değişmesi, apartman tipi konutun İstanbul'un Müslüman kesiminde de yaygınlaşması olanaklarını yaratmıştır. Başta Balyan ailesi ve Mimar Kemaleddin olmak üzere Osmanlı mimarlarının yanı sıra Montani, D'Aronco, Nafilyan, Aleksandr Valaury gibi yabancı mimarların çalışmaları sonucu batı tarzı yaşama uygun konut tipleri ortaya çıkmıştır. Haliç tersanesinde çalışan İtalyan işçileri için inşa edilen sosyal konutlar, Dolmabahçe Sarayı çalışanları için yapılmış Akaret konutları (bkz. Şekil 2), Harbiye Surp-Agop Kilisesi sosyal konutları, Gedikpaşa konutları, Laleli Harikzedegan apartmanları gibi konutlar Avrupa'da ortaya çıkan sosyal konut düzeninin Osmanlı'nın başşehirinde

³⁴ Emiroğlu, *a. g. e.*, s. 140.

³⁵ Emiroğlu, *a. g. e.*, s. 167.

³⁶ Emiroğlu, *a. g. e.*, s. 138.

Resim 19: Dolmabahçe Sarayı 52 No. lu odada piyano kullanımı ve iç dekorasyon.³⁷

Resim 20: Haremde piyano kullanımı ve iç dekorasyon. "Haremde Beethoven" adlı yağlı boya tablo. Son Halife Abdülmecid Efendi imzası taşımaktadır.

³⁷ Milli Saraylar Koleksiyonunda Hereke Dokumaları ve Halıları, Hazırlayanlar: Kenan Kaya, Yaşar Yılmaz ve diğ., İstanbul, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, 1999, s. 64.

Resim 21: Geleneksel Osmanlı yaşamında ısınma ve iç dekorasyon. Topkapı Sarayı Kafes-Harem. Fotoğraf: Deniz Demirarslan.

de görüldüğü ilk örnekler olmuşlardır. Şehirlerin modernleştirilmesi tutkusıyla sokaklar genişletilmeye, binaların çıkma ve cumbaları küçültülerek daraltılmaya başlanmış ve zaman içinde yasaklanmıştır. 1860'lardan itibaren değişen yaşam koşulları, şehircilik ve konut planlama anlayışı ile gerekli yasal düzenlemelerle birlikte konutlarda balkon yapılmaya başlanmıştır. Çekirdek aile yapısına uygun, batılı anlamda eşya kullanımına göre tasarlanmış mekânlara sahip planlamaları ile bu konutlar geleneksel Osmanlı konutundan apartmanlaşmaya ve sosyal konut düzenine geçişi simgelemektedir.

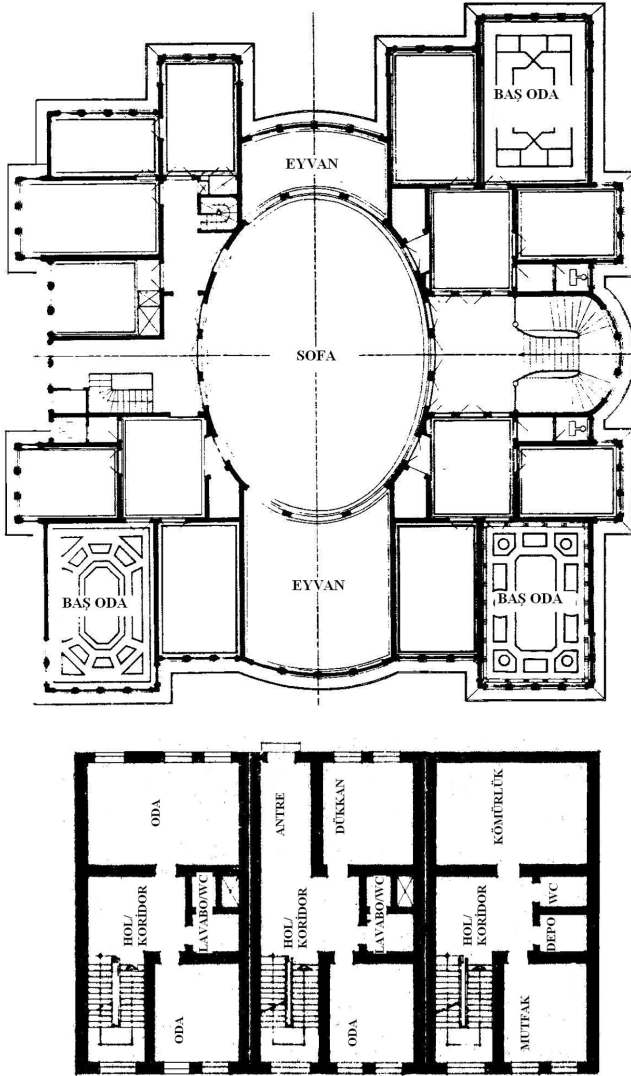
Resim 22: Dolmabahçe Sarayı 110 No. lu oda. batı tarzı mobilya, ısıtma ve aydınlatma sistemi ile yeni oda anlayışı.³⁸

Sonuç

Modernleşme/batılılaşma ya da günümüzdeki tanımıyla globalleşme/küreselleşme olarak nitelendirilen sosyo-kültürel değişim başka toplumlarda olduğu gibi toplumumuz için de özünde bir değişim sorunudur. Bu değişim öncelikle konut ve yakın çevresinde kullanılan eşya ile mobilya kullanım alışkanlıklarında kendini göstermiştir. Toplumların yaşam tarzının en belirgin simgesi olan mobilya ve eşyalar tarih boyunca kimi zaman sadeliği, kimi zaman da asaleti ve statüyü sergilemiştir. Toplum yapısının en belirleyici niteliği olan sosyo-kültürel ve ekonomik düzey de toplumu meydana getiren bireylerin kullanım alışkanlıklarını, ihtiyaçlarını, değer yargıları ve beğenilerini yönlendirmektedir. Çevresel etkiler, ekonomi, politika, ulaşım, iletişim, eğitim düzeyi, kültür sosyolojik ve teknolojik koşullar da mobilya ve eşya kullanımında diğer veriler ile birlikte belirli ölçüde rol oynamaktadır.

Osmanlı toplumunda yaşam tarzının değişimi eşya kullanım alışkanlıklarının batılı tarzda değişimine neden olmuş; bu durum da batılı anlamda yeni mobilyaların kullanımını gerektirmiş; yeni mobilyaların kullanımı ise

³⁸ Esemeli, a.g.e., s. 96.

Şekil 2: Geleneksel sofalı Osmanlı konutundan Avrupa tarzı konuta dönüşüm. Sağda Dolmabahçe Akaret konutları plan tipi. Tek işlevli mekân anlayışı.³⁹ Salon, yemek odası, yatak odası, mutfak, banyo, tuvalet, balkon mekânlarının konuta girişi.

³⁹ Kızıl, a. g. e., s. 115.

geleneksel konut mekânlarının değişimine ve Avrupa tarzı konut planlamalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte yaşanan sosyo-kültürel dönüşüm başkent İstanbul başta olmak üzere çeşitli büyük şehirlerde yeni yerleşim bölgelerinde apartman tipi konutların inşa edilmesine yol açmış; zamanla sosyal konut ve toplu konut anlayışının doğmasına neden olmuştur. Konut yaşamında eşya ve mobilya kullanım alışkanlığının değişmesi mekânların değişimi anlamına gelmektedir. Konut iç mekânlarındaki bu değişim uzun bir süreçte kent dokusunun değişimine yol açan önemli bir dönüşümdür. Başka bir ifade ile yer sofrasından masaya, döşekten karyolaya, sedir ve minderden koltuk ve iskemleye, geleneksel konutta “baş oda”dan “salon”a, “sofa”dan “koridor”a, geleneksel konuttan apartmanlaşmaya varan bir kimlik dönüşümü bu uzun süreçte yaşanmıştır.

Avrupa Birliği’ne katılma süreci yaşayan Türkiye’de Lale Devri ile başlayan, Tanzimat reformları ve Cumhuriyet’in ilanı ile ivme kazanan modernleşme/ batılılaşma süreci halen daha her alanda olduğu gibi mobilya ve eşya kullanımında ve dolayısıyla konut iç mekân tasarımlarında da sürmektedir. Bu süreçte konut planlamasını ve mobilya kullanım alışkanlıklarını etkileyen ana unsurları aile yapısının değişimi, ataerkil aile düzeninden çekirdek aile düzenine geçiş, kadının toplumdaki rolünün değişimi, toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik düzeyi, toplumsal psikoloji, kullanıcının ihtiyaçları, alışkanlıklar, gelenekler, politika, insanlar ve toplumu oluşturan kesimler arası ilişkiler, ulaşım ve iletişim (demiryolu ve denizyollarının gelişmesi, telgrafın yaygınlaşması, dergi ve gazete kullanımının yaygınlaşması, vb.), çağın teknolojisi ve endüstrileşme, tasarımcının yetkinliği, üretici ile pazarlamacının görüşleri ve imkanları şeklinde kısaca özetlemek mümkündür.

Görülmektedir ki, tarihsel ürün olan ve tarih içerisinde farklı kültürlerin etkileşimi ile sürekli değişim göstererek şekillenen sosyo-kültürel olaylar, birey faktörü ve onun yaşam biçimi ile yaşam biçiminin belirli bir mekân ve zaman kesidini yansıtan konut donatımı ve mekân tasarımı üzerinde belirleyici olmaktadır.

Kaynaklar

- Affe Batur, “Dolmabahçe Sarayı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Ankara, Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı, 1993-1995. Cilt 3.
- C. Issawi, *The Economic History of the Middle East 1800-1914*, Chicago, University of Chicago Press, 1966.

- Deniz Demirarslan, "Gelenekselden Çağdaş Odalarımızda Depolama Mobilyası", *Furex Dergisi*, Mayıs-Haziran 2005.
- Deniz Demirarslan, Serdar Aytöre, "Türklerde Oturma Mobilyasının Öyküsü", *Arredamento Mimarlık Dergisi*, Kasım 2005.
- Deniz Esemeli, *Osmanlı Sarayı ve Dolmabahçe*, (1. basım) İstanbul, Homer Kitapevi ve Yayıncılık, 2002.
- Dolmabahçe Sarayı*, Ankara, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, Yayın No:28.
- Edhem Eldem, "Batılılaşma, Modernleşme ve Kozmopolitizm: Ondokuzuncu Yüzyıl Sonu ve Yirminci Yüzyıl Başında İstanbul", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- Esra Üstündağ Selamoğlu, *Furniture and Household Goods in Late Nineteenth Century İstanbul*, İstanbul, Bosphorus University. 2003.
- Fehmi Kızıl, *Toplumsal Geleneklerin Konut İç Mekân Tasarımına Etkisi ve Toplumsal Geleneklerimizi Daha İyi Karşılacak Konut İç Fiziksel Çevre Koşullarının Belirlenmesi*, İstanbul, İDGSA Yayınları no 81, 1981.
- Feryal İrez, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını 23, 1988.
- F. Yaşar Yılmaz, "Dolmabahçe Sarayı'ndaki Mobilyalar", *Antikdekor Dergisi*, (Şubat 2005).
- Helmuth von Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar 1835-1839*, Çeviri: Hayrullah Örs, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1960.
- İlber Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2006.
- "İstanbul: from Imperial to Peripheralized Capital", *The Ottoman City between East And West Aleppo, Izmir and Istanbul*, Hazırlayanlar: Edhem Eldem, E. Goffman ve D. Masters, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- Kudret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Ankara, Dost Yayınları, 2001.
- Milli Saraylar Koleksiyonunda Hereke Dokumaları ve Halıları*, Hazırlayanlar: Kenan Kaya, Yaşar Yılmaz ve diğ., İstanbul, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, 1999.
- Mustafa Cesar, *XIX. Yüzyıl Beyoğlusunu*, İstanbul: Akbank Yayınları, 1991.
- Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, İstanbul, Bilgi Yayınları, 1975.
- Nur Akın, *19. YY'ın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, İstanbul, Literatür Yayınları, 2002.
- Ottoman Empire in Miniatures*, Ankara, Ministry of Culture and Tourism of the Turkish Republic, 1988.
- Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığı'nda Balyan Ailesinin Rolü*, İstanbul, Yeni Çığır Kitapevi, 1993.

Reha Günay, *Türk Evi Geleneği ve Safranbolu Evleri*, İstanbul, YEM Yayınları, 1999.

Sedad Hakkı Eldem, *Türk Evi, Osmanlı Dönemi*, İstanbul, Türkiye Anıt, Çevre, Turizm Değerlerini Koruma Vakfı: 1984, cilt 1.

Uğur Tanyeli, "Osmanlı Barınma Kültüründe Batılılaşma-Modernleşme: Yeni Semboller Dizgesinin Oluşumu", *Tarihten Günümüze Konut ve Yerleşme*, İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yayınları.

Yabancı Gezginler ve Osmanlı Kadını, Hazırlayanlar: Burçak Evren ve Dilek Girgin Can, (1. baskı), İstanbul, Milliyet Yayınları, 1997.

CEVDET PAŞANIN BİR AYLIK AİLE BÜTÇESİ

Ertan GÖKMEN*

ÖZ

Bu çalışmada, XIX. yüzyılda Osmanlı devletinin önemli hukuk ve siyaset adamlarından Cevdet Paşanın 1887 tarihli bir aylık masraf defterine göre günlük hayatına ilişkin bir kesit ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada, önce günü gününe yazılan harcamalar sınıflamaya tabi tutulmuş, daha sonra hangi tür harcamalar yapıldığı tablolar halinde gösterilmiştir. Bu sınıflama içerisinde, yiyecek, giyim, ev ve mutfak eşyaları ile ulaşım ve evde çalışan kişilere ödenen maaşlar yer almaktadır. Masraf defterindeki bazı bilgilerden, Cevdet Paşa ailesinin günlük hayatına ilave olarak İstanbul'da o zamanki günlük hayata ilişkin bazı bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Cevdet Paşa, İstanbul, masraf, yiyecek, giyecek, ulaşım, aile, günlük hayat.

ABSTRACT

A Monthly Family Budget of Cevdet Pasha

In this study, according to the expense notebook dated 1887, a part of the daily life of Cevdet Pasha, Ottoman famous lawman and statesman of 19th century, is examined. First, the expenses written day by day have been classified, then the kinds of expenditures, were shown as tables. The expenses included in this classification, are food expenses, clothing, kitchenware and houseware, transportation and the salaries paid for housekeepers. According to the knowledge obtained from the expense notebook, some information about the daily life of İstanbul was given with regard to the daily life of Cevdet Pasha and his family.

Key Words: Cevdet Pasha, expense, food, clothing, transportation, family, daily life in İstanbul.

Giriş

Önemli görevlerde bulunmuş devlet adamlarının hayat hikayeleri kadar onların kazançları ve yapmış oldukları harcamalar da hep merak konusu olmuştur. Bu kişilerin günlük hayatlarında yedikleri, içtikleri, giydikleri ve harcamaları merak edilegelmiştir. Şüphesiz, bu kişilerin harcamaları onların kazançları ile ilgili olduğu kadar onların sosyal statüleri ve aile yaşantıları ile yakından ilgilidir. Ele aldığımız bu çalışmada, XIX. yüzyılın önemli hukuk, siyaset ve ilim adamlarından biri olan

* Yard. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Manisa, ertan.gokmen@bayar.edu.tr

Cevdet Paşanın bir aylık masraflarıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Yıldız Esas Evrakı içerisindeki 142/43 numaralı deftere¹ Cevdet Paşanın 1 Mayıs 1303/13 Mayıs 1887 Cuma gününden 31 Mayıs 1303/12 Haziran 1887 Pazar gününe kadarki masrafları günü gününe kaydedilmiştir. Kaydedilen bu masraflar içerisinde, köşk ve konaklarda çalışan kişilere ödenen ücretler, yiyecek, içecek, giyim, ev eşyası ve ulaşımına dair yapılan harcamalar yer almaktadır. Cevdet Paşa, 6 Ramazan 1303/8 Haziran 1886 tarihinde beşinci defa Adliye Nâzirliği'na getirilmiş ve Sadrazam Kamil Paşa² ile aralarının bozulması üzerine bu görevden ayrılmıştır. II. Abdülhamit bundan sonra Cevdet Paşayı Mecâlis-i Âli'ye memur tayin etmiştir (1890).³ Bu bilgilerden anlaşıldığına göre, defterin tutulduğu sırada Cevdet Paşa adliye nâzırı olarak görev yapıyor olmalıdır. Masraf defterinin kimin tarafından tutulduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Ancak, masraf defterinin altıncı sayfasında “Hacı Ali Bendenizin elbisesi 540 kuruş” ibâresinden, defterin Ali isminde biri tarafından tutulduğunu anlıyoruz. Bu kişinin, Cevdet Paşanın oğlu Ali Sedat mı, yoksa konak veya köşkte çalışan bir kişi mi olduğunu bilemiyoruz. Cevdet Paşa ve ailesine ait masraf defterinde belirtilen harcamaların daha iyi anlaşılması ve değerlendirilebilmesi için Paşanın hayatı hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır.

A. Ahmet Cevdet Paşa

1822 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna eyaletine bağlı Lofça kasabasında dünyaya gelen Cevdet Paşa, ilk tahsilini burada tamamlamış ve kasabasının ileri gelen ulemasından dersler almıştır.⁴ Daha sonra İstanbul'a gelen Cevdet Paşa, 1844 yılında medrese öğrenimini tamamlayarak, yirmi iki yaşında Çanat payesi ile Rumeli kadısı olmuştur. 1845 yılında, İstanbul Ruusu Pâyesini elde edince de kadılıktan vazgeçip aylık yüz

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.Y.E., 143/43.

² Kamil Paşa, 15 Zilhicce 1302/25 Eylül 1885 günü sadârete getirilmiş ve bu görevinden 29 Muharrem 1309/4 Eylül 1891 tarihinde ayrılmıştır. Bkz. İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Sadrazamlar*, C. 3, 3. Baskı, İstanbul, Dergah Yay., 1982, s. 1352, 1363.

³ Âli Ölmezoğlu, *Ahmet Cevdet Paşa Hayatı ve Eserleri*, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2002, s. 70-72.

⁴ Fatma Aliye, *Cevdet Paşa ve Zamanı*, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1995, s. 21-24.

elli kuruşluk maaşla öğretim hayatına geçmiştir.⁵ Önce Sadrazam Reşit Paşa ile ve daha sonra da Ali ve Fuat Paşalarla tanışması onun medrese hayatını bırakıp devlet hayatına geçmesine neden olmuştur.⁶

Cevdet Paşanın devlet hayatına katılması ile onu bazen müfettiş, bazen komiser⁷, bazen vali (Halep, Maraş, Yanya ve Suriye) bazen nâzir (beş defa adliye, üç kez maarif, iki defa evkâf, birer defa da dâhiliye ve ticaret)⁸ bazen de değişik meclis ve komisyonlarda üye ve başkan olarak görmekteyiz.⁹ Meclis-i Âli Tanzimat'ın hazırladığı kânun ve nizâmlar da ilk defa onun zamanında 1279/1862 yılında Düstûr adıyla yayınlanmıştır.¹⁰ Rüştiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla açılan Dârü'l-Muallimîn Mektebi için bir nizamname hazırlamış¹¹ ve Nur-u Osmâniye Cami yanında ilk örnek iptidaî mektebini maarif nâzirliği sırasında o açtırmıştır.

Cevdet Paşanın, XIX. yüzyıl devlet ve ilim adamları içerisinde seçkin bir yere sahip olması, onun devlet ve ilim adamlığından birini diğerine tercih etmeden ikisini bir arada yürütmesi ile mümkün olmuştur. O, ilimde kazandığını devlet hizmetinde, devlet adamlığı sırasında kazandığını da ilim sahasında kullanabilmeyi başarmıştır.¹² Bu sayede, tarih, hukuk ve dil alanında pek çok eser vücuda getirebilmiştir. Tarih-i Cevdet, Tezâkir, Ma'ruzât, Kısâs-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ ve Kırım ve Kafkas Tarihçesi önemli tarihî eserlerindedir. On altı kitap ve 1801 maddeden oluşan

⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, Yay. Cavid Baysun, Ankara, TTK, 1991, s. 18.

⁶ Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 21; Âli Ölmezoğlu, "Cevdet Paşa", *İ.A. C. 3*, MEB Yay. İstanbul 1993, s. 114.

⁷ Ölmezoğlu, *a.g.m.*, s. 115-116.

⁸ Mehmet Aldan, "Mülkî İdarede İz Bırakanlar, Ahmet Cevdet Paşa", *Türk İdare Dergisi*, Mart-1991, S. 390, s. 281.

⁹ Fatma Âliye, *a.g.e.*, s. 62 vd; Ahmet Akgündüz, "Ahmet Cevdet Paşa ve Kanunlaştırma Hareketleri", *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu, 9-11 Haziran 1995, Vefatının 100. Yılına Armağan*, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1997, s. 341; Hulusi Yavuz, "Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle'nin Tedvini", *Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan, Sempozyum, 9-11 Haziran 1995*, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1997, s. 279.

¹⁰ Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 73-74.

¹¹ Fatma Âliye, *a.g.e.*, s. 61; Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 126.

¹² Tufan Buzpınar, "Cevdet Paşa ve Araplar", *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu 9-11 Haziran 1995, Vefatının 100. Yılına Armağan*, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayını, 1997, s. 176.

Mecelle onun gayretleri ile 1869-1876 yılları arasında tamamlamıştır.¹³ Cevdet Paşanın, mecelle dışında pek çok kanun ve nizamnamenin hazırlanışında büyük katkısı olmuştur. Cevdet Paşanın, yukarıda belirttiğimiz tarih ve hukuk dışında, mantığa, Osmanlı diline ve farklı konulara ilişkin başka eserleri ve tercümeleri bulunmaktadır.¹⁴ Onun hayatı ve kişiliği ile ilgili olarak belirtilmesi gereken pek çok husus bulunmakla birlikte, bunların büyük kısmı 1985 yılında İstanbul'da,¹⁵ ve diğeri 1995 yılında Ankara'da¹⁶ düzenlenen sempozyumlarda ortaya konduğundan bu hususlar burada tekrar edilmeyecektir.

B. Masraf Defterindeki Harcamalar

Çalışmada kullanılan Cevdet Paşaya ait masraf defteri, bahar mevsiminin bitip yaz mevsimin başladığı bir zamanda tutulmuş olup, masraflar herhangi bir sınıflamaya tabi tutulmadan günü gününe kaydedilmiş ve yapılan her tür harcama deftere yazılmıştır. Yapılan harcamaların daha anlamlı olması ve daha iyi değerlendirilebilmesi için, masraflar tarafımızdan bir sınıflamaya tabi tutulmuştur. Bu sınıflama yapılırken de birbirine yakın olan harcamalar aynı kategori içine alınmaya çalışılmıştır. Masraf defterindeki harcamalar, görevli ve hizmetlilere ödenen ücretler, yiyecek, giyecek, ilaç ve kimyevî madde, ulaşım, ev ve mutfak eşyası, yakacak madde ve aydınlatma malzemeleri harcamaları ve muhtelif harcamalar şeklinde sınıflamaya tabi tutularak ele alınmıştır.

1. Ulaşım Harcamaları

Masraf defterindeki bazı bilgilerden, Cevdet Paşa ailesinin devrinin pek çok zengini ve mevki sahibi kişileri gibi konaklarda, köşklere ve yalılarda yaşadığı anlaşılmaktadır. Advîye Râbia Hanım ile evli olan Cevdet Paşanın Ali Sedat isminde bir oğlu Fatma Aliye ve Emine Semiyeye isminde iki kızı bulunmaktadır.¹⁷ Cevdet Paşa ile birlikte yaşayanlar sadece hanımı ve çocukları değildir. Yaşadıkları konak ve köşklere kendilerine yardımcı

¹³ Ölmezoğlu, a.g.e., s. 74-106.

¹⁴ Yusuf Halaçoğlu-M. Akif Aydın, "Cevdet Paşa", *DİA*, C. 7, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayını, 1993, s. 448-449; Ebul'ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1996, s. 14-15.

¹⁵ *Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986.

¹⁶ *Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan, Sempozyum 9-11 Haziran 1995*, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayını, 1997.

¹⁷ Ölmezoğlu, a.g.m., s. 119.

olan hizmetçiler ve bazı görevliler bulunmaktadır. Masraf defterine kaydedilen ulaşım harcamaları ile ilgili bilgilerden, Paşanın yaz mevsiminde Kadıköy tarafındaki bir köşkte yaşadığı anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Haydarpaşa-Gebze arasına tren yolu hattının döşenmesi ve Şirket-i Hayriye vapurlarının Kadıköy'e düzenli seferlerinin başlaması ile Göztepe, Erenköy ve Bostancı taraflarında yeni yerleşimler başlamış ve Abdülhamit döneminin önde gelen pek çok devlet adamı buradaki geniş araziler içinde köşkler yaptırmışlardır.¹⁸ Cevdet Paşanın da Kadıköy taraflarında yerini tam olarak bilemediğimiz bir köşkte yaşadığı, Bâbiâli'deki işine buradan gidip geldiği ve zaman zaman da İstanbul tarafında bulunan konağında ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Bu köşkün Cevdet Paşaya ait mülk mü yoksa kiralık mı olduğunu bilemiyoruz.

Günü gününe kaydedilen ulaşım masrafları ile ilgili bilgiler, bize Paşanın yol güzergahını vermektedir. Cevdet Paşa, iş çıkışında önce araba ile Bâbiâli'den Köprü'ye, sonra vapurla Köprü'den Kadıköy'e ve buradan da araba ile köşküne gitmektedir. Paşa, Bâbiâli'deki işine giderken ise bu hareket ters yönde işlemektedir. Yani, köşkten araba ile Kadıköy'e, Kadıköy'den vapurla Köprü'ye ve buradan da araba ile Bâbiâli'ye gitmektedir. Mesela, 15 Mayıs 1303/27 Mayıs 1887 tarihinde Paşa, 4 kuruşa vapurla Kadıköy'den Köprü'ye, 5 kuruşa araba ile Kapı'ya (Bâbiâli'ye), 7 kuruşa araba ile Kapı'dan konağa, 5 kuruşa araba ile Konak'tan Köprü'ye, 3 kuruşa vapurla Köprü'den Kadıköy'e ve 6 kuruşa araba ile İskele'den köşke gitmiştir.¹⁹ Cevdet Paşanın Bebek'te Sadrazam Mütercim Rüştü Paşadan satın aldığı bir yalısı bulunmaktadır. Kütükoğlu, bu yalının Cevdet Paşa tarafından 1293/1877 yılından sonra satın alınmış olabileceğini belirtmektedir.²⁰ Paşanın ara sıra Bebek'teki yalısına da uğradığı, buralara gidip gelirken ödenen kayık ve vapur ücretlerinden anlaşılmaktadır. Mesela Paşa, 4 Mayıs 1303/16 Mayıs 1887 Pazartesi günü 5 kuruşa vapurla Bebek'e, 6 Mayıs 1303/18 Mayıs 1887 Çarşamba günü 5 kuruşa kayıkla Kuruçeşme'den Bebek'e, 5 kuruşa vapurla Bebek'ten Kuruçeşme'ye ve

¹⁸ M. Rifat Akbulut, "Kadıköy", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay. İstanbul 1994, s. 334.

¹⁹ BOA., Y.E.E., 142/43, s. 5.

²⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, "Cevdet Paşa ve Aile İçi Münasetleri", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 218.

3 kuruş 20 paraya vapurla Kuruçeşme'den Köprü'ye gitmiştir.²¹

Masraf defterine kaydedilen harcamaların büyük bir kısmını ulaşım harcamaları oluşturmaktadır. Deftere kaydedilen 247 kalem harcamanın 77 tanesi ulaşımaya aittir. Bu ulaşım giderlerinin büyük bir kısmı Cevdet Paşaya ait olmakla birlikte, ailesine ve yanlarında çalışan kişilere ait olanları da bulunmaktadır. Mesela, 1 Mayıs Cumartesi günü Saadet ve aşçının Köprü'ye gitmek için 3 kuruş 20 para vapur ücreti, 4 Mayıs 1303 Pazartesi günü Hanımın Kadıköy'den Köprü'ye 3 kuruş 10 para vapur ücreti, 6 Mayıs 1303 Çarşamba günü Mustafa'nın İstanbul'a geçmesi için 3 kuruş 20 para vapur ücreti, 8 Mayıs 1303 Cuma günü Mustafa için 2 kuruş 10 para vapur ücreti, 10 Mayıs 1303 Pazar günü İbrahim Ağa için 3 kuruş vapur ücreti, aynı tarihte aşçı ve İbrahim Ağa için 3 kuruş vapur ücreti ve 15 Mayıs 1303 Cuma günü yeni arabacının gidip gelmesi için 5 kuruş ücret ödendiğine dair masraf defterinde bilgiler bulunmaktadır.²²

Defterdeki bilgilerden, İstanbul'da ulaşım için araba, vapur, kayık ve bargir kullanıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı vezirleri ile ileri gelen devlet adamlarının II. Mahmut dönemi ortalarına ve Asâkir-i Nizâmiye'nin kuruluşundan bir iki yıl sonrasına kadar Kapı'ya veya başka bir yere atla gidip gelme mecburiyeti vardı. Ancak bu tarihten sonra kış mevsiminde araba ile, yaz mevsiminde ise ata binerek Kapı'ya gidip geleceklerdi.²³ Bu kuralın daha sonra değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır. Çünkü, yaz mevsiminde Paşanın işyerine ve değişik yerlere araba ile gittiği görülmektedir. Masraf defterinde, gidilip gelinen güzergahlarda hangi vasitanın kullanıldığı ve bu vasıtalar için ne kadar ücret ödendiği tek tek belirtilmiştir. Paşanın ve aile efradının İstanbul'daki yol haritasını daha iyi gösterebilmek için aşağıdaki tabloya gidilip gelinen yol güzergahları ile bu güzergahlarda işleyen vasıtalar için ödenen ücretler gösterilmiştir.

Masraf defterindeki bilgilerden, aynı güzergahlar gidilip gelindiği halde bazen farklı ücretler ödendiği anlaşılmaktadır. Tabloda verilen ücretler en düşük ve en yüksek vasıta ücretlerini göstermektedir. Tabloda gidilip gelinen 26 güzergah belirtilmiştir. Oysa masraf defterine 77 ulaşım gideri kaydedilmiştir. Bu durum bazı güzergahlarda birçok defa gidilip gelindiği-

²¹ BOA., Y.E.E., 142/43, s. 2-3.

²² BOA., Y.E.E., 142/43, s. 2-4.

²³ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri I.Kitap*, Yayına Haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Gunay, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayını, 1995, s. 239.

ni göstermektedir. Mesela, masraf defterine, Kadıköy'den Köprü'ye gitmek için 13, Köprü'den Kadıköy'e gelmek için 12 defa vapur, Köprü'den Kapı'ya gitmek için 7 defa araba ücreti verildiğine dair masraf kaydedilmiştir. Masraf defterine kaydedilen ulaşım giderlerinin toplamı 485 kuruştur. Bu miktar, toplam 6.847 kuruş olan bir aylık masrafın % 7'sini oluşturmaktadır. Ulaşım giderleri, aşağıda belirtilen diğer harcamalar içerisinde dördüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 1. Ulaşım için kullanılan güzergâhlar ve bu güzergâhlarda işleyen vasıtalar için ödenen ücretler

Güzergâh ve Kullanılan Vasıta	Vasıta İçin Ödenen Ücret		Güzergâh ve Kullanılan Vasıta	Vasıta İçin Ödenen Ücret	
	Kuruş	Para		Kuruş	Para
Kadıköy'den Köprü'ye vapur	2-4		Konak'tan Köprü'ye araba	5-7	
Köprü'den Kadıköy'e vapur	2-5		Köprü'den Konak'a araba	5	
Konak'tan Kadıköy'e vapur	10		Köprü'den Konak'a ve Malya'ya araba	5	
Haydarpaşa'dan Köprü'ye vapur	5		Köprü'den Tirendâr Hanım Konağı'na araba	5	
Kuruçeşme'den Köprü'ye vapur	3	20	Konak'tan Sultan Ahmet'e araba	5	
Bebek'e vapur	5		Sultan Ahmet'ten Köprü'ye araba	5	
Kuruçeşme'den Bebek'e vapur	5		Çarşı Kapısı'na gidip gelmek için araba	10	
Bebek'ten Kuruçeşme'ye vapur	5		Malya'ya araba	6	
Fındıklı'dan Köprü'ye vapur	5		Zincirli Kapı'ya gidip gelmek için araba	5	10
İskele'den köşke araba	4-6		Nur-u Osmaniye'ye gidip gelmek için araba	13	
Köprü'ye araba	2	20	Yıldız'a gidip gelmek için araba	6	20
Köprü'den Kapı'ya araba	5		Yıldız'a ve Nişantaşı'na araba	60	
Kapı'ya gidip gelmek için araba	10		Sirkeci'ye bargir	10	

Not: Tablodaki bu bilgiler, BOA. Y. E.E. 142/43 numaralı defterin 2-6 sayfalarında verilen bilgilere göre hazırlanmıştır.

2. Hizmetlilere, Görevlilere ve Diğer Kişilere Ödenen Ücretler

İstanbul'da vükela, vezir ve büyük devlet adamlarının konak ve köşklerindeki hizmetleri görmek için genel olarak kethüda efendi, divan efendisi, mühürdar efendi, hazinedar ağa, kitapçı, imam efendi, kaftan ağası, ve kilharç ağa, içaçaları, kahvecibaşı ağa, tütüncübaşı, kavasbaşı, kilercibaşı, harem kethüdası, emir-i ahur, gidiş ağası, aşçıbaşı ve daire kapıcısı gibi kişiler görev yapardı.²⁴ Şüphesiz, Cevdet Paşanın köşkünde ve konağında görev yapan kişilerin çeşidi ve sayısı yukarıda belirtilenler kadar değildi. Masraf defterindeki bilgilerden Paşanın konağında ve köşkünde iki tür hizmet eden kişilerin olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki, köşk veya konakta devamlı olarak hizmet edip kendilerine aylık ödenenler, diğeri ise konağa veya köşke zaman zaman gelip temizlik yapan kişilerdi. Defterdeki bilgilere göre, Cevdet Paşanın köşkünde veya konağında, bir arabacı ve bir aşçı çalışmaktadır. Bunlar dışında Mustafa ve Kamil isminde iki kişiye daha maaş ödemesi yapıldığını biliyoruz, ancak ne iş yaptıklarını bilmiyoruz.²⁵ Cevdet Paşa ailesinin yaşadığı yerlerinin temizliği gayrimüslim bir aile tarafından yapılmaktadır. Bu gayrimüslim aile fertlerine yaptıkları hizmet karşılığında dört defa ödeme yapılmıştır. Deftere yazılan, "hizmetçi kokanasının 22 günlüğü 70 kuruş" şeklindeki bir masraf kaydından ve hizmetçilere ödenen diğer masraf kayıtlarından hizmetçi kadın ile kızının ve kız kardeşin sık sık köşke geldiği anlaşılmaktadır. Hizmetçi kadına 22 günlük hizmet karşılığı 70 kuruş verildiğine göre hizmetçi kadına günlük ortalama üç kuruş veriliyor demektir. Köşkte devamlı çalışan kişilere yapılan ödemelerin zikredildiği sayfada "içerinin maaşı" şeklinde yazılan bir masraf kaydı bulunmaktadır. Yapılan bu ödemenin kime niçin yapıldığını bilmesek de evin içindeki işleri gören bir veya birkaç kişiye ödenen maaş olduğu düşünülebilir. Aşağıdaki tabloda köşkte veya konakta görev yapan kişilere, hizmetçilere, Paşanın hanımına ve yakınlarına ne kadar para verildiği gösterilmiştir.

Aşağıdaki tabloda verdikleri hizmet karşılığı kendilerine ücret ödenen kişilerle Paşanın hanımına ve bacısına verilen paralar yer almaktadır. Evin hanımı olan Advıye Hanımın masrafları içinde en dikkate değer olanı tiyatrodaki locaya verilen 40 kuruştur. Ne kadar sık gittiğini bilmesek de, Paşanın hanımının zaman zaman tiyatroya gittiği anlaşılmaktadır. Cevdet

²⁴ Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 171.

²⁵ BOA., Y.E.E., 142/43, s. 6.

Tablo 2. Hizmetlilere, görevlilere ve diğer kişilere ödenen ücretler

Hanım için Verilen		Bacıya verilen	
Masrafın Cinsi	Miktarı	Bacıya verilen	20 krş.
Tiyatroda loca	40 Krş.	Toplam	50 Krş.
Altın farkı olarak hanıma verilen	8 Krş.	Hizmetçi için Verilen	
Hanım için verilen	20 Krş.	Hizmetçi getiren kokanaya verilen	6 Krş.
Toplam	68 Krş.	Hizmetçi getiren Hıristiyana verilen	10 Krş.
Evde Görevli Değişik Kişilere Ödenen		Hizmetçi kokananın 22 günlüğü	70 Krş.
Arabacının maaşı	200 Krş.	Eleni'nin Kardeşine Verilen	15 Krş.
Mustafa'nın maaşı	108 Krş.	Hizmetçi kokanaya, anasına ve kardeşine verilen	200 Krş.
Kâmil'in maaşı	80 Krş.	Toplam	301 Krş.
Aşçının maaşı ve ramazaniyesi	200 Krş.	Hamallara Verilen	
İçerinin maaşı	100 Krş.	Hamaliye	5 Krş.
Bekçiye	5 Krş.	Hamaliye	5 Krş.
Ali'ye verilen	650 Krş.	Alınan eşyalar için hamaliye	2 Krş.
Bekçiye	5 Krş.	Köşke giden zeytinyağı için hamala verilen	6,20 Para
Toplam	1.348 Krş.	Forma elbisesi getiren hanıma verilen	4 Krş.
Bacıya Verilen		Zeytinyağı için hamaliye	5 Krş.
Bacıya verilen	20Krş.	Toplam	27,20 Para
Bacıya verilen	10 Krş	Genel Toplam:	1.794 Kuruş 20 Para
Not: Tablodaki bu bilgiler, BOA. Y. E.E. 142/43 numaralı defterin 2-6 sayfalarında verilen bilgilere göre hazırlanmıştır.			

Paşanın, memleketinden tahsil için gelenlere ve yakın akrabalarına yardım yaptığı bilinmektedir.²⁶ Masraf defterinde de “bacıya verilen” şeklinde belirtilen üç masraf kaydı bulunmaktadır. Bacıya yardım için verildiğini düşündüğümüz bu paraların toplam miktarı 50 kuruştur. Köşke alınan malzemelerin taşınması için hamallara hamaliye ücreti ödenmektedir. Hamallara taşıma için ödenen paraların toplamı ise 27 kuruş 20 paradır. Bekçiye ise beşer kuruştan toplam 10 kuruş ödenmiştir. Bu ücrete bakılarak, bu bekçinin köşkü devamlı bekleyen bir bekçi değil, mahalle bekçisi olduğu düşünülebilir. Çünkü mahalle bekçilerine maaş verilmezdi, onlar mahalledeki hane sahibinin maddi durumuna göre para toplarlardı.²⁷ Evde

²⁶ Kütükoğlu, a.g.m., s. 204.

²⁷ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 312.

devamlı olarak hizmet eden kişilerden aşçının maaşı ve ramazaniyesi ile arabacının maaşının miktarı aynı olup her birine 200'er kuruştan toplam 400 kuruş ödenmiştir. Tabloda belirtilen kişilere verilen paraların toplamı 1.348 kuruş olup, bu miktar, masraf defterindeki toplam 6.847 kuruşluk harcamanın %19,8'ini oluşturmaktadır. Yani, bir aylık masrafın beşte biri köşkte devamlı olarak çalışan kişilere, paşanın hanımına, bacısına ve köşke mal getiren hamallara ödenmiştir.

3. Yiyecek ve İçecek Harcamaları

Masraf defteri içindeki en büyük harcama kalemini yiyecek ve içecekler için yapılan masraflar oluşturmaktadır. 6.847 kuruşluk toplam masrafın 2.325 kuruşluk kısmını yiyecek ve içecek masrafları oluşturmaktadır. Bu rakamlar, bir aylık toplam masrafın %33,9'unun yiyecek ve içecek için harcandığını göstermektedir. Aşağıdaki tabloda, köşke alınan yiyecek ve içecekler ile bunlar için yapılan masraflar ortaya konmuştur. Bir aylık süre içinde köşke alınan yiyecek ve içecekler için yapılan masraflar ortaya konulurken, yiyecek maddeleri, meyveler, sebzeler, bakliyat, et ve süt ürünleri gibi sınıflamaya tabi tutularak verilmiştir. Masraf defterinde bazı gıda maddelerinin birim fiyatları belirtildiğinden tabloda bu yiyecek maddeleri için yapılan harcamalar birim fiyatları ile birlikte verilmiştir.

Tablo 3. Yiyecek ve içecekler için yapılan masraflar

Meyveler için Yapılan Masraf				Süt ve Süt Ürünleri			
Meyvenin Çeşidi	Kaç Birim Olduğu	Birim Fiyatı	Tutarı	Süt Ürünü Çeşidi	Kaç Birim Olduğu	Birim Fiyatı	Tutarı
Çilek	1 Sepet		32 Kuruş	Yoğurt	-	-	4 Krş.
Çilek	2 Kıyye ²⁸		8 Krş.	Süt (İki günlük)	12 Kıyye	2 Krş.	24 Krş.
Çilek	2 Kıyye		10 Krş.	Süt	2 Kıyye	2 Krş.	4 Krş.
Çilek	4,5 Kıyye		18 Krş.	Kaşar peyniri	-	-	6 Krş.
Çilek	3 Kıyye		12 Krş.	Taze peynir	4 Kıyye	7 Krş.	28 Krş.
Çilek	2 Kıyye		8 Krş.	Kaşar peyniri	-	-	24 Krş.
Kiraz	2 Kıyye		5 Krş.	Süt	14 Kıyye	2 Krş.	28 Krş.
Kiraz ve Çilek	-		10 Krş.	Yoğurt	60 Kase		45 Krş.
Çilek	3 Kıyye		9 Krş.	Toplam			218 Krş.
Çilek	2 Kıyye		7 Krş.	Yağ ve Zeytin			
Erik ve Kiraz	-		5 Krş.	Revgan-ı sade	15,5 Kıyye	12 Krş.	186 Krş.
Limon	-		5 Krş.	Zeytin	-	-	3 Krş.
Limon	-		5 Krş.	Zeytin	3 Kıyye	-	12 Krş.
Limon	50 Adet		10 Krş.	Toplam			201 Krş.

²⁸ Bir kıyye, 1.282 gram. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 14. Baskı, Ankara, Aydın Kitapevi Yayını, 1997, s. 519.

Toplam			156 Krş.	Bakliyat			
Sebzeler				Pirinç	Renil		100 Krş.
Salata-Soğan	-		2 Krş.	Şair (arpa)	10 Kile	13 Krş.	130 Krş.
Sarımsak	-		6 Krş.	Makarna Şehriye	-	-	49
Salatalık	-		2 Krş.	Toplam			279 Krş.
Soğan Salatalık	-		2,20 Para	Un Ve Unlu Mamuller			
Salatalık	-		2 Krş.	Ekmek	250 Kıyve, 45 Adet	Adedi 6,10 Para	281,10 Para
Sebzevât	-		250 Krş.	Pirinç unu	4 Kıyve	3 Krş.	12 Krş.
Toplam			264,20 Para	Simit	-	-	2 Krş.
				Toplam			295,10 Para
Et ve Et Ürünleri				Kuruyemiş			
Paça	40 Kıyve		20 Krş.	Findık	3 Kıyve		27 Krş
Pastırma	1,5 kıyve		18 Krş.	Ceviz	2 Kıyve		14 Krş.
Tavuk	-		5 Krş.	Toplam			41 Krş.
İşkembe	-	-	2 Krş.	Keyif Verici Madde ve İçecekler			
Lahm	56 Kıyve	7 Krş.	392 Krş.	Kahve	4 kıyve	-	80 Krş.
Toplam			437	Efendimiz için Kotaki'den iki defa şarap	-	-	10 Krş.
Tatlı				Tütün	2 Kıyve		60 Krş.
Armut ve çilek reçeli	8 Kıyve	5 Krş.	40 Krş.	Sigara ve çaya verilen	-	-	40 Krş.
Muhallebi	-	-	2 Krş.	Kıraathaneyeye verilen	-	-	5
Güllaç	2 Kıyve	-	18 Krş.	Tönbeki	-	-	5 Krş.
Güllaç	-	-	10 Krş.	Sigara	-	-	2,20 Para
Toplam: 70 Krş				Hanım için sigara	-	-	5
Baharat				Toplam			214,20 Para
Biber ve Baharat			10 Krş	Su ve Sucuya Verilen			
Sirke			5 Krş	Kapıda sucuya verilen	-	-	24 Krş.
Dereotu, Maydanoz			2 Krş	İyi su	4 Fıçı	-	28 Krş.
Sirke			5 Krş	İstanbul'da sakaya verilen	-	-	30 Krş.
Maydanoz			1 Krş	Toplam			82 Krş.
Sirke			5 Krş.	Balık			
Tuz			7,20 Para	Sardalya	-	-	5 Krş.
Toplam			35,20 Para	Balık	-	-	15 Krş.
				Sardalya	-	-	12 Krş.
				Toplam			32 Krş.
Yiyecek ve İçecek Maddeleri İçin Harcanan Toplam Harcama Miktarı: 2.325 Kuruş 30 Para							
Not: Tablodaki bu bilgiler, BOA. Y. E.E. 142/43 numaralı defterin 2-6 sayfalarında verilen bilgilere göre hazırlanmıştır.							

Yukarıda tabloda belirtilen yiyecek ve içecek maddeleri için yapılan masrafların toplamı 2.325 kuruş 30 paradır. Bu masrafın 437 kuruşu (%18,7) et ürünlerine, 295 kuruşu (%12,6) un ve unlu mamullere, 279 kuruşu (%12) bakliyata, 264 kuruş 20 parası (%11,3) sebzelere, 218 kuruşu (%9,3) süt ve süt ürünlerine, 214 kuruş 20 parası (%9,2) keyif verici maddeler ve içeceğe, 201 kuruşu (%8,6) yağ ve zeytine, 156 kuruşu (%6,7) meyvelere, 82 kuruşu (%3,5) suya, 70 kuruşu (%3) tatlıya, 41 kuruşu (%1,7) kuruyemişe, 35 kuruş 20 parası (%1,5) baharata ve 32 kuruşu (%1,3) deniz ürünlerine yapılmıştır.

Yaz mevsimi meyvelerinden çilek, kiraz ve eriğin köşkte bol bol tüketilmektedir. Alınan çilekler bazen sepetle bazen de kıyye ile satın alınmaktadır. Masraf defterinde alınan çilekler için dokuz masraf kaydı bulunmaktadır. Erik ve kiraz ise köşke iki üç defa girmiştir. Defterde alınan sebzelerin neler olduğu ayrıntılı olarak belirtilmemiştir. Sebzelerden sadece salatalık, soğan ve sarımsak belirtilmiş, diğer sebzelerden genel olarak “sebzevât” diye bahsedilmiştir. Köşk mutfağında pişen yemeklerde baharat kullanılıyor olmalı ki alınan maydanoz, biber, baharat, dereotu ve sirke için yapılan masraflar deftere yazılmıştır. Tatlı olarak ise, çilek ve armut reçeli yanında muhallebi ve güllaç tüketilmektedir.

Yiyecek ve içecek masraflarının en fazlası et ürünlerine yapılmıştır. Bir ay içerisinde köşkün mutfağında tüketilen etin miktarı 56 kıyye (yaklaşık 72 kilo) dir. Bunun yanı sıra pastırma, paça, tavuk ve işkembe de tüketilen et ürünleri içerisinde yer almaktadır. Et ürünleri içerisinde kabul edebilecek deniz ürünleri ise en az tüketilen gıda maddesidir. Deniz ürünleri için 2.325 kuruşluk gıda harcaması içerisinde sadece 32 kuruşluk bir harcama yapılmıştır.

Süt ve süt ürünlerine yapılan harcama, gıda harcamaları içerisinde beşinci sırada yer almaktadır. Süt ürünleri içerisinde en fazla süt ve yoğurt tüketilmektedir. Yoğurt bazen kıyye ile bazen de kase ile satın alınmaktadır. Sütle ilgili olarak yazılan masraflar içerisinde iki günde 12 kıyye süt tüketildiği ve bunun karşılığında 24 kuruş ödendiği belirtilmektedir. Demek ki, köşkte günde ortalama 6 kıyye süt tüketilmektedir. Köşkün mutfağında pişirilen yemekler için iki çeşit yağ kullanılmaktadır. Bunlardan biri sadeyağı diğeri de zeytinyağıdır. Yiyeceklerle ilgili tablo 3’de zeytinyağı alımı için herhangi bir masraf kaydı bulunmasa da, yukarıdaki tablo 2’de köşke zeytinyağı getiren hamallara ödenen paralar köşke zeytinyağı alındığını göstermektedir. Deftere sadece arpa, şehriye, makarna

ve pirinç gibi bakliyat ürünleri yazılmakla birlikte diğer bakliyat ürünlerinin de tüketildiğini düşünmek daha doğru olacaktır.

Temel gıda maddeleri içerisinde en önemlisi şüphesiz ekmektir. Yukarıda tablo 3’de un ve unlu mamuller içerisinde zikredilen ekmek için, bir ay içerisinde, her biri ortalama 5,5 kıyve ve toplam ağırlıkları 250 kıyve olan 45 adet ekmek tüketilmiş ve karşılığında 281 kuruş ödenmiştir. Bir ay içerisinde temel içecek madde olan su için ise 82 kuruş verilmiştir. Köşkteki su içilebilir nitelikte olmadığından içmek için dışarıdan “iyi” diye nitelen su getirilmektedir. Su, eve fiçılarla sucular tarafından getirilmektedir. Bir fiçı su için yedi kuruş ödenmektedir. İstanbul’da bulunduğu sıralarda içmek için sakalardan su alınmaktadır.

Masraf defterinde, belirtilen bu gıda maddeleri dışında, zevk verici bazı maddelere ait masraf kayıtları bulunmaktadır. Zevk verici bu maddeler içerisinde çay, kahve, tütün, tömbeki, sigara ve şarap bulunmaktadır. Paşanın hanımı da sigara kullanıyor olmalı ki hanımına ait beş kuruşluk sigara masrafı bulunmaktadır. Masraf defterinin ikinci sayfasında “Efendimiz için Kotaki’den alınan iki def’a şarab 10 kuruş” şeklinde bir masraf kaydı bulunmaktadır. Paşa, bu şarabı kendi içmesi için mi yoksa dostlarına ikram etmek için mi almıştır bunu bilemiyoruz. Yine, “Bebek’ten Kuruçeşme’ye vapur ve rakı 5 kuruş”²⁹ şeklinde başka bir masraf kaydı daha bulunmaktadır. Bu bilgilerden Paşanın alkol kullanıyor olduğu net olarak söylemek zordur. Ancak, İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi’nde Cevdet Paşa Yalısı hakkında bilgi verilirken, bu yalıda tatlı hatıraları geçen yazar Semih Mümtaz bu yalıyı anlatırken: “Deniz Üzerinde, dolapları duvara gömülü yağlı boya odayı halâ hatırlarım, Cevdet Paşa bu odada otururdu. Bu odada yazar ve okurdu. Oda kitaplarla dolu ve karışık. Görmedim ama duydum, arada sırada bir iki kadeh atıştırırdı”³⁰ demektedir. Bu bilgiler ışığında Paşanın ara sıra alkol aldığı düşünülebilir.

4. Giyim Harcamaları

Köşkte çalışan kişiler için ödenen paralar hariç tutulursa, giyim için yapılan harcamalar yiyecek harcamalarından sonra ikinci sırada yer almaktadır. Giyim harcamaları içerisinde sadece şahıslar için alınan elbiselerin dışında, elbise dikmeye yarayan kumaş ve dikiş malzemeleri de bulunmak-

²⁹ BOA., Y.E.E., 142/43, s. 3.

³⁰ “Cevdet Paşa Yalısı”, *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, C.3, Yay. Kur. Bşk. Recep Ekicigil, İstanbul, 1983, s. 1370.

tadır. Kişilerin kullandıkları giyim eşyaları içerisinde içe ve dışa elbiseler, başa örtülen örtü malzemeleri ve ayağa giyilen ayakkabı ve benzeri malzemeler yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda, bu malzemelerin birim olarak miktarları ile fiyatları verilmiştir.

Tablo 4. Giyim için yapılan harcamalar

Cinsi	Miktarı	Bedeli	Cinsi	Bedeli
Yeldirme için kuşak	2 Arşın	6 Krş.	Yazma yemeni	20 Krş.
Gömlek-Frenk gömleği	Beşer Adet	188 Krş.	Terlik ve çarık	75 Krş.
Hanım için kundura	2 Çift	56 Krş.	Basma	10 Krş.
Beyaz mendil	10 Adet	10 Krş.	Efendimiz için lacivert pantolon	100 Krş.
Basma	-	81 Krş.	Hacı Ali bendenizin elbisesi	540 Krş.
Terlik	3 Çift	25,20 Para	Düğme	10 Krş.
Kunduracıya	-	20 Krş.	Konaktaki mirat üstüne astar	2 Krş.
Astar	6 Arşın	6 Krş.	Makara teresi	2 Krş.
Gömlek-Don-Havlu	2-2-2 Adet	66 Krş.	Yorgan teresi	3,20 Para

Not: Tablodaki bu bilgiler, BOA. Y.E.E. 142/43 numaralı defterin 2-6 sayfalarında verilen harcamalara dayalı olarak hazırlanmıştır.

Tabloda belirtilen en pahalı giysi Hacı Ali Efendiye ait 540 kuruş değerindeki elbisedir. Bu şahıs muhtemelen bu masraf defterini tutan kişidir. Giysiler içerisinde yabancı mamulü ürünlerin yer aldığı görülmektedir. Satın alınmış olan beş adet Frenk gömleği buna örnek olarak verilebilir. Köşkte, eski zamanların en önemli ev tezyinatlarından olan bir ayna bulunuyor olmalı ki bu ayna üstüne örtülmek için astar alınmıştır. Dikiş yapmaya yarayacak bütün malzemeler satın alındığına göre bazı giysiler evde dikiliyor olmalıdır. Ayağa giyilmek için ise kundura, terlik ve çarık satın alınmıştır.

5. Mutfak Eşyası ve Temizlik Malzemesi Harcamaları

Mutfakta kullanılan malzemeler için 56 kuruş 20 paralık harcama yapılmıştır. Köşk mutfağında kullanılmak üzere alınan bu malzemeler içerisinde bakır sini, su kovası ve kavanoz bulunmaktadır. Köşkün içini ve dışını süpürmek için hasır süpürge ve çalı süpürgesi kullanılmaktadır.

Tablo 5. Mutfak eşyası ve temizlik malzemesi harcamaları

Mutfak Eşyası			Temizlik Malzemeleri		
Cinsi	Miktarı	Bedel	Cinsi	Miktarı	Bedeli
Bakır sini	-	20 Krş	Çivit ve Soda	-	4 Krş.
Su kovası	20 Adet	15 Krş	Çivit ve Soda	-	4 Krş.
Kova	-	10 Krş	Çivit ve Soda	-	4 Krş.
Kavanoz	5 Adet	8 Krş	Hasır Süpürge	2 Adet	6 Krş.
Kavanoz	3 Adet	3,20 Para	Çalı Süpürge	-	5 Krş
Toplam		56,20 Para	Toplam		23 Krş
Genel Toplam: 79 Kuruş 20 Para					
Not: Tablodaki bu bilgiler, BOA. Y.E.E. 142/43 numaralı defterin 2-6 sayfalarında verilen harcamalara dayalı olarak hazırlanmıştır.					

Giyecekleri yıkamak için çivit ve soda kullanılmaktadır. Farklı tarihlerde üç defa temizlik malzemesi alımı yapılmıştır. Çivit, eskiden çivit otundan ve bugün de yapay yollarla elde edilen mavi renkli sarı rengi gidermek için çamaşırın son suyuna karıştırılan toz boyaya denilmektedir.³¹

6. Ev ve Mutfak Eşyası Tamiri İçin Yapılan Harcamalar

Evde ve mutfakta kullanılan eşyaların zamanla bozulması ve yıpranması durumunda yenisinin alınması yerine mevcut olanın tamir ettirilerek kullanılma yoluna gidiliyordu. Konak ve evlerde kullanılan büyük ve süslü saatler hanelerin en önemli süslerinden biriydi. İstanbul'da Avrupa malı saatler yanında yerli malı saatlerde satılırdı. Yine İstanbul'da şöret kazanmış saat tamircileri bulunmaktaydı.³² Köşkte veya konakta kullanılan saat iki, Paşa'nın hanımının saati de bir defa tamirciye verilmiştir. Aşağıdaki tabloda hangi tür ev ve mutfak eşyalarının tamir ettirildiği ve bunların tamirine ne kadar ücret ödendiği belirtilmiştir.

³¹ *Türkçe Sözlük*, C. 1, Haz. Hasan Eren vd, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayını, 1988, s. 314.

³² Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 206. Evlerde kullanılan ve cepte taşınan saat çeşitleri için bkz. Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 208-209.

Tablo 6. Ev ve mutfak eşyası tamiri için yapılan harcamalar

Ev Eşyası Tamiri			
Yapılan Tamir İşi	Tamirin Tutarı	Yapılan Tamir İşi	Tamirin Tutarı
Saat tamiri	15 Krş.	Koca ve teneke tamiri	6 Krş.
Saat tamiri	15 Krş.	Çilingire verilen	18 Krş.
Kova ve fener tamiri	4 Krş.	Kalaycıya verilen	50 Krş.
Hanımın saat tamiri	10 Krş.	Nalbanta verilen	50 Krş.
Toplam:168 Kuruş			
Not: Tablodaki bu bilgiler, BOA. Y.E.E. 142/43 numaralı defterin 2-6 sayfalarında verilen harcamalara dayalı olarak hazırlanmıştır.			

Mutfakta kullanılan kovaların yıpranması ve fenerleri bozulması sonucu tamir ettirilerek yeniden kullanılmaktadır. Kullanılmayacak derecede bozulmuş ve kalayı gitmiş olan mutfak malzemelerinden tencere ve tabaklar kalaycıya verilerek kalaylattırılmaktadır. Kapı kilitleri de zaman zaman bozuluyor olmalı ki bunların tamiri için verilen paralar da masraf defterine gider olarak kaydedilmiştir.

7. Yakacak Madde ile Aydınlatma Malzemeleri İçin Yapılan Harcamalar

Günümüzde mutfakta yemek pişirmek için kullandığımız tüpün yerine şehirlerde odun ve odun kömürü kullanılmaktaydı. Aşağıdaki tabloda, satın alınmış kömürlerin miktarı ve bedelleri verilmiştir. Bu kömürlerin miktarlarına bakarak bunların ısınma amaçlı alınmadığını söylemek mümkündür. Köşkte aydınlanma aracı olarak da lamba ve kandil kullanılmaktadır. Lambaların sık sık kırılan şişeleri için bir ay içerisinde dört defa lamba şişesi alınmıştır.

Tablo 7. Yakacak madde ile aydınlatma malzemeleri için yapılan harcamalar

Cinsi	Miktarı	Bedeli	Cinsi	Miktarı	Bedeli
Gaz	1 sandık	40 Krş	Kömür	63 Kıyye	39 Krş
Kibrit	-	10 Krş	Lamba fitili ve şişesi	-	4 Krş

Lamba şişesi	-	2 Krş	İdare fitili	-	3,30 Para
Ahır için lamba	-	6 Krş	Kandil	4 Adet	5 Krş
Lamba şişesi	-	2 Krş	Kömür	68 Kıyye	35,20 Para
Toplam: 147 Krş 10 Para					
Not: Tablodaki bu bilgiler, BOA. Y.E.E. 142/43 numaralı defterin 2-6 sayfalarında verilen harcamalara dayalı olarak hazırlanmıştır.					

Lamba ve kandillerde yanıcı madde olarak ise gaz kullanılmaktadır. Bir ay içerisinde aydınlatmada kullanılan gazın miktarı bir sandık olup bunun için 40 kuruş ödenmiştir. Küçük aydınlatma aracı olarak ise idare fitili kullanılmaktadır. Bir ay içerisinde aydınlatma maddesi ve malzemeleri yanında kömür için toplam 147 kuruş 10 para harcama yapılmıştır.

8. Sağlık Harcamaları

Masraf defterindeki belirtilen harcamaların bir kısmı ilaç ve kimyevi madde alımına aittir. Hangi tür bir rahatsızlığı tedavi etmek için alındığını bilmesek de, ilaç harcamalarından birinin Cevdet Paşaya ikisinin de hanımına ait olduğunu biliyoruz. İlaç alımı için yapılan bir diğer harcama da evdeki hasta bir hayvan için yapılmıştır. Köşkün bahçesindeki meyve ve sebzeleri haşerelerden korumak için 20 kuruş değerinde kükürt alınmış ve bahçeye atılmıştır. Aşağıdaki tabloda alınan ilaç ve kimyevî maddeler ile bunlara sarf edilen paranın miktarı belirtilmiştir.

Tablo 8. İlaç ve kimyevî madde harcamaları

Cinsi	Bedeli	Cinsi	Bedeli
Efendimiz için hap	200 Krş.	Hayvan için ilaç	14 Krş.
Hanım için hap	11 Krş.	Bahçeye serpilene kükürt	20 Krş.
Hanım için hap	10 Krş.	Toplam	255 Krş.
Not: Tablodaki bu bilgiler, BOA. Y.E.E. 142/43 numaralı defterin 2-6 sayfalarında verilen harcamalara dayalı olarak hazırlanmıştır.			

9. Muhtelif Harcamalar

Bu bölümde yukarıdaki sınıflamalar içine sokulamayan türdeki harcamalar ele alınmıştır. Buradaki harcamaların büyük bölümü dilencilere verilen sadakalar, nereye sarf edilmediği belirtilmeyip sarrafiye olarak kaydedilen harcamalar, posta ve kırtasiye masrafları ile evdeki hayvanları beslemek

için alınan malzeme masrafları oluşturmaktadır. Aşağıdaki tabloda muhtelif alanlarda yapılan bu harcamaların dökümü verilmiştir.

Tablo 9. Muhtelif harcamalar

Cinsi	Bedeli	Cinsi	Bedeli
İzmir'e Rodos'a mektup	3 Krş.	Fukaraya	2 Krş.
Postaya mektup (üç adet)	7 Krş.	Sarrafiye ve fukaraya	3 Krş.
Sened için pul	6 Krş.	Mendil, fukara ve sarrafiye	5 Krş.
Marincurtuna? pul	4,10 Para	Sarraf Malun'dan alınıp efendimize verilen	80 Krş.
Tezkere götürülen adama verilen	20 Krş.	Kediler için çiğer	30 Krş.
Mektup zarfı	2,20 Para	Hayvanlar için çayır 15 günlük otu	195 Krş.
Kapıdaki fakirlere sadaka	2,20 Para	Cerîre	1 Krş.
Fukaraya	2 Krş.	Cerîre	1 Krş.
Sarrafiye	2 Krş.	Sarrafiye	4 Krş.
Gazete	1 Krş.	Toplam	371 Krş. 10 Para
Not: Tablodaki bu bilgiler, BOA. Y.E.E. 142/43 numaralı defterin 2-6 sayfalarında verilen harcamalara dayalı olarak hazırlanmıştır.			

Miktarları fazla olmasa da, eve gelen veya dışarıda rastlanan dilencilere verilen sadakalar için dokuz adet gider kaydı bulunmaktadır. Paşa, resmî veya özel evraklarını bazen posta ile bazen de bir şahısla ilgili yere göndermektedir. Bir aylık süre içerisinde gazete alımına dair sadece bir adet masraf kaydı bulunmaktadır. Bu durum şüphesiz Paşanın gazete okumadığını göstermez. Paşanın, gazetesini işyerinde veya kıraathane'de okuduğu düşünülebilir. Yukarıdaki masraf kayıtları içerisinde biri dikkat çekmektedir. Bu da, "Sarraf Malun'dan alınıp efendimize verilen 80 kuruş" şeklinde belirtilen masraf kaydıdır. Bu para, masraf defterine kaydedildiğine göre yapılan bir borçlanmaya delalet etmektedir. Kütükoğlu, Paşanın değişik yerlere göreve gittiği zamanlarda hanımının, sarraflardan borç aldığı ve hatta Paşanın adliye nâzır olduğu 1880 yıllarında ve sonrasında borçlanmaya devam edildiğini gösteren senetlerin bulunduğunu belirtmektedir.³³ Defterin kaydedildiği yıllarda az da olsa bu tür borçlanmalara devam edildiği anlaşılmaktadır.

³³ Kütükoğlu, a.g.m., s. 213-214.

C. Defterdeki Harcamaların Masraf Türlerine Göre Dağılımı

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bir ay boyunca yapılan her tür harcama, günü gününe ve herhangi bir sınıflamaya tabi tutulmadan kaydedilmiştir. Yapılan harcamaları daha anlamlı hale getirmek amacıyla bu harcamalar tarafımızdan bir sınıflamaya tabi tutulmuş ve bu sınıflamalara giren harcamalar yukarıda tablolar halinde verilmiştir. Deftere kaydedilen bir aylık harcamaların toplam miktarı bizim hesaplamamıza göre 6.847 kuruş 30 paradır.³⁴ Yapılan bu harcama daha çok nelerle sarf edilmiştir? Aşağıdaki tabloda yukarıda sınıflandırdığımız masrafların dağılımı verilmiştir.

Tablo 10. Bir aylık masrafın harcama kalemlerine göre dağılımı

Yapılan Masrafın Türü	Masrafın Tutarı	Tüm Masraflar İçindeki %'si
Yiyecek harcamaları	2.325 Kuruş 30 Para	%33,9
Hanıma, hizmetlilere, evde çalışanlara ve diğer Kişilere verilen paralar	1.794 Kuruş 20 Para	%26,2
Giyim için yapılan harcamalar	1.221 Kuruş	%17,8
Ulaşım	485 Kuruş	%7
Muhtelif harcamalar	371 Kuruş 10 Para	%5,4
Yakacak madde ile aydınlatma malzemeleri	147 Kuruş 10 Para	%2,1
Sağlık harcamaları	255 Kuruş	%3,7
Ev eşyası tamiri için yapılan harcamalar	168 Kuruş	%2,4
Toplam	6.847 Kuruş 30 Para	

Tablodaki rakamlar, bir ay boyunca yapılan masrafın yaklaşık üçte birinin yiyecek masraflarına, dörtte birinin evde devamlı ve geçici olarak çalışan kişilere ve yaklaşık beşte birinin de giyim harcamalarına ait olduğunu göstermektedir. Diğer kalemlerde yapılan harcamaların bir aylık masraf içindeki oranı ise %7 ile %2,4 arasında değişmektedir.

³⁴ Defterde bir aylık masrafların toplamının 5.856 kuruş 30 para olduğu görülmektedir. Harcamaları kaydeden ve toplayan kişi, defterin altıncı sayfasının ikinci sütununa kadar hesaplamalarda herhangi bir yanlışlık yapmamışken, bu sütunda 3.788 kuruş 30 paralık harcama üzerine, yapılan 788 kuruşluk harcamayı da ilave ettiğinde toplam 4.577 kuruş 30 para elde etmesi gerekirken 1.000 kuruşluk hata ile bu rakamı 3.577 kuruş 30 para olarak yazmıştır Dolayısı ile bundan sonra yapılan diğer harcamalara ilişkin rakamlar bu yanlış toplam üzerine ilave edildiğinden toplam da yanlış bulunmuştur. Bu yanlışlık dikkate alınmazsa bizim hesaplamalarımızla defterdeki hesaplama arasında dokuz kuruşluk bir fark bulunmaktadır.

Peki, 12 Mayıs 1887 ile 12 Haziran 1887 tarihleri arasında yapılan 6.847 kuruşluk bu harcama Cevdet Paşanın kazancı ile ne kadar uyumludur ve Paşanın bir aylık kazancının ne kadarına tekabül etmektedir? Bu sorulara cevap verebilmek için Paşanın bu yıllardaki görevini ve bu görevi karşılığı aldığı maaşı bilmek gerekir. Sicill-i Ahvâl kayıtlarında ve Tezâkir'de Paşanın hangi tarihte hangi görevde bulunduğu ve bu görevler için kendisine ne kadar maaş ödendiği hakkında bilgiler verilmiştir. Masraf defterinin yazıldığı tarihten birkaç sene geriye gidersek, Paşanın 1 Aralık 1882 yılında Adliye Nâzırlığı'ndan alınması ile kendine 10.000 kuruş emeklilik maaşı, 15 Aralık 1884 yılında kendisine başkaca hayat boyu 10.000 kuruş maaş tahsis edildiği, 3 Kasım 1885 yılında bin adet yüzlük harcırah verilerek Şarkî Rumeli Komiserliği'ne gönderildiği, 11 Haziran 1886 yılında 30.000 kuruş maaş ile tekrar Adliye Nâzırlığı'na getirildiği, 10 Mayıs 1890 yılında miktarı belirtilmemekle birlikte "maaş-ı hâlisiyle" Meclis-i Hâssı Vükelâ'ya memur tayin edildiği belirtilmektedir.³⁵ Bu bilgiler ışığında, defterin yazıldığı tarihte Paşa'nın 30.000 kuruş maaşla Adliye Nâzırlığı görevinde bulunduğu ve defterde belirtilen harcama toplamının Paşa'nın maaşının yaklaşık dörtte birine tekabül ettiği anlaşılır.

Sonuç

XIX. yüzyıl, Osmanlı devleti için idarî, askerî, malî ve adlî alanda modernleşme çabalarının hız kazandığı bir dönem olduğu gibi, Osmanlı toplumunun gündelik hayatının da değişmeye başladığı dönemdir. Artık bu dönemde, şehirlerde mevcut mimarî yapılara ilave olarak oteller, tiyatrolar, istasyonlar, postane binaları gibi yeni yapılar inşa edilmeye ve ulaşım aracı olarak at yerine fayton, tramvay, vapur ve trenler kullanılmaya başlanmıştır. Bu araçlar kişilerin daha kısa zamanda yer değiştirmesine ve şehirde yaşayan insanların birbiri ile daha kolay bütünleşmesine yardımcı olmuştur. Devlet ricalinden, paşalardan ve hali vakti yerinde olan kişilerden pek çoğu yaz ve kış oturdukları konaklar yanında İstanbul'un değişik yerlerinde yalılar ve yazlık köşkler edinmeye, konaklarını ve köşklerini ithal malı mallarla döşemeye ve konaklarında Çerkez ve zenci hizmetçiler yerine Fransız veya diğer Avrupa vatandaşı kişiler çalıştırmaya başlamışlardır. Yine çocuklarını eğitmek için de Fransız mürebbiye tutmuşlardır.

³⁵ Ölmezoğlu, *a.g.e.*, s. XXXII-XXXIII; Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 274, 282.

Kısaca bu dönemde Osmanlı toplumu, yaşam tarzını ve eski tüketim alışkanlıklarını yavaş yavaş terk ederek yerli üretimi mal yerine Avrupa üretimi mal kullanmaya başlamıştır. Bu yaşantı türü İstanbul'dan başlayarak dalga dalga önce büyük şehirlere ve daha sonra Anadolu'ya yayılmaya başlamıştır.

Yukarıda detaylı bir şekilde verdiğimiz Cevdet Paşa ailesine ait bir aylık masraflar, üst paragrafta belirttiğimiz şekilde yaşantının Osmanlı toplumunda yaygınlık kazanmaya başladığı döneme aittir. Şunu belirtmek gerekir ki, Cevdet Paşa, dönemin modasına uygun olarak, diğer devlet büyükleri gibi konakta, köşkte ve yalıda yaşamakta ve evinde devamlı olarak çalışan hizmetliler bulundurmaktadır. Köşkün temizlik işleri ise gayrimüslim bir aile tarafından yapılmaktadır. Paşanın hanımı Adviye Rabia Hanım dönemin modasına uygun olarak tiyatrolara gitmektedir. Paşanın kendisi ve eşi sigara kullanmaktadır.

Çalışmada kullandığımız bir aylık masraf defterindeki bilgilere bakarak, Cevdet Paşa ve ailesinin harcamalarının sadece yukarıda belirtilen türden olduğu şeklinde bir genelleme yapmak yanlıştır. Çünkü, Onun yukarıda belirtilmeyen türden de pek çok harcamasının olduğu muhakkaktır. Mesela, Cevdet Paşa'nın, evinde barındırdığı, eğitimine yardımcı olduğu yakınlarının ve hatta evinden gelin olarak çıkardığı baldızının bulunduğu bilinmektedir.³⁶ Bir aylık toplam harcamanın sarf edildiği yerlere baktığımız zaman, Cevdet Paşa ve ailesinin bir aylık harcamalarının %75'inin yiyecek ve giyecek masrafı ile köşkte çalışanların maaşlarına, geri kalanının da diğer harcamalar ait olduğu görülmektedir. Paşa'nın yukarıda belirtilen harcamalarına bakarak onun çok lüks bir hayat sürdüğünü söylemek pek mümkün değildir.

Kaynaklar

- Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri*, (Yayına Hazırlayan: Kâzım Arsan-Duygu Arsan Gunay), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayını, 1995.
 Ahmed Cevdet Paşa *Semineri 27-28 Mayıs 1985*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986.
 Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, (Yayımlayan: Cavid Baysun), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1991.
 Ahmet Cevdet Paşa *Sempozyumu 9-11 Haziran 1995, Vefatının 100. Yılına Armağan*, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayını, 1997.

³⁶ Kütükoğlu, a.g.e., s. 204

- Akbulut, M. Rifat, "Kadıköy", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 1994, s. 334.
- Akgündüz, Ahmet, "Ahmet Cevdet Paşa ve Kanunlaştırma Hareketleri", *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu 9-11 Haziran 1995, Vefatının 100. Yılına Armağan*, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayını, 1997, s. 335-341.
- Aldan, Mehmed, "Mülki İdarede İz Bırakanlar, Ahmet Cevdet Paşa", *Türk İdare Dergisi*, Mart-1991, S. 390, s. 277-288.
- Âliye, Fatma, *Cevdet Paşa ve Zamanı*, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1995.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Y.Y.E., 143/43
- Buzpınar, Turfan, "Cevdet Paşa ve Araplar", *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu 9-11 Haziran 1995, Vefatının 100. Yılına Armağan*, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayını, 1997, s. 167-177.
- Halaçoğlu, Y.-Aydın, M. Akif, "Cevdet Paşa", *DİA*, C. 7, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayını, 1993, s. 443-450.
- İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, "Cevdet Paşa Yalısı", C.3, (Yay. Kur. Recep Ekicigil vd), İstanbul, 1983.
- Kemal, İ. Mahmud, *Son Sadrazamlar*, C. 3, 3. Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları, 1982.
- Kütükoğlu, Mübahat, "Cevdet Paşa ve Aile İçi Münasetleri", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986.
- Mardin, Ebul'ula, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1996.
- Ölmezoğlu, Âli, "Cevdet Paşa", *İ.A*, C. 3, İstanbul, MEB Yayını, 1993, s. 114-133.
- Ölmezoğlu, Âli, *Ahmet Cevdet Paşa Hayatı ve Eserleri*, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2002.
- Türkçe Sözlük*, C. 1, (Haz. Hasan Eren vd), Ankara, Türk Dil Kurumu, 1988.
- Yavuz, Hulusi, "Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle'nin Tedvini", *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu 9-11 Haziran 1995, Vefatının 100. Yılına Armağan*, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayını, 1997, s. 279-284.

MİLLİ KÜTÜPHANE HADİS ELYAZMALARININ OSMANLI HADİS EDEBİYATI ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ

Salih ÖZER*

ÖZ

Bu yazıda öncelikle genel olarak Osmanlı dönemi hadis faaliyetlerinde muhaddislerin ortaya koydukları eserler incelenmeye çalışılmış ve bu inceleme sonucunda hadis eserlerinin genel olarak hadis şerhleri ve Kırk Hadis türü eserler üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Daha sonra bu çerçevede Milli Kütüphane'nin hadis elyazmaları ele alınmış ve bu elyazmaların Osmanlı dönemi hadis eserleriyle paralellik arz ettiği görülmüştür; yani Buharî'nin Sahîh'i, Bağavî'nin Mesâbih'i, Sağâni'nin Meşârik'inin ve Nevevî'nin Kırk Hadis'inin ağırlığı görülmüştür. Bilindiği gibi bunlar ve benzeri diğer kitaplar, Osmanlı medreseleri ve Daru'l-Hadislerinin hadis müfredatında okutulan kitaplardır. Dolayısıyla genel olarak Osmanlı dönemi hadis müfredatı ürünleri ile Milli Kütüphane'deki hadis elyazmaları arasında bir örtüşme görülmektedir. Bu da Osmanlı dönemi hadisçiliğinin anlaşılması noktasında, eserlerden hareketle değerli ipuçları sağlamaktadır ki, bu dönemdeki eserlerin ağırlıklı olarak büyük eser şerhleri ve Kırk Hadis şerhlerinden oluştuğu bulgusu öncelikle dile getirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Elyazmaları, Osmanlı, hadis, dâru'l-hadis, medreseler

ABSTRACT

Analysis of the Hadith Manuscripts in the Turkish National Library within the Framework of the Ottoman Hadith Literature

In this article we have firstly examined the hadith studies of the Ottoman era as a whole, and we observed that the hadith performances of the muhaddiths of that period to focus generally on the hadith sharhs and forty hadith literature. Then the manuscripts of the National Library of Turkey were examined in this context and we found out that most manuscripts are reflecting the Standard Ottoman hadith literature. Generally Bukhari's Sahih, Baghavi's Masabih, Saghani's Masharik, Nawawi's Forty Hadith and other hadith books are predominantly studied in the curriculum of madrasah and Daru'l-hadith; so the hadiths works of the National Library of Turkey seem to be paralleled to that of the Ottoman era in general. And this conclusion gives valuable

* Dr., Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Kütüphane Başkanlığı, Kültür ve Turizm Uzmanı, Ankara, salihözer@mkutup.gov.tr

clues for researches for getting to know the hadith activities of the Ottoman era; for example the most of the hadith Works of this period seem to consist of the sharhs on the canonical collection and also on Forty Hadith genre.

Key Words: Manuscripts, Ottoman, hadith, dâru'l-hadith, madrasahs

1. Giriş

Elyazma eserler genel olarak bir ulusun ortak belleği ve kültürel-tarihsel geçmişinin yazılı kayıtlarıdır. İslam uygarlığının ortaya koyduğu ürünler, büyük oranda elyazma formunda olduğu için bu çerçevede gösterilen tüm çabalar, gerek bu eserlerin tahkikle neşredilmesi şeklinde olsun gerekse edisyon kritikte basılması olsun, birçok ilmî gerçeğin ortaya çıkmasına, aydınlanmasına ve İslam düşüncesiyle ilgili daha sağlıklı bir vizyonun oluşturulmasına zemin hazırlamaktadır. Müslüman Türklerin kültürel geçmişi söz konusu olduğunda ise oldukça uzun bir periyodu kapsayan ve geniş bir coğrafyayla temas eden, dolayısıyla birtakım farklı fikirlerin taşınmasına ortam hazırlayan Osmanlı devletinin İslamî ilimler alanında ürettiği ilmî eserler, matbaanın yaygınlaşmasına kadar genel olarak elyazma formunda olduğu için, o dönemin ilmî seviyesi, ilgi alanları ve sorunsal olarak görülen veya görülmeyen hususlar hakkında nesnel bir fikir sahibi olmak, ancak bu tür eserlerin incelenmesi sonucunda gerçekleşebilir. Bu bakımdan Osmanlı dönemi, öncesi ve sonrası elyazmaları, ilmî gerçeklik ve isabetli fikirler imali için olmazsa olmaz bir husustur.

Bu gerçeğin bilincinde olarak son zamanlarda kültürel mirasımız olan elyazmaların araştırmacıların istifadesine sunmak, araştırmacıları kolaylaştırmak için birtakım ciddi çalışmalar yapılmaya başlanmış, daha önceden başlamış olan çalışmalara ivme kazandırılma cihetine gidilmiştir. Örneğin önceden müstakil iken sonradan Milli Kütüphane'ye devredilen ve 1978'de önce Ankara'da, sonra 1979'ta İstanbul'da başlatılan TÜYATOK (Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu) projesi kapsamında Anadolu'nun değişik yerlerinde dağınık ve korunaksız vaziyette olan elyazmaların bir merkezde toplanarak künyelerinin çıkarılması işlemi başlatılmıştır. Öte yandan Anadolu'nun değişik yerlerinde dağınık ve korunmasız halde bulunan elyazma eserleri bir araya getirme çerçevesinde Milli Kütüphane'ye Adana, Afyon, Ankara Adnan Ötüken, Bolu, Çankırı, Elazığ, Eskişehir, Kahramanmaraş, Nevşehir, Ordu, Samsun, Sivas, Tokat, Uşak, İçel-Tarsus illerindeki değişik kütüphanelerden devredilen 14.218 adet elyazmasıyla birlikte şu an Milli Kütüphane'deki toplam elyazma sa-

yısı, yaklaşık olarak 27.000 civarındadır. Bu projenin bir sonraki adımı olarak da künyeleri çıkarılan bu eserler, dijital ortama aktarılarak genel okuyucunun istifadesine sunulmaya çalışılmaktadır. Keza bu arada Milli Kütüphane'deki yazma eserlerin katalog kaydı da çıkarılmaya çalışılmıştır; Milli Kütüphane Yazmalar Katalogu, IV. Cilt, hadisle ilgili eserleri içermektedir.

Biz bu yazımızda Anadolu'nun birçok kentinden toplanılan elyazmalarından hareketle genel olarak Osmanlı'da özellikle ağırlıklı bir yer teşkil eden; yani müfredata konu olan eserler ve çalışmalar hakkında, eldeki kaynaklardan hareketle birtakım mütevazı sonuçlar çıkarmaya çalışacağız. Bu çıkarımlar, özellikle eldeki kaynakların Anadolu'nun çoğu kentinden toplanması; yani genel olarak Anadolu'nun bir aynası konumunda olması ve de Osmanlı'da hadis üzerine yapılan kimi çalışmalarla¹ genel olarak örtüşmesi dolayısıyla bir doğruluk temeline sahip olacaktır. Yazımızda birçok ilden toparlanan elyazmalar üzerine yapılan kataloglama işlemlerinin ürünlerinden Hadis'e ayrılan IV. ciltten istifade edilmiştir.²

2. Genel Olarak Osmanlı Dönemi Hadis Faaliyetleri

Öncelikle belirtmelidir ki, oldukça uzun bir dönem zarfında Anadolu ve birçok ülkenin kültürel ve siyasi açıdan idaresini elinde bulunduran Os-

¹ Bu konuda bizim de kullandığımız çalışmalara örnek vermek gerekirse: Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997; Mustafa Ergün, "Ders Programları ve Ders Kitapları Tarihi - I, Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları", *A.K.Ü. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi I*, Afyon 1996, s. 7-37; Salih Karacabey, "Osmanlı Medreselerinin Son Döneminde Hadis Öğretimi", *Uludağ. Ü. İ. F. D.* ; 8: 8 (1999), s. 149-169; Sadık Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûl-ü Hadis Eserleri ve Nuhbetü'l-Fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercümeleler", *A.Ü.İs. İlm. F. D.*, Erzurum-1976, sayı: 1, s. 127-136; Mehmet Emin Özafşar, "Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis", *Türkler Ansiklopedisi*, XI. Cilt, (Ankara 2002); Abdullah Aydın, "Osmanlı Hadis Alimlerinden Bandırmalı Küçük Hâmid Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", *Sakarya Ü. İ. F. D.*, 8 (2003), s. 1-11; İsmail Hakkı Ünal, "İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleceği ve Şeyh Hâmid-i Veli'nin Hadisi Erbaîn Şerhi", *AÜİFD*, XXXIX, s. 137-146. Bu konuda birçok çalışma olmasına rağmen yine de Mehmet Emin Özafşar'ın dediği gibi Osmanlı hadisçiliği, genel olarak ya dâru'l-hadisler ya da belli dönem yahut şahıslar çerçevesinde ele alınmış; fakat müstakil bir bütün olarak ele alınmamıştır; Bk. Özafşar, a.g.m. s. 356.

² *Milli Kütüphane Yazmalar Katalogu IV*, (Hazırlayanlar: Müjgan Cunbur, Altınay Semikli, Dursun Kaya), Ankara 1994.

manlı devletinin İslam ilimlerinin en temel branşlarından biri olan hadis ve ilimleriyle uğraşmaması düşünülemez.³ Öte yandan Osmanlı devletinin genel olarak ilimlerde sırf nazari olandan ziyade her zaman pratikle bağlantılı bir çizgi takip ettiği, nazari ilimleri mutlaka pratikle bağlantılı olarak ele alıp işlediği bilinmektedir. Osmanlı'da dönemine hadis ilminin gelişim süreci ve İslam dünyasındaki hadis faaliyetleri açısından bakıldığında, bu dönemin hadis faaliyetleri noktasında genel olarak görece bir daralmanın yaşandığı bir kesite tekabül ettiği söylenebilir.⁴ Yine de bu dönemde birçok hadis âlimi yetişmiş ve kıymetli eserler verilmiştir. Örneğin Selefî düşünceyle de bağlantılandırılan⁵ Birgivi (ö. 981/1573), hadislerle ilgili önemli eserler veren âlimlerin başında gelmektedir. Öncelikle ünlü hadis bilginleri Buhârî ve Muslim'in Türk olması, genel olarak Türklerin hadislerle teması açısından çarpıcı iki örnek teşkil etmektedir. Yukarıda Osmanlı düşüncesiyle ilgili olarak bahsettiğimiz genel eğilim, hadis ilmi konusunda da mutlaka birtakım yansımalarıyla sahip olmuştur. Bu çerçevede Osmanlı dönemi hadis ürünlerine baktığımızda görmekteyiz ki, eserler genel olarak çoğunlukla irili ufaklı hadis derlemeleri, şerhler, ta'likler, kırk hadisler vs. şeklinde daha çok pratik hayatta, toplumun hayatına yön verecek noktalarda odaklanmaktadır.⁶ Osmanlı'da medreselerde ders kitabı olarak önceleri, âlimlerin kendi eserleri ve orijinal eserler okutulurken sonradan bunlar üzerine yapılan şerh, haşiye, ta'likât, ihtisâr ve telhîs şeklindeki çalışmaların okutulmaya başlandığı bilinmektedir.⁷ Keza bu dönemde hadis usulüyle ilgili münakaşalarla pek ilgilenilmediği de söylenebilir. Nitekim bu dalda verilen eserler, genel olarak daha önceden var olan usûl kitapları üzerine yapılan şerhler şeklindedir ve müstakil olarak bu konuda eser veren âlim sayısı nispeten azdır. Öte yandan hadis sahasında eser veren

³ Bk. Selahattin Yıldırım, İzmirli İsmail Hakkı, *Hadis Tarihi* içinde (İstanbul 2002, Dâruhâdis; Tenkitli Neşir: İbrahim Hatiboğlu), s. 9–11. Bilindiği gibi Selahattin Yıldırım, 'Osmanlı Hadis Araştırmaları' projesiyle Osmanlı hadisçiliğinin ortaya çıkarılmasına yönelik bir proje yürütmektedir; bu çerçevede Osmanlı âlimlerinin usûl, şerh vb. türden hadis eserlerini Türkçeye kazandırmaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

⁴ Bk. Özafşar, a.g.m. s. 356. Osmanlı'da hadis ilminin yeri konusunda başka bir değerlendirme için bk. *Ottoman Civilization*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay. 2002; (Editörler: Halil İnalçık-Günsel Renda), I. 255.

⁵ Bk. *Ottoman Civilization*, 263–264.

⁶ Bk. Özafşar, a.g.m. s. 362.

⁷ Ergün, a.g.m. s. 12.

âlimler, genellikle, müstakil olarak hadiste değil başka alanlarda da uzman ilim adamlarıdır. Bu dönemde okutulan kitaplar hakkında bilgiyi genellikle medrese, külliye veya Dâru'l-Hadis vakfiyelerinden öğreniyoruz.⁸ Yine de bu dönemdeki hadis kültürünün buralarda belirtilen kitaplarla sınırlı olduğunu düşünmek, pek doğru olmayacaktır.⁹

Osmanlı'da hadis faaliyetleri genel olarak camiler, medreseler ve bu noktada ihtisas kurumları olan Dâru'l-Hadislerde icra edilmektedir.¹⁰ Bilindiği gibi hadis öğretimi, medreseler örgün öğretim kurumu olarak faaliyete geçmeden önce cami ve mescitlerde yapılmaktadır.¹¹ Osmanlı medrese ve camilerindeki hadis dersi, herhangi bir hadis kitabını başından sonuna kadar okutmak ve izah etmek şeklinde yapılırken, Dâru'l-Hadislerde hadislerin rivayet ve dirayeti ile ilgili konulara daha çok ağırlık verilmiştir.¹² Bu devirde özellikle hadis öğretimi yapan kurumlar Dâru'l-Hadislerdir. Dâru'l-Hadis, tüm medrese hiyerarşisinde yüksek bir konuma sahipti ve medreselerden sonra ihtisas kurumları olarak kabul ediliyordu.¹³ Buralarda müderris olabilmek için hadis ilminde ehliyet ve liyakat gerektiği için Dâru'l-Hadisler genelde umumi medreselerden yüksek görülmüşlerdir.¹⁴ Osmanlıda daha çok yönetici tabakanın eğitimi, bunun yanı sıra ilim adamı yetiştirmek üzere kurulan ve sayıları yüzleri bulan bu müesseseler, hadis ilminin Osmanlı'da yaygınlaşmasına, önem kazanmasına zemin hazırlamıştır denilebilir. Osmanlı döneminde ilk Dâru'l-Hadis, I. Murat devrinde Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından İznik'te inşa edilmiştir.¹⁵ Bu meyanda belirtilmesi gereken en önemli ve prestijli Dâru'l-Hadis'ler, XV. yüzyılda II. Murat'ın yaptırdığı ve ilk Dâru'l-Hadis olan Edirne Dâru'l-Hadis (1435)¹⁶ ve Kanuni devrinde kurulan Süleymaniye Dâru'l-Hadisleridir

⁸ Örneğin bk. Süheyl Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946, s. 109; krş. Ergün, a.g.m. s. 9–10.

⁹ Bk. Özafşar, a.g.m., s. 359.

¹⁰ Gül, a.g.e., 137; Salih Karacabey, "Osmanlı Medreselerinin Son Döneminde Hadis Öğretimi", *Uludağ. Ü. İ. F. ;8:8* (1999), s. 167.

¹¹ Bk. Karacabey, a.g.m., s. 164.

¹² Gül, a.g.e., s. 137 (Gül, bu kurumlarda tefsirin de okutulduğunu belirtir, a.g.e., s. 137); Karacabey, a.g.m., 167; bk. Cihan, a.g.m., s. 127.

¹³ Cihan, a.g.m., s. 127–128.

¹⁴ Gül, a.g.e., s. 201.

¹⁵ Gül, a.g.e., s. 137.

¹⁶ Gül, a.g.e., s. 142–143.

(1556–57).¹⁷ Buralarda birçok hadis âlimi yetiştiği gibi hadis ürünlerini zamanın yöneticilerine ithaf ederek bu ilme yöneticilerin dikkatlerinin çekilmesi de sağlanmıştır. Örneğin III. Ahmed'in hadise ilgisi bu meyanda zikredilebilir; bilindiği gibi kırk hadis türü eserler onun devrinde ağırlık kazanarak¹⁸ sonradan belirli bir noktaya gelmiştir.¹⁹ Ayrıca bu dönemle ilgili olarak belirtilmesi gereken önemli bir husus daha vardır: Medreselerde okutulan kitaplar ve özellikle nakli olan İslami ilimlerin kitapları, kolayca öğrenilmesi ve sonraki kuşaklara bozulmadan aktarılması açısından çoğunlukla ezberleniyordu. Bunun da en kolay yolu, kitap metnini manzum hale getirmektir. Bu açıdan çoğu eser manzum hale getirilmiştir. Hatta kaynaklara göre Şemseddin Ukaylî (-1259), Suyûtî'nin *el-Câmiu's-Sağîr*'ini o kadar çok okutmuştu ki, onu sonunda manzum hale getirmişti.²⁰ Dolayısıyla bu minvalde gelişen hadis çalışmaları, medrese ve Dâru'l-Hadis gibi Osmanlı eğitim kurumlarının iniş ve çıkışlarına bağlı olarak gelişerek ya da gerileyerek zamanımıza kadar gelmiştir.²¹

3. Milli Kütüphane'deki Hadisle İlgili Elyazmaları

Bu kısa girişten sonra Milli Kütüphane'deki hadis eserlerine genel olarak baktığımızda hem hadis usûlü eserlerinde, hem genel hadis eserlerinde hem de Kırk Hadis eserlerinde manzum üslubun sık sık kullanıldığını görmekteyiz. Keza kadın, ahlak, çocuk eğitimi, tasavvuf gibi müstakil konulu hadis çalışmalarının ve şerhlerinin bulunduğunu görmekteyiz. Bunlar genel olarak daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlıda hadisin pratik bir çerçevede işlevsel bir yere sahip olmasıyla da örtüşmektedir. Bunun dışında sık sık yazarları belli olmayan küçük hadis derlemeleri ile karşılaşmaktadır ki, bunlarda daha çok ahlaki içerikli malzemeler bulunmaktadır. Aynı şey hadis şerhleri hakkında söylenebilir: Bunlarda da ağırlıklı tema, daha çok ahlaki ve tasavvufi konulardır.

Milli Kütüphane koleksiyonunda tekrarlar hariç hadis usulü konusunda 15, hadis kitabı formunda 108 ve kırk hadis ve ilgili hadis edebiyatında ise 33 civarında eser olmak üzere duplikeler (kopyalar) hariç toplam yaklaşık

¹⁷ Bk. Gül, *a.g.e.*, s. 171. Bu arada II. Bayezid döneminde kurulan (1485) Amasya Abdullah Paşa Dâru'l-Hadis'ini de zikretmek gerekir, bk. Gül, *a.g.e.*, s. 168.

¹⁸ Bk. Özafşar, *a.g.m.*, s. 360.

¹⁹ Bk. *Milli Kütüphane Yazmalar Kataloğu IV*, s. 153.

²⁰ Bk. Ergün, *a.g.m.*, s. 36.

²¹ Bk. Gül, *a.g.e.*, 202.

156 eser bulunduğunu görmekteyiz. Şimdi bu eserlerin genel olarak neler olduğuna bakarak daha önceden Osmanlı hadisçiliği hakkında belirttiğimiz genel değerlendirmelerle ne kadar örtüşüklerini görelim.

3.1. Hadis Usûlü

Öncelikle Osmanlı'da hadis usûlü konusunda İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser* adlı eserinin ağırlığını görmekteyiz.²² Bilindiği gibi bazı Osmanlı ilim adamlarının eserlerinin giriş kısımlarında bu eseri okuttuklarına dair malumatlar bulunmaktadır.²³ Nitekim Dârulfunûn hocalarından İzmirli İsmail Hakkı da, *Hadis Tarihi* adlı eserinde hadis usûlü kitaplarını genel olarak ele aldıktan sonra memleketimizde meşhur olan eserin İbn Hacer Askalânî'nin *Nuhbetü'l-Fiker*'i olduğunu belirtmekte ve Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) bu esere yaptığı şerhi övmektedir.²⁴ Milli Kütüphane koleksiyonunda bu eserin yanı sıra bunun şerhi olan *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker* adlı eser de bulunmaktadır.²⁵ Osmanlı'da bunun dışında İbn Salah'ın *Usûl*'ü üzerine Irakî'nin yaptığı *Elfiyye* adlı meşhur manzum eserin okutulduğu da bilinmektedir.²⁶ Milli Kütüphane hadis koleksiyonu içinde bu iki eser ve bunlar üzerine yapılan birçok şerh bulunmaktadır. Örneğin el-Halebî'nin *Haşiye alâ Nuhbeti'l-Fiker*'i²⁷ ve Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) şerhi *Şerhu Nüzheti'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker*'ini²⁸ bu meydana zikredebiliriz. Bunun dışında Usûl konusunda el-İrakî'nin *Elfiyye fî Usûli'l-Hadîs*'i bulunmaktadır.²⁹ Keza es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Usûlü'l-Hadîs*'ini³⁰, İbnu'l-Esîr'in (ö. 544/1209) *Câmiu'l-Usûl*'ünün mu-

²² 06 (Ankara) Mil. (Millî Kütüphane) Yz. F. B. 139/1: (A) 968/1: 5567/3: (A) 5969: (A) 6359/1: (A) 1039/1: (A) 6678/2: (A) 6794 (Bundan sonra yerler, sadece koleksiyon simgesi ve numarasıyla belirtilecektir, SÖ); Bk. Sadık, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûl-ü Hadis Eserleri ve Nuhbetü'l-Fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercüme", *A. Ü. İlm. F. D.*, Erzurum 1976, sayı: 1, s. 128-135.

²³ Bk. Cihan, a.g.m. s. 129.

²⁴ İzmirli İsmail Hakkı, *Hadis Tarihi*, İstanbul: Darulhadis, 2002, (Tenkitli Neşir: İbrahim Hatiboğlu), s. 68.

²⁵ (A) 5567/7: (A) 5577/1.

²⁶ Bk. Ünver, a.g.e., s. 109; Kırş.Karacabey, a.g.m. s. 153.

²⁷ (A) 6768/2

²⁸ (A) 6768/1

²⁹ (A) 441/3: *Tabsiratün li'l-Mübtedî ve Tezkiratün li'l-Müntehâ*.

³⁰ (A) 590/2.

kaddimesini³¹ ve Şihâbü'd-din Ahmed b. Ferâh el-İşbili'nin (ö. 699/1300) meşhur manzûmesi *el-Kaside el-Garâmiyye fi Usûli'l-Hadis* adlı eserini görmekteyiz³² ki, bu eser hadis usûlünü gazel şeklinde dile getirmektedir. İbn Ferâh manzumesinin de usûl konusunda okutulan kaynaklardan olduğu bilinmektedir.³³

Hadis usulü konusunda Osmanlı âlimlerince de birtakım müstakil eserlerin yazıldığı görülmektedir: Örneğin Kemal Paşa-zade'nin (İbn Kemâl) (ö. 1533) *Kavâ'idü'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye'si*,³⁴ keza önemli bir hadis âlimi olan³⁵ Birgivî'nin (ö. 1573) *Risâletün fi Usûli'l-Hadis* adlı eseri,³⁶ buna Davud el-Karsî'nin (ö. 1756'dan sonra) *Şerh alâ Metni Usûli'l-Hadis li'l-Birgivî* adlı şerhi;³⁷ Molla Yeğân Ahaveyn Ömer Çelebi'nin *Risâletün fi Usûli'l-Hadis* adlı eseri;³⁸ bunlar dışında Bahterî et-Tâ'î'nin, İbnu's-Salâh'ın eserinin manzum muhtasarı olan³⁹ *Ma'rifetü' Envâ'i Ulûmi'l-Hadis'ini*⁴¹ görmekteyiz.

Bu eserler haricinde müellifi belli olmayan *Kavâ'idü'l-Ehâdis*⁴² adlı eseri, keza *Zikru Istîlâhâtı Ashabi'l-Hadis Mefâtiḥ Şerhu Masâbih* adlı bir

³¹ (B) 96/1. Metin, varak 1 b–51 a arasındadır. Osmanlı'da, hadis usulü konusunda İbnü'l-Esrî'nin eserinin okutulduğu bilinmektedir, bk. Cihan, a.g.m., s. 129; Ergün, a.g.m., s. 27.

³² (A) 4345/2. Eser varak 39 a-b'de bulunmaktadır.

³³ Bk. Ergün, a.g.m., s. 27.

³⁴ (A) 1075/3. Eserde, varak 3 b'de *Mefâtiḥ*'e atıf var. Eser sadece iki sayfadır.

³⁵ Bk. *Ottoman Civilization*, I. 263–265.

³⁶ (A) 6768/4; (A) 4951/2; (A) 3732/14; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: 1333, s. 255

³⁷ (A) 4951/1. Davud el-Karsî'nin bu esere yönelik değerlendirmesi, varak 1 b'de geçmektedir.

³⁸ (A) 4181/9. Eser varak 82 b–84 b arasında bulunmaktadır.

³⁹ Bu bilgi girişte yer almaktadır.

⁴⁰ Eserde aslında bu kelime zarar görmüştür ve okunmamaktadır.

⁴¹ (F.B.) 34

⁴² (A) 2291/3. Bu metnin tam ismi *Risâletün fi Kavâidi'l-Ehâdis'tir* ve derlemenin 8 b–12 a varakları arasındadır. Bu risalenin devamında hadis ilmiyle ilgili *Risâle fi Beyâni Âdâbi's-Şeyhi ve't-Tâlib ve'l-Kâtib* adlı bir risale bulunmaktadır (13 a–17 a). Sonra *Bustânü'l-Ârifîn*, İbn Âbidîn ve Ali el-Kârî'den alıntılar bulunmaktadır. Keza bunun devamında Sağâni'nin *Mezûâtü'l-Ehâdis'i* (18 b–25 a) vardır. 25 b'den sonra hadisle ilgili müteferrik mevzular bulunmaktadır. Varak 38 a'ya kadar alıntılarla hadis mevzuları işlenmektedir. 96 b ve devamında Ali el-Kârî'nin *Mezûât'*ından seçme hadisler yer almaktadır.

risaleyi görmekteyiz.⁴³ İsminden de sezinleneceği üzere bu risale, *Masâbih* üzerine yapılan şerhlerden *Mefâtiḥ* adlı eserlerin birinden alınma olabilir.⁴⁴ Bunun dışında bir de bir iki sayfalık *Beyân li'l-Elfazî'l-Mütedâvile beyne Ehli'l-Hadis* adlı birkaç çalışma vardır. Bunların isimlerinde biraz değişiklikle birlikte içerikleri aynıdır ve hadis terimlerini kısaca özetlemektedirler.⁴⁵

Bu usûl mecmularına genel olarak bakılınca daha önceden belirttiğimiz üzere Osmanlı dönemi hadis faaliyetlerinde, en azından Millî Kütüphane koleksiyonundan hareketle, usûl tartışmalarıyla derinden ilgilenilmeyip daha çok var olan usûl kitaplarına dayanıldığı ve onlar üzerine şerhlerden oluşan bir yaklaşım içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada belki Birgivi gibi birkaç âlim istisna teşkil etmektedir. Nitekim Ahmet Yaşar Ocak, Birgivi'nin, Osmanlıdaki iki genel düşünce çizgisi olan Râzî ve İbn Teymiyye çizgisinden İbn Teymiyye çizgisine dâhil biri olarak müstakil şekilde bir düşünce imalinde bulunduğunu söylemektedir,⁴⁶ nitekim kendisi İslam'ın temel kaynakları olan hadis üzerine de müstakil bir hadis usûlü yazmıştır. Bu risaleye birçok Osmanlı hadis âlimi şerh yazmıştır.⁴⁷

3.2. Hadis Derlemeleri

Hadis derlemelerine baktığımızda ise Osmanlı dönemi medrese ve Dâru'l-Hadislerinde Sahîh-i Buhârî'nin ağırlıklı bir yere sahip olduğunu görmekteyiz.⁴⁸ Kaynaklarda Fatih'in derslere Buhârî'den bir hadis rivayet edilip izahı yapıldıktan sonra başlanmasını istediği aktarılmaktadır.⁴⁹ Osmanlı

⁴³ (A) 4985/2

⁴⁴ Örneğin Yakub el-Avfî'nin (-1736) *Mefâtiḥ* şerhi veya *Mefâtiḥ* ismiyle yapılmış diğer şerhlerin birinden alınma olabilir. Bk. Mustafa Ergun, "Ders Programları ve Ders Kitapları Tarihi - I, Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları", A.K.Ü. *Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi I*, Afyon 1996, s. 26.

⁴⁵ (A) 4985/3 varak 278 a-279 b: (A) 5567/5 varak 22 b (*Nuhbetü'l-Fiker*'in sonunda yer almaktadır): 5567/3 varak 15 b-22 a (Hat, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Camâşî'ye aittir.)

⁴⁶ Bk. Ocak, a.g.e., I. 260-265.

⁴⁷ Örneğin Davud el-Karsî. Ayrıca bk. Cihan, a.g.m. s. 130-131.

⁴⁸ Örneğin Kemal Paşazade'nin Buhârî'ye bir şerh yazdığı (*OM*, I. 223), keza bazı hocaların bu eseri şerhleriyle okuttukları bilinmektedir ki, bu da bu eser üzerinde durulduğunun bir göstergesidir; krş. Ergün, a.g.m. s. 27.

⁴⁹ Ünver, a.g.e. s. 120. Söylendiğine göre bu ilkeye tüm hayatı boyunca riayet eden Molla Lütfi, böyle bir mevzunun haklı izahı hasebiyle muarızlarının garazıyla öldürülmüştür, bk. Ünver, a.g.e., s. 120.

hadis çevrelerinde Sahîh-i Buhârî ile birlikte Sahîh-i Muslim, el-Bağavî'nin *Masâbihu's-Sünne'si* ve es-Sağânî'nin *Meşâriku'l-Envâr* gibi eserleri okunmuş, okutulmuş ve üzerlerine şerhler yazılmıştır.⁵⁰ Nitekim Süheyl Ünver, bu noktada kayıtlarda geçen bir müfredat programında hadis usûlü olarak Nuhbe şerhi ve Elfiyye-i İbnu's-Salâh'ın, metin olarak da Buhârî, İbn Melek Şerhi ve *Mesâbih*'in okutulduğunu aktarmaktadır.⁵¹ Fatih Sultan Mehmed dönemi ilim hayatına ilişkin kayıtlarda da bu hususta bir takım ipuçları vardır: "Her müderris, kabledders Mesâbih ve Meşârik ba Muslim ve Buhârî'den bir mikdar ehadişi şerife nakledip badehu derse şuru' olunması ferman olundu."⁵² Süheyl Ünver bu fermana ilişkin dipnotunda, Fatih sarayında kütüphane hafızı olan Tokatlı Molla Lütfî'nin de derslerinin başında Buhârî'den bir hadis rivayet edip sonra derse başladığını aktararak bu kanun haline giren teamülün Fatih'ten beri İstanbul'da devam ettiğini, asırlarca buna riayet edildiğini belirtmektedir.⁵³ Bu eserler listesine Kadı İyâz'ın *eş-Şifâ'sı*, es-Suyûtî'nin *el-Câmi'u's-Sağîr*'i ve en-Nevevî'nin bazı eserleri de eklenmektedir.⁵⁴

Gerçekten de Milli Kütüphane'nin hadis koleksiyonuna bakıldığında, bu listenin izleri rahatlıkla görülmektedir. Bunları genel olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

- el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*;⁵⁵ *Risâletün fi'l-Ehâdis es-Sülasıyyât el-Mustahrece mine'l-Buhârî*⁵⁶ *es-Sahîh*'e yapılan şerhler: el-Kastallânî'nin şerhi, *İrşâdu's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*⁵⁷ (Medreselerde okutulan en meşhur şerh de budur⁵⁸); Ebu Abdillâh Bedrüddin Muhammed

⁵⁰ Bk. Ünver, *a.g.e.* s. 109; Gül, *a.g.e.* s. 137; Cihan, *a.g.m.* s. 130; Ergün, *a.g.m.* s. 26. Bu noktada es-Suyûtî'nin (ö. 911) bu iki kitapla ilgili şu değerlendirmeleri manidâr görünmektedir: "İnsanlardan bir grup, tüm yaptığı es-Sağânî'nin *Meşâriku'l-Envâr*'ına, biraz daha ilerleseler el-Bağavî'nin *Mesâbih*'ine göz gezdirmekten ibaret olmakla birlikte kendilerinin sırf bu kadarla muhaddisler derecesine çıktığını zanneder. Bunun yegâne nedeni, onların hadise yönelik cehaletlerinden başka bir şey değildir." Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Beyrut: 2002, 13.

⁵¹ Ünver, *a.g.e.*, s. 109.

⁵² Ünver, *a.g.e.*, s. 125; Krş. Karacabey, *a.g.m.* s. 152.

⁵³ Ünver, *a.g.e.*, s. 125, dp. 1.

⁵⁴ Cihan, *a.g.m.*, 130; Ergün, *a.g.m.* 26.

⁵⁵ (B) 790.

⁵⁶ (F.B) 543/6: (F.B) 139/4.

⁵⁷ (B) 15.

⁵⁸ Mustafa Ergün, "Ders Programları ve Ders Kitapları Tarihi - I, Medreselerde Okutu-

ez-Zerkeşî'nin (745/1344-794/1392), *et-Tenkîh li-Elfâzi'l-Câmi'i's-Sahîh*⁵⁹ adlı şerhi; keza Uryânî-zâde Vâhid'in el-Aynî'nin *Umdetü'l-Kârî* adlı eseri üzerine *Umdetü'l-Kârî fî Şerhi'l-Buhârî Umumî Fihrist* adlı çalışması;⁶⁰

- Muslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Musnedu's-Sahîh*;⁶¹ bunun üzerine en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) şerhi, *Şerhu Sahîhi Muslim*⁶²

- Ebu Muhammed b. Mesud el-Ferrâ el-Bağavî'nin (436-516/1044-1122) *Masâbihu's-Sünne*⁶³ adlı eseri: Buna Yakup Avfî (-1736) tarafından "Mefâtiḥ" adıyla şerh, Yakup b. Seyyid Ali (-1524) tarafından da haşiye yapılmıştır,⁶⁴

- el-Bağavî'ye Veliyyüddin Muhammed b. Abdullah el-Hatîb et-Tebrizî'nin (ö. 743/1342) şerhi, *Mişkâtü'l-Mesâbih*;⁶⁵ buna Ali B. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) şerhi, *Şerhu Mişkâti'l-Masâbih*,⁶⁶

- Ebu'l-Fazl Radiyyüddin Hasan b. Muhammed es-Sağânî'nin (ö. 650/1255), *Meşâriku'l-Envâr min Sihâhi'l-Ahbâr*⁶⁷ adlı eseri: Bu eser, Osmanlı'da el-Bağavî'nin *Masâbih*'ine oranla ikinci derece kabul edilmiştir ve medreselerde orta seviyede okutulan bir hadis kitabıdır.⁶⁸ Bilindiği gibi buna Osmanlı döneminin mümtaz muhaddislerinden İbn Melek namıyla meşhur Feriştahoğlu Muhammed b. Abdullatif b. Abdulaziz (ö. 797/1395) *Mebâriku'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l-Envâr* isimli meşhur şerhini yazmıştır.⁶⁹

- es-Sağânî, *Mevzû'atü'l-Ehâdîs*,⁷⁰

lan Dersler ve Ders Kitapları", A.K.Ü. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Afyon 1996, s. 27.

⁵⁹ (F.B) 5.

⁶⁰ (B) 444.

⁶¹ (B) 63.

⁶² (F.B) 49.

⁶³ (B) 344.

⁶⁴ Ergun, a.g.m., s. 26.

⁶⁵ (B) 541.

⁶⁶ (F.B) 609.

⁶⁷ (A) 676.

⁶⁸ Ergün, a.g.m., s. 26.

⁶⁹ (F.B) 22; krş. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I. 219.

⁷⁰ (A) 4915/6. Bunun üzerine Bandırmalı Küçük Hamdi'nin çalışması vardır, bk. Aydınlı, a.g.m., s. 9.

- Kadı Ebu'l-Fadl İyâz b. Musa el-Yahsûbî'nin (476–544/1083–1149), *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*⁷¹ adlı eseri, (*eş-Şifâ*'nın konuları ise, Peygamberimize yönelik övgü, onun mucizeleri; onun sünnetine uymanın faziletleri vs.); buna yapılan şerhler: Takiyyüddin Ebi'l-Abbas Ahmed b. Muhammed eş-Şümunî (801–872/1399–1467), *Muzîlû'l-Hafâ an Elfâzi's-Şifâ*;⁷² Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ fi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*,⁷³
- Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyutî'nin (ö. 911/1505), *el-Câmi'u's-Sağîr min Hadisi'l-Beşîri'n-Nezîr*⁷⁴ adlı kitabı; keza *Kitâbu'd-Dürer el-Müntehira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehirâ*;⁷⁵ *Vusûlû'l-Emânî bi-Usûli't-Tehânî*;⁷⁶ *el-Budûru's-Sâfira fi Umûri'l-Âhire*⁷⁷ adlı eserleri.
- İbnu'l-Esîr'in (ö. 544/1209), *Câmi'u'l-Usûl fi Ehâdîsi'r-Rasûl*⁷⁸ adlı eseri. Bu kitabın da Osmanlı hadis müfredatında bulunduğu bilinmektedir.⁷⁹
- Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429), *Hısnu'l-Hasîn min Kelami Seyyidi'l-Mürselîn*⁸⁰ adlı çalışması: Tasavvufi zikir ve evradın bulunduğu bu eser üzerinde de durulmuş gözükmektedir: buna kendisinin (ö. 833/1429) muhtasarı vardır;⁸¹ şerhleri: Ali el-Kârî, *Hırzu's-Semîn Şerhu'l-Hısnî'l-Hasîn*;⁸² Cemalü'd-din Ahmed b. Muhammed el-Gazâlî, *Şerhu Hısnî'l-Hasîn*,⁸³
- Zekiyyüddin Ebî Muhammed Abdulazim b. Abdulkavî el-Munzirî'nin (ö. 656/1258), *et-Terğîb ve't-Terhîb*⁸⁴ adlı eseri,
- Ali el-Kârî'nin (ö.1014/1605), *Mezû'ât*⁸⁵ adlı eseri; *Şerhu's-Şifâ*⁸⁶ (Kadı İyâz'ın *eş-Şifâ*'sına şerh); *Şerhu'l-Hadis ale's-Sünne el-Âyan*

⁷¹ (A) 4783.

⁷² (F.B) 142.

⁷³ (A) 4908.

⁷⁴ (F.B) 9: (A) 4597: (A) 318: (A) 4382: (A) 3931/5.

⁷⁵ (F.B) 141. *ez-Zerkeşî*'nin kitabının muhtasarıdır.

⁷⁶ (F.B) 113/1.

⁷⁷ (A) 1031.

⁷⁸ (B) 96/1 Metin, 51 a'da sonra başlamaktadır.

⁷⁹ Ergün, a.g.m., s. 27.

⁸⁰ (F.B) 543/5.

⁸¹ (F.B) 139/2.

⁸² (A) 1074.

⁸³ (A) 2490/5.

⁸⁴ (B) 1.

⁸⁵ (A) 3357: (A) 1409: Bes. (A) 4792.

⁸⁶ (A) 4908.

Hubbu'l-Hire mine'l-Îmân,⁸⁷

• Yahya b. Şeref en-Nevevî'nin (ö. 676/1277), *Muhtasaru Ehâdisu'l-Ahkâm*⁸⁸ adlı eseri; keza *Kitâbu'l-Ezkâr ve Şiâru'l-Ahyâr*⁸⁹ kitabı,

• Muhammed b. Abdalbaki ez-Zürkânî'nin (ö. 1099/1688), *Muhtasaru'l-Makâsidi'l-Hasene fi'l-Ehâdis el-Müştehra ale's-Sünne*⁹⁰ kitabı,

• Ali b. Hüsameddin el-Hindî el-Mutteki'nin (ö. 975/1567), *Muntehabu Kenzi'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl*⁹¹ adlı derlemesi,

• Abdulgânî b. İsmail en-Nâbulisî'nin (ö. 1143/1731), *Kenzu'l-Hakki'l-Mübîn fi Ehâdisi Seyyidi'l-Mürselîn*'i.⁹² Bu eser, Osmanlı Mısır'ı âlimlerinden el-Münâvî'nin⁹³ *Künûzu'l-Hakâik* adlı eserinin ihtisar edilmiş şeklidir.

• Mecdü'd-din Ebu'l-Berekât Abdu's-Selam Abdullah İbn Teymiyye'nin (ö. 652/1245), *el-Muntekâ fi'l-Ahkâm*⁹⁴ adlı eseri,

• İbn Kayyım el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350), *el-Kelîmu't-Tayyib fi Ameli's-Sâlih*⁹⁵ adlı kitabı,

• Siracü'd-Din Ali b. Osman el-Üşî'nin (ö. 575/1179), *Nisâbu'l-Ahbâr fi Ehâdisi Seyyidi'l-Ahyâr*⁹⁶ adlı kitabı,

• Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî'nin (ö.505/1111), *Min Maksadi'l-Aksâ*⁹⁷ adlı eseri.

Millî Kütüphane koleksiyonunda bu eserler dışında müellifi belli olmayan hadis derlemeleri de bulunmaktadır.⁹⁸ Bunun dışında genel olarak Osmanlı İslam edebiyatında önemli yer teşkil eden *Ahmediye*, *Muhammediye* veya *Envâru'l-Âşîkîn*lerden⁹⁹ alıntılarla oluşturulan hadis mecmuaları da bulunmaktadır.¹⁰⁰

⁸⁷ (A) 4558/47.

⁸⁸ (F.B) 24.

⁸⁹ (F.B) 516.

⁹⁰ (A) 5446/3.

⁹¹ (B) 113/1.

⁹² (A) 606.

⁹³ Bk. Özafşar, a.g.m., s. 358, 367 dp. 36.

⁹⁴ (B) 465.

⁹⁵ (F.B) 135.

⁹⁶ (A) 323/3.

⁹⁷ (B) 45/2.

⁹⁸ (A) 1151; (A) 1450/1; (A) 1077/8; (A) 4894/2; (A) 6983/1; (A) 4569.

⁹⁹ Özafşar, a.g.m. s. 364-365.

¹⁰⁰ Bk. Millî Kütüphane Yazmalar Kataloğu, IV, s. 63.

Görüldüğü üzere bu eserler içerisinde göze çarpan şey, ahlakî, tasavvufî eserlerin ve bunlara yönelik şerhlerin nispeten çokluğudur. Bu noktada Osmanlı hadis edebiyatının genel olarak pratikle bağlantılı olduğu ve halkın yetiştirilmesi, ahlakî yapısının güçlendirilmesi mefkûresinin etkili olduğu pekâlâ söylenebilir. Zira bu tip eserler ve onların üzerine yapılmış şerhlerle, mezkûr kitapların halkın anlayacağı düzeye indirilmesi ve bu şekilde toplum hayatında daha etkili olması sağlanmış olmaktadır ki, zaten amaçlanan da budur.

3. 3. Kudsî Hadis

Bu alanda sadece iki eser bulunmaktadır:

- *el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*, Medenî Muhammed b. Mahmud b. Salih et-Tırabzônî (1123–1200/1711–1785),¹⁰¹
- *el-Hadis el-Erbaîn el-Kudsî*, müellifi belli değil.¹⁰²

3. 4. Kırk Hadis Edebiyatı

Bilindiği gibi hadis edebiyatında önemli bir yer teşkil eden Kırk Hadis edebiyatı¹⁰³ eserlerinin başında en-Nevevî'nin *Kitâbu'l-Erba'în* adlı eseri gelmektedir. Osmanlı hadis çalışmalarında Kırk hadis edebiyatı önemli bir yer teşkil etmektedir. Belirgin şekilde XV. Yüzyıldan itibaren bu türden çalışmalara doğru bir yöneliş görülmektedir.¹⁰⁴ Bu edebiyatın genel olarak III. Ahmed devrinde başladığı bilinmektedir.¹⁰⁵ Daha önce de belirttiğimiz üzere kendisine takdim ve ithaf edilen kırk hadis mecmuları da bunu göstermektedir. Milli Kütüphane'nin koleksiyonundaki bu türde daha çok, bu türün öncüsü olan en-Nevevî'den çeviriler, şerhler yapıldığı, Molla Cami'nin *Kırk Hadis Şerhi*'nden de çeviriler yapıldığı ve bunun yanı sıra kimi müstakil çalışmaların bulunduğu görülmektedir. Öte yandan birtakım şairlerin de bu tarza manzum üslupla katkılarının bulunduğu görülmektedir ki, bu da muhtemelen bu tür hadislerin ezberlenerek toplumda daha çabuk yayılmasını sağlamıştır. Zaten dinle ilgili bazı emir ve kuralların

¹⁰¹ (A) 3786/2. Bu kitap A. Fikri Yavuz tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 40 Kudsi Hadis adıyla basılmıştır. 2. Baskı İst. 1975. Bu âlimin *Nuhbetü'l-Fiker'e* de şerhi vardır, bk. Cihan, a.g.m., s. 132.

¹⁰² (A) 4883/2.

¹⁰³ Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 80 vd.

¹⁰⁴ Özafşar, a.g.m. s. 363.

¹⁰⁵ Özafşar, a.g.m. s. 360.

insanlara daha kolay benimsetilmesine vesile olması açısından kırk hadis ezberlenmesi, derlenmesi, bu tarz konulara teşvik amacıyla ortaya atıldığı için,¹⁰⁶ Osmanlı dönemi âlimlerinin de bu tarza yoğun şekilde eğildiği görülmektedir.

- Muhyiddin Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref en-Nevevî (631/1233–676/1277), *Erba'üne Hadîsen*;¹⁰⁷

- Nûru'd-din Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî (ö. 1014/1605), *Şerhu Erba'îne Hadîsen*;¹⁰⁸

- Osman-zâde Ahmed Tâ'ib (ö. 1136/1723), *Sıhhat Âbâd*,¹⁰⁹ (s. 153): Sıhhate dair kırk hadisin nazım şekliyle tercüme ve şerhini içerir. III. Sultan Ahmed'e takdim edilmiştir.¹¹⁰

- Birgivî Mehmed Efendi b. Pir Ali (929–981/1523–1572)-Akkirmânî Mehmed Efendi b. Mustafa (ö. 1174/1761), *Şerhu Erbaîne Hadîsen*,¹¹¹ (s. 155). Bilindiği gibi Birgivî'nin bu eserini, sekizinci hadisten itibaren Akkirmânî tamamlamıştır.¹¹² Bu eseri Mustafa Cem'î *Burhânü'l-Müttekîn Terceme-i Hadîs-i Erba'în* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir.¹¹³

- Taşköpri-zâde Kemalü'd-din Mehmed b. Ahmed (ö. 1030/1620), *Terceme-i Hadîs Erbaîn ve Cihâr-yâr Güzîn*.¹¹⁴ Girişte (varak 2 b–5 b) Sultan Ahmed hakkında bilgi verilmektedir. Varak 6 a'da da Risalenin telif sebebi vardır: Eser, Sultan Ahmed için yazılmıştır ve "Risale-i Ahmediye" olarak da bilinir.¹¹⁵

- Osman Nüzhet Efendi Brusavî (ö. 1220/1755), *Dibâce-i Hadîs Erbaîn-Şerhu Hadîs Erbaîn*;¹¹⁶ (s. 160): Koca Ragıp paşa adına yazılmıştır.¹¹⁷

¹⁰⁶ İsmail Hakkı Ünal, "İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği ve Şeyh Hamidî Veli'nin Hadisi Erbaîn Şerhi", *AÜİFD*, XXXIX, s. 140.

¹⁰⁷ (A) 2543: (A) 5535/5: (A) 4871/3: (A) 1620: (A) 902/7: (A) 1051

¹⁰⁸ (A) 3127/2; Sams. Yaz. 800/1.

¹⁰⁹ (A) 3829/4.

¹¹⁰ Bk. *Millî Kütüphane Yazmalar Kataloğu IV*, s. 153.

¹¹¹ (A) 3127/1: (A) 1836/1; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I. 255.

¹¹² Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, I. 254, dp. 3.

¹¹³ Bk. İzmir İlahiyat Kütüphanesi, 297.336/Mus/1290/ /1239, Osman Yahya Efendi matbaası 1290.

¹¹⁴ (A) 3988

¹¹⁵ Bk. *Millî Kütüphane Yazmalar Kataloğu IV*, s. 167.

¹¹⁶ (F.B) 192/1

¹¹⁷ Risale, varak 6 b. Bk. *Millî Kütüphane Yazmalar Kataloğu IV*, s. 160; krş. Sadık

- Okçu-zâde Mehmed Şâhî Bey b. Mehmed Paşa (970/1562–1039/1629), *Ahsenu'l-Hadis*,¹¹⁸
- Muhammed b. Ebu Bekr el-Uşfûrî, *Erba'üne Hadîsen*,¹¹⁹
- Kemâl Paşa-zâde Şemsüddin Ahmed b. Süleyman (ö. 1534), *Şerhu Erb'îne Hadîsen*¹²⁰
- Nuruddin Abdurrahman Ahmed el-Câmî (ö. 898/1492), *Terceme-i Çihil Hadis*,¹²¹
- Muhammed b. Murad b. Mevlana Şâhî Müfti-i Semerkandî, *Terceme-i Çihil Hadis*,¹²²
- Hakanî Mehmed Bey (ö. 1015/1606), *Terceme-i Hadis Erbaîn*,¹²³
- *Terceme-i Hadis Erbaîn*, *el-Câmî'nin* eserinin çevirisidir, Müfîd (çeviren),¹²⁴
- *Terceme-i Terceme-i Çihil Hadis*, *el-Câmî'nin* Çihil hadis tercemesinin tercemesidir.¹²⁵
- Yusuf-zâde, *Şerhu Hadis Erba'îne*,¹²⁶
- Ebu Muhammed Abdullah b. Aydoğmuş ed-Dıvışkî, *Erba'üne Hadîsen fî Fazâ'ili'l- İztınâ'*,¹²⁷
- *Erba'üne Hadîsen fî Fadâ'ili Sûreti'l-İhlas*,¹²⁸
- Celâlüddin Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Hafîzî el-Buhârî, *Erba'üne Hadisen el-Muntehab mine'l-Ehâdîsi'd-Dîniyyât*,¹²⁹
- Şihâbü'd-Din el-Kastallânî (ö. 1448/1517), *Erba'üne Hadisen Muntekât min Sülâsiyyât*,¹³⁰ hadisler Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden

Cihan, Nüzhet Ömer Efendi ve Hadisi Erba'ın Tercemesi, *Ondokuz Mayıs Ü. İ. F. D.*, Samsun-1991, sayı: 5, s. 35-66.

¹¹⁸ (A) 1898

¹¹⁹ (A) 4609/1

¹²⁰ Sam. Yz. 144; Sam. Yz. 800/2

¹²¹ (A) 5203/2

¹²² (A) 2214/2

¹²³ (A) 5433

¹²⁴ (A) 3665

¹²⁵ (A) 2545/4.

¹²⁶ (A) 6983/2.

¹²⁷ (A) 4315/5.

¹²⁸ (A) 5694.

¹²⁹ (A) 2937/3.

¹³⁰ (F.B) 139/3.

secilmiştir.¹³¹

- Muhyiddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ali İbnu'l-Arabî (560–638/1165–1240), *el-Hadis el-Erbaîn*,¹³²
- Hasan-zâde İbrahim, *Hadîsu'l-Erba'în*,¹³³
- İbrahim b. el-Hac el-Hüsni, *Şerhu Hadîsi'l-Erba'în*,¹³⁴
- Muhammed b. Ebî Bekr el-Buharî, *Hadîsu'l-Erba'în*,¹³⁵
- Derviş Ali b. Mustafa, *İmâdu'l-Cihâd*,¹³⁶
- İlmî Efendi Mağnisavî, *Manzum Hadisi Erbaîn Tercemesi*,¹³⁷
- el-Kâşifî Hüseyin b. Ali el-Vaiz el-Beyhakî (ö. 910/1504), *er-Risaletü'l-Aliyye fi'l-Ehadisi'n-Nebeviyye*,¹³⁸
- Nefisü'd-Din Süleyman b. İbrahim el-Alevî (745/1344–815/1412), *Telvetü'l-Erbaîne'l-Hadis*.¹³⁹

3. 4. 1. Edebiyatçıların Ürünleri

Yukarıda belirttiğimiz üzere Osmanlı'daki Kırk Hadis edebiyatına genel olarak edebiyatçıların da katkısı olmuş ve onlar da birçok manzum kırk hadis eseri vücuda getirmişlerdir. Bunlara Fuzûlî, Nâbî ve Âşık Çelebi örnek gösterilebilir. Nitekim Milli Kütüphane hadis koleksiyonunda Fuzûlî ve Nâbî'ye ait manzum kırk hadis şerhleri vardır.

- Fuzûlî Mehmed b. Süleyman Bağdadî (ö. 963/1556), *Terceme-i Hadis Şerif Erbaîn*.¹⁴⁰ Abdurrahman el-Câmî'nin *Hadis-i Erbaîn Şerhi*'nden tercüme edilmiştir.
- Nâbî Yusuf b. Abdullah Ruhâvî (ö. 1124/1712), *Şerh Çihil Hadis Nebi*,¹⁴¹ kenarında Ali el-Kârî'nin *Çihil Hadis*'inin başlangıcı vardır.
- Muhyî, *Manzum Kırk Hadis Tercemesi*,¹⁴²

¹³¹ Eser varak 50 a. Bk. *Millî Kütüphane Yazmalar Katalogu IV*, s. 140.

¹³² (A) 571/10.

¹³³ (A) 7106/2.

¹³⁴ (A) 3283/1.

¹³⁵ (A) 6026/3.

¹³⁶ (A) 1941/6.

¹³⁷ (A) 4274/1.

¹³⁸ (A) 5637.

¹³⁹ (B) 184/2.

¹⁴⁰ (A) 3833/1.

¹⁴¹ (A) 899/1. Eser 'Nâbî'nin Manzum Kırk Hadis Tercemesi' adıyla basılmıştır, haz. Seyfullah Korkmaz, Kayseri 2001.

¹⁴² (A) 3615/6.

- Vâî, *Kırk Hadis Tercemesi (Çihil Hadis)*.¹⁴³

Kırk hadis mecmualarında genel olarak hadis şerhleri bulunduğu gibi kimi yerlerde ravilerin derecelerini bildiren bölümler de yer almaktadır.¹⁴⁴

Kırk hadis edebiyatı dışında, elimizdeki eserler arasında *Yetmiş Hadis*¹⁴⁵ ve *Otuz Yedi Hadis* gibi¹⁴⁶ başlıkların kullanıldığı manzum kitaplar da mevcuttur. Keza Osmanlı dönemi meşhur âlimlerinden Latîf Abdullatif Kastamônî'nin (ö. 990/1582) *Sübhatu'l-Uşşâk* adlı eseri de manzum Yüz Hadis'lere örnek olarak zikredilebilir.¹⁴⁷

Sonuç

Bilindiği gibi Osmanlı düşünce hayatında pratiklik ve ilimlerin hayatla bağı oldukça önemlidir. Öte yandan bu dönemin, hadis ilminin gelişim süreci ve İslam dünyasındaki hadis faaliyetleri açısından genel olarak görece bir daralmanın yaşandığı bir kesite tekabül ettiği söylenebilir. Bunun uzantısı olarak ilim adamları da nazarî konularda ürünler vermeye değil, şerh, haşiye ve ta'lik gibi tarzlara yönelmiştir. Kaldı ki bu dönemlerde hadis ilmi dışarıdaki İslam dünyasında da zaten büyük oranda bir verimsizlik dönemi yaşamaktadır. Bu bakımdan hadis faaliyetleri konusunda harici bir itki de pek söz konusu değildir. Öte yandan Osmanlı hadis faaliyetlerinde hadis ilmi ile tasavvuf ilmi de birbirine karışmış gözükmektedir. Bu husus, dönemin hadis ürünlerinde açıkça görülmektedir.

Bu genel sonuçların eserlere yönelik uzantıları, Milli Kütüphane'nin hadis koleksiyonunda rahatlıkla gözlemlenmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere koleksiyondaki eserlerin genel olarak Anadolu'nun her tarafından birçok ildeki kütüphanelerin elyazmalarını bünyesinde topladığı için bu konuda adeta bir ayna niteliği taşımaktadır. Keza buradaki bulguların Osmanlı'daki hadis faaliyetine yönelik araştırmalarla da genel olarak örtüşmesi, ilgili çalışmaların tespitlerini daha da güçlendirmektedir. Bu hususu özellikle elimizdeki hadis eserlerine baktığımızda açıkça görmekteyiz; keza kırk hadis eserlerinde seçilen rivayetler de benzer eğilimi yansıtmaktadır. Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus olarak hadis

¹⁴³ (A) 2918/4.

¹⁴⁴ Bk. *Milli Kütüphane Yazmalar Katalogu IV*, s. 143.

¹⁴⁵ (A) 2403/2.

¹⁴⁶ (A) 297/2.

¹⁴⁷ (A) 894/3.

eserleri arasında özellikle Kırk Hadis türündeki eserlerin ağırlığının açıkça görüldüğü belirtilmelidir. Bu aslında Osmanlıdaki hadis faaliyetinin nazari münakaşalardan uzakta, büyük oranda şerhçi bir eğilime sahip olduğu anlamına da gelmektedir. Ayrıca hadis ile ilgili risalelerin bulunduğu kimi kitaplara baktığımızda da adeta bir hadis seçkisi ile de karşılaşmaktayız; öyle ki kimisinin müellifi de belli olmayan bu eserlerde, usûl kitaplarından, mevzuat kitaplarından ve hadis eserlerinden müteferrik alıntılar bulunmaktadır. Bunlarla adeta hadis ilmi üzerine kişide bir nosyon oluşturulmak istenmektedir denilebilir ki, bu da aslında yukarıda belirttiğimiz ilmî ürünlerin oluşturulmasında toplumsal vurgunun gözetilmesinin ağırlığını yansıtmaktadır.

Ayrıca Milli Kütüphane koleksiyonunda, Osmanlıda okutulan kitaplar listesinin dışında genel olarak hadis kültürünün tüm ürünlerine ilişkin bir takım örneklerin de bulunması, Osmanlı'daki hadis kültürünün, sırf müfredatta belirtilen eserlerle sınırlı olmadığını açık bir göstergesidir.

DEĞİŞİMİN ÖNCÜLERİ: MODEL ŞAHISLAR ve TÜRK EDEBİYATINA YANSIMALARI

Abdullah ŞENGÜL*

ÖZ

Türk milletinin farklı bir tarihî macerası ve bu maceraya bağlı olarak ortaya çıkan bir de edebiyatı vardır. Bunları dikkate almadan yapılan tasnifler her zaman tartışmaya açıktır. Diğer edebiyatlar için de böyledir. Modern edebiyatlarda olduğu gibi, topluma örnek olacak kahramanlar bizim edebiyatımızda da anlatılmıştır. Bu kahramanlar millî oldukları kadar modern kimliğe de sahiptirler. Çağdaş toplumların gelişmeleri bu kahramanlara da bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, model şahıs, toplum, değişim

ABSTRACT

Pioneers of Change: Model Characters and their Reflections to Turkish Literature

Turkish nation have got a different historical adventure and a literature that have originated from this adventure. Classifications that don't consider these are always discussable. Other literatures are in this way as well. Like modern literatures, heroes that will be the models of society were explained in our literature. These heroes have both modern personel and national identity. The development of modern societies are dependent on these heroes, too.

Key Words: Literature, model person, society, changing

I. Giriş

Her edebiyat kendi iklim ve şartlarında vücut bulur. Malzemesi üst dil olan edebî eser, insanî duyarlılığın ürünü olması gibi sebeplerle ortak özellikler gösterir. Fredric Jameson'un "üç dünya" teorisi bu benzerliklerin esas alındığı, edebiyata genel bir yaklaşımın ürünüdür. Birçok edebî eleştiri ve edebiyat kuramı ile ilgili kitaplarda, Jameson'un "üç dünya" teorisi temel alınarak, dünya edebiyatlarını kategorik tasnife tabi tutmak alışkanlık oldu. Bu teoriye göre, bütün üçüncü dünya metinleri ulusalcılık ideolojisi etrafında oluşturulmaktadır.¹ Böyle metinler

* Yard. Doç. Dr. AKÜ Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Afyon, asengul@aku.edu.tr

¹ Ahmad Aijaz, *Teoride Sınıf, Ulus, Edebiyat*, (Çeviren: Ahmet Fethi), İstanbul: Alan Yayıncılık, 1995, s.120.

çoğu zaman dışı karşı güçleri birleştirme şeklinde değil de, sınıf, ulus, ırk, bölge, dinsel kimlik gibi çatışmalar şeklinde ortaya çıkar. Üçüncü dünyada kapitalist kültürün belirleyici ayrımı gerçekleşmediği için, şiirsel olanla siyasal olan karışıktır. Bu durumda sanatkarlar, muhayyel olanı, gerçek olana tercih ederler. Üçüncü dünya bu çıkmazları aşamadığı için üçüncü dünyadır. Bu sonucun esas hazırlayıcısı elbette birinci dünyadır. Çünkü küçük gördüğü, sömürdüğü ve ihmâl ettiği dünya, edebî eserlerinde varlığını düşmana karşı muhafaza edecek kahramanlarını yaratmak istemiştir. Bu yüzden Jameson, üçüncü dünya metinlerine “ulusal alegori”ler² diyor.³ Dünya edebiyatını ve bu edebiyatların anlattığı edebî eser kahramanlarını bu şekilde tasnif etmenin doğruluğu tartışma konusudur. Nitekim Arayışlar döneminde ortaya konan edebî eserlerimize bu dikkatle yaklaşanlar da vardır.⁴

Bu çalışma ile topluma önderlik etmek üzere oluşturulan edebî eser kişilerinin değişimdeki rolünü araştırmak istiyoruz. Ayrıca Türk edebiyatını, modernleşme sürecinde ortaya koyduğu eserleri, modern ve çağdaş kimliği oluşturmaya çalışan edebî eser kişileri açısından çağdaş edebiyatlarla mukayese ederek, ulusal ve modern kimliği oluşturmadaki benzerliklere dikkat çekmeye çalışacağız. Özellikle XIX. asrın ikinci yarısından itibaren gelenekten çok dış dünyada gelişen şartların belirleyici olduğu Türk edebiyatına geçmeden önce, Çağdaş edebiyatlarda ulusal ve modern kimliğin ne şekilde oluşturulduğuna bakmaya çalışalım.

² “Alegori” terimi *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler* isimli eserde şu şekilde tanımlanmaktadır: “Bir düşüncenin canlı bir varlık olarak ifadesidir. Soyut (mücerret) bir fikri heykel ve resim ile gösterme. Eskiden istiare-i temsiliye denirdi. Genellikle adâlet gözü bağlı, bir elinde kılıç, bir elinde terazi olan bir insan şeklinde gösterilir. Bu tür eserlere alegorik veya alegorili denir.” Bkz., Aslan Tekin, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999. Ulusal alegori ise, bir düşüncenin, bir kültürel kimlik dahilinde ve canlı bir varlık olarak ifade edilmesidir.

³ Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna, Kayıp Şark –Edebiyat ve Endişe–*, İstanbul, Metis Yayıncılık, 2004, s.172.

⁴ Jameson’un “ulusal alegori”ler tezinden hareket edenlerden biri de Herkül Milas’tır. Milas, *Türk Romanı ve Öteki* isimli eserinde, Türk kimliğinin oluşturulması sırasında, Yunan imajından faydalanmasına rağmen, ulusal alegori dediği Türk tahkiyesinin, birbirini takip eden “stereotip”ler yaratmanın ötesine geçemediğini belirterek, modern dönemde ortaya konulan birçok eseri, “öteki”ne duyulan tepkinin ortaya çıkardığı bir edebiyat gibi göstermek ister. Herkül Milas, bu tezini savunurken, Ömer Seyfettin’in eserlerini de örnek olarak verir. Bkz. Herkül Milas, *Türk Romanı ve “Öteki” Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yayınları 2000, s.42-45.

II. Değişimin Öncüleri: Model Şahıslar

Bilindiği üzere modern dünyanın kurulmasına hizmet eden sanatçılar, yeni dünyayı şekillendirecek kahramanlarını önce eserlerinde anlattılar. Sonra itibarı dünyada çizdikleri bu kahramanları, gerçek dünyada yetiştirmeye çalıştılar. Yeniliği, oluşturdukları bu kahramanlara anlattırdılar. Dolayısıyla ilk değişenler onlar oldu. Bu kahramanların iki yönü vardı. Birincisi çağdaş ve yenilikçi insanlar oluşları; ikincisi, birer kültürel kimliğe sahip olmaları ve bu kimliği en üst noktada temsil etmeleri.

Fransa ve Almanya'da modern edebiyatın doğuşu, İngiltere ve İspanya'da edebiyatın klâsik dönemini yaşaması, kilisenin insanların zihinleri üzerindeki baskısının kalkması, kısacası eski dünyanın sınırlarının aşılması, öncelikle bu dönem sanatkarlarının eserleri vasıtasıyla hazırladıkları yeni dünyada gerçekleşti. Sanatın, toplumsal varoluşu belirleyen önemli bir tarafı olduğu⁵ gerçeğini kavrayan sanatkarlar, gerçek inkılâbın kapısını bu bilinçle kaleme aldıkları eserleriyle araladılar.

Çağdaş edebiyatlara bu noktadan yaklaşmak mümkündür. Mesela Alman edebiyatı "birlik" üzerine inşa edilmiş bir edebiyattır. Alman romanlarının kahramanları bu açıdan incelendiğinde, kişilikleri gelişmeye başlayan kahramanların, içlerindeki kuvvetlerin gittikçe yoğunlaştığı ve her birinin yavaş yavaş "Alman ideali"ne doğru bir yükselme gösterdiği takip edilir. Goethe bu duruma "insan" halini alma diyor. Stefan Zweig, Alman romanlarındaki kahramanların "ben"likten "insan"lığa geçişini şöyle açıklar:

"Hayatın karmakarışık bir hale getirdiği unsurlar huzur içerisinde aydınlığa çıkarlar, billurlaşırlar, çıraklık yılları ustayı yaratır ve bütün bu kitapların son sayfasında, Grüne Heinrich, Hyperion, Wilhelm Meister, Ofterdingen gibi kahramanlar, temizlenmiş, arınmış bir dünyaya güçlü bir bakışla bakarlar. Hayatla ideal birbiriyle uzlaşır. Kuvvetler artık karmakarışık bir şekilde boş yere harcanacak yerde, birbiriyle birleşir ve hep birlikte, düzenli çabalarla, en yüce gayeye doğru yönelir. Goethe'nin ve bütün Alman yazarlarının kahramanları, önünde sonunda en kusursuz şekillerine ulaşmış olan değerli ve faal insanlar haline gelirler."⁶

Aynı durumu, İngiliz burjuvasının adalet anlayışının her zaman belir-

⁵ Karl Marx-Friedrich Engels, *Sanat ve Edebiyat*, (Çeviri: Murat Belge), İstanbul: De Yayınları, 1971, s.7.

⁶ Stefan Zweig, *Üç Büyük Usta*, (Çeviren: Ayda Yörükân), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995, s.131-132.

leyici olduğu İngiliz romanlarında da görmekteyiz. İngiliz romanlarında anlatılan olaylar, yürürlükte olan ahlâk yasaları ile çatışmaz. Zweig, birçok İngiliz romanı için geçerli olan şu tespiti yapar:

“Kaderin melodisinin arasından hep şu cümleler kulağımıza çarpar ya-vaşça: ‘Sadık ve dürüst ol!’ Ve bu melodi her zaman bir Apocalypse’le, bir hüküm günü ile biter: İyiiler cennete gider, kötüler cezalandırılır.”⁷

İngiliz edebiyatının en önemli romancılarından biri kabul edilen Dickens’in romanlarında da bu adalet hep belirleyici olmuştur. Bu yüzden onun kahramanları erdem sahibi insanlardır. Zweig, vaiz, rahip, sağduyu filozofu, öğretmen, bütün bunların Dickens’in yanında durarak, onun eserlerine müdahale ettiğini düşünür.⁸ Bu yüzden Dickens’in bütün romanları gençlerin yararlanabileceği bir örnek bir uyarı aracı niteliğindedir.

Alman ve İngiliz edebiyatına ait bu kısa tespitten sonra, XVIII. asırdan günümüze, sanatın ve edebiyatın çağdaş dünyanın kurulmasında oynadığı role, Fransız ve Rus edebiyatlarından hareketle kısaca bakmaya çalışalım.

Baudelaire’in, Rousseau’nun, Daudet’nin, Balzac’ın bugünkü modern Fransız insanının inşa sürecinde oynadığı rolü bilmeyen yoktur. Özellikle Balzac’ın kahramanları yarının Fransa’sı için düşünülmüş edebî eser kişileridir. Napoléon’un silah gücü ile fethetmek istediği dünyayı sanatın gücü ile fethedeceğine inanan Balzac, Napoléon’un bir resminin altına, “onun kılıçla sona erdiremediği şeyleri, ben kalemle tamamlayacağım” diye yazar.⁹

Stefan Zweig, Balzac’ın kahramanlarını belli özellikleri olan ve ahlâkî yönden olduğu kadar psikolojik yönden de belirli tepkiler gösterebilen unsurlar olduğunu vurgulayarak, bu kahramanların bir insan olmaktan çok, insan haline gelmiş birtakım yetenekler olduğunu söyler. Balzac’ın sanatkârlığı da bu temel anlayışa bağlı olarak diğerlerinden farklıdır. Çünkü onun edebiyat alanında ulaşmak istediği şey “imparatorluk tacı”dır. Balzac’ın bir süre takma isimlerle yazma denemelerinden sonra yazarlık mesleğini bıraktığını ve üç-dört yıl bir noterin yanında kâtip olarak çalıştığını belirten Zweig, bu sürede yaptığı gözlemlerin onu yeniden yazarlığa yönelttiğini ve Balzac’ın asıl şöhreti büyük kütlelerin gelişmesine çalışır-

⁷ Zweig, *a.g.e.*, s.72.

⁸ Zweig, *a.g.e.*, s.73.

⁹ Zweig, *a.g.e.*, s.13.

ken elde ettiğini ve bunun onun sanatının gayesi olduğunu söyler:

“Bu sefer korkunç iradesinin olanca kuvvetiyle mutlak olana, sınırsız olana ulaşmak istiyordu; aşırı ve şiddetli bir hırsla –ayrıntılar, özel vakaları, bütünden kopmuş ya da ayrılmış olan unsurları bir yana bırakarak– yalnızca büyük kütlelerin gelişmesi ile ilgileniyor ve yalnızca ilkel içgüdülerin esrarlı çarklarını inceliyordu. (...) düzensizlikten ahenge, hayatın dış görünüşünden özüne varmak; bütün dünyayı imbikten geçirmek, ‘özlü’ bir hale getirmek ve tam bir senteze ulaşacak şekilde yeniden yaratmak, dizginleri eline aldığı bu yaratış sürecini kendi soluğu ile canlandırmak ve kendi elleri ile ona yön vermek: İşte gayesi buydu.”¹⁰

Balzac, romanlarında tıpkı Napolèon gibi, Fransa’yı merkezi Paris olmak üzere, dünyaya hâkim olan bir ülke haline getirmiştir. Max Nordau da “Parisli kadını Fransız romancısı yaratmıştır” diyerek, bu muhayyel kahramanların dış dünyadaki etkilerine dikkat çekmek ister.¹¹ Balzac gibi Victor Hugo, Walter Scott ve Dickens’in kahramanları da tek renklidir. Hepsi belirli bir gayeye doğru yönelmişlerdir. Hedeflerine ulaşmak için ya yenilir, yok olurlar; ya da hayata üstün gelirler; etrafındakilere örnek olurlar.¹²

Konuyu biraz daha somutlaştıracak olan örneklere geçebiliriz. Önce, çağdaş Fransız edebiyatının önemli isimlerinden Alphonse Daudet’in Fransa’nın Almanya tarafından işgali sırasında yaşanan olayların anlatıldığı ve *Pazartesi Hikâyeleri* isimli kitabında yer alan iki kısa hikâyesine bakalım:

Bunlardan ilki *Son Ders* isimli hikâyedir. Haylaz bir öğrencinin dikkatiyle, bir Fransızca öğretmeninin Almanların işgaline gösterdiği tepkiyi anlatır. Fransızca’yı bilmenin, Fransız olmanın olmazsa olmaz şartı olduğunu söyleyen öğretmen, Almanların, Fransızca’yı doğru konuşmadıkları için kendilerine “Siz nasıl Fransızsınız?” demeye haklarının olduğunu söyledikten sonra, işgal öncesi son dersinde dil şuurunu işler. Fransızcanın dünyanın en güzel, en açık, en sağlam dili olduğunu, muhafaza edilmesi ve asla unutulmaması gerektiğini söyleyen öğretmen; “Bir millet esarete düştüğü zaman, lisanına sahip oldukça, zindanın anahtarı kendi elinde demektir”¹³ diyerek, F. Mistral’in; “diline sahip oldukça, seni zincirlerden

¹⁰ Zweig, a.g.e., s.10.

¹¹ Cemil Meriç, *Jurnal I*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.218.

¹² Zweig, a.g.e., s.130-131.

¹³ Alphonse Daudet, *Pazartesi Hikâyeleri*, (Çeviren: Sabri Esat Siyavuşgil), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1946, s.9.

kurtaracak anahtar kendi elindedir” sözüne atıfta bulunur. Öğretmen son dersini, kelimeler boğazında düğümlendiği için kocaman harflerle tahtaya “Yaşasın Fransa” yazarak bitirir.

İkinci örneğimiz aynı yazarın *Hayırsız Zuhaf* isimli hikâyesidir. Bu kez, Fransa'nın işgaline kayıtsız kalan Zuhaf'a elli beş yaşındaki babası Lory'nin verdiği ders anlatılır. Fransa'nın işgaline kayıtsız kalan Zuhaf'a, bütün mal varlığını bırakan baba, millî onurunu, üç-beş kuruşa feda eden oğluna inat, ülkesine olan borcunu ödemek için ilerlemiş yaşına aldırma-sızın gönüllü yazılır.¹⁴

Fransız edebiyatına ait bu iki örnekten sonra, 1917 Ekim Devrimi'ni hazırlayan sosyalist dünyanın kurulma sürecindeki Rus edebiyatına bakalım. N.G. Çernişevski'nin *Nasıl Yapmalı*¹⁵ isimli iki ciltlik romanının kahramanlarından Rahmetov ve Kriyukova söz konusu yaklaşımın ürünüdür. Varlıklı bir aileden gelen Rahmetov, yeni ideoloji ile tanıştıktan sonra, bütün maddî varlığından feragat eder ve inandığı düşünceyi kendi şahsında temsil etmeye çalışır. Aynı romanın kadın kahramanlarından Kriyukova, bir hayat kadını iken, Vera'nın atölyesinde çalışmaya başlayarak, emeğin değerini kavrar ve eski hayatını terk ederek kendisine daha fazla saygı duyacağı insanca bir hayata kavuşur.¹⁶

Rusya'nın modernleşme rüyasının bir bakıma dramatize edilmesi olan eserde Nikolay Çernişevski, Rusya'yı modernleştirecek yeni insanı, kapatıldığı Petropavlosk Kalesi'nin zindanlarında arar ve bulur. Marshall Berman, Çernişevski'nin *Nasıl Yapmalı* isimli eserini incelerken, bu beceriksizce yazılmış eserin, bütün aksaklıklarına rağmen modern Rus ruhunun gelişmesinde çok önemli bir adım olduğunu söyler. Marshall Berman'a göre Çernişevski bu yeni insanların öykülerini anlatarak, “yeni insan” sınıfının ortaya çıkmasını amaçladığını ve ancak onların inisiyatifiyle

¹⁴ “-Evlat, dedi, işte örs, işte âletler. Bunların hepsi senin... Ötede, dipte, kapının dumanlı çerçevesi içinde görünen, içi güneş ve anlarla dolu küçük bahçeyi göstererek :-Bunlar da senin!... dedi. Kovanlar, bağ, ev, hepsi senin... Mademki şerefini bunlar için feda ettin, elbette senin olmalı... Artık buranın efendisi sensin... Ben, gidiyorum... sen Fransaya beş sene borçlusun; ben o borcu ödemeye gidiyorum.” (Daudet, *a.g.e.*, s.59)

¹⁵ Nikolay Çernişevski 1862 yılında, devlete karşı komplo hazırlamak ve yıkıcı faaliyetlerde bulunmaktan iki yıl St. Petersburg'da Petropavlosk Kalesi'nin zindanlarında kaldı. Daha sonra Sibirya'ya ömür boyu sürgüne gönderildi. *Ne Yapmalı* Petropavlosk zindanlarında yazıldı.

¹⁶ N. G. Çernişevski, *Nasıl Yapmalı*, (2 cilt), (Çeviri: Güneş Bozkaya), İstanbul: Yar Yayınları, 2000, s.278-543.

Rusya'nın modern dünyaya taşınabileceğine inandığını belirtir.¹⁷

Çernişevski'nin *Nasıl Yapmalı* eseri gibi, Dostoyevski'nin 1864'te yayınladığı *Yeraltından Notlar* isimli eserinde de özgürlüğü ve onuru için savaştan; sadece sisteme karşı değil, kendi özgüvensizlik ve öz nefretine karşı savaştan kahramanlar vardır. Bunlar, Çernişevski'nin kahramanlarından farklı olarak insan iç yaşamının gerçek derinlik ve değişkenliğini bütün açıklığı ile gösterecek kadar iyi tasarlanmış kahramanlardır. Gerek Çernişevski'nin gerek Dostoyevski'nin kahramanları, kısa sürede Petersburg bulvarlarına gerçek kimliklerini sindirirler. Nereden geldiklerini ve nereye gittiklerini bilirler. Bu mücadele, aristokrat subaya karşı yoksul memurun mücadelesi şeklinde resmedilir. Yani, yeraltı insanının otoriteye karşı çıkışı anlatılır.¹⁸ Her iki eserde de ortak amaç, insan hakları, eşitlik, onur, saygınlık gibi konularda verilen mücadelelerle birlikte, yeni ve modern bir sokak yaratmaktır. Her iki eserde de sokak imgesi, Rusya'yı maddî ve simgesel açıdan modern dünyanın ortasına taşımak ister.¹⁹

Gogol, *Neviski Bulvarı* isimli hikâyesinde, Çernişevski ve Dostoyevski'nin eser kahramanlarını yeraltından yerin üstüne çıkarır. Öğrenciler, memurlar, aydınlar ve hatta işsizlerden meydana gelmiş bir kalabalık Kazan Katedrali'nin önünde toplanır. Artık, önceleri çok fazla önemsenmedikleri bu şehirde giderek itibar kazanırlar. Toprak ve özgürlük isterler, sistemle çatışarak büyürler.

Bütün bu kahramanlar, değiştirmek istedikleri Rusya'nın inşası için düşünölmüş ve edebî eserlerde yoğrulup, sokaklara çıkarılmıştır. Bu insanlar, 1789 Fransız İhtilâli'ni gerçekleştiren kahramanlar gibi, 1840'larda Rusya'da ortaya çıkıp, insan hakları için kendilerini ortaya koyabilen bir heyecanla donatıldılar. Nasıl ki, Eyfel Kulesi Fransız zevkinin, Fransız insanının başarısının bir simgesi olarak inşa edildiye, Dostoyevski de Billur

¹⁷ Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor -Modernite Deneyimi*, (Çevirenler: Ümit Altuğ-Bülent Peker), İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s.290-291.

¹⁸ Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*, (Çeviren: Nihat Yalaza Taluy), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1963, s.102147.

¹⁹ Sokak imgesi Baudelaire'de de görölmür. O da eserlerinde kendi hakları uğruna örgütlenmeyi ve harekete geçmeyi bilen bir yeni nüfusun arayışları içindedir. Özellikle onun eserlerinde Paris, haklarını sonuna kadar kullanabilme kabiliyetindeki insanlarla doludur. Petro, XVI-II. asrın başında kurduğı bu şehirle, Rus insanının batılı değerleri benimsemesini istiyordu. Tam bir asır sonra Petro'nun istediğı bu insanlar, Çernişevski'nin, Dostoyevski'nin Gogol'un Mayakovski'nin, Tolstoy'un, Puşkin'in eserlerinde boy gösterdi. Baudelaire'in Paris'ine karşı Dostoyevski'nin Petersburg'u, tıpkı Kafka'nın Prag'ı Brecht'in Berlin'i gibi, medeniyetin ve yeniliğın sembolü olarak anlatıldı.

Saray'da Petro'nun kurduğu Petersburg'un en az Paris kadar büyük bir zevkle inşa edildiğini anlatmak istedi. *Yeraltı Notları*'ndaki kahramanların baştan ayağa matematiksel bir kesinlikle plânladığı, hesapladığı bu muhteşem şehir, modern Rusya'nın Avrupa'ya açılan kapısı olarak tasarlandı.²⁰ İskoçya, Polanya, Çek ve Slovak edebiyatlarındaki çeşitli tarihî romanlarda anlatılan kahramanlar, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, millî gururun yükselmesi ve halkta tarih şuurunun uyanmasına belirli ölçüde katkıda bulundular.²¹

Almanlar aynı özellikteki eser kahramanlarına “zeitgeist” yani, “çağın ruhunu temsil eden” diyorlar. Aynı düşüncenin İtalyan realist edebiyatın kuramcıları olan Sanctis ile Luigi Capuana'da da olduğu görülmektedir. Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza*'sının kahramanlarından Raskolnikof, bireyci bir anlayıştan, toplumcu bir yaşayışa geçmiştir. Raskolnikof, gösterdiği bu gelişme ile “somut-evrensel” bir tip olmuştur. Gerçi Dostoyevski romanlarında hep mutlak insanı aramış, evrensel insana, tek tek insanların benliği içerisindeki evrensel unsurlara ulaşmağa çalışmıştır. Bu yüzden eserlerinde anlattığı kahramanlar her zaman insanlığın sınırına varmışlardır.²² Birçok kahramanın şahsî arzuları için değil, evrensel olan için mücadele etmeleri bu yüzdendir. Max Weber bu tip kahramanlara “ideal sosyal tip” diyor. Marxçı eleştirinin gerçek-gerçekliği savunan kolu,²³ tiplerin çağdaş özelliklerin temsilciliğini yapabilme gibi bir yönünün olduğunu söyleyerek, bir bakıma yukarıdaki tespitleri doğrular.²⁴ Kısacası, çağdaş edebiyatlarda sanatkar, yaşadığı günün gerçeğine değil, kurmak istediği gerçeğin peşine düşer. Gerçekten de modern toplumların sokaklarında gezenler, önceden, sanatkarların eserlerinde anlattığı insanlardır. Bu tip örnekleri, modern edebiyatların tamamında görmekteyiz. Bütün bu çabalar, sanatkarların yaşadıkları toplumu çağın sosyal ve kültürel değerleri ile donatmak istemeleri değil midir? Şüphesiz bu donanım, her edebiyatın kendi tarihsel ve kültürel gerçeği üzerine inşa edilmek istenmiştir.

Yukarıda Fransız ve Rus edebiyatından hareketle anlatmaya çalıştığımız bu değişim sürecini sağlıklı tamamlayanların yanında, tamamlayamayan-

²⁰ Berman, a.g.e., s.304-317.

²¹ René Wellek-Austin Warren, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, (Çeviren:Ahmet Edip Uysal), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983, s.135.

²² Zweig, a.g.e., s.142.

²³ Marxçı eleştirinin diğer kolu, “ülkûsel gerçeklik”tir.

²⁴ Murat Belge, *Edebiyat Üzerine Yazılar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s.26-27.

lar da oldu. Bu sürecin bizdeki seyrini Arayışlar döneminden itibaren verilen eserlerden takip etmek mümkündür. Sözü buraya getirmişken, söz konusu sürecin bizim tahkiyemizde ne şekilde gerçekleştiğine bakalım:

III. Türk Edebiyatına Yansımaları

Eski edebiyat, kendi geleneğinin belirlediği şartlarda tipler oluşturdu. Modernleşme sürecine bağlı olarak, bu muhayyel kahramanların yeri, daha sıradan ve daha hayattan insanlar almaya başladı. Ancak Türk edebiyat geleneği, kalıplaşmış ifadelerle şahıs oluşturma alışkanlığından dolayı, yeni insanı anlatmada hayli zorlandı. Yerli kaynağı olmayan Türk tahkiyesi, başlangıçta batı edebiyatlarından öğrenebildikleri ile yetinmek zorunda kaldı. Bu yüzden ilk dönemde oluşturulan tahkiye kahramanları bizden çok başkalarına benzedi. Yazarlarımız, her biri bireysel özellikler gösteren ve derinliğine incelenmiş kahramanlar oluşturmak yerine, genel özellikler gösteren daha yüzeysel kahramanlar yaratmayı tercih ettiler. Birincisi “karakter”, ikincisi “tip” oluşturmak demektir. Birincisi, ikincisine göre daha zordur. İlk romanlarımızdan itibaren tiplerin ağırlıkta olması biraz da bu sebeplerle ilgilidir. Ancak, konuyu sadece bu çerçeveden ele almak doğru değildir. Gelişen olaylar, toplumcu bir tavrı gerekli kılmış ve sanatkarları ilk örnekleri (proto tipler) oluşturmaya itmştir. Bu şartlar, bizde, batı edebiyatından farklı bir gelişmeyi gündeme getirdi. Mevcut problemlerle başa çıkabilmek için, sistemle çatışan kişiler, çeşitli şekillerde idealize edilerek, bu problemlerin karşısına çıkarıldı. Çoğu zaman abartılı bir şekilde, hiç de akılcı ve çağdaş olmayan yöntemlerle sistemin karşısına geçirildi: Haksızlığa karşı mücadele eden kanun kaçakları gibi. Ancak, bunlara bizim toplumumuzun, dolayısı ile edebiyatımızın gerçeği olarak bakmak lazım. Mesela, bizim tahkiyeli eserlerimizdeki birçok kahraman, destan ve masallarımızdaki kahramanları düşündürür. İslâm Bey, âdeta bir destan kahramanıdır. Tosun Bey, Muhsin Çelebi, Koca Ali, Ferhat Bey olağanüstü özellikleri olan kahramanlardır. Lukacs’ın dediği gibi, destan kahramanları bütün çatışmaları ve yaşadığı bütün problemlere rağmen yine de bir topluluğun temsilcisi olma özelliğini kaybetmezler. Onlar, toplumlarından en az bir adım öndedirler. Onların idealize edilmek suretiyle yüceltilen sözlerini kavramak daha kolaydır.²⁵ Çünkü bir toplumun önüne model olarak konan kahramanlar asla birey değillerdir. Mensup oldukları

²⁵ Georg Lukacs, *Roman Kuramı*, (Çeviri: Cem Soydemir), İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s.73-76.

toplumu ve savundukları düşünceleri en üst düzeyde temsil ederler. Bu yüzden şu ya da bu amaçla idealize edilen kahramanlar, her şeyden önce anlamlı bir bütünün parçalarıdır. Yukarıda örnek olarak verdiğimiz İslâm Bey, Tosun Bey, Muhsin Çelebi, Koca Ali, Ferhat Bey gibi edebî eser kahramanları birer model olarak düşünüldüğü için böyledir. “Ben” değil, “biz” adına düşünür ve hareket ederler.

Türk tahkiyesi bu noktadan incelendiğinde, yarın için tasarlanmış kahramanların bir kısmı yaşayış, düşünce ve başarıları ile hem kendi dönemlerine hem de daha sonraki dönemlere örnek olan şahıslardır. Bu tip kahramanları Ömer Seyfettin’in *Eski Kahramanlar* adı altında yayınlanan hikâyelerinde görürüz. Onun hikâyelerinde tarihî veya tarihî gibi gösterilen bu kahramanlardan başka, toplumun ihtiyaç hissettiği konularda söyleyecekleri olan ve bunları yaşantılarına aksettiren kurmaca kahramanların da olduğunu görüyoruz. Bunların tamamı her şeyden önce anlatma zamanı için son derece önemli kahramandırlar. Yüklendikleri görev gereği, sonraki dönemlere de örnek olabilecek durumdadırlar.

Türk tahkiyesinde bu amaçla oluşturulmuş kahramanlar, genel özelliklerle birlikte, bireysel özellikler de gösterir. Ancak, bireysellik, karakter oluşturmaktan ziyade tipin özelliklerini zenginleştirmeye hizmet eder. Bu dönemde oluşturulan tiplerin büyük bir kısmı, idealize edilmiş tiplerdir. “Model şahıs” söz grubu ile karşılayabileceğimiz bu tipler, öncelikle Türklük eksenine oturtulmuş kahramanlardır. Mesela Ömer Seyfettin’in idealize ettiği kahramanlar, kendi adlarına değil, mensup oldukları kimlik ve kültür adına fedakârlık ederler. Ömer Seyfettin’in *Eski Kahramanlar* ismi altında yayımladığı hikâyelerinin kahramanları, kendi devirlerinde hem yaşayış hem de düşünce olarak son derece yeni, akılcı, fedakâr, çalışkan, imanlı ve dürüst insanlardır. Nitekim XX. asırda yaşamının zorluğunu akıl ile aşmanın mümkün olabileceğini *Kütük* isimli hikâyenin kahramanı Aslan Bey’le gösterir.²⁶ Herkül Milas’ın düşüncesinin tersine, kuvvetin yirminci asırdaki belirleyici rolüne dikkat çekmek için, cesareti ve gücü topuzda sembolleştirir.²⁷ Muhsin Çelebi, *Pembe İncili Kaftan*’da ulusal onurun peşine düşer.²⁸ “Kılıç kabzasının nasırlattığı elinde, kalem yabancı durmayan” Tosun Bey, içe dönük çatışmaları yaşasa da sada-

²⁶ Ömer Seyfettin, “Kütük”, *Bütün Eserleri-Hikâyeler 2*, (Hazırlayan: Hülya Argunşah), İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999, s. 82-91.

²⁷ Ömer Seyfettin, “Topuz”, a.g.e., s.184-190

²⁸ Ömer Seyfettin, “Pembe İncili Kaftan”, a.g.e., s.124,134.

kat ve bağıllığı canından aziz sayar.²⁹ Diyet'te Koca Ali sadece kolunun değil, insan onurunun da diyetini öder.³⁰ *Ne Yapmalı* romanının kahramanlarından Rahmetov'un yaşayarak öğrendiği onuruna düşkünlük ve başkasının himmetine muhtaç olmama düşüncesi, Koca Ali'nin yaşam felsefesidir. O da Rahmetov gibi imkânı reddeder.

Yeni Kahramanlar ismiyle yayımlanan hikâyelerin kahramanları ise, XX. asır gerçeğini kavramış, bir ayağı geleceğe uzanmış, kendine, geçmişine inanan, geleceğe yürüme kararlılığında olan insanlardır. Onlar, millî kimliklerine sahip çıkarak, öncelikle modern kimliği yaratmak isterler. *Primo Türk Çocuğu* hikâyesinin "Nasıl Öldü?" isimli ikinci bölümünde bu süreç adım adım anlatılır.³¹ *Kaç Yerinden* hikâyesinin kahramanı Ferhat Bey pilottur. Sakat kalmasına rağmen ülkesine daha fazla hizmet etmenin arayışı içindedir. Ömer Seyfettin'in birçoğu millî-romantik olan kahramanları, bir an için kimliklerinden soyutlandıklarında çağdaş, evrensel ve insanî taraflarıyla zaten çok farklı özellikler gösterirler.

Ömer Seyfettin'in dil konusunda kaleme aldığı yazılarında, yukarıda bir bölümünden kısaca bahsettiğimiz *Primo Türk Çocuğu ve Bir Çocuk: Aleko* isimli hikâyelerinde Alphonse Daudet'in *Son Ders* isimli hikâyesinin dil konusunda verdiği mesajı, farklı kurgularla anlattığı görülmektedir. *Balkan Harbi Günlüğü*'nün çeşitli yerlerinde aynı dili konuşamamanın sıkıntıları, dilin millet olmadaki rolü vurgulanarak verilmiştir. Aynı dili konuşamamanın aynı inancı paylaşamamak anlamına geldiği sezdirilmiştir.³²

XIX. asrın ikinci yarısından itibaren bütün bir Avrupa'da etkili olan milliyetçilik düşüncesi, günümüzde bile yeni siyasî sınırları çizmeye devam ediyor. Ulus-devlet düşüncesinin temelini hiç şüphesiz "kimlik" oluşturur. Bu hareket bir bakıma toplumların kendisi olma hareketidir. Bugün çıktığı

²⁹ Ömer Seyfettin, "Ferman", *a.g.e.*, s.50-61.

³⁰ Ömer Seyfettin, "Diyet", *a.g.e.*, s.203-213.

³¹ *Primo Türk Çocuğu* hikâyesinin *Nasıl Öldü?* isimli ikinci bölümü, âdeta Primo ile birlikte yeni bir milletin diriliş hikâyesidir. Babası, Selanik'i işgal eden Rumlar tarafından hapse atılan Primo, başlangıçta duygusal manada da olsa, Türklük düşüncesini yoğun bir şekilde yaşar. Babası, Primo'ya kimliğini anlatırken, âdeta varlığını unutmuş bir millete "ulus" bilincini aşılamaya çalışır. Türk milletinin fetih rüyalarını oğluna anlatan baba, aldıkları yerlerin ahalisini Türkleştirmediklerinden dolayı, aslında büyük bir fazilet olan bu davranışların, zamanla Osmanlı devletinin zayıf düşmesine sebep olduğunu söyler.

³² Ömer Seyfettin, "Balkan Harbi Hatıraları", *Bütün Eserleri Şiirler, Mensur Şiirler, Fıkralar, Hatıralar, Mektuplar*, (Hazırlayan: Hülya Argunşah), İstanbul, Dergâh Yayınları, 2000, s.269-310.

iddia edilen “ulus-devlet” düşüncesi,³³ çünkü değişim sürecinde sanatı ve edebiyatı doğrudan etkilemiştir.

Dünyayı şekillendiren ve etkisi bizi de en derin tesiri altına almış olmasına rağmen, millet, medeniyet, kültür, millî kültür gibi unsurları XX. asrın ilk çeyreğinde tanımlamaya çalışmamız böyle bir bilinçten ne kadar uzak olduğumuzu gösteriyor. Bizde milliyetçi kimlikle, modern kimliğin oluşturulmaya çalışılması aşağı yukarı aynı döneme denk gelir. Bu yüzden, çağını en doğru anlayan Ömer Seyfettin’de bile milletle ümmetin zaman zaman birbirine karıştığı görülür.

Bütün bunlara rağmen, Ömer Seyfettin’in konusunu tarihten aldığı hikâyelerinde oluşturduğu kahramanlar, onun dış dünyaya ait gözlemlerinden hareketle vücut bulmuştur. Bu gözlemlerini naklettiği kahramanları yeni asırda yaşamının zorluğunu bilen, millî bilinçsizlikle mücadele eden, ortak kültürel değerler oluşturamamanın sebep olduğu başıboşluktan rahatsız, azınlıkların Türk kimlik ve kültürüne karşı çok sinsi ve şuurlu faaliyetlerinden haberdar olan, dün ve bugünkü toplumun ihtiyaç duyduğu insanlardır.

Bu dönemde insana ve topluma ait yenilikler teklif eden eserlerin tamamına yakınında bu yeniliği devam ettirecek yeni kahramanlar oluşturulmuş, bu edebî eser kişileri sadece düşünceleri ile değil, yaşayışları ve mücadeleleri ile de yeni ve farklı olduklarını gösterecek özelliklerle donatılmışlardır.³⁴ Murat Belge bu dönemde sorunun sadece “tip” değil,

³³ Robert Cooper, *Ulus Devletin Çöküşü -21. Yüzyılda Düzen ve Kaos*, İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2005, s.29-60.

³⁴ Mehmet Kaplan tiplerin Türk hayatındaki seyrini incelerken Tanzimat’tan önceki Türk toplumunda umumiyetle iki insan tipinin olduğunu; gazi tipinin İslâmiyet’ten önceki “alp” tipinin bir devamı olduğunu ve kahramanlığa dayandığını; “veli” tipinin ise nefsi ile savaştığını söyler. Bugün bu tiplerin yerini “aydın tipi”nin aldığı kanaatinde olan Mehmet Kaplan, bu üç tip arasındaki ilişkiyi şöyle açıklar: “*Hâlbuki toplumda ayrı fonksiyonları olan gazi ve veli tipleri modern çağda da devam eder. Tabii değişik şekillerde. Çeşitli varyantları olan ‘aydın tipi’, manevî güce dayanması bakımından eski veli tipinin devamı sayılabilir. Fakat alp tipi ile gazi tipi arasındaki fark, veli tipi ile aydın tip arasında da görülür. Eski tipler çağa uymak için yeni şekillere girerler. Veli tipinin his ve hayale dayanmasına karşılık, aydın tipi akıldan kuvvet alır. Bu bakımdan o, kendi atası olan veli tipine de karşı koyabilir. Fakat veli tipi gibi aydın tipinin de özelliğini ‘maddî güce’ karşı olması teşkil eder. Gazinin kılıcına karşı velinin elinde asâ, aydının elinde ise kalem vardır.*” Daha geniş bilgi için bkz., Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3, Tip Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985, s.167-185.; İsmail Parlatır “Türk Romanında Tipler: Feride (Çalıkuşu)” isimli makalesinde Feride’yi incelerken onun sahip olduğu fikirler ve gösterdiği davranışlar açısından “idealize edilen bir genç kız tipi” olduğunu söyler. Bkz., İsmail Parlatır, “Türk Romanında Tipler: Feride (Çalıkuşu)”, *Türk Dili*, S. 413, Mayıs 1986, s.368-375.; Yaşar Şenler de bu şe-

“olumlu tip” yaratmak olduğunu söyler. Belge, bu işi –kendi sınıfsal görüşüne göre de olsa– bilinçli olarak ilk gerçekleştiren kişinin *Yaban* isimli romanıyla Yakup Kadri olduğu görüşündedir.³⁵ Bu özelliklerinin başında hiç şüphesiz iradî insan dediğimiz, aklını ve iradesini kullanan, düşünen, itiraz eden, karar verebilen insan vardır. Yeni hayatı kurmak için tasarlanan bu insanların özellikleri arasında; dürüst, cesur, inkılâpçı, vatansever, yardımsever olmaları, kendilerine güvenmeleri, eğitime ve bilime inanmaları, cumhuriyet yönetimini benimsemeleri, kültürel ve çağdaş kimliklere önem vermeleri, insana hizmet etmeyi en büyük erdem kabul etmeleri, adalete inanmaları, insan onuruna saygı duymaları ve korumaya çalışmaları, bilgili ve aksiyon sahibi insan oluşları, doğu-batı mukayesesi yapabilmeleri, din, akıl ve ilim ilişkisi üzerinde düşünebilmeleri, din ile bağdaşmayan unsurlara karşı çıkışları, uyuşukluğun, tembelliğin ve taassubun amansız düşmanı oluşları gibi unsurları sayabiliriz.

Mesela Halide Edip’in *Ateşten Gömlek* romanının kahramanlarından Ayşe, İzmirlidir, iyi bir eğitim almıştır. İzmir’in işgali sırasında kocasını ve çocuğunu kaybeder. İşgal altındaki İstanbul’a gelir. Burada tanıştığı ve İngilizlere yakınlık duyan Salime Hanım sayesinde, bir İngiliz gazetesine röportaj verir. İngilizlerin medeniyet perdesi arkasında insanları katlettiğini söyler. İşgale karşı çıkar. Dul bir bayan olmasına rağmen Bolu, Adapazarı, Gerede cephesinde hizmet eder. Aynı romandaki bir diğer kahraman olan Cemal, milleti güçlü kılacak bir rejimin, bütün bu felaketlerden kurtuluş anlamına geldiğini belirtir ve bu rejimin adının cumhuriyet olduğunu söyler.³⁶

Vurun Kahpeye romanının Aliye’si Batı Anadolu’daki bir kasabaya öğretmen olarak atanır. Millî Mücadele’nin ruhuna sahip bir kadındır. Ama-

kilde oluşturulan kahramanlara “reformist tipler” diyor. Bkz., Yaşar Şenler, *Türk Romanında Reformist Tipler (Tanzimat’tan Cumhuriyet’e)*, Van: 1998. Gerek aydın tipi, gerekse reformist tipler söz grubu ile karşılanan bu idealize tipler, birçok yönden model şahıslara benzerler. Bunlar temsil ettiği değerler bakımından evrenselliği yakalamışlarsa, yani savundukları fikirler ve yaptıkları uygulamalar her toplumda ve her çağda geçerli ise, bunlara model şahıs diyoruz. Sadece bir kimlikle ve bir kültürel sınırlı değerleri savunan idealize kahramanlar sadece o topluma model olabilirler ve dar bir çerçevede kalırlar. Oysa bu anlamda model şahıslar bütün insanlığa örnek olabilecek, bir kimlik ve kültürden daha çok düşünceleri ile var olan tiplerdir. Bir inanca ve kimliğe bağlı olarak oluşturulabilirler. Ama asla ırkçı, yobaz, bağnaz ve çağdışı değillerdir. Bu kimliklerinden soyutlandıklarında sadece evrensel olan yönleri ile örnek olmaya devam ederler.

³⁵ Murat Belge, *Edebiyat Üzerine Yazılar*, s.21.

³⁶ Halide Edip Adıvar, *Ateşten Gömlek*, İstanbul: Özgür Yayınları, 1997.

cı, bu kasabada olaylara geniş açıdan bakamayan insanlara Millî Mücadele ruhunu aşılacaktır. Dar düşünceli insanlar arasında böyle bir görevi yerine getirmenin zor olmasını bilmesine rağmen geri adım atmaz. İdealist bir doktor olan Ömer ile birlikte Anadolu'ya hizmet etmeyi ne pahasına olursa olsun yerine getirmeyi bir ilke olarak benimser.³⁷

Mev'ut Hüküm romanının başkahramanı olan Kasım Şinasi, dış görünüşün ve birkaç yabancı kelimenin aydın olmanın göstergesi olduğu bir dönemde, Avrupa'nın gösterişine, giyim tarzına, eğlence dünyasına rağbet etmez, yeteneği ve çalışkanlığı ile iyi bir doktor olmayı başarır. Ailenin tek çocuğu olan Kasım Şinasi, anne ve babasının bütün servetlerini önüne sermelerine rağmen o, kendi hayatını kazanmayı, başarısı ve yeteneği ile itibarlı bir insan olmayı seçer. Kasım Şinasi sadece başarılı, çalışkan ve güvenilir bir insan değil, aynı zamanda yardımseverdir. O zamana kadar hiçbir doktorun yapamadığını yapmış, haftanın üç gününü fakara muayenelerine ayırmıştır. Bütün bu özelliklerin yanı sıra onda bulduğumuz en büyük özellik vatanını çok sevmesi ve vatani uğruna işine bile tercih ettiği Sara'sını bırakacak olmasıdır. Kasım Şinasi savaşa merkezde katkıda bulunarak işin kolayını seçmek varken bunu hiç düşünmemiş cephe gerisine koşarak bütün varlığı ile kendisini vatanına adanmıştır.³⁸

Zeyno'nun Oğlu romanının kahramanı Saffet, Türk Ocağı'nın en eski üyelerindendir. Kültürel birliğin millet olmadaki önemini sürekli vurgular ve en iyi Türkün "kendi kalmayı" başararak yenileşen Türk olduğunu söyler.³⁹

Tatarcık romanının idealist kahramanları Lâle ve Recep, kendilerini halkı aydınlatmaya adanlar ve onlara hizmet etmeyi görev kabul ederler. Böylece halkı hem çağdaş değerlerle hem de millî ve manevî değerlerle tanıştırmış olacaktırlar.⁴⁰

Yeni Turan romanının kahramanı Oğuz model bir gençtir. Millî, manevî ve çağdaş öğeleri şahsında toplayan bu genç, "kendisi kalarak" yenileşmenin ne kadar zor olduğunun farkındadır. Bunu sabırla ve çalışma ile gerçekleştirebileceğine inanır. Yeni devlet de müesseselerini buna göre düzenlemelidir. Çünkü Oğuz'a göre yenileşmek top yekûn, plânlı ve prog-

³⁷ Halide Edib Adıvar, *Vurun Kahpeye*, İstanbul: Özgür Yayınları, 1993.

³⁸ Halide Edip Adıvar, *Mev'ut Hüküm*, İstanbul: Atlas Kitapevi, 1968.

³⁹ Halide Edip Adıvar, *Zeyno'nun Oğlu*, İstanbul: Özgür Yayınları, 2001.

⁴⁰ Halide Edip Adıvar, *Tatarcık*, İstanbul: Atlas Kitapevi, 1993.

ramlı olmalıdır. *Yeni Turan*'da bu değişim öncelikle eğitimi gerekli kılar. Bu yüzden başta Oğuz ve Kaya olmak üzere *Yeni Turan*'ın gençleri hem çağdaş, hem milliyetçi hem de dindardırlar. Onlar Selçuklu ve Osmanlıyı bir terkip halinde görürler ve *Yeni Turanı* bu temelin üzerine inşa etmek isterler.⁴¹ Bunlar millî tarih, coğrafya, din ve sorumluluk duygularıyla yetişmişlerdir ve geleceğin Türkiye'sini kuracak onlardır.⁴²

Seviye Talip romanındaki Macide için cesaret ve doğruluk her şeydir. Ona göre insan inandığı ve inanmadığı şeyleri yapmak için cesur olmak zorundadır. Hatta çok sevdiği vatan için ölmek bile cesareti gerektirir. Cesaret Macide'ye göre hayattaki en önemli şeylerden biridir.⁴³

Tanzimat döneminde açılan misyoner okullarında okuyan birkaç Müslüman kız öğrenciden biri olan Halide Edip, sonraki yıllarda yeni ve millî bir hayatın oluşturulmasına öncü romancılar arasında yer almış, modern ve ulusal kimliğe sahip kahramanları ile millî ve modern bir hayatın kurulmasına çalışmıştır. Onun kadın kahramanlarından birçoğu, sosyal hayat içinde daha etkin roller üstlenmişlerdir. O bir bakıma bu eğitimi ve yarına ait düşünceleri olan kahramanları vasıtası ile kendini yansıtmak istemiştir.⁴⁴

Kıralık Konak romanın Naim Efendi'nin dışında olumlu düşünen tek kahramanı Hakkı Celis'in batı konusundaki düşünceleri Yakup Kadri'nin gençlik yıllarında savunduğu düşüncelere benzer. Hakkı Celis batıyı sever, ama kendi nesli gibi dejenere olmamıştır. Onu farklı kılan, sahip olduğu yüksek kültürdür. Verlaine'i okur, onun vasıtası ile batıyı tanır. Bu yüzden vatanını tehlikede görünce hiç tereddüt etmeden Çanakkale'ye gönüllü gider ve bir kahraman gibi ölür.⁴⁵

Yakup Kadri'nin yazdığı *Sodom ve Gomora* romanında işgal altında bulunan İstanbul'da benliğini kaybeden, vatanın içinde bulunduğu durumdan bihaber olan, eğlenceye, zevke ve sefaya düşmüş pek çok farklı insan fotoğrafları yer alır. Bunların içerisinde sadece Necdet vatanın içerisinde bulunduğu durumdan haberdardır. Etrafındaki insanların neredeyse tamamı İngiliz hayranıdır ve onların ülkeyi parselleyerek farklı devletlere dağıtmak istediğinden habersizdir. İngilizlerin Türk halkına işkence etmesine

⁴¹ Halide Edip Adıvar, *Yeni Turan*, İstanbul: Atlas Kitapevi, 1973.

⁴² İnci Enginün, *Halide Edip Adıvar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s.61.

⁴³ Halide Edip Adıvar, *Seviye Talip*, İstanbul: Atlas Kitapevi, 1973.

⁴⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Ayşe Durakbaşı, *Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s.180-190.

⁴⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kıralık Konak*, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

tahammül edemeyen Necdet ülkede yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen, ümidini kaybetmez ve ülkenin kurtarılacağına tüm kalbiyle inanır.⁴⁶

Eskilerle yeniler kavgası üzerine kurulan *Panorama I* ve *Panorama II*, Halil Ramiz gibi, mensup oldukları siyasi parti içinde bile kendilerini yalnız hisseden idealist, inkılâpçı, millî menfaatleri şahsi çıkarlardan üstün tutan aydın görüşlü insanların mücadelesini anlatır. Halil Ramiz çalışkan, vatansever bir mebusdur. Oturduğu koltuğa kendi hakkıyla gelmiştir. Kimsenin yardımına, iltimasına rağbet etmemiş, çok çalışarak kendi bilgi ve tecrübeleriyle mebus olmuştur. Etrafındaki meslektaşlarına ve çağdaş olduğu insanlara göre oldukça farklıdır. O, inkılâp davasına sıkı sıkıya bağlı, memleket meselelerine karşı duyarlı, ferdî çıkarlardan feragat etmiş, millî menfaatler için çabalayan bir devlet adamıdır. Eğitim bilincinin pek yaygın olmadığı, öğrenime ve ilime gereken ilgi ve önemin verilmediği o yıllarda eğitimin, kalkınma için en gerekli unsur olduğunu kavramış nadir aydınlardandır. Yurdun eğitim, ahlak ve vatanseverlik esasları üzerinde yükseleceğine inanmaktadır. Diğer meslektaşlarının aksine halka yakındır. Halil Ramiz, kendi payına düşen görevi fazlasıyla yaptığı ve yapmaya çalıştığı halde yine de Atatürk'ün bıraktığı eseri, ülkeyi daha ileriye götürmediklerini düşünerek kendi adına utanır. Kısacası, cumhuriyeti doğru anlatacak siyasetçidir.⁴⁷

Ankara romanın kahramanı Neşet Sabit, insan aklı ve iradesinin insana ait bütün olumsuzlukları ortadan kaldıracığına inanır. Ona göre insan, bugüne kadar hep aklı ve iradesi sayesinde tekâmül etmiştir. Bugün de yeni insan ve yeni cemiyet ancak akıl ve irade sayesinde teşekkül edecektir.⁴⁸

Yeni hayatın her noktasına ait teklifleri ve tasarıları olan Ziya Gökalp *Hüküm Gecesi*'nin kahramanlarından biridir ve bu eserde aynı kimlikle yer alır. Ziya Gökalp, kültürel birlikteliğin zamanla ticari ve sanayi gibi diğer birliktelikleri beraberinde getireceğine işaret ederek, ilk ve önemli adımın kültürel manada sağlanacak birlik olduğunu söyler. Böylece kültürel manada bir milliyetçiliğin önemine dikkat çeker. Yakup Kadri, Ziya Gökalp'in ağızından naklettiği bu düşüncelerle, yeni hayatı kuracak yeni insanın çağdaş vasıflarından birinin kültürel milliyetçilik olduğuna işaret

⁴⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomora*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

⁴⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Panorama I-II*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1987.

⁴⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

eder.⁴⁹

Reşat Nuri Güntekin'in kaleme aldığı *Yeşil Gece* romanının genç muallimi Şahin Efendi, İstanbul yerine, softaları ve türbeleri ile ünlü bir kasaba olan Sarıova'da çalışmayı tercih eder. Tam bir Cumhuriyet öğretmenidir. Amacı, bu eski kasabada gözleri açılmamış, olaylara geniş bakamayan insanlara eğitimle hakikati göstermektir. Bunun kolay olmayacağını bilmesine rağmen geri adım atmayan Şahin Efendinin dikkati ile devrin eğitim anlayışı irdelenir. İradesiz ve sorumsuz devlet yöneticilerini eleştiren Şahin Efendinin bilime, bilim adamına ve kitaba çok büyük hürmeti vardır. Hak ve hakikatten kuvvet alan bir tek insanın büyük kitleleri kendisine hayran bırakacağını ve onları istediği gibi yönlendirebileceğini söyleyerek, çağdaş eğitimin önemine ve gücüne dikkat çeker.⁵⁰

Reşat Nuri'nin anlatıcı kahraman bakış açısı ile yazdığı *Gökyüzü* romanın merkezi şahsı olan Doktor, Tanzimat'ın etkilerini, Meşrutiyet'i; I. Dünya Savaşı'nı, Millî Mücadele'yi ve Cumhuriyet'i idrak etmiş bir kişidir. Hayat karşısında düşünmeyi seven ve memleket sorunlarına ilgi duyan bir kişidir. Memleketi ancak kendini geliştirerek kurtarabileceğine inanır. Bunun için de bol bol kitap okur. O kendisinin de dediği gibi cahil ayak politikacısı değil, adam akıllı âlim bir politikacı olmayı hedefler. Arkadaşlarının dini terbiye aldıklarını ve daha sonra dini reddetmelerinden sonra boşluğa düşerek kendilerini ispritzmaya⁵¹ verdiklerini görmektedir. Böyle bir ispritzma toplantısına tanık olan doktor, masa başına toplanmış eski fizik hocalarını, hukuk âlimlerini, zabitleri ve genç muallimi görünce büyük bir umutsuzluğa kapılır. Onların onca ilimden, onca düşünceden sonra vardıkları noktayı yadırgar. cumhuriyetin ilanından seneler sonra bile hurafeye, periye, büyüye, tütsüye inanıldığını; insanların geceleri tavnlardan yağın şekerlere, sofalarda türlü kılıklarda dolaşın insan ve hayvanlara, ispritzmalara inandıklarını görür. Üstelik bunlar içerisinde fizik hocalarını, hukukçuları ve genç öğretmenleri görünce kendisini cumhuriyet davasının tek müdafaacısı olarak görür. Doktor, bütün bu özellikleriyle cumhuriyetin beklediği yeni aydın tipidir.⁵²

Acımak romanının kahramanı Zehra, daha talebelik yıllarından itiba-

⁴⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

⁵⁰ Reşat Nuri Güntekin, *Yeşil Gece*, İstanbul: İnkılâp Kitapevi 1998.

⁵¹ İspritzma: Ölümlerin ruhlarıyla haberleşmenin mümkün olduğuna inanan görüş ve bu amaçla yapılan denemeler.

⁵² Reşat Nuri Güntekin, *Gökyüzü*, İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1997.

ren “kendi” olmak ister. Uyuşukluğu, tembelliği, başarısızlığı asla kabul lenmez. İnsanın hür iradesi ile bütün bunların üstesinden geleceği inancındadır. Onun tavırlarındaki acımasızlığın altında biraz da insan aklı ve iradesine olan inancı yatmaktadır.⁵³ Başlangıçta duygu yönü zayıf olan Zehra'nın romanın sonuna doğru acımayı da öğrenerek iyi bir insan olduğunu görüyoruz. Bu yönüyle Zehra akıl-duygu bütünlüğünü şahsında toplayan model bir kahramandır.⁵⁴ Anlatıcının Maarif müdürüne söylediği “acımak, birbirimizin feryadını, iniltisini duyabilmek de lâzım” (s. 10) şeklindeki sözleri, Reşat Nuri'nin insan, cemiyet ve hayat görüşünün temelini oluşturur; sanatta ve özellikle romanda böyle bir gaye arar.⁵⁵

Kan Davası romanının idealist öğretmeni Ömer, suçun altında yatan en büyük sebebin eğitimsizlik olduğunu bilir ve suç işleyen çocukları gönüllü olarak eğitmek ister. Öğretmen Ömer'e göre ancak hür fikirli insanların meydana getirdiği bir toplum dürüst ve ahlaklı kalabilir.⁵⁶

Reşat Nuri Güntekin'in idealist öğretmenlerinden biri de *Çalığışu* romanının idealist öğretmeni Feride'dir. Gönül kırıklığı yaşayan bir İstanbul kızının Anadolu'daki öğretmenlik macerasını anlatan roman, her türlü zorluğun üstesinden gelen, onuruna düşkün, cesareti, merhameti ve eğitime aşk derecesinde bağlılığı yönünden idealize edilir. Anadolu'nun problemleri ile mücadele edecek genç öğretmenlere model olarak tasarlanmış bir kurmaca kahramandır. Gittiği her yere ışık götüren bu genç öğretmen, mesleğini icra ederken, eğitim sisteminin çürümüşlüğü karşısında pes etmez. Kendini başkalarının çocuklarını eğitmeye adar.⁵⁷ Bu yüzden Öğretmen Feride'nin hikâyesi birçok dilde yayımlanır.

Mehmet Rauf'un *Halâs* romanındaki Nihat, yalnız ve yalnız memleketi için yaşama azminde olan ve gerekirse bu uğurda ölümü seve seve kabulenebilecek, idealist bir gençtir.⁵⁸

Hüseyin Rahmi'nin *İnsanlar Maymun muydu?* romanının kahramanı Feylesof, İslâm dünyasının içine düştüğü karanlık konusunda isabetli

⁵³ Reşat Nuri Güntekin, *Acımak*, İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1999.

⁵⁴ Zehra bu noktada diğer model şahıs örneklerinden farklıdır. O, eser boyunca kişisel gelişimini devam ettirir ve eserin son cümlesinde model şahıs özelliği kazanır. Dolayısıyla bir model şahıs olarak Zehra'nın yapabilecekleri okuyucunun muhayyilesine bırakılır.

⁵⁵ Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.19.

⁵⁶ Reşat Nuri Güntekin, *Kan Davası*, İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1998.

⁵⁷ Reşat Nuri Güntekin, *Çalığışu*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitapevi, 1969.

⁵⁸ Mehmet Rauf, *Halâs*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.

tespitler yapar. Bütün bir şarkın, *Kuran*'ı doğru anlayamadığı için koyu bir taassubun içine hapsediklerini, düşmanın oyununa gelerek kendi din kardeşlerine kurşun attıklarını, medeniyetten habersiz kalan Şarkın gördüğü yenilikleri “gâvur icadı” diye reddettiğini, söyleyerek Peygamberin yapmak istediğinin bu olmadığını belirtir. Feylesof, dinin ilimle ve akılla çatışmaması gerektiğini vurgular ve bilgiye akıl yolu ile ulaşılabileceğini belirtir.⁵⁹

Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun kaleme aldığı *Gönül Hanım* isimli romanının kahramanı Mehmet Tolun, isminden de anlaşılacağı gibi sentezcidir. Dininin ve kültürünün sentezi ile yeni bir birlik fikrine ulaşmayı hedefler. Böylece Türk coğrafyası ile İslâm coğrafyasının yakınlaşması mümkün olacaktır. Bunun için Türkler önce kendi kimliklerini tanımalıydılar. Esere ismini veren Gönül Hanım, İstanbul'u bir kültür başkenti olarak düşünür. Burada kurulacak üniversitelere Türk dünyasından gelecek öğrenciler ortak hedef ve heyecanlara sahip olacaktır. Böylece kültürel birliğin temelleri eğitim yolu ile atıldığı için sağlam olacaktır.⁶⁰

Mizancı Mehmed Murad'ın yazdığı *Turfanda mı Turfa mı* romanının kahramanı Mansur Bey, kendinden hem yaş, hem mevki hem de tecrübe olarak büyük olan Emin Paşaya bulunduğu makamın hakkını vermesi gerektiğini, emrindeki insanları doru yönetmesini ve asla doğruluktan ayrılmaması gerektiğini öğütler. Mansur Bey, millete ve devlete hizmet etmeyen bir insanın hayvandan farksız olduğunu belirterek, insan olmanın

⁵⁹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *İnsanlar Maymun muydu?*, İstanbul: Özgür Yayınları, 2001.; Feylesof (Muallâ Lâhûfî Efendi), yaratılış konusu başta olmak üzere zaman zaman imanın sınırlarını zorlar. Her ne kadar şarkın içinde bulunduğu durum ile ilgili olarak doğru tespitler yapsa da, pozitivizmi ön plâna çıkarmaya çalışan Feylesof, dine karşı çıkar, Allah'ı inkâr eder ve bir akıl dini oluşturmaya çalışır. Bu yönüyle diğer örneklerden farklı olan Feylesof, din müessesesiyle çatışmasından dolayı model şahıs olma özelliğini kaybeder. İki zıt unsuru bünyesinde barındıran bu tip kahramanlar Hüseyin Rahmi'nin diğer eserlerinde de vardır. Bu durum onun vermek istediği mesajla ilgilidir. Bu durum onun vermek istediği mesajla ilgilidir. Hüseyin Rahmi'nin roman kahramanları özellikleri itibarı ile devamlılık göstermez. Bütün yönleri ile idealize edilen kahraman hemen hemen yoktur. Sadece *İffet* romanının kadın kahramanı İffet, *Tebeşüm-i Elem* romanının idealist kadın kahramanı Ragibe, *Son Arzu*'nun kadın kahramanı Nuriyezdandan olumlu özellikleri açısından devamlılık gösterirler. Her üç kadın kahraman batı tarzı eğitim almalarına rağmen geleneksel değerlerini, çağdaş değerlere yaklaştırmak isterler. Dürüstlüğü ve iyi ahlâklı oluşları ile örnek insanlardır. Ancak, İffet ve Nuriyezdandan yaşadıkları olumsuzluklara daha fazla dayanamaz ve intihar ederler. Ragibe de silah zoru ile kocasını boşar ve hayatını yeniden düzene koyar. Bkz, Hüseyin Rahmi Gürpınar, *İffet*, Atlas Kitapevi, İstanbul 1979.; Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Tebeşüm-i Elem (Acı Gülüş)*, Atlas Kitapevi, İstanbul 1967.; Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Son Arzu*, Atlas Kitapevi, İstanbul 1984.

⁶⁰ Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *Gönül Hanım*, İstanbul: Elips Yayıncılık, 2005.

göstergelerinden birinin de yaşadığı topluma hizmet eden insan olmaktan geçtiğini söyler. Romanda Mansur Beyin hukuk ve eğitim konusunda anlatma zamanı için son derece yeni kabul edilebilecek düşünceleri vardır.⁶¹

Peyami Safa'nın kaleme aldığı *Yalnızız* romanın merkezi kişisi Samim aynı zamanda sentezci bir aydındır. Okumuş, bilgili, tecrübeli ve olgundur. Zekâsı, ince dikkati, kültür ve bilgisi sayesinde olayları sebep ve sonuçlarını açısından irdelemesini bilir. Maddî durumu iyi olmasına rağmen, bilgisi, kültürü ve görgüsü ile ön plâna çıkarılan Samim, konuşması, görünüşü, oturup kalkması ile tam bir entelektüeldir. İçinde yaşadığı toplumu, hayatı sürekli sorgular; aksayan, yanlış giden şeyleri eleştirir ve bunlar üzerinde kafa yorar. Olumsuzluk, çirkinlik ve kötülüklerle dolu bu dünyaya karşı her türlü iyiliğin, güzelliğin, mutluluğun, doğruluğun, eğitimin ve adaletin hâkim olduğu ideal bir dünya oluşturur ve bu hayalî dünyaya Simeranya adını verir. Aydınlanma çağı bilim ve düşünce anlayışının ruhsal, manevî değerleri reddedip tamamen pozitivizme ve materyalizme indirgemesine karşın Samim, madde-mana, ruh-beden bütünlüğü diyebileceğimiz, soyut ve somut değerlerin birbirinden koparılmadığı sentezci bir anlayış geliştirir. İnsanoğlunun bu asırda ancak Allah'a bağlanarak yalnızlığını yenebileceğini söyler. Defterine yazdığı, hayata dair tecrübeleri, millete, devlete, sisteme, bilime, eğitime ve sağlığa ilişkin düşünceleri ile geleceği kurmaya çalışır. Samim'in uyanık halde gördüğü bu rüya yarın için tasarlanmış yeni bir toplumun ve devletin rüyasıdır.⁶²

Olmaması gereken cumhuriyet kadınının bütün meziyetlerini şahsında toplayan *Huzur* romanının kadın kahramanı Nuran, cumhuriyet kadınına öncülük edebilecek tarafları ile ön plâna çıkarılır. İyi bir eğitim almış her alanda kendini yenileyebilmiş, geliştirebilmiş bir insandır.⁶³ Tek başına kendi onurunun mücadelesini veren Nuran, cumhuriyet kadınının içi doldurulmuş şeklidir. "Kendi olabilme"nin mücadelesini vermiş, kendi gücü, kudretiyle ayakta durmaya çalışmıştır. Tüm bunlarla birlikte güzelliği, temiz yüreği, aklı ve iradesiyle cumhuriyet kadınına model olabileme özelliğine sahiptir.⁶⁴

⁶¹ Mizancı Mehmed Murad, *Turfanda mı Turfa mı*, İstanbul: Klas Yayınları, 2004.

⁶² Peyami Safa, *Yalnızız*, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 1978.

⁶³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2001.

⁶⁴ Daha geniş bilgi için bkz., Abdullah Uçman, *Tanpınar Üzerine Yazılar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2002.; Selahattin Hilal, *Edebiyat Yazıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

Atilla İlhan'ın *Kurtlar Sofrası* romanının kahramanı olan Mahmut, İstanbul'da *Birlik Gazetesi*'nde başmuharrir olarak çalışan sağlam kişilikli, vatanperver, ileri görüşlü, bilgili ve aksiyon sahibi bir gençtir. Mesleğini en iyi şekilde irca edip ülkede olan yolsuzlukları ve haksızlıkları ortaya çıkarmak için bütün gücüyle çalışır.⁶⁵

Son olarak, değişime öncülük edecek kahramanları tiyatro diliyle anlatmayı deneyen eserlere kısaca göz gezdirelim. Özellikle Millî mücadele'den sonra kurulan yeni ve millî karakterli Türk devletini yaşatacak öncülerin tasarlandığı oyunlarda Türk tarihini bir bütün olarak gören bir anlayış söz konusudur. Cumhuriyet ilkelerinin sanat ve edebiyata aksetmiş boyutu da diyebileceğimiz bu anlayış, Türk insanına modern kimlik kazandırma gayreti olarak da yorumlanabilir. Bu dönemde müracaat edilen milliyetçi dil ve semboller her şeyden önce millî ve modern kimliğin temelini oluşturmayı amaçlar. Millî Mücadele döneminde cephede; cumhuriyetle birlikte ise her sahada gördüğümüz bu muhayyel kahramanlar, kendi devirlerine ve kendi sosyal çevrelerine getirilen örneklerdir. Bu örneklerin başında Mustafa Kemal gelir. Mesela Abay Dağlı tarafından kaleme alınan *Atatürk* isimli oyunda, çevresindeki insanlara bağımsız yaşama arzusu aşılamaaya çalışan Atatürk, onlara kendilerine güvenmelerini öğreterek, Türklerin büyük bir millet oldukları gerçeğini vurgulamaya çalışır. Atatürk bu yönüyle, tarih bilincine ve Türklük şuuruna sahip, büyük bir kahraman ve liderdir.⁶⁶ Faruk Nafiz, *Kahraman* isimli oyununda Millî Mücadele yıllarında vatan sevgisi, kahramanlık ve cesaret gibi erdemleri şahsında topladığı Mustafa Kemal'i dikkatlere sunar. Eser kahramanlarından Binbaşı Aziz vasıtasıyla tanıtılan Mustafa Kemal, efsanevî görünüş ve özelliklerin yanında, gelecekte hürriyetini kaybetmiş bütün insanlar için bir umut olarak takdim edilir.⁶⁷ Benzer temaların bu dönem eserlerinde sıklıkla işlendiği ve Atatürk'ün Millî Mücadele ve cumhuriyete katkılarını çeşitli bakış açıları ile anlatıldığını, hatta Mete Han, Attilâ gibi kahramanlarla Atatürk'ün özdeşleştirilmek istendiğini görmekteyiz. Osmanlı tarihinden de yaşadığı devre ışık tutmuş kahramanlar bu dönem eserlerinde yer alır. Bunların başında Fatih Sultan Mehmet gelir. Mesela, Rahmi Dönmez'in

⁶⁵ Atilla İlhan, *Kurtlar Sofrası*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003.

⁶⁶ Abay Dağlı, *Atatürk – Cephelerde ve Çankaya'da*–, Son Telgraf Matbaası, İstanbul 1966, 93 s.

⁶⁷ Faruk Nafiz Çamlıbel, *Kahraman*, Cumhuriyet Kütüphanesi, İstanbul 1933, 93 s.

kaleme aldığı *Fatih'in Adaleti* isimli eserde, İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmet'in cesareti, merhameti ve adaleti anlatılır.⁶⁸

Aka Gündüz tarafından 1932'de kaleme alınan *Beyaz Kahraman* piyesi, Türk milletinin çağdaş uygarlığa tıp sahasında yaptığı katkıları anlatır. Prof. Dr. Türkoğlu Dayan, kansere bulduğu aşının 25. yılı kutlamalarında gençlik ilacını kendi üzerinde dener.⁶⁹

Millî Mücadele dönemini çeşitli cepheleriyle anlatan oyunlar, başarılarıyla sembolleşmiş kahramanları anlatırlar. Vasfi Mahir'in kaleme aldığı *Yaman* isimli manzum piyesin kahramanı Yaman, vatan sevgisini her sevgiden üstün tutan, şuurlu, akıllı ve dürüst bir Türk gencidir.⁷⁰ Necip Fazıl tarafından yazılan ve Maraş'ın işgalini anlatan *Tohum* piyesinin kahramanı Ferhat Bey, dar bir çevreden çıkmasına rağmen, büyük şehirlerde rastlanmayacak kadar iyi yetişmiş bir adam olmasının yanında eski zaman kahramanlarını da andırmaktadır. Maraş'ı ve Maraşlıdaki bağımsızlık aşkını Ferhat Bey'de sembolleştiren sanatkar, tarihî bir kişilik olmamasına rağmen, Ferhat Bey'e izafe ettiği bilgi, cesaret, kararlılık gibi bir takım özelliklerle onu örnek alınması gereken bir şahıs durumuna getirir.⁷¹ Kurtuluş Savaşı yıllarında iç ve dış düşmana karşı mücadelenin anlatıldığı *Gün Doğuyor* piyesinin kahramanı Murat, savaş yıllarındaki kahramanlığı, fedakârlığı ve yarına olan inancını hiç kaybetmemesi gibi özellikleriyle örnek bir şahıstır.⁷²

Gündelik hayatta karşılaşılabilecek mümkün olan olaylar da yine model şahıslar merkez alınarak anlatılır. Gözleri doğuştan kör olan Kaya'nın hayat hikâyesinin verildiği *Kör Yavru ve Anası* isimli oyunda, bir mucize sonucu gözleri açılan Kaya, hukuk tahsili görüp anasına ve yardıma muhtaç insanların –aralarında kör olduğu için kendiyile alay edenler de var– imdadına koşar.⁷³ Eşi, kemik vereminden yatalak olan Zehra Hanımın fedakârlığını anlatan *Anne* piyesi, kadının sosyal hayatta üstlendiği görevleri anlatmanın yanında gerektiğinde bir erkek kadar fedakâr olabi-

⁶⁸ Rahmi Dönmez, *Fatih'in Adaleti*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1964, 43s.

⁶⁹ Aka Gündüz, *Beyaz Kahraman*, Aka Gündüz Kitabevi, Ankara 1932, 34 s.

⁷⁰ Vasfi Mahir, *Yaman*, Devlet Matbaası, İstanbul 1933, 48 s.

⁷¹ Necip Fazıl Kısakürek, *Tohum*, Büyük Doğu Yayınları, 9. Basım, İstanbul 1998, 74 s.

⁷² Peyami Safa, *Gün Doğuyor*, Ulus Basımevi, Ankara 1938, 95 s.

⁷³ Miraç Aktuğ, "Kör Yavru ve Anası", *Ülküme Doğru*, Ulusal Matbaa, Ankara 1939, s. 63-79.

leceğini de anlatır.⁷⁴

Zaman zaman kişisel bilincin toplumsal bilince dönüştüğünü anlatan oyunlarda da değişimi gerçekleştirecek heyecan daha geniş bir çerçevede ele alınır. Halit Fahri Ozansoy'un yazdığı *On Yılın Destanı* isimli oyun böyledir. Bir İstiklâl Savaşı şehidinin oğlu olan ve eşi Gönül ile birlikte Millî Mücadele'nin senfonisini yazmak isteyen Turgut'un hikâyesini anlatan oyun, aslında bu iki insandan hareketle Anadolu'da yaşanan coşkuyu anlatır. Bir taraftan bu savaşa katılan insanların Türkiye'nin imar edilmesindeki gayretleri anlatılırken, diğer taraftan şehitlere lâıyk olmaya çalışan genç neslin ülkenin kalkınması için taşıdığı heyecana dikkat çekilir. Uşak Şeker Fabrikası'nda çalışan genç mühendisten, bir cumhuriyet köyünde halka okuma-yazma öğreten genç öğretmene kadar herkeste geleceği daha güzel kurmaya yönelik bir heyecan vardır.⁷⁵

Yukarıda verdiğimiz örneklerde yer alan kahramanların hepsinin bir kimliği var. İnanıkları değerleri bu kimlik altında savunuyorlar. Bu edebî eser kişilerini model şahıs kılan ise bu değerlerin evrensel oluşudur. Her dönemde bir değer oluşudur. Her toplum için aynı şeyi ifade ediyor oluşudur. Çünkü çağdaş değerlerin milleti yoktur. Eğer toplumun hedefinde çağdaşlaşma varsa, aynı hedefe koşan diğer toplumlarla mutlaka yolları kesişir. Fransız, Rus ve diğer çağdaş edebiyatlardan verdiğimiz örneklerle benzerlik, bu ortak ideallerden kaynaklanıyor. Bu kahramanlar da bizim geleceğimizi kurmak üzere tasarlanmış, edebî eser kahramanları. Toplumun bugün sahip olduğu çağdaş değerlerin gerçek mimarları arasında topluma model olmaları için tasarlanmış bu kurmaca kahramanların olduğunu unutmamak gerekir.

Batıda ve bizde, gelişen birtakım özel şartların hazırladığı dönemler ve bu dönemlerde ortaya konan edebiyatlar söz konusudur. Mesela, cumhuriyet tahkiyesinde Yeni Türk devletinin ideallerini temsil edebilecek bir neslin arayışından bahsedilebilir. Bunları dikkate almadan Jameson'un tasnifini bir kalıp gibi düşünüp, bütün toplumlara ve dönemlere uygulamak doğru bir yaklaşım olmasa gerek. Bu yanlışlık biraz da Jameson'un edebiyata genel manada bakışını, öze indirgerken yapıyor. Jameson'un tasnifini uzaydan çekilmiş bir fotoğrafa benzetebiliriz. Bu tip fotoğraflarda ayrıntı yoktur.

⁷⁴ Şekip Özsoy, *Anne*, Teknik Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1947, 64 s.

⁷⁵ Halit Fahri Ozansoy, *On Yılın Destanı*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1933, 54 s.

IV. Sonuç

Yenileşen bütün toplumlarda, yeniliğin kapısını aralayan en büyük güç sanat, hususiyile edebiyattır. Bu toplumlarda “yeni insan” önce edebî eserde tasarlanmış ve aranmış, gerçek dünyada daha sonra yer almıştır. Bugün bile edebî eser kahramanları, değişimi en hızlı yaşayan kesim olma özelliğini göstermeye devam ediyor.

Bütün çağdaş toplumların edebiyatlarında gördüğümüz uluslaşma ve modernleşme süreci bu şekilde gerçekleşmiştir. Bütün eksikliği ile birlikte, benzer bir gelişmenin Türk edebiyatında da yaşandığı görülmektedir. Bizim “model şahıs” söz grubu ile karşıladığımız edebî eser kişileri, toplumsal değişimi bir ulus kimliği etrafında oluşturmak istemişlerdir. Bu uluslaşma süreci modernleşme süreci ile birlikte verilmiştir. Hiçbiri alegorik bir yapı göstermez. Bu kahramanların dış dünyadaki mevcut problemler için tasarlandıklarını, birçoğunun sadece düşünceleri ile değil, yaşayışları ve mücadeleleri ile de yeni ve farklı oldukları görülür. Birilerini yok etmek için değil, değişmek, daha doğru ifade ile çağdaş ve millî kültüre sahip olabilmek adına oluşturulan bu kahramanlar, birçok yönden çağdaş edebiyatlardaki kahramanlara benzerler. Hepsi yeniliğe açık, kültürel ve modern kimliği özümsemiş model insanlardır. Modern dönem Türk edebiyatı bütün bu özellikleri ile Türk çağdaşlaşmasında rol oynamakta olan bir edebiyattır.

Tiyatroda İslâm Bey, romanda Râkım Efendi ile başlayan bu süreçte anlatıcılar, yaşadığı asrı idrak edebilen yeni kahramanlar oluşturarak, gelişen, gelişen dünyada kendi insanlarına yer aradılar. Yukarıda örnek olarak verdiğimiz Daudet, Çernişevski, Dostoyevski ve Gogol’un yaptıkları ile Ömer Seyfettin, Halide Edip, Yakup Kadri, Reşat Nuri’nin yapmaya çalıştıkları arasında belirgin bir benzerlik olduğu anlaşılmaktadır. Elbette bu kahramanların bize yarınları sağlıklı şekilde hazırlayıp-hazırlayamayacakları tartışılabilir.

Kaynaklar

- Adivar, Halide Edip, *Ateşten Gömlek*, Özgür Yayınları, İstanbul 1997.
 -----, *Mev’ut Hüküm*, Atlas Kitapevi, İstanbul 1968.
 -----, *Seviye Talip*, Atlas Kitapevi, İstanbul 1973.
 -----, *Tatarcık*, Atlas Kitapevi, İstanbul 1993.
 -----, *Vurun Kahpeye*, Özgür Yayınları, İstanbul 1999.
 -----, *Yeni Turan*, Atlas Kitapevi, İstanbul 1973.
 -----, *Zeyno’nun Oğlu*, Özgür Yayınları, İstanbul 2001.

- Aijaz, Ahmad, *Teoride Sınıf, Ulus, Edebiyat*, (Çeviren: Ahmet Fethi), Alan Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Aka Gündüz, *Beyaz Kahraman*, Aka Gündüz Kitabevi, Ankara 1932.
- Aktuğ, Miraç, "Kör Yavru ve Anası", *Ülküme Doğru*, Ulusal Matbaa, Ankara 1939.
- Belge, Murat, *Edebiyat Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- Berman, Marshall, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor –Modernite Deneyimi*, (Çevirenler: Ümit Altuğ-Bülent Peker), İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- Cooper, Robert, *Ulus Devletin Çöküşü -21. Yüzyılda Düzen ve Kaos-*, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Çamlıbel, Faruk Nafiz, *Kahraman*, Cumhuriyet Kütüphanesi, İstanbul 1933.
- Çernişevski, N. G., *Nasıl Yapmalı*, (2 cilt), (Çeviri: Güneş Bozkaya), Yar Yayınları, İstanbul 2000.
- Dağlı, Abay, *Atatürk –Cephelerde ve Çankaya’da-*, Son Telgraf Matbaası, İstanbul 1966.
- Daudet, Alphonse, *Pazartesi Hikâyeleri*, (Çeviren: Sabri Esat Siyavuşgil), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1946.
- Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*, (Çeviren: Nihat Yalaza Taluy), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1963.
- Dönmez, Rahmi, *Fatih'in Adaleti*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1964.
- Durakbaşı, Ayşe, *Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- Emil, Birol, *Reşat Nuri Güntekin*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- Enginün, İnci, *Halide Edip Adıvar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Yeşil Gece*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 1998.
- , *Acımak*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 1999.
- , *Çalkuşu*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 1999.
- , *Çalkuşu*, İnkılâp ve Aka Kitapevi, İstanbul 1969.
- , *Gökyüzü*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 1997.
- , *Kan Davası*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 1998.
- Gürbilek, Nurdan, *Kör Ayna, Kayıp Şark –Edebiyat ve Endişe-* Metis Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *İnsanlar Maymun muydu?*, Özgür Yayınları, İstanbul 2001.
- , *İffet*, Atlas Kitapevi, İstanbul 1979.
- , *Tebessüm-i Elem (Acı Gülüş)*, Atlas Kitapevi, İstanbul 1967.
- ; *Son Arzu*, Atlas Kitapevi, İstanbul 1984.
- Hilal, Selahattin, *Edebiyat Yazıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- İlhan, Attilâ, *Kurtlar Sofrası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003.
- Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3, Tıp Tahlilleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, Ankara, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.
- , *Hüküm Gecesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.
- , *Kiralık Konak*, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.
- , *Panorama I-II*, İletişim Yayınları, İstanbul 1987.
- , *Sodom ve Gomore*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Tohum*, Büyük Doğu Yayınları, 9. Basım, İstanbul 1998.

- Lukacs, Georg, *Roman Kuramı*, (Çeviri: Cem Soydemir), Metis Yayınları, İstanbul 2003.
- Marx, Karl-Engels, Friedrich, *Sanat ve Edebiyat*, (Çeviri: Murat Belge), De Yayınları 1971.
- Mehmet Rauf, *Halâs*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998.
- Meriç, Cemil, *Jurnal I*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- Milas, Herkül, *Türk Romanı ve "Öteki" Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000.
- Mizancı Mehmed Murad, *Turfanda mı Turfa mı*, Klas Yayınları, İstanbul 2004.
- Müftüoğlu, Ahmet Hikmet, *Gönül Hanım*, Elips Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Ozansoy, Halit Fahri, *On Yılın Destanı*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1933.
- Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri- Hikâyeler 2*, (Hazırlayan: Hülya Argunşah), Dergâh Yayınları, İstanbul 1999.
- , "Balkan Harbi Hatıraları", *Bütün Eserleri- Şiirler, Mensur Şiirler, Fıkralar, Hatıralar, Mektuplar*, (Hazırlayan: Hülya Argunşah), Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.
- , "Mektep Çocuklarında Türklük Mefkûresi", *Bütün Eserleri- Makaleler 1*, (Hazırlayan: Hülya Argunşah), Dergâh Yayınları, İstanbul 2001.
- Özsoy, Şekip, *Anne*, Teknik Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1947.
- Parlatır, İsmail, "Türk Romanında Tipler: Feride (Çalıküşu)", *Türk Dili*, S.413, Mayıs 1986.
- Safa, Peyami, *Gün Doğuyor*, Ulus Basımevi, Ankara 1938.
- Safa, Peyami, *Yalnızız*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1978.
- Şenler, Yaşar, *Türk Romanında Reformist Tipler (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e)*, Van 1998.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Huzur*, Ufuk Kitapevi, İstanbul 2001.
- Tekin, Aslan, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.
- Uçman, Abdullah, *Tanpınar Üzerine Yazılar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002.
- Vasfi Mahir, *Yaman*, Devlet Matbaası, İstanbul 1933.
- Wellek, René-Warren, Austin, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, (Çeviren: Ahmet Edip Uysal), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- Zweig, Stefan, *Üç Büyük Usta*, (Çeviren: Ayda Yörükân), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1995.

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA ISPARTA ŞEHRİNDE SOSYO-EKONOMİK YAPI VE GAYRİMÜSLİMLER

Kadir TEMURÇİN* / Hasan BABACAN**

Öz

Gelişmiş ülkelere oranla Türkiye’de, arşiv kaynaklarının zenginliğine karşın tarihi coğrafya araştırmaları istenilen düzeyde gelişmemiştir. Arşiv kaynaklarının değerlendirilmesindeki zorluklar ile belgelerdeki içeriklerin tam olarak tespit edilememesi ve bu alanda interdisipliner çalışmaların yapılamaması bunda önemli bir paya sahiptir. Bu bağlamda, XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu’ndaki yerleşmelerin (şehir, kasaba, köy, mahalle, çiftlik...) sosyo-ekonomik yapısı hakkında bilgi veren önemli kaynaklardan biri de Temettuât Defterleridir. Bu defterlerde yerleşim birimlerinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin emlakları, arazileri, hayvanları, gayrimenkulleri, meslekleri ve etnik yapıları, demografik özellikleri ile ilgili çok geniş bilgiler bulunmaktadır. Çalışmamızda, Akdeniz Bölgesinin Göller Yöresinde yer alan Isparta şehrinin, Tanzimat dönemi ve sonrasında sosyo-ekonomik durumu hakkında bilgi verilmektedir. Isparta şehri mahallelerini ele alan iki temettuât defteri okunmak suretiyle elde edilen veriler değerlendirilmiş ve veriler tablo, grafik ve haritalar üzerine aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarihi coğrafya, Isparta, Tanzimat, Temettuât Defterleri, Gayrimüslim.

ABSTRACT

The Socio-Economic Structure and the non-Muslims in Isparta in the First Half of the Nineteenth Century

Compared to the developed countries, the studies and surveys in historical geography have not been unfortunately carried out at a satisfactory level though Turkey has rich archival sources. One of the reasons of this is that the archival sources pose some difficulties for researchers to carry out surveys and that the contents of the archives have not been identified by the researchers. The other reason is that interdisciplinary study has not been on this subject yet. One of the most important sources giving information on social-economic structures of Ottoman cities, towns, villages, district and farmhouses in the first half of nineteenth century is Temettuât Defters. These Defters provide detailed in-

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Isparta, kkadir@fef.sdu.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Afyon, selengaburla@yahoo.com

formation for the Muslim and Non-Muslim residents' properties, lands, livestock, professions, ethnicities, demographic characteristics. In this study, we have tried to give information about the social-economic situation during and after the Tanzimat Period, of Isparta located at the Göller District in the Mediterranean Region. Two Temettuât Defters about Isparta district were analysed and studied and the obtained results have been demonstrated in tables, graphics and maps.

Key Words: Historical geography, Isparta, Tanzimat, Temettuât Defters, non-Muslim.

Giriş

Bir tanıma göre; tarihi coğrafya; geçmiş zamanlardaki coğrafyayı bugünkü coğrafya anlayışına göre imgesel açıdan yeniden inşa etmek¹ veya diğer bir ifade ile arkeoloji ve tarihten toplanan geniş çapta bilgiden, haritalardan, planlardan ve günümüz coğrafi çalışmalarından hareketle, insan faaliyetlerini ve bunların dağılımlarını fiziki şartlara bağlı kalarak ortaya koymaktır.² Başka bir kaynakta ise “beşeri ve fiziki coğrafya incelemelerinde kullanılan tekniklerden yararlanarak, geçmişte belirli bir dönemde bir yerin coğrafyasının ya da bir zaman dilimi boyunca meydana gelen coğrafi değişimin incelenmesi”³ şeklinde tanımlanmaktadır.

Tarihi coğrafya çalışmalarında, geçmiş döneme ait bazı coğrafi özelliklerin belirlenmesinde birbirinden farklı kaynaklar kullanılmaktadır. Bu kaynakların büyük bölümü, arkeolojik araştırma sonuçları, nüfus sayımları, haritalar, çeşitli tarihi belge ve bilgiler gibi birbirinden çok farklı malzemelerden meydana gelmektedir. Bunların yanı sıra mekânla ilgili yöntem ve teknikler, tarihi coğrafya araştırmalarında önemli unsurlardandır.⁴

Dünyanın tamamının ya da bir bölümünün sosyo-ekonomik tarihinin incelenmesinde gün geçtikçe önem kazanan ve gelişmiş ülkelerde akademik coğrafyanın alt disiplini kimliğini kazanmaya başlayan tarihi coğrafya, ülkemizde bulunan arşiv kaynaklarının zenginliğine rağmen istenilen düzeyde gelişmemiştir. Arşiv kaynaklarının değerlendirilmesindeki

¹ Butlin, R.A., *Historical Geography, Through the Gates of Space and Time*, London 1993, s. 1.

² Butlin, a.g.e., s. 26.

³ *Ana Britannica*, 1994, C.XXIX, s.241.

⁴ Elibüyük, Mesut, *Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak*, Mufassal Defterleri, Coğrafya Araştırmaları, Cilt 1, Sayı 2, Ankara 1990, s. 11-12.

zorluklar ile belgelerdeki içeriklerin tam olarak tespit edilememesi ve en önemlisi de bu çalışmalar esnasında interdisipliner çalışmaların eksikliği bunda büyük rol oynamaktadır.⁵

Bu çalışmada öncelikle Osmanlı tahrirleri hakkında kısa bilgi verilmiş, temettuât defterlerinin özelliklerinden bahsedilmiş ve 1844/1845 yıllarında yayınlanan Osmanlı tahrirlerinden, Isparta şehri mahallelerine ait temettuât defterleri okunup, incelenmiştir. Isparta şehrinde bulunan gayrimüslim mahallelerle, Müslüman mahallelerin sosyo-ekonomik açıdan karşılaştırılması yapılmış ve bu dönemde gayrimüslim hanelerin şehir hayatındaki yeri üzerinde durulmuştur. Ayrıca bazı verilerin de mahalle haritaları üzerinde dağılışı yapılmıştır.

Isparta, XIII. yüzyıl başlarında Selçuklu hükümdarı III. Kılıçarslan zamanında Bizanslılardan alınmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışının ardından Hamitoğulları Beyliğinin hissesine düşen Isparta, bu beyliğin Eğirdir kolundan olan son hükümdarı Hüseyin Beyin vefatı üzerine, 1319'da Osmanlı hâkimiyetine katılmıştır. Isparta şehri, Osmanlı hâkimiyetinde Hamit Sancağı'nın merkezi, cumhuriyet döneminde de idari bakımdan il merkezi haline gelmiştir.⁶

Isparta şehri (Şekil 1), ülkemizin Akdeniz Bölgesi'nin Göller Yöresi'nde, Akdağ'ın kuzey eteğinde, Isparta ovasının güneybatısında, ortalama 1.049 metre yükseklikte bulunmaktadır.

A. Osmanlı Devletinde Vergi Düzeni ve Tahrirler

1. Vergi Sisteminin Alt Yapısını Oluşturan Tahrirler

“Tahrir”, nüfus ve arazi gibi, genel olarak yapılan yazma yerinde kullanılan bir tabirdir.⁷ İstilahta ise “tahrir” Osmanlı mâlî-idarî sisteminin esasını teşkil etmektedir. Osmanlı idaresine geçen bölgeler, bu idarenin gerektirdiği düzen ve teşkilat içerisinde, tımar sisteminin gereği olarak, gelir kaynaklarının tespiti amacıyla tahrire tabi tutulmuşlardır. Yerleşmelerde (şehir, kasaba, köy, mezra, çiftlik...) bulunan vergi vermekle mükellef evli veya bekâr şahısların tek tek isimleri yazılmıştır. Ziraat sahaları, yetiştirilen

⁵ Işık, Şevket, *Tarihsel Coğrafya Açısından Temettuât Defterlerinin Değerlendirilmesi ve Aşağı Akçay Havzası Örneği*, Ege Coğrafya Derg., S.10, s.239-280, İzmir 1999, s.242.

⁶ Darkot, Besim, “Isparta”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Cilt: 5/2, İstanbul 1993, s. 681.

⁷ Pakalın, M.Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (I, II, III)*, MEB Yay. No:2507, İstanbul 1983, c.III, s.376.

mahsuller ve bunlardan alınan vergiler belirlenerek “istatistikî kütük defterleri” olarak da vasıflandırılan tahrir defterleri hazırlanmıştır.⁸

Bu defterler, yeni bir sultanın tahta geçerek görevini devir ve teslim alması,⁹ yeni fethedilmiş memleketlerin sultanın mülküne katılmasını resmen ve hukuken tespit etmek, bölgenin bir envanteri tertip edilerek devir ve teslim işini tamamlamak,¹⁰ vergi gelirlerinde zamana bağlı olarak meydana gelen değişiklikler, usulsüzlükler, memleketi yeniden düzene koyma ihtiyacı¹¹ gibi sebeplerden tekrar yazılmışlardır.

Tahrirler, II. Selim devrine kadar hemen her padişah zamanında yapılmış olduğu gibi, 30-40 sene gibi, aralıklarla lüzum görüldükçe de tekrarlanmıştır. II. Selim zamanından sonra, bilhassa III. Murad devrinde yapılmış tahrirler de mevcuttur.

Osmanlı devleti, tahriri, ilk Türk-İslam devletlerinden hatta Çin, Roma ve İran'da yapılmış örneklerinden alarak, kendi ekonomik ve sosyal şartlarına uydurmuştur. Bazı eklemeler yaparak geliştirmiş, kendi bünyesinde bulunan memleket ve milletlere uygulayabilecek duruma getirmiştir.

Tahrir'in tarihi gelişimine baktığımızda, Eski çağlarda Mısır'da daha ilk sülaleler devrinden itibaren (tahminen İsa'nın doğumundan 2500-3000 sene evvel başlamak üzere) muntazam arazi tahrirlerinin yapılmakta olduğu anlaşılmaktadır.¹²

Osmanlı devletinden önce Türk-İslam devletlerinin yaptıkları tahrirlere şu örnekleri verebiliriz: Araplar Mısır'da ve İspanya'da, Selçuklular İran'da, İlhanlılar İran ve Hind'de yapılan nüfus ve arazi tahrirleri vs. Anadolu Selçuklularının ülkesinde de defterden dışarı kalmış yani sayıma tabi tutulmamış yer yoktu.¹³ Osmanlılar döneminde ise tahrirler, ilk padişahlar zamanından itibaren yapılmaya başlanmıştır.

Tahrirler, devletin yapısı ve işleyişi bakımından çok önemlidir. Şöyle ki; padişah kendi şahsi mülkü saydığı ve her yönüyle tasarrufuna geçirdiği ülkesinde, tahrir sayesinde bütün reayasını her sancak için ayrı ayrı tutulan bir defter içinde ve bir kanuna bağlı olarak tespit edebilecekti. Böylece

⁸ Emecen, Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Yayınevi, Ankara 1989, s.2.

⁹ Barkan, Ö. Lütfi, *Hüdavendigâr Livası Sayım Defteri*, TTK Basımevi, Ankara 1988, s.14.

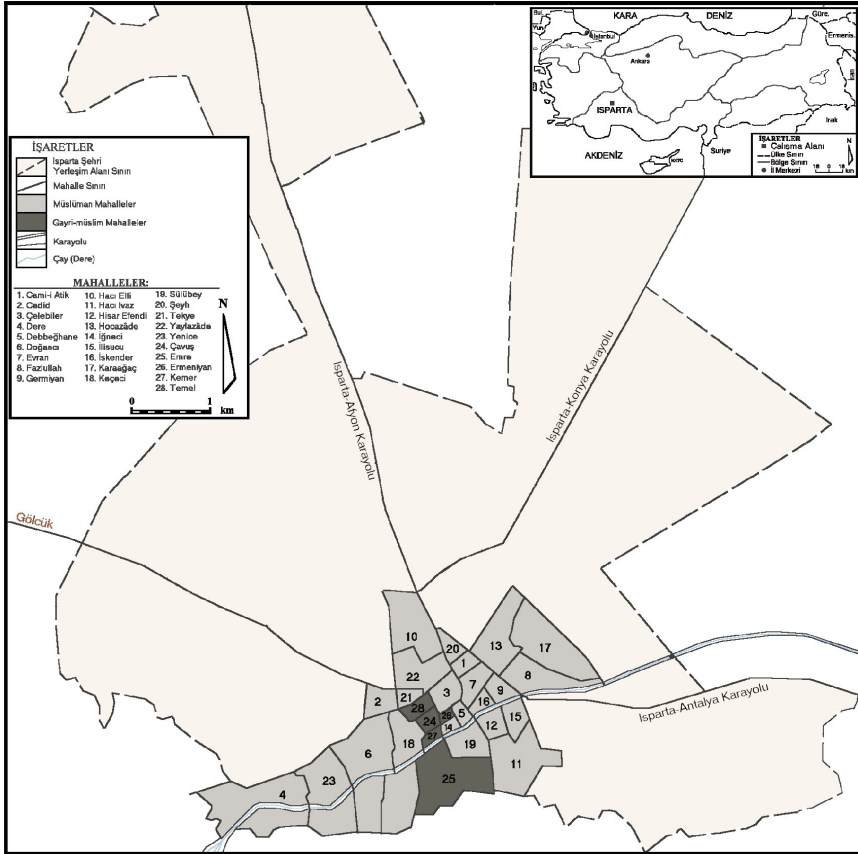
¹⁰ Barkan, a.g.e., s. 16

¹¹ İnalçık, Halil, *Sûret-i Defter-i Arvanid*, Ankara 1987, s. 18.

¹² Barkan, a.g.e., s. 7.

¹³ Barkan, a.g.e., s. 8-9.

Şekil 1. Isparta şehri lokasyon haritası.

meydana gelmiş birçok yolsuzlukların önüne geçmesi ve memlekette geniş ölçüde mali ve askeri birtakım düzenlemeler yapması mümkün olabilecekti. Bunun yanında, devlet bu sayımlar vasıtasıyla kendi hâkimiyet ve otorite gücünü belgeleyebilmekte ve canlılığını muhafaza ettiği müddetçe benzeri sayımları her defasında daha tutarlı ve geliştirilmiş bir şekilde muntazam olarak tekrarlayabilmekte idi.¹⁴ Bu özelliği ile tahrir defterleri devletin kendisine mahsus örgütlenme araçlarından en önemlisi idi.

Fakat çeşitli sebepler yüzünden devlet otorite ve teşkilatı özel değer ve niteliklerini kaybetmeye başladıktan sonra, bin bir türlü çıkarlara dokunan

¹⁴ Barkan, a.g.e., s. 6.

ve bütün ülkenin, devletin mutlak emirlerine boyun eğmesini icap ettiren bu sayımlar, XVII. yüzyıldan sonra, başarılı bir şekilde devam ettirilemez olmuştur. Örneğin; bazı askeri sınıf mensuplarının, köylerde mal ve mülk sahibi olarak kırlara hâkim olmaya başlaması ve merkezî devlet otoritesine pervasız bir tutum takınması,¹⁵ tahrirlerin başarı ile yapılmasını engellemekteydi. Bazı bölgelerde de büyük karışıklıklar ve yer yer isyan ve halk hareketlerinin hüküm sürdüğü bir ortamda tahrirlerin sağlıklı bir şekilde yapılması mümkün görünmüyordu. Osmanlı devleti sosyal ve ekonomik yönden bozuldukça yeni tahrirlerin yapılması lüzumsuz ve imkânsız bir hale gelmiştir. Çünkü halkı defterde yazıldığı yerde ve işte tutmak ve yeni sayımlarla eski sayımların neticelerini kontrol etmek mümkün olamamıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz bazı nedenlerden tahrirlerin yapılamaz hale geldiği, XVII. yüzyıl başlarından, konumuzu teşkil eden temettuât defterlerinin tutulmasına kadar geçen süre içerisinde de avarız ve cizye defterlerinin tutulduğunu görürüz. Söz konusu karmaşa döneminde sahipsiz ya da tartışmalı hale gelen tımar gelirlerinin büyük çoğunluğunun padişah haslarına dahil edilip iltizama verilmesiyle, merkez hazinesi acil nakit ihtiyacını karşılayacak büyük bir kaynak bulmuş oldu. Öte yandan avarız ve cizye gelirlerinin önemi bir kat daha artmış, bu vergilerin toplanması XVII. yüzyıl başlarından itibaren defterhanenin önemli görevlerinden biri haline gelmiştir. Aynı şekilde, avarız vergilerinin toplanarak sayımlarının yapılmasından sorumlu olan mevkufat kaleminin de geliştiği ve genişlediği görülmektedir. Bu durum da bize, klasik dönem tahrirlerinin sona ermesine rağmen, defterhanenin asla işlevini yitirmediğini, aksine yeni gelişmelere uyum sağladığını hatta daha da genişleyerek, karmaşık ve çok yönlü mali işlemlere yoğunlaştığını gösteriyordu. Ara dönem gibi görülen bu yüzyıllarda yapılan işlemler karşımıza “avarız ve cizye tahrirleri” olarak çıkmaktadır.¹⁶

2. Tanzimat Döneminde Mali Alanda Düzenlemeler

Tanzimat döneminde sosyal ve idarî reformlarla modernleşmeyi ve bu reformların başarısını ekonomik gelişme alanında atılacak adımlarla destek-

¹⁵ Barkan, *a.g.e.*, s.59.

¹⁶ Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Derleyenler, Halil İnalçık, Şevket Pamuk, DİE Yay., Ankara 2000, s. 36-37.*

lemeyi hedef alan bir yönetim anlayışı doğmuştur.¹⁷ Mali alanda yapılan düzenlemeler Tanzimat reformlarının önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Bu dönemde devletin gelir ve giderlerinin kontrol altına alınması için maliyenin merkezileştirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Merkezi bir hazine oluşturulması, her türlü gelirin hazinede toplanması ve her türlü giderlerin hazineden karşılanması,¹⁸ vergi yükümlülükleri, vergi muafiyetleri, yeni vergi konuları ve tahsil şekillerinin oluşturması; iltizam usulüne son verilmesi, bu dönemde yapılan mali reformların başlıcalarıdır.¹⁹ Herkesin ticaret ve kazancı az çok gözetilerek servet esasına göre düzenlenen adil bir vergi düzeninin getirilmesi için mal ve emlak tahriri ve vergiye ait kanunlar çıkarılmıştır. Hazırlanan nizamname ve talimatnamelerde devletin mali işlerde ve vergi konusunda mükellef ile doğrudan doğruya temasını gerektiren yenilikler vardır. Bu yenilikler Osmanlı ülkesinde geleneksel vergi sistemi yerine çağdaş vergi sistemine dönüşümün başlangıcını oluşturmaktadır. Vergi sisteminde en temel değişiklik daha önce çeşitli adlarla anılan örfî vergilerin yerine tek bir vergi getirilmesidir.²⁰

Merkezin taşradaki mali durumu kontrol altına almaya yönelik girişimi; vergi memuru olarak çalışmak üzere muhassılların²¹ atanması ile başlamıştır. Bu memurlar, gittikleri yerlerde verginin belirlenmesi, dağıtımı ve diğer işlerin görüşülüp kararlaştırılması için muhassıl meclisleri oluşturacaklardır.²² Muhassılların uymakla yükümlü oldukları talimatnameye göre diğer bir görevleri ise nüfus ve emlak tahriri yapmaları idi. 1840 yılı başlarından itibaren muhassıllar yanlarına verilen kâtiplerle birlikte mal ve emlak sayımına başlamışlardır.²³ Ancak arşivlerimizde çok az örneği-

¹⁷ Güran, Tefik, *19.yy. Osmanlı Tarımı*, Eren Yay., İstanbul 1998, s.45.

¹⁸ Şener, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990, s.70.

¹⁹ İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 365.

²⁰ Şener, a.g.e., s. 22 ve 94-96.

²¹ Muhassıllar, vergiyi vali ve ayânın kontrolünden alarak doğrudan devlet hazinesi adına tahsil edilmesini sağlayacak maaşlı devlet memurlarıdır. Bakınız: Devellioğlu, F., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Yay., Ankara 2000.

²² Çadircı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yay., Ankara 1997, s.208, Şener, a.g.e., s. 38-39.

²³ Muhassılların uymakla yükümlü olduğu 25 Ocak 1840 tarihli Talimat-ı Seniyyenin Temettuât tahriri ile ilgili kısmı için bakınız: Akgündüz, Ahmed; Öztürk, Said, *Yozgat Temettuât Defteri*, c. 1, İstanbul 2000, s. 28-29.

nin bulunmasından da anlaşılacağı üzere bu sayımlar çok sınırlı bölgede yapılabildiği. İstenilen sonuçların elde edilememesi üzerine muhassıllık uygulamasına 1842 yılında son verildi.

Tanzimat'ın ilanından 1845 yılına kadar geçen sürede, uygulamaya yönelik çalışmalarda istenilen sonuçların elde edilememesi üzerine, Meclisi Vâlâ'da yapılan görüşmelerde reform çabalarının başarısının bölgesel meselelerin iyi bilinmesine bağlı olduğu sonucuna varıldı. Önce mahalli problemler ayrıntılarıyla belirlenecek ve daha sonra bu çalışmalar ışığında gerekli düzenlemeler yapılacaktır. Bu düşünce ile önce her vilayetten temsilci olarak ikişer "vücut ve kocabaşı" İstanbul'a çağrılarak onlardan bölgelerinin problemleri hakkında bilgi istendi. Temsilcilerin sundukları layihalarda belirttikleri en yaygın ve önemli bir şikâyet konusu da vergi yükünün azaltılması ile bölgeler ve kişiler arasındaki vergi dağılımının daha adil bir hale getirilmesiydi. Tanzimat yönetimi, bu temel problemin imparatorluk çapında vergi yükünün nüfusun vergi ödeme gücüne göre belirlenmesine imkân verecek yaygın bir tahrir faaliyetiyle çözümlenebileceği sonucuna vardı.

Nitekim 1845 yılında bu tahrirlerin süratle gerçekleştirilmesine karar verildi ve tahrirlerin kısa sürede sağlıklı biçimde yapılabilmesi için eyaletlere konuyla ilgili özel bir talimat gönderildi. Böylece Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde yapılan sayımlar sonucu "Emlâk, Arazi ve Hayvanat Temettuat Defterleri" adıyla bilinen defterler oluşmuştur.²⁴

3. Temettuat Defterlerinin Kapsam ve Önemi

Temettuat defterleri 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı devletinin iktisadi ve sosyal durumu hakkında çok açık ve önemli bilgiler vermektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Maliyeden Müdevver Defterler ve Kamil Kepeci Tasnifi içinde yer alan bu defterler; 1988 yılında tasnif edilerek araştırmaya açılmıştır. Dokuz katalog içinde yer alan 17.447 defterin büyük bir kısmı 1260/1261 (1844/1845) tarihinde yapılan tahrirlere aittir. Defterlerin tasnifi ve kataloglanması, dönemin idari yapısı dikkate alınarak eyaletlere göre yapılmıştır. Her eyalet kendi içinde alfabetik olarak kazalara ayrılmış ve numaralandırılarak özet bilgilerle kataloglara işlenmiştir. Bu defterler, ML.VRD.TMT. olarak kodlanmış ve araştırmacıların

²⁴ Güran, Tevfik, "19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Derleyenler, Halil İnalçık, Şevket Pamuk, DİE Yay., Ankara 2000, s. 76.

hizmetine sunulmuştur.²⁵

Temettuât defterlerinde şehir, kaza, kasaba, nahiye, köy, mezra ve çiftlik gibi tüm yerleşim birimlerinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim ahalinin emlak, arazi ve gayrimenkulleri ile bütün cins ve evsaftaki hayvanlar ve yetiştirmiş oldukları ürünler teker teker yazılmıştır. Bu özellikleri ile temettuât defterleri Osmanlı taşra iktisadi ve sosyal yapısına ait istatistiksel verileri içermektedir. Dolayısıyla bu defterler, seçilen bir bölgenin sosyo-ekonomik kompozisyonu çıkarmamızı sağlayacaktır. Temettuât defterlerinde verilen bilgiler üzerinde yapılacak değerlendirmeler ve ulaşılabilecek sonuçları şu şekilde sınıflandırabiliriz.

a) Sosyal Açından Temettuât Defterleri

Temettuât defterinin 19. yüzyılda Osmanlı taşrasının nüfus niceliği ve niteliği konusunda verdiği bilgiler demografi çalışmalarında dikkate alınması gereken özellikler taşımaktadır. Bu defterlerde, hane reislerinin isim ve şöhretleri, unvanları, lakapları, meslekleri, resmi görevleri ve etnik yapıları gibi bütün ayrıntıların verilmiş olması tarihi coğrafya açısından önemli bir kaynak olarak değerlendirilmelidir. İsimlerde kişiyi tanıttıcı bilgi olarak verilen yer adlarından, yer değiştirme (göç) durumlarını tespit etme imkânı vardır.²⁶

Temettuât defterlerinde köy ve mezralara kadar Müslüman ve gayrimüslim haneler hakkında bilgi bulunması etnik demografinin analizine olanak sağlamaktadır. Gayrimüslimlerle Müslümanların karşılaştırılması ile nüfus oranları, iş kolları dağılımı, gelir durumları, toplam üretim içindeki gelir ve vergi payları gibi sosyal ve iktisadi sonuçlar çıkartılabilmektedir.²⁷ Bu defterlerde vergi mükellefi olarak hane reisinin ismi yazılmıştır. Dolayısıyla ortalama bir hane nüfusu üzerinden yaklaşık toplam nüfusu bulmak mümkündür.²⁸ Ayrıca hane reislerinin isimleriyle birlikte kullanılan sıfatlar

²⁵ Serin, Mustafa, "Osmanlı Arşivinde Bulunan Temettuât Defterleri", *Başbakanlık I. Milli Arşiv Şurası*, Ankara 1998, s. 721-724.

²⁶ Kütükoğlu, Mübahat, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettuât Defterleri", *12. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1994., s.399-400.

²⁷ Öztürk, Said, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, İstanbul 1996, s. 37 ve 203-204.

²⁸ Nüfus hesaplanmasında 15. ve 16. yy. tapu tahrir defterlerinde de benzeri yöntemler kullanılmıştır. Bakınız: Göyünç, Nejad, "Hane Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul 1979, s. 331-348; Ayrıca, Ünal, M. Ali, *16. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara 1989, s. 63.

ve unvanlar sosyal bakımdan bir özellik olarak incelenebilir. Hane reislerinin mesleklerinin köy ve kentlere göre dağılımı, mesleklerin gelir durumu ve mesleklere göre, bu işle uğraşanların refah seviyesinin tespit edilmesi mümkündür.

Bu defterlerde sosyal amaçlı tesisler (medrese, mektep, cami vb.) hakkında bilgilere yer verilmemiştir. Ancak eğitim ve din hizmeti yürüten görevliler hakkında değerlendirmeler yapılabilir. Bunlardan bazılarının vergiden muaf oldukları belirtilmiştir.

b) Ekonomik Açıdan Temettuât Defterleri

Temettuât sayımlarının amacı, vergi sisteminde yapılacak düzenleme için gerekli bilgilerin toplanmasıdır. Bu sayımlar, servet ve kazancı esas alan, herkesin ödeme gücüne göre vergilendirilmesi için yapılan bir çalışmadır. Bu nedenle defterlerde hane halkının arazi, hayvanat durumu ve gelirleri, ticaret, zanaat gelirleri, gayrimenkullerine ait gelirleri ile vergi çeşitleri ve miktarları hakkında bilgiler verilmektedir.

Bu bilgiler ışığında ziraat alanlarının miktarı, toplam ekili ve nadas alanlar, üretim yapılan toprakların durumu, ürün çeşitleri ve üretim, toprağın dönüm başına verimliliği, ziraat işletmelerin büyüklüğü gibi, şehir ve kırsal alanlar ölçeğinde mukayeseli değerlendirmeler yapmak mümkündür. Ayrıca, hayvan çeşitleri ve gelirleri hakkındaki bilgiler ile şehir-köy ekonomisinde hayvancılığın yeri konusunda sonuçlar çıkarılabilir. Gayrimenkullerden değirmen, han, hamam ve dükkân gibi gelir kaynaklarının yıllık gelirleriyle diğer özellikleri incelenebilir.

Defterlerde mesleklere ait bilgiler önemli bir yer tutmaktadır. Meslekler tarım, sanayi ve hizmet olarak sektörlere göre değerlendirilerek bölge içinde ve ülke genelinde mukayeselerle devletin bütünü içerisinde bu anlamda yorumlar yapılabilir.²⁹

Temettuât sayımlarına göre düzenlenmek istenen yeni vergi sisteminin en önemli özelliği, vergi yükümlüğünün şahıs planında değerlendirilmesidir. Bu amaçla defterlerde, vergi mükellefinin adı, vergiye esas olan gelir kaynağı, kaynağın yıllık geliri ve bu gelire göre alınan vergi veya öşür miktarı verilmektedir. Bu esnada öşür vergisine tabi ürünler hinta(buğday), şaîr(arpa), bağ, bahçe, bostan ve arı kovanı vs. gibi ayrı ayrı belirtilmiştir. Temettuât defterlerinde toplam vergi yükü ve üretim içerisinde vergi yü-

²⁹ Güran, Tevfik, "Köy Topluluklarını Sosyal Yapı Özellikleri", *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, S.1, İÜİF Yay., İstanbul 1987, s.268-270.

künün payı, vergilerin dağılımı, şehir-köy, Müslüman-gayrimüslim kesimler arasında vergi dağılımı bilgilerinin yorumlanmasıyla iktisadi sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Yapılan sayımın vergi düzenlemelerine esas olmak üzere yapılmış olmasının, temettuât tahrirlerinde yer alan verilerin güvenilirliklerini önemli ölçüde azalttığı ve eksik ve yanlış beyan nedeniyle bilgilerin gerçeği yansıtmadığı düşünülebilir. Ancak tarihi verilerin bürokrasinin fonksiyonel çabalarının yan ürünleri olarak ortaya çıkmış olması, bu bilgilerin istatistik bilgi derlemek amacıyla üretilen verilerden mutlaka daha az güvenilir olduğu anlamına gelmez.

Temettuât tahrir defterlerinde yer alan bilgilerin güvenilirlik derecelerini ayrı ayrı değerlendirmek daha doğru olur. Tahrirlerde verilen toprak ve hayvanlar gibi servet unsurları ile ilgili bilgiler muhtemelen doğruluk derecesi en yüksek bilgilerdir. Yine vergiler ve zirai üretimle ilgili veriler de doğruluk dereceleri yüksek bilgiler olarak değerlendirilebilir. Zirai üretimle ilgili veriler aşar vergisi değerleri esas alınarak tahmin edildiğinden, beyanların gerçek üretim değerlerinden büyük sapmalar göstermesi beklenmemelidir.

Zirai üretimle ilgili verilerin önemli problemi, 1844 yılının normal bir üretim yılı olup olmadığıdır. 1844 yılının iyi bir ürün yılı olması halinde zirai üretim rakamları gerçekte olduğundan daha yüksek, kötü ürün yılı olması halinde ise daha düşük değerleri ifade edecektir. Aynı tür ürün farklılıkları bölgeler itibarıyla da söz konusu olabilir. Ancak ürün dalgalanmalarından kaynaklanan bu problem, zirai ürün fiyatlarının üretim miktarına göre ters yönde değişme göstermesi nedeniyle zirai gelirler açısından söz konusu olmayacaktır.

Öte yandan çiftçi hanelerinin tarım dışı gelirleri ile esnaf ve tüccarın sanayi ve ticari faaliyetlerinden elde ettikleri gelirler tamamen tahmine dayalı olarak ifade edildiğinden en önemli sapmaların eksik beyan şeklinde bu alanda ortaya çıkması beklenebilir. Ancak mahalle veya köy gibi dar bir sosyal çevrede kişilerin nisbî ekonomik durumlarını çok iyi bilme imkânının olması, bu tahminlerdeki tesadüflüğü önemli ölçüde azaltacaktır.

Sonuç olarak temettuât tahrirlerinde yer alan verileri, güvenilirlikleri yüksek uzman tahminleri olarak değerlendirebiliriz. Ancak bu tahrirlerdeki bilgilerin mutlak rakamlar olarak kesin doğruyu yansıttığı da söylenemez. Bu yüzden tahrirlerdeki verile dayanılarak hesaplanan ortalama değerlerin mutlak doğrulukları tartışmayı gerektirir. Hatta bu doğruluk

derecesi her bir sayım bölgesinde önemli farklılıklar da gösterebilir. Buna karşılık bu verilerin, aynı bölge içindeki yerleşim birimlerinin, hanelerin ve sosyal grupların nisbî durumlarının karşılaştırmasında daha yüksek bir güvenle kullanılabileceği açıktır.³⁰

B. Isparta Şehri Temettuât Tahriri

1840 (H.1256) tarihinde muhassılların denetiminde başlayan tahrirler ile adil ölçüler içerisinde bir vergilendirme yapılmak isteniyordu. Ancak, 1840 yılında düzenlenen tahrirlerde hakkaniyet gözetilmediği, tahrirde usulsüzlükler yapıldığı ve kazadan kazaya değişen oranlarda vergi miktarı belirlendiği anlaşıldı. Bu nedenle, bu ilk tahrir defterlerine itibar edilmedi. 1845 yılına girerken Meclis-i Valâ'nın eyaletlerden merkeze çağırdığı (eşraftan) temsilciler ile yapılan görüşmeler sonucu,³¹ vergi ıslahı için yeniden emlak ve temettuât tahririnin yapılmasına karar verilmiştir.³² Bu arada Meclis-i Valâ'nın temsilcilerle yaptığı görüşmelerden sonra Tanzimat İslahatı'nın amacı olan "mülk ve devletin ihyası için" gerekli imar faaliyetlerini yürütecek imar meclisleri kurulması da kararlaştırılır.³³ Buna göre, yeniden yapılacak temettuât tahrirleri her eyaletin müşir, defterdar ve kaymakamları vasıtasıyla icra olunacak; imar meclisleri de temettuât tahrirlerine nezaret edeceklerdi. Ayrıca temettuât tahkiki için yapılacak tahrirlerin nasıl yapılacağını belirten açıklamalı örnek nüsha ve talimatlar eyalet valilerine gönderilmiştir.³⁴

Tahrirler için merkezden görevliler gönderilmeyecektir. Tahririn yapıldığı kazadan kâtipler görevlendirilecek; mahalle ve köyün, imam ve muhtarları ile gayrimüslim papaz veya kocabaşları vasıtasıyla tahrir tamamlanacak; kontrol ve tahkik için kaza meclisine teslim edilecektir. Tahrir defterlerinin kazalarda temize çekilmesi ile uğraşılmayacak, her köyün ve kazanın defterleri ayrı ayrı düzenlendikten sonra topluca merkeze, maliye hazinesine gönderilecektir.³⁵

Tahrir çalışmaları sırasında halk ile tahrir memurları arasında anlaşmaz-

³⁰ Güran, Tevfik, *a.g.e.*, s. 78-79.

³¹ Eyalet temsilcileri vergilerin çokluğu, toplanmasındaki usulsüzlükler ve haksız uygulamalardan şikayetçiydiler. Bakınız: Çadrcı, *a.g.e.*, s.199.

³² Akgündüz; Öztürk, *a.g.e.*, s.37-38.

³³ İmar meclisleri, taşranın ihtiyaçlarını ve imkanlarını tespit ederek imar faaliyetlerini yürütecekti. Bakınız: Çadrcı, *a.g.e.*, s. 200.

³⁴ Akgündüz, Öztürk, *a.g.e.*, s.38.

³⁵ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.397-398; Akgündüz, Öztürk, *a.g.e.*, s.39.

liklar Meclis-i Valâ'ya bildirilmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Tahrir esnasında her defterin sonuna geçmiş senenin vergi ve temettuât toplamının yazılması ve her kazanın toplam temettuât ve vergilerini gösteren bir icmal pusulasının hazırlanarak merkeze gönderilmesi kararlaştırılmıştır.³⁶ Vergiler Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere iki taksitte toplanmıştır.³⁷

Çalışmamızda, Isparta şehrinde yaşayan Müslüman ahali³⁸ ile gayrimüslim nüfusun kayıtlı olduğu³⁹ iki defter ele alınmıştır. Bunlardan Müslümanların kayıtlı olduğu defterde, şehirde bulunan 23 mahallede, gayrimüslimlerin kayıtlı bulunduğu defter ise 4 Rum bir de Ermeni mahallesinde yaşayanların nüfusu, ekonomik gelirleri, ödedikleri vergileri, meslekler... vs. konular ele alınmıştır.

Temettuât defterleri, vergi mükellefi hane reislerinin isimlerine göre düzenlenmiş ve hane sıra numaralarına göre akraba olanların birbiri arkasına veya yakın yazıldığı görülmektedir. Defterlerin teşekkülü adil bir vergi düzenlemesi için yapıldığından, sadece vergi mükellefi kişiler deftere kaydedilmiştir. Mükelleflerin ekseriyetini erkek nüfus teşkil etmekle beraber, zaman zaman yetim çocuklar ve kadınların kayıtlarına da rastlanmaktadır. Defterlerde hane reislerinin mesleği, söz konusu kişinin adının üzerine yazılarak belirtilmiştir.

Hane reislerinin isminin üzerinde, o kişinin mesleğinden sonra “bir senede vergisi” ibaresi ile hane reisine geçen senede vergi-yi mahsusa olarak tahakkuk eden vergi miktarı yazılmıştır.⁴⁰ Ayrıca hububattan âşar olarak verdiği miktar, “kile” ve “bedel-i kuruş” olarak belirtilmiştir. Bağ, bostan ve bahçenin “... dönümü” ve “bedel-i öşrü”, “... kuruş” olarak yazılmıştır. Hatta arı kovanı varsa adedi ve öşür bedeli belirtilmiştir. Bundan sonra öşürlerin toplamı verilmiştir.

İsmin altında kişinin bütün mal ve emlakı küme küme yazılmıştır. Önce

³⁶ Akgündüz, Öztürk, a.g.e., s. 41.

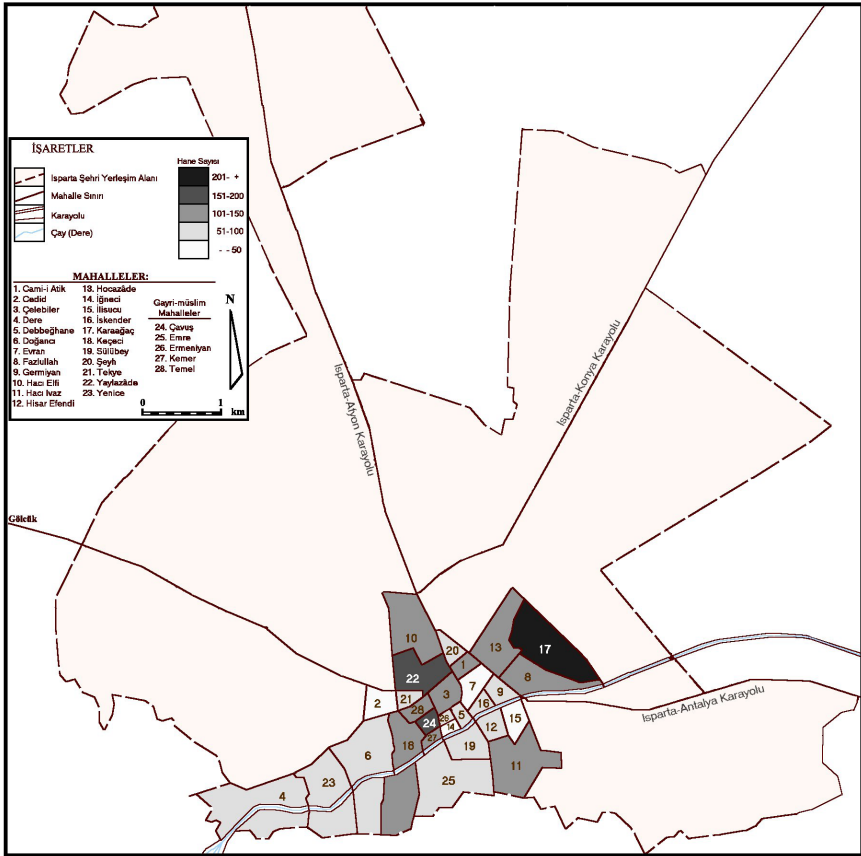
³⁷ *Isparta Şer'iyeye Sicil Defteri*'nde nr. 210, s. 17, (31.08.1843 tarihli), s. 34 (31.08.1844 tarihli); kayıtlarda Rûz-ı Kasım taksit vergisi olarak mahallelere ait vergi taksit miktarları yazılıdır. Bu miktarlar temettuât defterinde gösterilen toplam miktarların yarısına eşittir.

³⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), 10119 no'lu defter.

³⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezareti Varidât Muhasebesi Temettuât Kalemî (ML.VRD. TMT), 10118 numaralı defter.

⁴⁰ Küttükoğlu, a.g.e., s. 411.

Şekil 2. Isparta şehrinde mahalleler itibariyle hane sayısı(1844/1845)

“mezrû tarla (ekili tarla) dönümü” yazılmış; altında “hasılât-ı senevî (senelik üretim)”nin 1844 senesine ve 1845 senesine ait meblağları kuruş olarak alt alta yazılıp, toplamı verilmiştir. “Gayri mezrû tarla dönümü (ekili olmayan –nadas– tarla)” yazılmıştır. Mezrû tarla olarak gösterilen ziraî alanların, hububat ekimi yapılan tarlalar olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹ Hububat dışında ürün çeşitleri yonca, fasulye, afyon, bostan, bahçe ve bağ gibi belirtilerek, “bostan dönümü”, şeklinde ibarelerinin altında “hasılât-ı senevî” ve “bedel-i kuruş” miktarları verilmiştir.

⁴¹ Küttükoğlu, a.g.e., s. 406.

Kişinin meskûn olduğu hanesinden başka varsa dükkân, değirmen, han, hamam gibi gelir getiren gayrimenkullerine ait bilgiler verilmiştir. Gayrimenkulün çeşidi, adedi, hisseli olup olmadığı ve şehir dışında bir başka yerde olanların nerede olduğu belirtilmiştir. Arazi ve gayrimenkullerden icar gelirleri de çeşitli açıklamalarla belirtilmiştir.

Temettuâtta ayrıca şahsa ait hayvanlar, bütün ayrıntıları ile tek tek ele alınmaktadır. Bargir(beygir), kısarak, tay, merkep, öküz, deve gibi yük ve binek hayvanları yanında, et ve süt veren inek, camus(manda), koyun ve keçi cinslerinin; sağmal ve yoz olup olmadığı ve bunların yavrularının adetleri ayrı ayrı belirtilmiştir. Yıllık gelirleri varsa, hayvan sayısının altında 1845 senesi gelir miktarı kuruş olarak belirtilmiştir. Ayrıca arı kovanlarının sayısı ve yıllık geliri de verilmiştir.

Şahsın meslek, ticaret, hizmet ve diğer gelirleri de “ticareti temettuâtı”, “zanatı temettuâtı” gibi ibareler ile açıklanarak altına yazılmıştır. Sonunda “toplamından bir senede temettuâtı” denilerek vergi mükellefinin toplam kazancı yazılmıştır. Şahsın herhangi bir mal varlığı ve kazancı yoksa bu durum ismin altında “emlâke dair nesnesi olmayıp şunun bunun ianesi ile idare olunduğu” gibi açıklamalar yapılmıştır.

1. Nüfus

Isparta şehrine ait temettuât defterlerinde nüfusa ilişkin bilgiler haneler esas alınarak verilmiştir. Bu açıdan nüfusu tespit etmek için hane sayıları belirli bir katsayı ile çarpılabilir. Ancak daha önceki yapılan çalışmalar dikkate alındığında bunun bir standardının olmadığı bilinmektedir. Bu çalışmada ise sadece nüfus sayısı hakkında bir fikir olması amacıyla hane sayısı 5 ile çarpılmış ancak değerlendirmelerde ve haritalarda hane sayısı esas alınmıştır.

Isparta şehrinde 1844/1845 yıllarında toplam 28 mahalle (Şekil 2) bulunmaktadır. Bunların 23’ü Müslüman,⁴² 5’i de gayrimüslim⁴³ halkın yerleştiği mahallelerdir. Şehir, 2.167 Müslüman ve 575 gayrimüslim olmak üzere toplam 2.742 haneden oluşmuş ve şehir nüfusunun yaklaşık

⁴² Müslüman Mahalleler: Karaağaç, Fazlullah, İskender, İğneci, Debbağhane, Germiyan, Çelebiler, Yaylazâde, Cedid, Tekye, Hocazâde, Evran, Cami-i Atik, Hacı Elfi, Şeyh, Keçeci, Doğanca, Yenice, Hacı İvaz, Sülübey, Dere, İlisucu ve Hisar efendi.

⁴³ Gayri-müslim mahalleler: Çavuş, Temel, Kemer, Emre ve Ermeniyen. Çavuş, Temel ve Kemer mahalleleri günümüzdeki; Turan, Emre ise günümüzdeki; Emre mahallesidir.

%79'unu Müslümanlar, %21'i de gayrimüslimler meydana getirmiştir. Şehirde nüfusu 100 haneden fazla olan mahalleler; Karaağaç, Fazlullah (Sermet), Çelebiler, Yaylazâde (Yayla), Hocazâde (Kepeci), Cami-i Atik (Kutlubey), Hacı Elfi (Primehmet), Keçeci, Hacı İvaz (Gülcü), Çavuş, Temel ve Kemer mahalleleridir. Karaağaç mahallesi nüfus açısından 227 hane ile en kalabalık mahalle özelliğindedir.

Çizelge 1. Isparta şehirde mahallelere göre hane sayısı ve nüfus miktarı(1844/1845)

Eski Adı	Yeni Adı	Dini	Hane	Hane Sayısı X 5
Cami-i Atik	Kutlubey	Müslüman	126	630
Cedid	Hızırbey	Müslüman	19	95
Çelebiler	Çelebiler	Müslüman	138	690
Dere	Dere	Müslüman	86	430
Debbağhâne	Kurtuluş	Müslüman	80	400
Doğancı	Doğancı	Müslüman	94	470
Evrân	Gazi Kemal	Müslüman	33	165
Fazlullah	Sermet	Müslüman	130	650
Germiyan	İskender	Müslüman	65	325
Hacı Elfi	Piri Memmet	Müslüman	109	545
Hacı İvaz	Gülcü	Müslüman	104	520
Hisar Efendi	Hisar	Müslüman	86	430
Hocazâde	Kepeci	Müslüman	143	715
İğneci	Kurtuluş	Müslüman	30	150
İlisucu	Hisar	Müslüman	12	60
İskender	İskender	Müslüman	82	410
Karaağaç	Karaağaç	Müslüman	227	1.135
Keçeci	Keçeci	Müslüman	117	585
Sülübey	Sülübey	Müslüman	76	380
Şeyh	Kutlubey	Müslüman	56	280
Tekye	Hızırbey	Müslüman	74	370
Yaylazâde	Yayla	Müslüman	186	930
Yenice	Yenice	Müslüman	94	470
Müslüman Mahalle Toplamı			2.167	10.835
Çavuş	Turan	Rum-Ortodoks	164	820
Emre	Emre	Rum-Ortodoks	66	330
Ermeniyân	Kurtuluş	Ermeni-Gregoryan	71	355

Kemer	Turan	Rum-Ortodoks	136	680
Temel	Turan	Rum-Ortodoks	138	690
Gayrimüslim Mahalle Toplamları			575	2.875
Genel Toplam			2.742	13.710

Gayrimüslim mahallelerden Çavuş; 164, Temel; 138 ve Kemer de; 136 haneden oluşmaktadır. Ayrıca diğer bir Rum mahallesi olan Emre; 66 ve Ermeni mahallesi olan Ermeniyan⁴⁴ ise 71 haneden meydana gelmektedir (Şekil 2). Gayrimüslim mahallelerinde toplam 575 hane bulunmaktadır (Çizelge 1).

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1831 yılında yapılan ilk genel nüfus sayımına göre Isparta şehrinin nüfusu 4.598'dir.⁴⁵ Ancak bu sayım sadece erkek sayısını ele almaktadır. Erkek ve kadın sayısı eşit kabul edilirse 1831 yılında şehir nüfusu 9.196 olarak hesaplanmaktadır. Hane nüfusu ortalama 5 kişi kabul edilirse 1.845 yılında Müslüman nüfus 10.835, gayrimüslim nüfus da 2.875 olmak üzere Isparta şehir nüfusu toplam 13.710 olarak bulunmaktadır. Bu iki dönem arasında şehrin nüfusunun 4.514 kişi artışı görülmektedir.

2. Tarım

a. Ziraat: 1845 (H.1261) yılında yapılan temettuât verilerine göre; Isparta şehrinde bulunan hanelere ait 14.078 dönüm arazi kaydedilmiştir. Bu arazilerin; 13.519 dönümü Müslümanların, 559 dönümü de gayrimüslimlerindir. Şehirde yaşayan Müslümanlara ait tarlalarda buğday, arpa, darı, çavdar, burçak, yulaf gibi tahıl ürünleri, haşhaş, tütün gibi sanayi bitkileri, börülce, fasulye, lahana, soğan gibi sebzeler, bağ-bahçelerde de; üzüm, bostan, ceviz, kestane... gibi çok çeşitli ürün yetiştirilmesine karşın gayrimüslim mahallelerde yaşayan vatandaşlar ise bağ ve bahçelerde yalnız üzüm ve sadece kendi ihtiyaçlarının bir kısmını karşılamak için sebze ekimi yaptıkları tespit edilmiştir.

⁴⁴ Ermeniler H.1120'li (M.1708) yıllarda İran'dan Isparta'ya gelmişler ve öncelikle Yaylazâde mahallesine geçici olarak yerleştirilmişlerdir. Daha sonra günümüzde Sümerbank ve Kestaneli sokaklarda bulunan Acem Evlerine (Acem Hanı) iskân olunmuşlardır. Acem Hanı ve çevresi ise o dönemde Ermeniyan Mahallesi olarak adlandırılmıştır. Bakınız: Böcüzade S. Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, İstanbul 1983, s.29-31.

⁴⁵ Karal, E. Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı-1831*, DİE. Yay., Ankara 1997, s. 123-125.

Tarla alanları ile bağ ve bahçe arazileri, bu dönemdeki Isparta şehri yerleşim alanı sınırlarını oluşturan mahallelerin çevresinde bulunmakta ve şekillerde ifade edilen günümüz Isparta şehri yerleşim alanını oluşturan arazilerin önemli bir bölümü, o dönemin şehir arazilerini oluşturmaktaydı. Günümüzde Dere Mahallesi kuzeyinden başlamak üzere; kuzeyde Hırzırbey, Gülistan, Yedişehirliler, Bahçelievler, İstiklal, doğuda Sidre, Halife Sultan, Halıkent, Ayazmana, güneyde Gülcü, Emre, Doğancı, Yenice ve Dere mahalleleri güneyi, Akdağ yamaçlarına kadar olan arazinin hemen tamamı bağ ve bahçe alanlarından meydana gelmekteydi. Hatta Gülcü ve Emre mahallelerinin güneyi ile Doğancı ve Yenice mahallelerinin kuzeyi, çoğunluğu Rumların olan gayrimüslim bağları olarak tabir edilmektedir. Bunların dışında Isparta ovasına doğru uzanan diğer araziler ise ekim yapılan diğer tarım alanlarının bulunduğu alanlardır.

Çizelge 2. Isparta şehrinde mahalleler itibarıyla sahip olunan tarım alanları

Mahalle	Hane sayısı (Adet)	Tarla (Dönüm)			Bağ-Bahçe (Dönüm)		Toplam (Dönüm)
		Mezru	İcar ettiği	Gayri-mezru	Bağ	Bahçe	
Çavuş	164	5	5	4	101,5	15,5	131
Temel	138	50	3	49	93	6	201
Kemer	136	50	-	3	84	5	142
Emre	66	-	-	-	39,5	3	42,5
Ermeniyan	71	-	-	-	39,5	3	42,5
Gayrimüslim Toplam	575	105	8	56	357,5	32,5	559
Müslüman Mahalle Toplam	2.167	5.209	551	5.146	1.617,5	333,5	13.519
G e n e l Toplam	2.742	5.314	559	5.202	1.975	366	14.078

Bu dönemde mezru⁴⁶ ve icar⁴⁷ edilen tarla alanlarının (5.873 dönüm)

⁴⁶ Ekimi yapılan alanlar.

⁴⁷ Kiraya verilen alanlar.

%2'si ve gayri mezru⁴⁸ tarla alanlarının ise %1'i kadar çok az bir alan gayrimüslim vatandaşlara ait iken, bağ ve bahçe alanlarında ise bu oranda artış görülmektedir. Bağ alanlarının (1.975 dönüm) %18'ini, bahçelerin (336 dönüm) ise %9'unu gayrimüslimler vatandaşlar ekip-biçmektedir (Çizelge 2).

Çavuş, Temel, Kemer, Emre ve Ermeniyan mahallelerinde yaşayan gayrimüslim vatandaşlara ait ekim yapılan ve yapılmayan 169 dönüm tarla ve toplam 357,5 dönüm bağ ve 32,5 dönüm de bahçe olmak üzere 390 dönüm bağ-bahçe bulunmaktadır. Gayrimüslim mahalleleri içinde Çavuş, Temel ve Kemer mahalleleri en fazla araziye sahip mahallelerdir.

Isparta şehrinde yaşayan insanlara ait arazilerin hane başına ortalaması 5,1 dönümdür. Müslüman olan mahallelerde bu oran 6,23 iken; gayrimüslim mahallelerde ise 0,97'dir. Bu ortalama değerlere göre Müslüman olmayan vatandaşların bağcılık dışında ziraatla fazla meşgul olmadıkları sadece ihtiyaç duydukları ürünleri ekip-biçtikleri ortaya çıkmaktadır.

b. Hayvancılık: 1845 (H.1261) yılında yapılan temettuât verilerine göre; Isparta şehrinde bulunan hanelere ait 7.060 adet hayvan bulunmaktadır. Hayvan sayısının %94'ü Müslümanlara, %6'sı da gayrimüslimlere aittir. Hayvan sayısının %47'si küçükbaş, %27'si büyükbaş ve %26'sı da yük ve binek hayvanlarından oluşmaktadır. Yetiştirilen hayvan sayısı ve çeşitleri esas alındığında Müslüman ailelerin gayrimüslimlere oranla hayvancılığa çok daha fazla önem verdiği tespit edilmektedir. Müslüman mahallelerde 6.618 adet hayvan bulunmasına karşın, gayrimüslim mahallelerde 442 adet hayvan beslenmektedir (Çizelge 3).

Müslüman mahallelere oranla küçük ve büyükbaş hayvan sayısının çok az olduğu gayrimüslim mahallelerde; eşek, beygir, katır ve kısarak gibi yük ve binek hayvanlarının sayısının diğerlerine oranla fazla olduğu görülmektedir. Şehirdeki yük ve binek hayvan sayısının %18 gayrimüslimlere aittir. Özellikle yük hayvanı olarak kullanılan beygir sayısının %58'i Çavuş, Temel, Kemer, Emre ve Ermeniyan mahallelerinde bulunmaktadır. Yük ve binek hayvanı olarak deve ise sadece Müslüman nüfus tarafından beslenmektedir. Bu yıllarda tarlaların işlenmesinde ve ulaşımda koşu hayvanları önemli ölçüde kullanılmakta ve koşu hayvanları arasında ise en fazla eşek yer almaktadır.

Isparta şehri sakinlerine ait bu hayvanların içinde keçi yetiştiriciliği önem

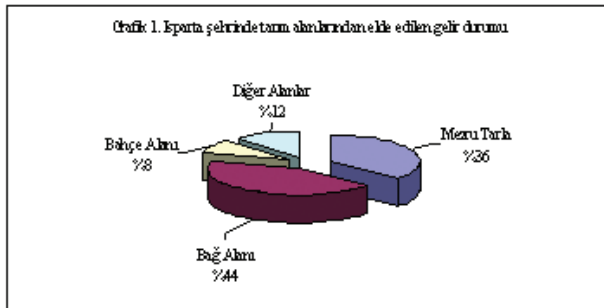
⁴⁸ Ekim yapılmayan, nadasa bırakılan alanlar.

kazanmaktadır. Keçi sayısı hayvan sayısının %41'ini oluşturmaktadır. Bunda ise Isparta şehri ve çevresinde arazi yapısının engebeli ve dağlık olması etkindir ve bu nedenle ekonomik faaliyet olarak hayvancılık, eskiden beri önemli geçim kaynakları arasında yer almıştır. Eski dönemlerde Isparta yöresi, yörük aşiretlerinin ve göçebe toplulukların yerleşim yeri olmuştur. Göçebe Türkmenlerin temel uğraşları olan hayvancılık, Göller yöresinde geçmişten günümüze önemini korumaktadır (Akdağ 1979:43; Görgülü 2000:57).

Çizelge 3. Isparta şehrinde mahalleler itibariyle sahip olunan hayvan sayıları

Mahalle		Küçükbaş hayvan		Binek ve yük hayvanı			Toplam	
		Keçi	Koyun	Eşek	Beygir	Kısrak-Katır		Deve
Çavuş	1	30	-	11	71	2	-	115
Temel	3	40	30	4	103	16	-	196
Kemer	1	-	-	4	61	7	-	73
Emre	2	-	-	3	24	-	-	29
Ermeniyan	2	-	-	3	24	-	-	29
Gayrimüslim Toplam	9	70	30	25	283	25	-	442
Müslüman Mahalle Toplam	1.905	2.849	337	849	207	357	114	6.618
Genel Toplam	1.914	2.919	367	874	490	382	114	7.060

3. Gelirler

Temettuâtın yapıldığı 1844/1845 yıllarında Isparta şehri halkının geçim kaynakları arasında Osmanlı devletinin hemen tamamında olduğu gibi tarım ve hayvancılık başta gelmektedir. Ayrıca çoğunluğu İplik Pazarı, Üzüm Pazarı, Kaymakkapı Meydanı (Cami-i Atik, Şeyh ve Yaylazade mahalleleri) ve buraların çevresindeki ticaret alanlarında bulunan dükkân, gayrimenkul ve bunlardan sağlanan kiralar diğer bir gelir grubunu oluşturmaktadır. Meslekler ve vakıf mallarından elde edilen gelirler ile gayrimüslim vatandaşlara ait zecriye (alkol kullanma, alım-satım) de diğer kazançlar arasında yer almaktadır.

1845 yılında Isparta şehrindeki 28 mahalle halkının ziraat alanlarından elde ettiği toplam gelir 146.672 kuruştur. Zirai gelirlerin %86'sı Müslüman, %14'ü de gayrimüslim mahallelere aittir. Bu gelirlerin 53.536 kuruşu mezru tarlalardan ve bu tarlaların icarından, 64.504 kuruşu bağ alanlarından, 11.553 kuruşu bahçe alanlarından ve 17.709 kuruşu da bostan, yonca, afyon ve meyve alanlarının yer aldığı diğer arazilerinden sağlanmıştır (Çizelge 4, Grafik 1).

Mezru ve icar edilen tarla alanlarından sağlanan gelirin %3'ü, bağ alanlarından sağlanan gelirin %27'si, bahçe alanlarından sağlanan gelirin ise %12'si gayrimüslim mahallelerindeki halka aittir. Isparta şehrinde Çavuş, Temel ve Kemer mahalleleri, Müslüman halkın yaşadığı Karaağaç Mahallesi haricinde (4.468 kuruş), bağ alanlarından en fazla gelir elde edilen mahallelerdir. Bağ alanları dışarıda bırakılırsa Rum ve Ermeni halkın ziraatla pek fazla uğraşmadığı ve elde ettiği gelirinde nispeten daha az olduğu tespit edilmektedir.

Çizelge 4. Isparta şehrinde mahalleler itibariyle tarım alanlarından elde edilen zirai gelirler (kuruş)

Mahalle	Mezru ve icar edilen tarla	Bağ	Bahçe	Diğerleri	Toplam
Çavuş	45	4.482	679	-	5.206
Temel	1.558	4.581	270	-	6.409
Kemer	-	4.293	198	-	4.491
Emre	-	1.926	135	-	2.061
Ermeniyan	-	1.926	135	-	2.061

Gayrimüslim Toplam	1.603	17.208	1.417	-	20.228
Müslüman Mahalle Toplam	51.933	47.296	10.136	17.079	126.444
Genel Toplam	53.536	64.504	11.553	17.709	146.672

Çizelge 5. Isparta şehrinde mahalleler itibariyle hayvanlardan elde edilen gelirler (kuruş)

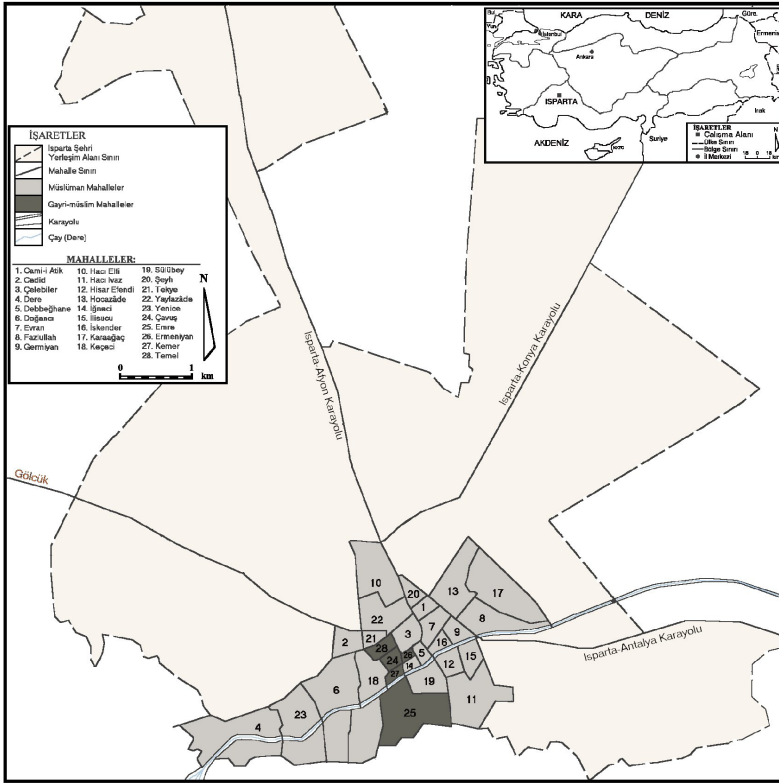
Mahalle	İnek	Kısarak	Keçi	Koyun	Diğerleri	Toplam
Çavuş	-	-	20	-	-	20
Temel	-	150	40	60	-	250
Kemer	-	100	-	-	-	100
Emre	20	-	-	-	-	20
Ermeniyan	20	-	-	-	-	20
Gayrimüslim Toplam	40	250	60	60	-	410
Müslüman Mahalle Toplam	7.585	2.500	2.500	606	6.850	20.041
Genel Toplam	7.625	2.750	2.560	666	6.850	20.451

Bu durum hayvancılıkta da değişmemektedir. Şehirde hanelerin, hayvanlar ve hayvansal ürünlerinden elde ettiği gelir toplamı 20.451 kuruştur. Bu gelirin sadece %2'si gayrimüslim hanelere aittir. Hanelerin en fazla gelir ettiği hayvan sağman ineklerdir. Bunu kısarak ve keçiden elde edilen gelirler takip etmektedir (Çizelge 5).

Gayrimüslimlerin sağman inek, kısarak, keçi ve koyun dışında diğer hayvanlardan herhangi bir gelirleri bulunmamaktadır. Müslümanlar ise bu hayvanlar yanında arı, sağman camus (manda), katır, eşek, deve gibi hayvanlar ve bunların ürünlerinden çeşitli gelirler sağlamaktadır.

Bu dönemde ziraat alanları ve hayvanlardan başka dükkân, işyeri, zecriye ve vakıflardan da çeşitli gelirler elde edilmiştir. Şehirde bulunan halkın kendilerinin kullandığı 215, kiraya verdiği 251 adet dükkân ve işyeri bulunmaktadır. Halkın kendi kullandığı dükkân ve işyerlerinin 47'si, kiraya verdiği dükkân ve işyerlerinin de 22'si gayrimüslim hanelerindir. Bunların ise 23'üne Çavuş, 15'ine Temel, 8'ine Kemer, 12'sine Emre ve 11'ine de Ermeniyan mahallelerinde iskân eden haneler sahiptir. Şehirde en fazla dükkân ve işyerine sahip hane Çelebiler, Yaylazâde, Hocasâde ve Cami-i Atik mahalleleridir. Isparta şehrindeki gayrimenkullerden sağlanan toplam 15.767 kuruş gelirin de %21'i (3.362 kuruş) gayrimüslimlere aittir.

Şekil 3. Isparta şehrinde mahalleler itibariyle alınan meslek temettuâtı(1845)

Isparta şehrinde yaşayan sadece Rum ve Ermeni halkın elde ettiği diğer bir gelir de “Zecriye Temettuâtı”dır. Zecriye, alkollü içeceklerin alım-satım ve kullanılması sonucu sağlanan gelirler bütünüdür. 1845 yılında toplam 16.974 kuruş elde edilen zecriye gelirlerinin gayrimüslim mahalleler itibariyle dağılışı şu şekilde tespit edilmiştir. Rum Mahalleleri: Çavuş; 4.566, Temel; 4.176, Kemer; 3.606 ve Emre; 2.313 kuruş, Ermeni Mahallesi: Ermeniyan; 2.313 kuruş.

Ayrıca özellikle Müslüman halkın bunlar dışındaki diğer bazı işyerlerinden, toplam 4.329 kuruş ve vakıflara ait gayrimenkullerden de toplam 9.324 kuruş gelir sağladığı kaydedilmiştir.

Isparta şehrinde bu dönemde farklı meslek gruplarına ait 120’den fazla mesleğin olduğu tespit edilmiştir. Meslekleri; tarım ve hayvancılık, gıda,

sağlık-temizlik, maden-eşya üretimi, deri ve dokuma sanayi, ticaret, inşaat, nakliye, çeşitli hizmet işleri, devlet görevlileri, işsiz-güçsüz ve diğerleri olmak üzere alt sektörlerle ayırmak mümkün olmaktadır. Meslek seçiminde Müslüman ve gayrimüslim mahalleler arasında bazı önemli farklar bulunmaktadır. Örneğin; tarım ve hayvancılık, gıda, sağlık ve temizlik, deri, nakliye gibi bazı önemli sektörlerde yer alan mesleklerde gayrimüslim mahallelerde yaşayan halkın çok az veya hiç çalışmadığı, buna karşın ticaret, dokuma, maden-eşya üretimi gibi sektörlerde yer alan mesleklerde ise gayrimüslim halkın yoğun olarak çalıştığı tespit edilmektedir.

Meslekler ayrı ayrı incelendiğinde; doktor (2), kuyumcu (26), saatçi (1), elekçi (2), kürkçü (4), rugancı (2), basmacı (6), terzi (94), Avrupa tüccarı (3), bohçacı (142), duvarcı (30), yapıcı (9) gibi bazı mesleklerin sadece gayrimüslim mahallelerdeki hane reisleri tarafından yapıldığı görülmektedir. Ticaret, dokuma, inşaat ve maden-eşya üretimi sektörlerinde çalışan gayrimüslim hane reisi toplamı 440'dır. Bu ise toplam hanenin %16'sı, gayrimüslim hanelerin de %77'sini oluşturmaktadır.

Çizelge 6. Isparta şehrinde 1 senelik meslek temettuâtının mahallelere göre dağılımı (kuruş)

Müslüman Mahalleler						Gayrimüslim Mahalleler	
Mahalle	Temettuât	Mahalle	Temettuât	Mahalle	Temettuât	Mahalle	Temettuât
Karaağaç	49.019	Cedit	3.420	Doğancı	19.535	Çavuş	149.692
Fazlullah	16.568	Tekye	7.330	Yenice	12.415	Temel	151.730
İskender	8.225	Hocazade	14.820	H a c ı İvaz	18.475	Kemer	103.020
İğneci	3.490	Evranc	3.850	Sülübey	13.760	Emre	70.868
Debbağhane	13.980	Cami-i Atik	15.267	Dere	13.702	Ermeniyan	70.868
Germiyan	7.855	Hacı Elfi	17.395	İlisucu	2.310		
Çelebiler	15.809	Şeyh	10.300	Hisar	11.380		
Yaylazade	27.507	Keçeci	9.552	Efendi			
Toplam					315.964	Toplam	546.178
Genel Toplam						862.142	

1845 yılında meslek temettuâtı olarak Isparta şehrinde 862.142 kuruş gelir elde edilmiştir. Bu temettuâtın 315.964 kuruşu (%37) Müslüman hanelerden, 546.178 kuruşu (%63) da gayrimüslim hanelerden sağlanmıştır. Çizelge 6'da da belirtildiği üzere meslek temettuâtının en fazla ol-

duğu mahalleler gayrimüslim mahalleleridir. Çavuş ve Temel mahalleleri, Müslüman mahallelerin hemen tamamına yakın bir miktarda temettuât miktarına sahip bulunmaktadır (Çizelge 6, Şekil 3).

4. Vergiler

Yukarıda belirtildiği üzere; devlet, hane halkından elde ettiği gelir durumuna göre aynî ve nakdî olmak üzere çeşitli vergiler almaktadır. Bu vergilerde genelde tarımsal ve hayvansal ürünlerden alınmaktadır. Isparta şehrinde bulunan Müslüman haneler buğday, arpa, çavdar, burçak, afyon, fasulye, bürülce, yonca gibi çok çeşitli tarım ürününden öşür verdikleri tespit edilmesine karşın, gayrimüslim mahallelerde ikamet eden ermeni ve Rum halk ise, genelde tarım ve hayvancılıkla pek fazla uğraşmadıkları için çok az Öşür⁴⁹ (âşar) vergisi vermişlerdir. Örneğin; bu dönemde sadece Temel Mahallesinden 8 kile buğday karşılığı 64 kuruş, 15 kile arpa karşılığı 71 kuruş nakdî vergi alınmıştır. Bu miktar Müslüman mahallelerden alınan nakdî verginin buğdayda %3.8'i, arpada %4.2'sidir (Çizelge 7).

Gayrimüslim mahallelerde bağ ve bahçelerden alınan öşür miktarı diğer ürünlere göre oldukça yüksektir. Bağ alanlarından 333 kile üzüm karşılığı 2.104 kuruş, bahçelerden ise 34 kile ürün karşılığı 195 kuruş vergi alınmıştır. Bu miktarlar Müslüman mahallelerle karşılaştırıldığında, bağ alanlarından alınan verginin %25'i, bahçelerden alınan verginin de %12.3'ü gayrimüslim mahallelerden toplandığı görülmektedir (Çizelge 7).

Çizelge 7. Isparta şehrinde bazı ürünlerden alınan vergi miktarları

Mahalle	Buğday		Arpa		Bağ		Bahçe		Toplam	
	Kile	Kuruş	Kile	Kuruş	Kile	Kuruş	Kile	Kuruş	Kile	Kuruş
Çavuş	-	-	-	-	101	574	14	88	115	662
Temel	8	64	15	71	91	607	6	33	120	775
Kemer	-	-	-	-	80	547	5	22	85	569
Emre	-	-	-	-	39	235	3	12	42	247
Ermeniyan	-	-	-	-	22	141	6	40	28	181

⁴⁹ Âşar: Tarımsal ürünlerden alınan vergilerdir. Öşür; çoğulu âşar. Tanzimat döneminde getirilen uygulamalar çerçevesinde sağlanan ürünün 1/10 oranında halktan alınmıştır. Tanzimat öncesi dönemde ise toprak mahsullerinden Rumeli'de sekizde, Anadolu'da beşte, yedide ve onda bir oranlarında değişmekteydi. Bakınız: Develli-oğlu, F., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Yay., Ankara 2000.

Gayrimüslim Toplam	8	64	15	71	333	2.104	34	195	390	2.434
Müslüman Mahalle Toplam	215	1.667	336	1.675	1.479	6.269	329	1.381	2.359	10.992
Genel Toplam	223	1.731	351	1.746	1.812	8.373	363	1.576	2.749	13.426

1845 Temettuât sayımı dikkate alındığında; Isparta şehri mahallelerinde ikamet eden hanelerin, toplamda 2.230 kile buğday, 3.510 kile arpa, 18.120 kile üzüm ve 3.630 kile bahçe ürünü ürettiği kolayca hesaplanmaktadır. Öşrü alınan tüm ürünlerden; Müslüman mahalleler 29.520 kile, gayrimüslim mahalleler 3.890 kile olmak üzere toplam 33.410 kile tarımsal ürün üretimi gerçekleştirilmiştir. Öşrü alınan tüm ürünlerden ise nakdî olarak 16.487 kuruş tarımsal 1.129 kuruş da hayvansal ürün vergisi toplanmıştır. Tarımsal ürünlerden alınan öşrünün %85'i ve hayvansal ürünlerden alınan öşrünün de tamamı Müslüman hanelerden sağlanmıştır.

Sonuç

Gelişmiş ülkelerde coğrafyanın önemli disiplinlerinden biri haline gelen tarihi coğrafya, ülkemizde, arşiv kaynaklarının zenginliğine karşın istenilen düzeyde gelişmemiştir arşiv kaynaklarının değerlendirilmesindeki zorluklar ile belgelerdeki içeriklerin tam olarak tespit edilememesi ve bu alanda interdisipliner çalışmaların eksikliği bunda büyük rol oynamıştır.

Temettuât defterlerinde, Tanzimat döneminde Osmanlı devletindeki tüm yerleşim birimlerinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim ahalinin emlakı, arazileri, hayvanları, gayrimenkulleri ve yetiştirmiş oldukları ürünler tespit edilmiştir. Ayrıca, 19. yüzyılda Osmanlı taşrasının ekonomik durumu, hane reislerinin isim ve şöhretleri, lakapları, meslekleri ve etnik yapıları, demografik özellikleri ile de sosyal durumu hakkında çok geniş bilgiler bulunmaktadır. Bütün bu ayrıntılarla da temettuât defterleri, tarihi coğrafya açısından önemli bir kaynak olarak değerlendirilmelidir. Isparta şehri temettuât defterleri ışığında, ziraat alanlarının miktarı, toplam ekili ve nadas alanlar, üretim yapılan toprakların durumu, ürün çeşitleri ve üretim, hane başına düşen arazi miktarı, dönüm başına verimliliği, hayvan çeşitleri ve üretilen hayvansal ürünler, gayrimenkul sayıları bunlardan elde edilen gelirler, alınan vergiler gibi çok çeşitli bilgiye kolayca ulaşılmaktadır.

1844/1845 yıllarında Isparta şehrinde, Müslüman ve gayrimüslim nüfusun kayıtlı olduğu iki defterden, şehirdeki 23 mahallenin Müslümanlara, 4'ü Rum, 1'i de Ermeni olmak üzere 5 mahallenin de gayrimüslimlere ait olduğu ve toplam 28 mahallenin bulunduğu tespit edilmiştir. Şehir, 2.167 Müslüman ve 575 gayrimüslim olmak üzere toplam 2.742 haneden oluşmuş ve nüfusunun yaklaşık %79'unu Müslümanlar, %21'i de gayrimüslimler meydana getirmiştir. Hane sayısı bakımından Karaağaç Mahallesi, 227 hane ile en kalabalık mahalle özelliğindedir.

Temettuâtın yapıldığı 1844/1845 yıllarında Isparta şehri halkının geçim kaynakları arasında Osmanlı devletinin hemen tamamında olduğu gibi tarım ve hayvancılık başta gelmektedir. Temettuât verilerine göre; Isparta şehrinde bulunan hanelere ait 14.078 dönüm arazinin, 13.519 dönümü Müslümanların, 559 dönümü de gayrimüslimlerindir. Şehirde yaşayan Müslümanlara ait tarlalarda çok çeşitli ürün yetiştirilmesine karşın gayrimüslim mahallelerde yaşayan vatandaşlar ise bağ ve bahçelerde yalnız üzüm ve sadece kendi ihtiyaçlarının bir kısmını karşılamak için sebze ekimi yaptıkları tespit edilmiştir. Mezru ve icar edilen tarla alanlarının %2'si ve gayri mezru tarla alanlarının ise %1'i, bağ alanlarının %18'i, bahçelerin ise %9'u gayrimüslim vatandaşlar tarafından işlenmektedir. Arazilerin hane başına ortalaması 5,1 dönümdür. Müslüman olan mahallelerde bu oran 6,23, gayrimüslim mahallelerde ise 0,97'dir. Bu ortalama değerlere göre Müslüman olmayan vatandaşların ziraat ve hayvancılıkla fazla meşgul olmadıklarını ortaya çıkmaktadır.

Şehirde hanelerin ziraat alanlarından elde ettiği toplam gelir 146.672 kuruştur. Zirai gelirlerin %86'sı Müslüman, %14'ü de gayrimüslim mahallelere, hayvanlar ve hayvansal ürünlerinden elde edilen gelirin ise sadece %2'si gayrimüslim hanelere aittir.

Ticaret alanlarının çoğunluğu İplik Pazarı, Üzüm Pazarı, Kaymakkapı Meydanı (Cami-i Atik, Şeyh ve Yaylazade mahalleleri) ve buraların çevresinde yer almaktadır. Gayrimenkullerden sağlanan toplam 15.767 kuruş gelirin de %21'i gayrimüslimlere aittir.

Isparta şehrinde bu dönemde farklı meslek gruplarına ait 120'den fazla mesleğin olduğu tespit edilmiştir. Tarım ve hayvancılık, gıda, sağlık ve temizlik, deri, nakliye gibi bazı önemli sektörlerde yer alan mesleklerde gayrimüslim mahallelerde yaşayan halkın çok az veya hiç çalışmadığı, buna karşın ticaret, dokuma, maden-eşya üretimi gibi sektörlerde yer alan mesleklerde ise gayrimüslim halkın yoğun olarak çalıştığı tespit edilmek-

tedir. Meslekler ve vakıf mallarından elde edilen gelirler ile gayrimüslim vatandaşlara ait zecriye de diğer kazançlar arasında yer almaktadır.

Isparta şehrinde bulunan Müslüman haneler buğday, arpa, çavdar, burçak, afyon, fasulye, börülce, yonca gibi çok çeşitli tarım ürününden öşür verdikleri tespit edilmesine karşın, gayrimüslim mahallelerde ikamet eden Ermeni ve Rum ahali ise, genelde tarım ve hayvancılıkla pek fazla uğraşmadıkları için çok az öşür vergisi vermişlerdir. Tarımsal ürünlerden alınan öşrün %85'i ve hayvansal ürünlerden alınan öşrün de tamamı Müslüman hanelerden sağlanmıştır.

SÂFÎ'NİN HASBİHÂL'İNDE RÜŞVET

Emine TUĞCU*

ÖZ

Bu makalede Sâfî tarafından 16 yüzyılda yazılan *Hasbîhâl-i Sâfî* adlı eserden yola çıkarak Sâfî'nin hangi meslekleri rüşvet bağlamında eleştirdiği değerlendirilmiş ve bu konu, Atayî'nin *Hamse*'si ve Nabî'nin *Hayriyye*'sinden de yararlanılarak karşılaştırmalı bir şekilde tartışılmıştır. Bu üç eserde de rüşvetin bürokrasi ve adli makamlarda çalışan meslek grupları ile makam elde etme noktasında öne çıktığı ve neredeyse kurumsallaştığı görülmektedir. Şair rüşveti dinin ve sosyal normların yaptırım gücünü kullanarak eleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, mesnevi, Hasbîhâl, sosyal hayat, rüşvet, bürokrasi.

ABSTRACT

Bribery in Hasbîhâl-i Sâfî

In this article, I will discuss Sâfî's *Hasbîhâl-i Sâfî*, written in the 16th century, by comparing it to Atayî's *Hamse* and Nâbî's *Hayriye* in terms of professions and bribery. These works display that bribery appears when people working at bureaucratic and juridical professions want to obtain a position and it penetrates almost into the whole institution. Sâfî criticizes bribery by using the power of religion and social norms.

Key Words: Divan poetry, mesnevi, hasbîhâl, social life, bribery, bureaucracy.

Giriş

Divan edebiyatının sosyal hayatla olan ilişkisi çeşitli tartışmalara zemin hazırlamış olmakla birlikte, sosyal hayata yönelik metne dayalı araştırmaların yetersizliği ortadadır. Divan edebiyatının sosyal hayattan kopuk olmasından söz edilmesine rağmen, bu konudaki çalışmaların yeterli düzeye ulaşmaması da üzerinde durulması gereken bir konudur. Hanife Dilek Batislam'ın hazırladığı *Hasbîhâl-i Sâfî* adlı metin ise, gerek hasbîhâl türü üzerinde düşünmemizi sağlaması, gerekse Osmanlı sosyal yaşantısına kaynaklık edebilecek bir eser olması bakımından önemlidir. Batislam'ın metnin önsözünde belirttiği gibi bu eser, "yazıldığı dönemin toplum hayatını, değer yargılarını, mesleklerini, tarihsel ve kül-

* Araştırma Görevlisi, Başkent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Ankara, eminetug@bilkent.edu.tr

türel birikimini, toplumda görülen aksaklıkları, toplumun ve insanın geçirdiği değişimi, hayata bakışın izlerini taşımaktadır” (Batislam 2003:11). Bu yazıda, *Hasbıhal-i Sâfi* adlı eserden yola çıkarak, Sâfi'nin yaşadığı dönemde hangi meslekleri rüşvet bağlamında eleştirdiğine bakılacak, bununla birlikte, rüşvetin Osmanlı toplum yaşantısına etkisinin edebî bir eserde nasıl yer aldığı, Atayî'nin *Hamse*'si ve Nabî'nin *Hayriyye*'sinden de yararlanılarak karşılaştırmalı bir şekilde tartışılacaktır.

Hasbıhâl türü için sınırları çizilmiş tek bir yapıdan söz etmek güçtür. Zira şairin kendi duygularına yer verdiği, bir anlamda kendi öznel yargılarını yansıttığı eserlere hasbıhâl denildiği gibi kaside, kıt'a, terci-ibent gibi nazım şekilleri ile yazılmış hasbıhâller de bulunmaktadır. Ancak müstakil eser olarak hasbıhâller, mesnevi türüne dâhil edilmiş ve mesnevinin bir alt kolu olarak değerlendirilmiştir. Mine Mengi, “eski şairlerimizin divanlarında, başlığı hasbıhal olan ve şairin kendi halini anlattığı, şikâyetlerini dile getirdiği, dert yandıği manzum örneklerin bulunduğunu” (Mengi 2002:123) söylerken, bir anlamda hasbıhâllerin ortak özelliklerini de belirtmiş olmaktadır. Başka bir deyişle hasbıhâllerde şair kendi halini, şikâyetlerini anlatmakta, rahatsız olduğu konularda “dert yanmakta”dır. Batislam da, hasbıhâller ile tarifâtlar ve nasihatnâmeler arasındaki benzerliğe dikkati çekerken, bu eserlerin meslekler hakkında bilgi vermesini başat öge olarak değerlendirir (2003:18-19). Ancak hasbıhâl adını taşımakla birlikte meslekleri anlatmayan Nev'î'nin, dinî tasavvufî eserinin ya da Güftî'nin şikâyetnâme şeklindeki hasbıhâllerinin nasıl konumlandırılacağı da belirsizlik göstermektedir. Çünkü Divan edebiyatında içerik ya da biçim açısından birbirinden farklı birçok hasbıhâl ile karşılaşmaktadır. Batislam, farklı nazım biçimleriyle yazılmış hasbıhâllerin ortak özelliği olarak ise, şairlerin hemen her hasbıhâlde döneminden ve içinde bulunduğu durumdan şikâyet ettiğini ve bunun da toplumsal hayata yönelik bir hiciv doğurduğunu belirtir (2003:20). Ona göre Sâfi'nin *Hasbıhâl*'i, Fakîrî'nin *Ta'rifât*'ı ile Gelibolulu Âli'nin *Hulâsatü'l-Ahvâl der Letâfet-i Mevâiz-i Sahîhü'l-Hâli*'yle benzerlik taşımaktadır (20). Batislam, hasbıhâldeki tür sorunsalı üzerine genel bir yargıda bulunmaktansa, benzer nitelikli eserlerin tamamı incelendiğinde türler ve içerikler konusunda kesin bilgiye ulaşılabileceğini de söylemektedir (20). Hakan Atay da, hasbıhâl tarzındaki eserlerin belirleyici özellikleri üzerinde tartışırken Nev'î-zâde Atâyî'nin şu beyitlerini örnek göstererek bir değerlendirme yapmaktadır:

Etmedüm meşķ o vâdiye bu hakîr
Eyledüm hasb-i hâlümü tahrîr

Hasb-i hâl olsa dâstan deyicek
Kime yalan ise bana gerķek

Oldı çün-kim sözi zebân-ı vukû

Buldı elfâza âşinâsı şuyu (Atâyî'nin *Heft Hân* mesnevisinden aktaran Atay

15).

Yukarıdaki beyitlerde de görüleceği gibi Atâyî, babası Nevî'nin *Hasbîhâl'*ine gönderme yaparak, kendisinin babası gibi hikâye değil “gerķek” olaylar anlatacağını belirtir ve bu sözleri şöyle yorumlar:

Bu şekilde, şair babasının *Hasbîhâl'*inin yolunu, o “vadi”yi seçmediğini dile getirmiş olur. Bunun yerine, kendi “hasbîhâl”ini yazmaya karar vermiştir. Başka bir deyişle, babasının aksine, kendi başından geçen “gerķek” olayları anlatmayı yeğlemiştir. Bu nedenle de, yazdıklarını sıradan hikâyelerle (dâstân) karıştırmamaları için uyarır okurlarını; kaleminden çıkanlar gerķektir. (2003:16)

Atay tezinde; Atâyî'nin yukarıdaki beyitlerinden, bu beyitlerde yer alan “zebân-ı vukû” tamlamasından ve dönemin diğer şair ve yazarların eserlerinden de yola çıkarak hasbîhâl tarzındaki eserlerin başlıca özelliğinin “gerķeklik” olduğu sonucuna varır (16-18). Böylelikle Atay da, Batislam ve Mengi gibi, hasbîhâllerin “gerķek olanı, yaşanmış olanı” yansıtmak kaygısıyla yazıldığını söyler.

Burada hasbîhâl olarak adlandırılan eserlerin tümünü kapsayacak nitelikte bu tür için genel bir hüküm vermek yerine; bu yazının konusu olan *Hasbîhâl-i Sâfi* için şunlar söylenebilir: Şair, kendi öznel düşüncesinden yola çıkarak toplumun çeşitli kademelerinde yer alan meslek sahibi kişileri, meslekleri doğrultusunda değerlendirmekte ve yanlış bulduğu yönleri eleştirmektedir. Eleştiri, meslek sahibi tek bir kişinin yapıp-ettikleri ile ilgili değil, o mesleği seçecek olan kimselerin geneline yöneliktir. Dolayısıyla bu eser için bir gerķeklikten söz etmek gerekirse, bu eserin ancak öznel bir gerķekliđi yansıttığını söyleyebiliriz.

Sâfi'nin *Hasbîhâl'*inde “iki kahramanlı aşk mesnevileri”ndeki gibi hikâyesi olan kurmaca bir yapıdan söz edemeyiz, zira bölümler arasında bir bağlantı olmadığı gibi vak'a da yoktur. Bunun yerine metinde anlatıcı, bir varsayımdan yola çıkarak her bölüm başında tekrarlanan “tut ki oldun ...” ibaresi ile meslekleri konu alır ve bu meslekleri seçen kimselerin karşılaşılabileceği durumlardan bahsederek okura seslenir. Dönemin sosyal eleştirisi, kurumların yozlaşması ve ahlakî çöküş de bu meslekler aracı-

lığı ile dillendirilir. Ancak, Sâfi'nin yaşadığı dönem ve hayatı hakkında kaynakların birbirinden farklı bilgiler içermesi, bu hasbîhâlin ne zaman ve kim tarafından yazıldığı konusunda da soru işaretleri uyandırmaktadır. Bazı kaynaklarda Sâfi mahlasıyla şiir yazan Kâsım Paşanın 15. yüzyılda yaşadığı belirtilirken (İsen vd. 2003: 75, Şentürk ve Kartal:182); Agah Sırrı Levend, ise şairin 16. yüzyılda yaşadığını yazar (1988:162). Ancak bu kaynaklarda Sâfi'nin bir hasbîhâli olduğundan söz edilmez. Batıslam da tezkirelerden yola çıkarak Sâfi'nin edebi kişiliği ve eserleri hakkındaki tutarsızlıklara yer vererek, bu hasbîhâlin 16. yüzyılda yaşamış başka bir şaire ait olabileceği ihtimali üzerinde durur (32). Kitabın yazılış tarihi olarak “995 [1587] senesi mükerrem [Şevvâl ayının ortası cumartesi günü ikinci vakti ezan okunurken Mennân (nimeti bol) Allah'ın yardımıyla tamamlandı” (183) ibaresi de, eserin 16. yüzyılın sonlarında yazıldığını göstermektedir.

Hasbîhâl-i Sâfi, tevhit bölümü ile klasik bir şekilde başlar ve asıl mesleklerin ve insan tiplerinin anlatıldığı 35 bölüm sonrasındaki iki bölümde, şairin zamanından ve kıymetinin bilinmeyişinden yakınmasıyla devam eder. Dua faslından sonra, hasbîhâlin özgün olduğu belirtilerek kitabın yazılış tarihi düşürülür ve eser tamamlanır. *Hasbîhâl-i Sâfi*'de mukataacı, muhasib, mültezim, emin, çavuş, divan katibi, yeniçeriler, acemioğlanlar, sipahiler, haraççı, şahne, müderris, kadı, âlim, hatip, imam, müezzin ele alındıktan sonra vakıf işlerinden sorumlu cihat ehli anlatılır ve buradan şeyhe geçilir. Eserde devlet memurları, askerler, din görevlileri ve esnafların dışında; zengin, fakir, dilber, aşık, zampara, afyon tiryakileri, esrarkeş, şarap düşkünleri gibi insan tipleri ve yaşam tarzları da eleştirilir. Zarîf-i Cihan'ın hâli anlatılırken şairlerden söz edilerek sufiye daha sonra da şeriât mahkemelerinde mübâşir hizmeti gören muhızra yer verilir. Eserde mesleklerin ilk etapta sınıfsal konumlarına göre ele alındığı görülmektedir, ancak sonrasında bir hiyerarşi gözetilmez. Bu durum mesleklerin hasbîhâlde toplum nazarındaki itibarlarına göre sınıflandırıldığını akla getirmektedir. Batıslam; tarifât, hasbîhâl gibi meslekleri ele alan eserlerde “mertebe sırası”nın, toplumsal yaşamdaki önemi ve konumu dikkate alınarak yapıldığını söylemektedir (20). Sâfi'nin hasbîhâlinde toplumun hemen her kesimden birçok mesleğe yer verilmiş olmakla birlikte bu mesleklerde baştan sona değin kurulmuş bir mertebe sırasından söz edemeyiz. Örneğin Sâfi'nin muhızırdan sonra bir meslekten değil de “zengin”, “fakir” gibi ekonomik duruma bağlı toplumsal sınıflardan söz etmesi, hemen

ardından “dükkân sahibi”, ve “usta”dan, sonra tekrar “dilber”, “âşık”, “zampara” (zenpâre) gibi tiplerden bahsetmesi, bütün bunlardan sonra da “gemici”yi anlatır, buradan da “şehirden köye göç eden kimseler”e yer verir. Ayrıca Rum abdallarından sonra afyon tiryakileri, esrarkeş, şarap düşkünü ve sazendeler gibi eğlence hayatından rastlayabileceğimiz insanların ve son olarak da “fenafillah” ehlinin anlatılması, toplum yapısını görmek açısından dikkate değerdir.

Eserde, topluma yönelik eleştirinin nasıl bir üslupla yapıldığına bakılacak olursa, Osmanlı toplumunun eleştirisinde argo ve küfre yer verilmediğini, mesleklerin olumlu ya da olumsuz yönlerinden bahsedilirken ise, toplum işleyişindeki aksaklıklara karşı okura çözüm önerisi sunulmadığını görürüz. Genel olarak Divan edebiyatı metinlerinde ve topluma yönelik eleştiri söz konusu olduğunda rüşvet konusunun öncelikli bir yere sahip olduğu görülecektir. Ahmet Mumcu'nun, özellikle 16. yüzyıldan sonra çeşitli sebeplerle rüşvetin devlet yönetiminin zorunlu bir parçası olduğunu ifade etmesi (1985:85), bu önceliğin nedenini de açıkça göstermektedir. Edebiyat metinlerinde rüşvetten bahsedilirken bazı mesleklerin öne çıktığı fark edilecektir. Örneğin Safi'nin *Hasbîhâl*'inde, Atayî'nin *Hamse*'sinde ve Nabî'nin *Hayriyye*'sinde rüşvet konusu, özellikle vergi toplama usulünde, adalet sisteminde ve makam elde etme noktasında yoğunlaşmaktadır. Bu durumun nedeni bu gibi mesleklerin rüşvet almaya (dolayısıyla vermeye) daha yatkın olmasıdır.

Bürokraside Rüşvet

Hasbîhâlde de devlet memurlarının anlatıldığı bölümlerde sıklıkla rüşvetle ilgili bir beyite ya da beyitlere rastlanmaktadır. Bu beyitlerden sonraysa rüşvetin sosyal yaşamın bir parçası olduğu özellikle vurgulanır. Bu meslek gruplarından biri ve en önemlisi de vergi bürokratları ve onların memurlarıdır. *Hasbîhâl*'de mukataacı, muhasib, mültezim, defterdar ve emîn gibi devletin vergi mekanizmasında önemli yere sahip memurların anlatıldığı bölümde rüşvetin nasıl kurumsallaştığı şu beyitlerle anlatılır:

İstedüğün gibi idüp malı
Yiyüp içüp kemîn kümüne kemîn

Az müddetde cem' idüp çok mâl
Sîm (ü) zer ile olasın sengîn

‘Öşr ‘aşrını gösterürsen eger
Âsafun gönlünü kılur teskîn

Nısf 'öşrin görürse defterdâr
Oldun anun şe'âmetinden emîn

Cânla şâkirün mukâta'acı
Gösterürsen ana da binde birin

Bin hamel dahi dense yüz virmez
Mütehammil degül virür haberin

Eksik itme kumaş u çuka ile
Hem Selânîk lâtif kîçelerin

Tezkireyle koyup ara yerine
Ol müferrih zerün Firengilerin

Esb ü ester şütür ki bî-mânend
Tuna balıklarında tuhfelerin

Gönderürürsen bir iki kız oğlan

Yer edindün hemân vezîr serin (2003: 115-116).

Mustafa Akdağ, devlet gelirinden hükümetin kendisi için yapılacak harcamalar için ayrılan vergileri “emîn” adı verilen memur tarafından toplandığını belirterek, “emîn” olmayı kabul eden kişinin, mukataanın yıllık gelirini yükseltmek için bir miktar belirlediğini ve bu miktarın fazlasının da kendisinin olduğunu söyler. Devlet hazinesine en çok geliri sağlayacağını ileri sürüp, geliri hazineye toplayan, yani iltizamı ele geçiren mültezim de bu durumda bir ayrıcalık kazanmış olur. Akdağ ayrıca, mukataa usulü vergi toplamanın Osmanlı toplumunda yarattığı hile ve haksızlığın soygun boyutuna ulaştığını da belirtir (1974:337). Mültezim ve emîn tarafından az zamanda çok para kazanmanın hangi yolla sağlandığının anlatıldığı Sâfî'nin yukarıda alıntılanan beyitleri de Akdağ'ın bu açıklamalarını doğrulamaktadır. Mültezim ile emîn, işlerini yürütürken ve aynı zamanda gelir kaynağını kaybetmemek için mukataacı, defterdar ve vezirin de gönlünü hoş tutmak durumundadır. Devletin en alt kademesinden en üst kademeye kadar vergi ile ilgili hemen her görevli, bir üst kademeye rüşvet vererek devleti zarara uğratmakta, toplanan vergilerden belirli paylar almaktadır. Örneğin öşür toplayan memur, bu verginin onda birini vezire “gösterirse”, vezirin gönlünü “teskîn” edecektir. Yine vergi emîni öşrün yarısını defterdara verdiği sürece, ondan gelecek kötülüklerden “emîn” olacak, yani işlerini rahatça yürütebilecektir. Mukataacı ise kendisine verilen binde bir pay nedeniyle, rüşvet verene canıyla beraber duacı (şâkir) kalacaktır. Sâfî'nin beyitlerinden, rüşvet olarak sadece paranın verilmediğini de görürüz. Paranın yanında kumaş, çuha, keçe, at, katır deve gibi

“aynî” mallar da hediye adı altında vergi yetkililerine emîn tarafından verilebilmektedir.

Osmanlı toplum düzeninde özellikle 15. yüzyılın sonlarından itibaren önüne geçilmeye çalışılan yolsuzluk, sonraki yüzyıllarda artarak devam etmiştir. Akdağ'ın belirttiğine göre, I. Selim'in öldüğü 1520 yılında hazine neredeyse boşalmış gibidir ve ekonomik sıkıntıların yarattığı bunalım, Osmanlı toplumunda bir kargaşaya neden olmuştur. Hazineye para aktarmak için vergilerin artması, halkın artan vergiler altında ezilmesi, vergi toplama sırasındaki usulsüzlükler toplumda bir kaos ortamı oluştururken bu durum Sâfi, Nâbî, Atayî gibi şairlerin eserlerinde de eleştiri konusu olmuştur.

Adlî Rüşvet

Rüşvetin kadı ve naiblikte, yani devletin adalet mekanizmasında görünümü de Divan edebiyatı metinlerinde yine eleştiri konusu olmuştur. Sâfi'nin *Hasbîhâl'*inde kadının başına gelebilecek türlü sıkıntılardan dolayı bir türlü rahat yüzü göremeyeceği belirtilir. Kadının emrinde bulunan kâtip, nâip, emînin yapacağı usulsüzlük de kadının başını belaya sokacaktır. Metinde yazıldığına göre bunların hem zâlim hem de câhil olması adlî olayların işleyişinde haksızlığa yol açmaktadır. Dava kaydını tutmak için paranın fazladan verilmesi gerekir, aksi takdirde tekrar “kadı”nın kapısına gitmek gerekir ki bu da kadının kapısının “gece gündüz” “mahkemeye” dönmesine neden olur. Ayrıca günahsız kimselerin “mansıbı”nın başkasına verilmesi gibi usulsüzlükler de çok fazla şikâyete yol açacağından bu durum padişahın kulağına kadar gidecektir:

Emr-i hakkile dahî şer'i resûl
Lâzım oldur ki idesin icrâ

Kâtibün nâyibin gerek evvel
Tâ ki mahsûl hoşça 'âyid ola

Tâbi' nâhiyen niyâbetine
Bir emînün gerek durur hoş-râ

Vay eger zâlim u dahi câhil
Memleket içre yanar âteş ola

Sana âdemlenüp o dîv-sıfat
Kese insân 'ırkını kat'a(n)

Penç akçeye bir sicil etse
Bir daha hüccet etmek ide ricâ

Müdde'iler bile tururlar iken
Kendüsi ide sûret-i da'vâ

Gündüzün bitmeye masâlih-i nâs
Gice kapusu mahkeme-âsâ

Kiminün bî-günâh mansıbını
Birine dahi 'arz ide yâra

Az müddetde çok şikâyetçi
Pâdişâh-ı zamâne idüp şevkâ (130-131).

Nabî'nin *Hayriyye*'sine bakacak olursak, yorumların farklı ve eleştirilerin daha ağır olmasıyla birlikte, aynı nedenlerle rüşvet alındığını görürüz. Nabî, döneminde rüşvete "mahsul" adı verildiğini ve kadının rüşvet almadan davacının işini yapmayacağını, mahkemenin bir dükkandan farksız olduğunu söyler. Ne Allah'tan ne de padişahın korkan kadının ölçüsü, artık şer'i hükümler değil, endaze olmuştur:

Rişvetin adını koymuş mahsûl
Kim ola itmeye mahsûlü kabûl (1995:281).

Hükmden evvel ider hükmi mezâd
Ol alur kangısı eylerse ziyâd

O tehî-dest ki rişvet virmez
Kadı da'vâciya nevbet virmez (1995:278-79).

İlmi yok ekseri bî-mezheb ü dîn
Çeşmi mahsulde vü rişvetde hemîn
Elde endâze vü keyl ü mizân
Eylemiş mahkeme-i şer'i dükkân (1995:279).

Pâdişâh korkusu yok Hak korkusu yok
Rişvete hırsı gibi deyni de çok (1995:279).

Kadınların yaptığı zulümler ise gerçekten ağır bir şekilde eleştirilir:

Hâdim-i şer' iken ammâ ki kuzât
İtmez itdükleri zulmi haşerât

Nabî'nin, oğluna kadı olmasını tavsiye etmemesi toplum nezdinde "kadılığın" makbul olmadığına işaret ediyor olmalıdır. Sâfi de, kadılığın "mihnet" ve "meşakket"li bir iş olduğundan söz ederken, kurumun kendi içinde bile rüşvetle döndüğünü, tayinlerin bile rüşvetle yapıldığını ilginç bir şekilde ifade eder:

Dahı hatt-ı berât kurumadın
Bâğ-ı 'ömrün hemân kuruya kala

Elinün yüzün ardını bilmez
Üstüne bir 'azâb-ı rûhî sala

Daha resm-i berât yok hâsıl
Mühlete bin flori ide ricâ

Bin degil yüz de yok ana viresin

Tâ ki derd ü serüne ola devâ (2003:131-132).

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın belirttiğine göre, kadınların usulsüz iş yapmaları ve buna dair şikâyetlerin olması, kadınlar hakkında inceleme başlatılmasına neden olurken, aykırı iş yapanların cezalandırılması hatta idam edilmesi (1965:106) hakkında Osmanlı hukukunda kanunlar bulunmaktadır. Ayrıca, araştırmacılara göre Osmanlı adli teşkilatında rüşvetin yanında, başka yolsuzlukların da yapıldığı anlaşılmaktadır. Bazı kadınların, gördükleri davadan aldıkları ücrette "ziyade ifrata" kaçmaları, Fatih Sultan Mehmet'in 1478'te tarifeleri de belirten bir kanun çıkarmasına neden olmuştur. Bu kanun şöyle gerekçelendirilmektedir: "Bâb-ı kısmet ve husus-ı nikâhte ve itaknamede ve sair mekâtibin resmî bâbında kuzâtın ifrat canibine meyilleri ve canib-i ifratte teaddi ve ihtilafları arzolunduğu" (Akdağ 1974:451).

Atamalarda Rüşvet

Bilgisiz, cahil kişilerin yüksek makamları para ile satın alması da rüşvetin eleştirilen bir başka yönüdür. Sâfi'nin Hasbîhâl'inde "âlim", ilim öğrenmek için çekmediği eziyet kalmayan, sefalet içinde iş bulmak için dostların yardımını bekleyen bir kişidir. Fakat bu fakir olan âlimlerin durumudur. Parası olan âlim ise müderrislerce paylaşılamaz ve çok kolay iş bulur:

Birbirinden kapar müderrisler
Düşürürler mi hiç seni elden

Az müddetle çok ri'âyetle
Hisse-dârsın yakında nevbetten

Vay eger sîm ü zer ya mesned yok
Kurudun fakrla felâketten (2003: 133).

Atayî ise hamsesinde rüşvet karşılığında makam elde edenleri ağır bir dille eleştirir. Ayrıca makam verilirken, ilmin değil rüşvetin önemli olmasından da rahatsızlık duyar. Tunca Kortantamer, Atayî'nin *Sohbetü'l-Ebkâr* adlı mesnevisinden "Sadrülulema" makamına rüşvetçi birinin getirilmesi, Heft Han'dan ise "mansıbın akçeyle" alınmasına dair örnek beyitler sun-

muştur (96-100). Kortantamer, Atâyî'nin sözünü ettiği Sadrülema'nın, bazı ipuçlarından yola çıkarak Rumeli sadrı olan Kethüda Mustafa Efendi olabileceğini söylemektedir (100). Atâyî'den farklı olarak ise Safî'nin Hasbîhâlinde eleştiri herhangi bir kişiye değil, genel olarak o mesleği seçecek olan kişilere yöneliktir. Bu üç edebî metinde rüşvet ile bir makam sahibi olan kimselerin bilgisiz, cahil olmalarına vurgu yapıldığına da dikkat çekmek gerekir. Çünkü ilim sahibi değil de bilgisiz kişilerin iş başına gelmesi ve hatta önemli mevkilerde bulunması, toplum düzeninin aksamasına, gitgide bozulmasına neden olacaktır. Ayrıca makamın borç ile alınması durumu da ilginçtir. Nabî'nin *Hayriyyesi*'nde "mansıbı akçe ile alanlar" yöneticilik "dümeni"ni borçla döndürmektedirler:

Mansıbı akçe ile almışdur
Bahr-ı deynün dibine dalmışdur

Deynün ammâ niçe kat ribhi de var
Anı muhtâc-ı edâdur nâ-çâr ...

Bu kadar ana da gitmiş mâli
Degül od dahı ribadan hâlf (1995:272).

Örnek olarak kullandığımız edebî metinlerin özellikle yöneticilere sunulan birer "nasihat" metni olduğu düşünülürse, şairlerin "okuyucu"yu, yani devletin çeşitli kademelerindeki yöneticileri, rüşvetten "uzaklaştırmak" için söyledikleri de ayrı bir önem kazanmış olacaktır. Dikkat çeken uyarı yöntemi ise dinin yaptırım gücünün kullanılmasıdır. Örneğin Atâyî, "caize" adı ile rüşvet vermenin cahil ve hırsızları iş başına getireceğini söylerken böyle bir kazancı zina malıyla hayır yapmaya benzetir (Kortantamer 1993:96-97). Yine Nabî de devlet malının sorumluluğunu alıp, devletin malını yiyen kimselerin ahirette hesap vermelerinin ne denli zor olduğundan söz eder (1995:123). Sâfi ise böyle bir rüşvet mekanizmasından haberi olup da haberi ifşa etmemesi durumunda muhasibin zararlı çıkacağını, hem bu dünyada hem de ahirette ceza çekeceğini söyler:

Hakk-ı mazlûma ise yokdur gad

Çekesin ahrette derd-i serin (2003:116).

Bu eserlerde dinin yaptırım gücünün kullanılmaya çalışılması önemlidir. Çünkü İslâm dinine göre rüşvet haramdır ve bundan hem alan hem de veren sorumludur. Bu metinlerde rüşvetin "haram" ve "zina" kavramlarıyla birlikte anılması ise Hz. Ömer'in "haramın iki kapısı vardır, birisi rüşvet kapısıdır, diğeri de zina yapan kadınların aldığı paradır" (aktaran Mumcu

1985:194) hadisini hatırlatmaktadır. Rüşvetin zina gibi toplumun “ahlâk” normlarına aykırı bir edimle eş tutulması ise dinin yanında toplumsal bazı kınama ve ayıplamaların kullanılmaya çalışılmasını akla getirmektedir. Sâfi'nin *Hasbîhâl*'inde söz konusu edilen rüşvet sorunu, sonraki yüzyılda Atayî ve Nâbî'nin eserlerinde olduğu gibi ifade tarzı bakımından daha ağır bir boyut kazanır. Sâfi, rüşvet sözcüğünü neredeyse çekinerek, üstü kapalı bir şekilde kullanırken Atayî ve Nâbî rüşvet alanı da vereni de yerden yere vurur. Bunun sebebi devletin XVII. yüzyıldaki sosyal ve ekonomik durumunun daha kötü olmasıyla açıklanabilir. Bu ciddi problemin yarattığı sıkıntıya çözüm olarak ne yapılabileceği konusunda “devlet” de dinin yaptırım gücünü kullanmıştır. Mustafa Akdağ devletin kötü giden ekonomik ve sosyal durum nedeniyle, sık sık halkı dinin kurallarına uymaya çağıran fetvalar çıkardığını söylemektedir (1974:465-467). Fakat tüm bu yaptırımlara rağmen Hasbîhâl yazarının ümitsizliği de metinde açıkça hissedilmektedir. *Hasbîhâl*'de şairin her mesleği tanıttığı bölümün sonunda:

Hâsılı bir belâ ki gâyet yok
Bir nefes bunda istirâhat yok

beytini tekrarlamasıyla, sıkıntıların aslında hiç bitmeyeceği, hangi meslekten olursa olsun insanların eziyet çekeceği, ve bunun da böyle sürüp gideceği vurgulanır. Dönemini meslekler aracılığıyla eleştirmesinin yanında şairin umutsuz, karamsar bakış açısının eserin geneline hâkim olması ise dikkat çekicidir.

Sonuç

Hasbîhâl-i Sâfi'nin XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunun bazı yönlerini ortaya koyan önemli bir metin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sâfi'nin *Hasbîhâl*inde rüşvetin bürokrasi ve adlî makamlarda çalışan meslek gruplarında yoğunlaştığı bununla birlikte makam elde etme noktasında öne çıktığı ve neredeyse kurumsallaştığı görülmektedir. Rüşvetin önüne geçmek için dinin yaptırım gücü kullanılmaya çalışılsa da, daha sonra yazılmış metinlerde aynı nedenlerle rüşvetin eleştiri konusu olması nedeniyle bunun yetersiz kaldığını, söyleyebiliriz. *Hasbîhâl*de topluma ait bu bilgilerin meslekler üzerinden verilmesi, mesleklerin eleştirel bir gözle tanıtılması günümüz okuyucusu için ilginç anekdotlara; edebiyat, tarih ve toplumbilim araştırmacılarının da önemli verilere ulaşmalarını sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Akdağ, Mustafa (1974), *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, Cilt II, İstanbul: Cem Yay.
- Atay, Hakan (2003), "Heves-nâme'de Aşk Oyunu: Taci-zâde Cafer Çelebi'nin Özgünlük İdeali", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, <http://www.thesis.bilkent.edu.tr/0002285.pdf>.
- İsen, Mustafa vd. (2003), *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara, Grafiker Yay.
- Kortantamer, Tunca (1993), *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Ankara, Akçağ Yay.
- Levend, Ağâh Sırrı (1988), *Türk Edebiyat Tarihi*, Cilt. I, Ankara: TTK Yay.
- Mengi, Mine (2002), *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara, Akçağ Yay.
- Mumcu, Ahmet (1985), *Tarih İçindeki Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet* (Özellikle Adli Rüşvet), İstanbul, İnkılâp Kitabevi.
- Nâbi (1995), *Hayriye-i Nâbi*, (İnceleme-Metin) haz. Mahmut Kaplan, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Sâfi, (2003), *Hasbîhâl-i Sâfi*, haz. Hanife Dilek Batislam, İstanbul, Kitabevi.
- Şentürk, Atilla ve Ahmet Kartal (2004), *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Dergâh Yay.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1965), *İlmiye Teşkilatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ'NDEKİ İBRİKLER*

Gül TUNÇEL**

ÖZ

Türk Sanatının önemli bir kolu olarak gelişen madeni eserler, diğer sanat dallarıyla beraber Osmanlı döneminde zirveye ulaşmış, çok çeşitli form ve bezemelerle kendini göstermiştir. Ancak, madeni eserlerin bir kısmının savaş ve istilalar sonrası eritilerek başka formlara dönüştürüldüğü ve hammaddesinin tamamen farklı amaçlarla kullanıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla her dönem ve bölgeyi temsil edecek miktarda eserlerin günümüze kadar gelememiş olması eserlerin tipolojisinde zorluklar doğurmaktadır.

Osmanlı maden sanatına yönelik araştırmamızın bir bölümünü oluşturan İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki beş adet ibrik, malzeme, form, bezeme ve teknik özellikleri bakımından ayrıntılarıyla tanıtıldıktan sonra karşılaştırma ve değerlendirmelerle Türk maden sanatının gelişimindeki yerleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Topkapı Sarayı, madeni eser, leğen, el sanatları, sanat

ABSTRACT

Water Ewers in the Topkapı Palace Museum

Metalworks, a significant branch of Turkish Art, reached its peak along with other art branches in the Ottoman era and was manifest in various forms and decorations. However it is known that a part of these metalworks have been melted following wars and invasions and converted to other forms, their raw materials were sometimes used completely for different purposes. Accordingly, the fact that metalworks have not reached our era, in sufficient amounts to represent each era and region presents difficulties in establishing their typology.

Five ewers in the Topkapı Palace Museum in Istanbul, which constitute a part of my research in Ottoman metalwork, are first described in detail in terms of their material, form, decoration and technical characteristics, and then situated within the development of Turkish metalwork on the basis of comparisons and evaluations.

Key Words: Topkapı Palace, metalwork, ewer, handcraft, art

* Bu çalışma, Gazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (GÜBAP) tarafından, 05/2003-22 Kodlu projemiz kapsamında desteklenmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara.

Osmanlı maden sanatı diğer sanat dallarında da görüldüğü gibi Selçuklu geleneklerini sürdürmek yanı sıra pek çok yenilikleri de günümüze aktarır. Belli başlı kap türleri, malzeme, teknik, form motif ve kompozisyon bakımından Osmanlı maden sanatı daha zengindir. Halen çeşitli müzelere dağılmış bu eserlerin büyük bir kısmı İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi ile Türk ve İslâm Eserleri Müzesi koleksiyonlarında yer almaktadır.

Osmanlı maden sanatı üzerinde yaptığımız araştırmaların bir kısmını oluşturan Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki beş adet ibrik, bu makalemizin konusudur. Tarafımızdan ölçüleri alınarak ve fotoğrafları çekilerek belgelenen bu eserlerin tamamı tombak malzemeyle yapılmıştır.

Tombak, bakıra yüzde on oranında çinko katılarak elde edilen, altın görünüşüne sahip madeni bir alaşımdır;¹ ayrıca bazı tombak eserlerin yüzeyleri altın kaplamaya da sahiptir. Tombak malzemeden imal edilmiş başlıca kap türleri, ibrik, leğen, hamam taşı, kahve güğümü, gülâbdan ve buhurdanlardır. Bunlar arasında en bol sayıdaki eserler, ibrik ve leğen türündedir. Yemekten önce ve sonra el yıkamak ve namaz öncesi abdest almak için kullanılan ibrik ve leğenler,² yapıldıkları dönemin form ve bezeme özelliklerini barındıran, bakır, gümüş ve tombak malzeme ile imâl edilmiş belli başlı madeni eserlerdir. Yaklaşık olarak ikibuçuk-üç kilo civarında ağırlığa sahip leğen ve ibrik takımı ikilisinden başka “bardak” adıyla anılan ibriklerin varlığı da bilinmektedir.³

¹ Bkz. N. İslimyeli, “Tombak”, *Sanat Terimleri Ansiklopedisi*, C. 2, Ankara 1973, s. 822; C. Esat Arseven, *Türk Sanatı*, İstanbul 1970, s. 237; C.E. Arseven, “Tombak”, *Sanat Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1975, s. 2009-2010; A. Özay, “Madeni Eserler”, *Türk ve İslam Eserleri Müzesi*, İstanbul 2002, s.320.

² Leğen ve ibriğin fonskiyonu hakkında bkz., C.E. Arseven, “Leğen İbrik”, *Sanat Ansiklopedisi* III, İstanbul, 1966, s. 1225; N. İslimyeli, “Leğen İbrik”, *Sanat Terimleri Ansiklopedisi*, I, Ankara 1973, s. 475; C.E. Arseven, “El Leğeni”, *Sanat Ansiklopedisi I*, İstanbul 1975, s. 517.

³ Bkz., Konya'da “Bardak” olarak adlandırılması hakkında bkz., E. Karpuz, “Osmanlı'da Mutfak Kültürü ve Konya Mutfacı”, *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla IV. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler* (5-7 Mayıs 2000), İstanbul 2000, s.90-99, (s.97).

Madeni eserlerin⁴ tasnifinde karşılaşılan zorlukların başlıcası, her dönem ve bölgeyi temsil edecek yeterli miktarda eserin günümüze kadar gelememesidir⁵ ki, bunun esas sebebi de, madenlerin defalarca eritilip sonra tekrar tekrar kullanılabilen malzeme olmasıdır. Madeni malzemeyle imâl edilmiş eserlerin tarihlenmesine ışık tutucu kitabe metinlerine de az sayıda rastlanabilmektedir. Ancak bazı eserlerin kitabelerine kayıtlı bilgilerde, yapıldığı şehrin adı dahi belirtildiği için imalat bölgesi rahatlıkla tespit edilebilmekte;⁶ bunlardan yararlanılarak, kitabesi olmayan madeni eserlerin tarihlendirmeleri de, malzeme, form, motif ve kompozisyon özellikleri dikkate alınmak suretiyle üslup karşılaştırması yoluyla yapılabilmektedir.

İbrıklar⁷ birinin⁸ (İ.1) ağız daire biçiminde ince bir kenar teşkil ederek yapılmıştır (resim 1-3). Aşağıya doğru hafifçe genişleyerek inen boyun, bombeli bir karın meydana getirdikten sonra tabana doğru tekrar daralır. Üzerinde kürevi formda tutamak yer alan armudî görünüşlü kapak, bir kademe yaparak genişlemektedir. Üstteki büyük, alttaki küçük olmak üzere “C” görünüşünde iki parçanın birleşiminden oluşan kulp, boynun ağza yakın kısmındaki dar bir kavisten itibaren aşağı doğru genişleyen bir kıvrımdan sonra ters yöne bükülmüş ufak bir ka-

⁴ Madeni eserlerle ilgili bibliyografya için bkz., A. Ödekan, *Türkiye’de 50 Yılda Yayınlanmış Arkeoloji Sanat Tarihi ve Mimarlık Tarihi ile İlgili Yayınlar Bibliyografyası (1923/1973)*, İstanbul 1974, s. 552-567; Ü. Erginsoy, *İslam Maden Sanatının Gelişimi*, İstanbul 1978, s. 536-549; G. Öney, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, 1978, s. 213-214; O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 450-451; A.E. Bozyiğit, *Üniversitelerde Yapılan El Sanatları Konulu Tezler Bibliyografyası*, Ankara 1992; F. Bodur, *Türk Maden Sanatı, The Art of Turkish Metalworking*, İstanbul 1987, s.213-221.

⁵ Bununla birlikte Orta Asya’da ele geçen madeni buluntular, Türk sanatının başlangıçtan beri bu dalda eserler verdiğini ve geleneksel olarak devam ettirdiğini açıklığa kavuşturmaktadır.

⁶ Osmanlı maden işleme merkezlerinden başlıcalarının Sivas, Konya, Erzinca, Diyarbakır, Tokat, Bursa, Edirne olduğu hakkında bkz., E. Yücel, “Türk İslam Eserleri Müzesi”, *Sanat Dünyamız*, Yıl : 7, Sayı 20 (Eylül 1980), İstanbul 1980, s. 25-30 (s. 29); ayrıca Z. Kuşoğlu, “İbrıklar”, *İlgi*, (Yaz 1992), Yıl 27, Sayı: 70, İstanbul 1992, s.12-15, s.14’de, yukarıdakilere ilave olarak Gaziantep, Siirt, Kayseri, Denizli, Çorum’u da vermiştir.

⁷ Burada tanıttığımız ibrikler İ.1, İ.2..., biçiminde kısaltılarak gösterilmiştir.

⁸ Eserin Envanter Numarası: 25/1784.
Eserin Yüksekliği: 38 cm.

visle gövdenin üst yarısına tutturulmuştur. Kulpun zirvesindeki küçücük bir halkaya bağlı zincirin diğer ucu da, düşmesini önlemek için kapağa takılmıştır. Gaga ağızlı emzik, aşağıya doğru çapı genişleyen "S" biçimindedir. Çember şeklindeki kaidenin alt yüzeyi daire biçimi bir levha ile kapatılmıştır.

Eserin bezemesi sınırlıdır. Alt kenarı urgan görünüşünde bordürle sınırlanan kapağın tutamağının altında, yapraklı çiçek kabartmasına yer verilmiştir. Ağız profilinin altındaki bordür yüzeyi, sivri kısmı yukarı gelen bitişik üçgen motiflerinin kazınması ile bezenmiştir. Boynu ortalayacak biçimde yerleştirilen kartuşun içine, aşınma nedeniyle tam okunamayan beş satırlık yazı kazınmıştır. Kulpun boyuna bağlantı yerinden itibaren, yukarıdaki kavisin üzerine dilimli ince-uzun yaprak görünüşünde bir parça yerleştirilmiştir.

İkinci ibriğin⁹ (İ.2) ağız, ince kenarlı halka şeklindedir (resim 4-6). Ağız profilinden aşağıya doğru hafifçe genişleyerek inen boyun, gövde ile kaynaşmıştır. Gövde basık küre biçiminde olduğu için yandan görünüşü eliptiktir. Kaide, gövdeye birleştiği bölümden itibaren kademelendirilerek tabana doğru hafifçe genişletilmiş ve ince kenarlı bir çember haline getirilmiştir. Eserin kapağı, ortası geniş alt ve üste doğru konik biçimde incelen tutamağın altında uzanan düz yüzeyden sonra, kademe oluşturan yayvan bir üst bölümle genişletilerek kürevi forma dönüşmüştür. "C" görünüşünde iki parçanın birleştirilmesi ile meydana gelen kulp, ağız profilinden itibaren hafifçe yukarıya doğru yükseldikten sonra geniş bir kavisle kıvrılarak, gövdeyi ortalayacak biçimde tutturulmuştur. Boyun ve gövdeye birer kıvrımla bağlı kulpun üst kavsi ve ağız kenarına da kapak bağlantısını sağlayan menteşe takılmıştır. İnce bir halka biçiminde ağız açıklığına sahip emzik, gövdeye bitişik bölümden yükseldikçe çapı daralan, "S" görünüşünde kıvrılmış bir boru şeklindedir.

Dekoratif unsurlara fazlaca yer verilmemiş eserin, ağız profili altındaki boyun yüzeyi ile kapağın üst bölümündeki bezeme tamamen benzer karakterdedir ve yukarıdan aşağıya uzanan, sola doğru az meyilli profillerle ayrılmış dilimlerin her birine zeminden kabartma ince şeritler halinde işlenmiştir. Boyundaki bezemeden aşağıya "S" kavislerle uzanarak genişleyen içbükey yüzeyli dilimlerle de gövde

⁹ Eserin Envanter Numarası: 25/1763, Eserin Yüksekliği : 36 cm.

süslenmiştir.

Emziğin gövdeye bağlantı yeri “C-S” kıvrımlı dallar, ağız profiline bitişik kısmı ise yan yana sıralanmış stilize yapraklarla süslenmiştir. “S” kıvrımlı, zarif kulpun yüzeylerini süslemek üzere barok görünüşte dilimli yaprak kabartmaları kullanılmıştır. Emziğin ağız kenarına da çepeçevre stilize yapraklar işlenmiştir. Emzik yüzeyini, gövdeye bağlantı hattından başlayıp “C-S” kıvrımla yükselen ince dallar süslemektedir.

Üçüncü ibriğin¹⁰ (İ.3) ağız kısmı, boyuna göre çapı daha geniş ikinci bir kademe oluşturan çember biçimindedir (resim 7-9). Aşağıya doğru gittikçe daralan ve profilli kademedan itibaren genişleyen boyun, yuvarlak bir hatla aşağı yönelerek, damla biçiminde gövde formunu oluşturur. Üzerinde gonca şeklinde tutamağı olan armudî görünüşlü kapak, alt kısımdaki kertikten sonra kenar profili oluşturur. Halka biçimindeki kaidenin alt yüzeyi daire görünüşünde bir levha ile kapatılmıştır. Uçları yaprak şeklinde kıvrılmış “S” biçimindeki kulp, ağız profilinden başlayıp, hafifçe yükseldikten sonra yuvarlak bir kavisle aşağı yönelerek gövdenin üst bölümüne tutturulmuştur. Aşağı doğru çapı genişleyen “S” biçimindeki emziğin ağızının alt kenarı daha uzun ve dışarıya doğru çıkıntılıdır.

Eserin ağız profili altındaki yüzey, yarım daire ve sivri uçlu görünüşe sahip yaprakların alternatif sıralanışı ile bezenmiştir. Boynun en dar bölümündeki bileziğin bombeli yüzeyi, peşpeşe sıralı balık figürü biçiminde kazınmış; daha alt ve üst kısımlardaki cepheler de birbirine paralel çizgilerle taranmıştır. Bu bileziğe bitişik alt ve üstteki yüzey, yukarıdan aşağıya doğru kazıma çizgilerle içi doldurulmuş yarım daire görünüşündeki yan yana sıralı motiflerle bezenmiştir. Gövdenin alt yarısı dekoratif bakımdan değerlendirilmiştir. Kaideden gövde yarısına kadar, sivri uçları yukarı getirilerek eşit aralıklarla sıralanan bir dizi iri yaprak arasına, ufak yapraklara sahip “S” kıvrımlı birer dala bağlı ikişer gonca kabartması daha plastik ifadeyle işlenmiştir. Tutamak, üst sıradakiler kapaktan uçarcasına yükselen iki sıra halindeki yaprak dizisiyle kuşatılmış kürevi göbekli bir kozalak görünüşündedir. Kulp, kıvrımlı dal ve yaprak kabartmalarıyla süslü yüzeylere sahiptir. Emzik, gövdeye bağlandığı bölümün dış tarafa yönelen cephesi boyunca yüzeye kazınmış uzun ve yapraklı bir dal ile süslenmiştir.

¹⁰ Eserin Envanter Numarası: 25/3729, Eserin Yüksekliği: 35 cm.

Dördüncü ibrikte¹¹ (İ.4) ağız, düz yüzlü geniş bir halka şeklinde ve boyuna göre hafifçe dışarıya taşınılıdır (resim 10-12). Aşağıya doğru genişleyen boyun kürevi görünüşlü gövde ile birleştirilerek damla biçimini almıştır. İnce bir halkadan ibaret kaidenin yüzeyi düzdür. Gonca şeklinde tutamağı olan kapak, armudî şekle sahiptir. Zıt yönlerde, üstteki, alttakine göre yaklaşık üç misli uzun “C” biçimindeki iki parçadan oluşan kulpun üst ucu ejder, alt ucu da gagası uzun kuş başı biçimindedir. Ağız profilinin altından başlayan kulp, hafifçe yükseldikten sonra geniş bir kavisle kıvrılarak içe çekilmiş ve tekrar dışa doğru yönelerek gövdenin üst bölümüne oturtulmuştur. Kulpa ağız hizasında tutturulan menteşe ile kapak bağlantısı sağlanmıştır. Açık “S” biçimindeki emziğin çapı aşağıya doğru genişleyerek gövdenin üst bölümüne tutturulmuştur. Emziğin ağız ince kenarlı halka şeklindedir.

Eserin boyun, gövde ve kapağının tamamında aynı bezeme söz konusudur. Süslemede, aşağıya doğru büyüyen “S” kıvrımlı diyagonal çapraz çizgiler kullanılmış böylece baklava dilimi şeklinde bir ağ görünüşü meydana getirilmiştir. Baklava dilimleri bir sırası düşey, diğer sırası yatay doğrultu ile köşegenler arasında uzanan çizgiler tarafından ayrıca bölünmüştür. Eserin kulpu zarif görünüşlüdür ve yukarıdaki kavsinin üstünde, dilimli kabartma yaprak vardır. Kulpun gövdeye bağlantı yerine de iri gagalı kuş başı yerleştirilmiştir.

Emziğin gövdeye bağlandığı geniş bölümden itibaren baklava biçiminde çerçevelenen büyükçe bir yüzey, gövde ve kapaktakilerle aynı tarzda bezenmiştir. Çerçeve teşkil eden baklava diliminin üst köşesinden emzik ağızına doğru bir profil yer almakta, aynı kalınlıkta bir profilde ağızdan gövdeye kadar emzik sırtı boyunca uzanmaktadır.

Beşinci ibrik¹² (İ.5), süzgeç ve tablaya sahiptir (resim 13-16). İbriğin ağız, halka biçiminde bir kenar teşkil ederek yapılmıştır. Boyun, ağız çevresinden itibaren aşağıya doğru daralarak, ortadaki enli alt ve üstündekiler dar olmak üzere üç adet profilden sonra içbükey kavisle genişletilerek kesik koni şeklindeki gövdeye keskin bir kenarla bağlanmıştır. Armudî görünüşlü kapak, kertikli bir kademedden itibaren genişleyerek enli bir profil görünüşü kazanmıştır. Üzerindeki tutamak çam kozalağı görüşündedir. Üst kısmı hem kalın, hem

¹¹ Eserin Envanter Numarası: 25/3727, Eserin Yüksekliği: 36 cm.

¹² Eserin Envanter Numarası: 25/3730, Eserin Ölçüleri: İbrik Yüksekliği: 28 cm, Leğençe Çapı: 29,5 cm.

de poligonal kesitli olan “S” görünüşündeki kulp, ağız kenarının hemen altından başlayıp hafifçe yükseldikten sonra yuvarlak bir kavisle aşağı yönelerek, gövdenin alt bölümüne tutturulmuştur.

Kulpa yandan bakıldığında, alt çenesi boyuna, üst çenesi kapağa bağlı, ağız açık bir ejdere benzemektedir. Kapak menteşesinin pimi de ejderin gözü görünümündedir. Aşağıya doğru çapı genişleyen “S” biçimindeki emzik geniş bir kavis çizer. Ağıza yakın uç kısmı oluk şeklinde uzunca açılmıştır. Eserin kaidesi yoktur ve alt gövde yüzü üzerine oturmuştur.

Bezeme, eserin gövdesinde ve ağız kenarında mevcuttur. Gövdenin keskin kenarının iki yanına stilize bitkisel motifler işlenmiştir. Kesik koni görünüşündeki gövde yüzeyi, “C”, “S” kıvrımlı dal ve yapraklar arasındaki iri çiçek tasvirleri ile bezenmiştir.

Leğençe alt ve üst kısmı kesik bir küre görünüşündeki su haznesi ile geniş ve kavisli kenarlardan meydana gelmiştir.

Leğençenin bezemesi, hazne etrafını çepeçevre kuşatan enli ve hafif bombeye sahip kenar yüzeylerinde yer alır. Birbirine bitişerek iki yana kavisle uzanan geniş yapraklara sahip beş çift dal kullanılmış ve karşı yönlerden gelen ikişer dalın birleşme bölümlerinden ikisine birer, üçüne ikişer çiçek motifi işlenmiştir. Leğençenin dış bordüründe, eşit aralıklı ikişer kertikten ibaret bir süs frizi çepeçevre yapılmıştır.

Süzgeç, tencere kapağı gibi kademeli olarak yükselen bombeli bir görünüşe sahiptir. En alttaki dar, daha sonra geniş ve dar üç kuşaktan sonra bombeli bir kademe üzerinde ters koni görünüşünde çemberden oluşan tutamak kısmı yer alır. Süzgecin dış bordüründe bezeme yoktur. Daha sonraki geniş yüzeyli bölüme alternatif sıra ile dizilmiş farklı iki motif ajur tekniği ile işlenmiştir. Her biri beşer tane olan motiflerden birinde; merkezdeki sekiz yapraklı çiçek, “C” formunda dört motif ve aralarındaki dört nokta ile kuşatılmıştır. Diğer motifte; merkezde ki bir noktanın sağ ve sol yanlarına karşılıklı yerleştirilen iki “C” kıvrımı arasına birbirine zıt yönde üçer yapraktan ibaret stilize çiçek motifleri işlenmiştir. Daha dışta, yanlardaki “C” lerin alt ve üst taraflarında dışa dönük daha küçük bir “C” kıvrımı vardır. İçteki dar kuşakta, eşit aralıkla yerleştirilen beşer yapraklı beş adet çiçek motifi arasına virgül görünüşlü dörder adet kıvrım yerleştirilmiştir. Tutamakla daire şeklinde çerçevelenen tepedeki

süzgeç, on yapraklı çiçek ve çevresine dizilen virgül görünüşlü onbir adet motif dizisi şeklinde ajurlanmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan beş adet ibrik tombak¹³ malzeme ile yapılmıştır.

Yapım tekniği, eserlerin gövde, kapak, kaide ve emzik bölümlerinde¹⁴ dövme,¹⁵ kulpların tamamında dökümdür.¹⁶ Gövde eserlerin tamamında yekparedir. Levha halindeki bakır, daire şeklinde kesildikten sonra dövülerek gövde meydana getirilir. Bu arada maden sertleştiği için sık sık tavllanır. Daha sonra ayrı parçalar halinde hazırlanan kapak, kaide emzik ve kulp esere eklenir.¹⁷

Bezeme tekniği dövme kabartma,¹⁸ kazıma¹⁹ ve ajurdur.²⁰

Burada tanıtmaya çalıştığımız Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki beş adet ibrik, form ve bezeme bakımından ortak özellikler göstermekle birlikte, bazı farklılıklar da söz konusudur.

İbriklerin tamamında ağız benzer görünüşe sahiptir ve daire biçiminde ince bir kenar teşkil ederek yapılmıştır. Üç eserde (İ.1,

¹³ Maden sanatı bakımından *tombak* için bkz., yukarıdaki 1. dipnotu; ayrıca Türkiye'de "Tombak" adlı iki adet köy vardır; bunlardan biri Kayseri, Develi ilçesine, diğeri Maraş, Göksu ilçesine bağlıdır, bkz., TC İçişleri Bakanlığı, *Köylerimiz*, Ankara 1968, s. 515 ve *Köylerimiz*, Ankara 1982, s. 524.

¹⁴ İbriğin bölümleri hakkında bkz., Z. Kuşoğlu, a.g.m., s.15.

¹⁵ Madeni eserlerin yapım tekniklerinden dövme hakkında bkz., C. E. Arseven, *Les Arts Decoratifs Turcs*, İstanbul (Tarihsiz), s. 120; Ü. Erginsoy, a.g.e., s. 18-25; M. Arlı, *Beyazarı'nda Dövme Bakırcılık*, Ankara 1984, s.29-42; İ. G. Kayaoğlu, "Bakır Kap Yapım Teknikleri, Dövme Tekniği", *Folklor ve Etnografya Araştırmaları I*, İstanbul 1984, s. 215-219; N. Leotta, *Copperbeating a Living Tradition*, Ankara 1985; H.Ö. Barışta, *Türk El Sanatları*, Ankara 1998, s. 99; dövme tekniğinde kullanılan araçlar, Ü. Erginsoy, a.g.e., s. 18-25'de teknikle birlikte anlatılmıştır. Araçlarla ilgili ayrıca bkz., M. Arlı, a.g.e., s. 20-29; N. Leotta, a.g.e., sayfa numarasız (s. 11-12); H.Ö. Barışta, a.g.e., s. 99.

¹⁶ Döküm tekniği hakkında bkz., C.E. Arseven, *Les Arts Decoratifs...*, s. 120-128; Ü. Erginsoy, a.g.e., s. 25-28; G. İnal, *Türk-İslam Maden Sanatı* (Başlangıcından Osmanlılara Kadar), (Teksir), s.3; H.Ö. Barışta, a.g.e., s. 95-97.

¹⁷ Bkz., Z. Kuşoğlu, a.g.m., s. 15.

¹⁸ Dövme kabartma tekniği hakkında bkz., C.E. Arseven, *Les Arts...*, s. 129; G. İnal, a.g.e., s. 3; C.E. Arseven, *Türk...*, s. 239; Ü. Erginsoy, a.g.e., s. 34-37; M.Z. Kuşoğlu, "Dünden Bugüne Gümüş Kakma Sanatımız, Kabartma Çökertme", *İlgi*, Yıl:21, No:48, İstanbul 1987, s.3 2-35; H. Örcün Barışta, a.g.e., s. 94.

¹⁹ Kazıma tekniği hakkında bkz., C.E. Arseven, *Les Arts...*, s. 129; Ü. Erginsoy, a.g.e., s.32-33; G. İnal, a.g.e., s. 3.

²⁰ Ajur (delik işi) tekniği hakkında bkz., C.E. Arseven, *Les Arts...*, s.129; G. İnal, a.g.e., s.2-3; C.E. Arseven, *Türk...*, s.239-240; Ü. Erginsoy, a.g.e., s.37-39.

İ.2, İ.4) ağız profilinden itibaren aşağıya doğru hafifçe genişleyerek inen boyun, basık küre görünüşündeki gövde ile kaynaşmıştır. İki ibrikte (İ.3, İ.5) ağız çevresinden itibaren çapı gittikçe daralarak inen boyun, eserlerden birinde (İ.3) tek profilli kademededen itibaren genişleyerek bombeli bir gövde meydana getirdikten sonra kaideye doğru tekrar daralır. Diğerinde (İ.5) oldukça değişik bir görünüş söz konusudur. Boyunla gövdeyi birleştiren ortadaki enli, alt ve üstündekiler dar olmak üzere üç adet profilden itibaren içbükey kavisle genişletilerek, keskin bir kenarla birleştiği kesik koni görünüşündeki gövde formunu oluşturur.

Eserlerden üçünün (İ.1, İ.3, İ.4) kaidesi, halka biçimindedir ve alt yüzeyi, daire görünüşündeki bir levha ile kapatılmıştır. Bir tanesinin kaidesi (İ.2) ise gövdeye bağlantı olarak genişletilerek ince kenarlı çember biçiminde bir taban halini almıştır. Diğerinde (İ.5) ise kaide yoktur ve eser alt gövde yüzü üzerine oturmaktadır.

Kapak formu bakımından da değişiklik söz konusudur. Eserlerden dördünün (İ.1, İ.3, İ.4, İ.5) kapağı armudî görünüştedir ve kertikli bir kademededen itibaren genişleyerek kenar profili oluşturur. Bir tanesinin (İ.2) kapak formu diğerlerinden farklıdır. En üstteki düz yüzeyden sonra kademe oluşturan yayvan bir üst bölümle genişletilerek kürevi forma dönüşmüştür. Kapak üzerindeki tutamaklardan üçü (İ.1, İ.3, İ.4) gonca görünüşündedir ve kapağın en üstündeki tek sıra (İ.1, İ.4) veya dört sıra (İ.3) oluşturacak biçimde üst üste sıralanan yaprak dizileri üzerinde yer almaktadır. Eserlerden birinin (İ.2) tutamağı oldukça değişiktir ve tabanları bitişik iki koninin birleşiminden meydana gelen bir görünüşe sahiptir. Bir diğeri de (İ.5) çam kozalağına benzemektedir.

Emziği paralel özellikler yansıtan dört ibrik, (İ.1, İ.2, İ.3, İ.5) aşağı doğru çapı genişleyen “S” görünüşünde geniş bir kavis çizer. Sadece bir tanesinin (İ.4) kıvrımı açık “S” biçimindedir. Hepsi de gövdenin üst bölümüne tutturulmuştur. Emziklerden birinin (İ.1) ağız gaga, iki tanesi (İ.2, İ.4) ince kenarlı halka, iki tanesi de (İ.3, İ.5) alt kenarı daha uzun ve dışarıya doğru taşıntılı bir görünüşe sahiptir.

İbriklerin tamamının “S” biçimindeki kulpu, ağız profilinin hemen altından başlayıp, hafifçe yükseldikten sonra yuvarlak bir kavisle aşağı yönelerek, dört tanesinde (İ.1, İ.2, İ.3, İ.4) üst gövde, bir tanesinde de (İ.5) alt gövde yüzeyine tutturulmuştur. Kulpların tamamına yandan bakıldığında, alt çenesi boynun üst bölümüne, üst çenesi de kapağa bağlı ağız açık bir

ejderi²¹ hatırlatmaktadır. Ayrıca kapak menteşesinin pimi de ejder gözü görünümündedir.

Dört tanesinde (İ.1, İ.2, İ.3, İ.4) üst bölümü büyük alttaki küçük “C” görünüşünde iki parçanın bileşiminden oluşan kulp mevcuttur ve üç ibrikte (İ.1, İ.2, İ.3) gövdeye bağlantı yerinden sonra da bir kıvrım yapmaktadır. İbriklerden birinde (İ.4), kulpun gövdeye bağlantı yeri gagası uzun kuş²² başı görünüşündedir. Kulplardan bir tanesi (İ.5) kıvrım yapmadan alt gövde yüzeyine tutturulmuştur.

Eserlerden sadece birinin (İ.5) leğençe²³ ve süzgeci mevcuttur. Leğençe, alt ve üst kısmı kesik bir küre biçimindeki hazne kısmı ile kavisli geniş kenardan meydana gelmektedir. Süzgeç, kademeli olarak yükselen bombeli bir görünüşü sahiptir. En alttaki dar, daha sonra geniş ve dar olarak devam eden üç kuşaktan sonra bombeli bir bölüm üzerindeki ters koni biçimindeki çemberden oluşan tutamak bölümü vardır.

Eserleri bezeme bakımından değerlendirdiğimizde yoğunluğun daha ziyade boyun ve gövde yüzeylerinde olduğu dikkat çekmektedir. Ancak, ibriklerden birinin (İ.1) gövde yüzeyinde dekoratif nitelikli unsurlara yer verilmemiştir. Sadece boynu ortalayacak biçimde, sınırları kazıma çizgi ile belirlenen kartuş içine, aşınma nedeniyle tam okunamayan beş satırlık kitabe işlenmiştir. Ağız profilinin altındaki dar friz yüzeyi de, sivri ucu yukarı gelen yan yana sıralı üçgen motifleri ile bezenmiştir.

²¹ Ejder tasviri ve ikonografisi için bkz., M. Önder, “Selçuklu Ejderi”, *Türkiye Tü-ring ve Otomobil Kurumu Belleteni*, VIII-287, İstanbul 1966, s.2-4; G. Öney, “Anadolu Selçuk Sanatında Ejder Figürleri”, *Belleten*, XXXIII/130, Ankara 1969, s.171-193; Y. Önge, “Anadolu’da Ejder Başlı Madeni Çeşme Lüleleri”, *Selçuklu Araştırmalar Dergisi I*, Konya 1970, s.183-185; G. İnal, “Susuz Han’daki Ejder Kabartmalarının Asya Kültür Çevresi İçindeki Yeri”, *Sanat Tarihi Yıllığı IV*, İstanbul 1971, s.153-184; H. Acun, “Ejder Motifli Kapı Tokmakları ve Değişik Örnekler”, *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal Armağanı*, Ankara 1993, s.1-12.

²² Kuş tasviri ve ikonografisi hakkında bkz., G. Öney, “Anadolu Selçuklu Geleneğinde Kuşlu, Çift Başlı Kartallı, Şahinli ve Arslanlı Mezar Taşları, Tombstones in the Selçuk Tradition with Bird, Double-Headed Eagle, Falcon and Lion Figures in Anatolia”, *Vakıflar Dergisi VIII*, Ankara 1969, s. 283-301, Resim 1-23; G. Öney, “Anadolu Selçuk Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal”, *Türk Tarih Kurumu, Malazgirt Anma Yıllığı*, Ankara 1972, s. 139-172, Resim 1-46.

²³ Leğençeye ayrıca leğen denilmesi hakkında bkz., C.E. Arseven, “Leğen...”, s. 1225; C.E. Arseven, “El ...”, s. 517; bu leğenlerin ibrikler birlikte kullandığı hakkında bkz. C.E. Arseven, “El ...”, s. 517.

Eserlerden ikisinin (İ.2, İ.4) boyun ve gövde yüzeyinde bezeme vardır. Bir tanesinde (İ.2) ağız profilinin altındaki enli kuşak yüzeyi, yukarıdan aşağı doğru meyilli kıvrımla inen profillerin oluşturduğu yüzeylerin içine kabartılan düz şeritlerle bezenmiştir. Bu bordürden aşağı doğru genişleyen içbükey yüzeyli “S” kavisler gövde yüzeyini hareketlendirmektedir. Bir başka ibrikte (İ.4), ağız profilinin altından, kaideye kadar devam eden homojen bir bezeme söz konusudur ve gövdenin alt bölümüne doğru büyüyen “S” kıvrımlı diyagonal çizgiler kullanılarak, baklava dilimi görünüşünde bir ağ oluşturulmuştur. Bu baklava motifleri, bir sırası düşey, diğer sırası yatay doğrultu ile köşegenler arasındaki çizgilerle tekrar bölünmüştür.

Aşağıya doğru daralarak inen boyun yüzeyine sahip iki eserin (İ.3, İ.5) ağız profili altındaki dar kuşak dekoratif unsurlara sahiptir ve yatay doğrultuda yanyana sıralanmış yaprak görünüşündeki motiflerin yüzeyden kazınması ile bezenmiştir. Bu eserlerde boyunun en dar kısmına yerleştirilen bileziklerden sadece birinin bombeli yüzüne (İ.3) yan yana sıralanan balık motifleri kazınarak işlenmiş ve bu profilin gövdeye tutturulduğu bölümler, içi, yukarıdan aşağıya doğru birbirine paralel çizgilerle taranmış, yan yana sıralı yarım daire şeklindeki motiflerle süslenmiştir. Diğer eserin (İ.5) bilezik yüzeyinde dekoratif unsurlara yer verilmemiştir. Bu eserlerin her ikisinin de (İ.3, İ.5) alt gövde yarısı bezenmiştir. Bunlardan birinde (İ.3) kaideden, gövdenin ortalarına kadar, sivri ucu yukarı bakan ve “C” biçiminde kıvrım oluşturan iri yapraklar arasına altlı üstlü gelecek şekilde bir çift yapraklı gonca oldukça plastik bir şekilde kabartılarak işlenmiştir. Diğer ibrikte (İ.5), içbükey kavisli kısmın, kesik koni şeklindeki gövde yüzeyine birleştiği keskin kenarın alt ve üst bölümüne, kazıma çizgi ile zemini doldurulan stilize bitkisel motifler yerleştirilmiştir. Buranın altında kalan asıl gövde yüzeyi, “C-S” biçiminde kıvrım oluşturan dallar arasındaki birer çift iri çiçekle bezenmiştir. Sınırları kazıma çizgilerle işlenen bitkisel tasvirlerin yüzeyleri yine kazınarak hareketlendirilmiştir.

Kapaklardan üçünün (İ.1, İ.3, İ.5) yüzeyinde bezemeye yer verilmemiş, sadece kademelenme ile hareketlendirilmeye gidilmiştir. Ancak iki eserde (İ.2, İ.4) daha farklı bir görüntü söz konusudur. Bunlardan birinde (İ.2), tutamağın altında uzanan düz yüzeyden sonra, kademe oluşturan yayvan bir üst bölümle genişletilen kürevi üst kısımda, ağız profilinin altında yer alan kuşakla aynı bezeme söz konusudur ve yukarıdan aşağıya doğru uzanan profillerle dilimlenen

bölümlerin içine yerleştirilen şeritlerle bezenmiştir. Diğer kapaktaki (İ.4) bezeme, eserin boyun ve gövdesindeki ile tamamen benzer bir görünüştedir ve baklava biçiminde dilimlenmiştir.

Eserlerin kaidelerinde dekoratif unsurlara yer verilmemiş, sadece bir adet eserde (İ.2) kademelenerek, yüzeye hareket kazandırılmıştır. Üç adet ibriğin (İ.2,İ.3,İ.4) emziğinin gövdeye bağlantı bölümünde süsleme vardır. Bunlardan birinde (İ.2) " C-S " kıvrımı yapan dallar, diğerinde (İ.3) dilimli ince uzun bir yaprak, üçüncüsünde de (İ.4) eserin gövde ve kapağında yer alan baklava dilimi biçimindeki bezemenin aynısı, eşkenar dörtgen şeklindeki bir yüzeyin içerisinde işlenmiştir.

Kulplar çok dekoratif bir görüntüye sahiptir ve yandan bakıldığında kapağa ve boyuna bağlı çenesi ile ağız açık bir ejder görüntüsü vermektedir. Bunlardan birinde (İ.4) kulp, gövdeye bağlantı yerinde kuş başı görünüşü almıştır. Birisi hariç (İ.5) diğerlerinde kulpun boyuna bağlantı yerinden itibaren yukarıdaki kavisin üzerine "C-S" kıvrımlı yapraklar kabartılmıştır.

Eserlerden sadece birinde (İ.5), oldukça dekoratif işlenmiş leğençe ve süzgeç yer almaktadır. Leğençede dekoratif unsurlar hazne etrafını kuşatan, bombeye sahip kenar yüzeylerine işlenmiştir. İki yana kavisle uzanan iri yapraklı, birbirine bitişik beş çift dalın birleşme bölümlerinden ikisine birer, üçüne ikişer çiçek motifleri sınırları kazıma çizgi ile belirlenerek işlenmiştir. Ayrıca dış bordürdeki süs frizinde, eşit aralıklı ikişer kertikten ibaret bezemeye yer verilmiştir. Eserin süzgecinde ajur tekniği ile meydana getirilen dekoratif unsurlar vardır. En dıştaki enli kuşak yüzeyine iki farklı motif alternatif sıra ile yerleştirilmiştir. Bunlardan birinde, sekiz yapraklı çiçek motifi, araları nokta ile ayrılmış dört "C" görünüşünde dekoratif unsurla kuşatılmış, diğerinde de, merkezdeki noktanın sağlı sollu iki tarafına birbirine bakar vaziyette yerleştirilen "C" biçiminde iki unsur arasına birbirine zıt yönde üç yapraklı stilize çiçek motifleri ajurlanmıştır. En dışta da, "C" lerin alt ve üstlerine ufak birer kıvrım işlenmiştir.

Daha içteki ensiz kuşak yüzeyinde, eşit aralıkla yerleştirilen beş yapraklı çiçek motifleri arasına dört adet virgül biçimindeki unsurlar ajurlanmıştır. En tepedeki süzgeç yüzeyi de on yapraklı çiçek motifi etrafına dizilen virgül görünüşündeki stilize motiflerle bezenmiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki beş adet ibrik üzerinde tarih kaydına rastlanmamakla birlikte, tombak malzeme ile yapılmış eserlerin 17-19 yüzyıllarda son derece yaygınlaştığı²⁴ bilinmektedir ve bu tür eserlerin form teknik ve süsleme bakımından benzer özellikler gösterdikleri²⁵ anlaşıldığı için burada sunduğumuz ibriklerinde aynı dönemde yapılmış olabileceğini söyleyebiliriz.

Resim 1 : Topkapı Sarayı Müzesi (İ.1)

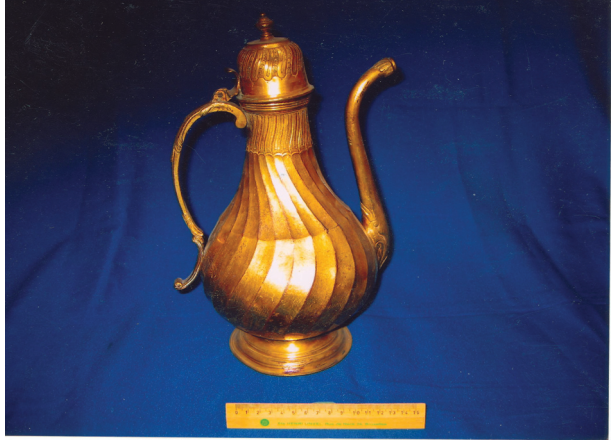
Resim 2 : Topkapı Sarayı Müzesi (İ.1)

²⁴ Tombak malzeme ile yapılan kapların özellikle 18. yy'da çok popüler olduğu hakkında bkz., S. Türkoğlu, *Traditional Turkish Arts, Metalwork and Jewellery, Woodwork*, (basım yeri ve yılı yok), s.23; 19. yy'da tombağın ağırlık kazandığı hakkında bkz., H. Örcün Barışta, *a.g.e.*, s.93.

²⁵ Tombak malzeme ile yapılmış 18. yy'ın başlarına tarihlenen leğen ve ibrik hakkında bkz., A. Özay-A. Konyalı, "Madendeki Cevher Germs in Metal", *Skylife*, Yıl:23, Sayı:258, İstanbul 2005, s.129-132 (s.132); ayrıca diğer tombak, ibrikler hakkında bkz., S. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 23; Z. Kuşoğlu, *İbrikler*, s. 14, 15; E. Yücel, *a.g.m.*, s. 28; Z. Kuşoğlu, "Ewers, Graceful Symbols of Purity," *Skylife*, Yıl:1 9, Sayı 209, İstanbul 2000, s. 210-212 (s. 212).

Resim 3 : Topkapı
Sarayı Müzesi (İ.1)

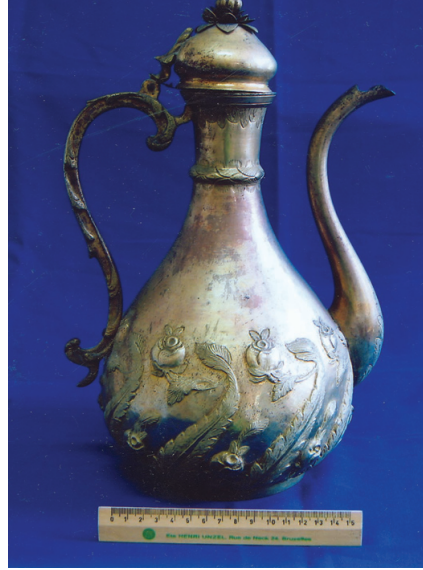
Resim 4 :
Topkapı Sarayı
Müzesi (İ.2)

Resim 5 : Topkapı Sarayı
Müzesi (İ.2)

Resim 6 : Topkapı Sarayı
Müzesi (İ.2)

Resim 7 : Topkapı Sarayı
Müzesi (İ.3)

Resim 8 : Topkapı Sarayı Müzesi
(İ.3)

Resim 9 : Topkapı Sarayı Müzesi
(İ.3)

Resim 10 : Topkapı Sarayı
Müzesi (İ.4)

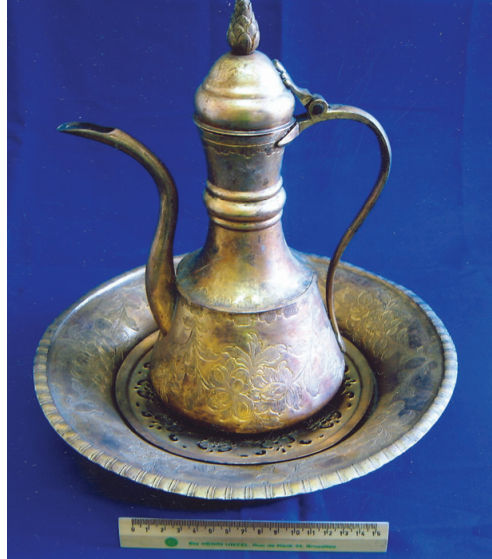
Resim 11 : Topkapı Sarayı Müzesi
(İ.4)

Resim 12 : Topkapı Sarayı
Müzesi (İ.4)

Resim 13 : Topkapı Sarayı Müzesi (İ.5)

Resim 14 : Topkapı Sarayı
Müzesi (İ.5)

Resim 15 : Topkapı Sarayı Müzesi (İ.5)

Resim 16 : Topkapı Sarayı Müzesi (İ.5)

DENİZLİ'DE BİLİNMEYEN BİR YAPI: TAVAS HIRKA KÖYÜ CAMİSİ

Ramazan UYKUR*

ÖZ

Bu çalışmada Denizli'nin Tavas ilçesine bağlı Hırka Köyünde bulunan ve aynı adla anılan cami ele alınmıştır. Bugüne kadar hakkında hiçbir yerde herhangi bir çalışma yayınlanmamış olan bu yapı, Yapının banisi, planı, yapının geçirdiği onarımlar ve bugünkü durumu, bezeme ve tarihlendirme başlıkları altında ayrıntılı olarak incelenmiştir. İnceleme sonucunda; kitabe, taçkapı, minber ve mihrap süslemelerinden yola çıkılarak yapının bir 19. yüzyıl eseri olduğu anlaşılmaktadır. Cami 19. yüzyıl geç dönem yapıları arasında ele alındığında özellikle kesme taştan yapılmış taçkapı bezemeleriyle öne çıkmaktadır. Taçkapının bu denli vurgulanmasına karşın, harimin oldukça sade olması açısından, bu yönüyle yapı farklı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Denizli, Tavas, Hırka Köyü Camisi

ABSTRACT

An Unknown Construction in Denizli: Hırka Köyü Mosque in Tavas

This study examines the Hırka Village Mosque which is in Hırka Village in Tavas of the Denizli province in Turkey. It is a local mosque about which there has been no earlier study therefore, this is the first study that investigates the mosque with all details under the following titles: the builder of the mosque, its plan, renovation processes its condition today, engravings and dating of the building. As a result of our study, taking the inscriptions, taçkapı, minbar, and the mihrab decorations into consideration, we come to a conclusion that the building is a 19th century construction. When the mosque is examined within the late 19th century structures, its taçkapı becomes quite remarkable especially with its engraved stones. While the taçkapı of the mosque is architecturally noteworthy, contrary to expectations, the harim is substantially simple; consequently, this makes the Hırka Village Mosque a unique structure.

Key Words: Denizli, Tavas, Hırka Köyü Mosque

* Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi, Denizli, reuykur@pau.edu.tr

Giriş

Denizli ilinin bilinen en eski adı, Selökid soyundan 2. Antiokos'un (MÖ 261-246) karısı Laodikeia adına kurduğu Laodikeia kentidir. Bu kent bugünkü Denizli'nin 6 km kuzeyinde, Eskihisar Köyü yakınlarında idi. Kent, 7. yüzyılda başlayan Müslüman akınlarına değin Laodikeia olarak anıldı. Türklerin Anadolu'ya gelişinden, sonra ise, Laodikeia'nın Ladik, Tonguzlu, Tonuzlu, Donguzluğ, Tenguzluğ, Tonuzlu olarak çeşitli biçimlerde kullanıldığını görmekteyiz. Laodikeia'nın yanı sıra Hierapolis, Tripolis, Tabea, Colossia, Apollonia bölgede kurulan diğer önemli kentlerdir.¹

Türklerin Denizli ile ilk ilişkileri, 11. yüzyılda başlar. Bu yüzyılın başlarında Selçuklular şehri ele geçirmiştir. Ancak, çeşitli nedenlerle birkaç kez tekrar Bizanslıların eline geçen şehir, 13. yüzyıldan sonra tamamen Türk devletlerinin egemenliğinde kalmıştır. Selçuklular şehri ele geçirdikten sonra kenti bugünkü yerleşim yerine taşımışlardır. Aynı zamanda bölgenin 13. yüzyıl başlarından itibaren doğudan gelen Türkmen toplulukları için bir yerleşim alanı ve faaliyet sahası olduğu görülmektedir.² Moğol istilasından sonra (1243) Selçuklu Devleti'nin otoritesinin zayıflaması ile İnançoğulları (1261), Sahipataoğulları (1277), Germiyanoğulları (1368) gibi beyliklerin bölgede etkinliğinin arttığı görülmektedir.³

14. yüzyılda, merkezi Kütahya olan Germiyan Beyliği İç Batı Anadolu'da geniş bir alanı egemenliği altında tutmaktaydı.. Denizli'de ise Germiyan Beyliği'ne bağlı olarak Germiyanlı Ali Beyin oğlu İnanç Bey başta bulunuyordu. Bir süre bu beyliğin hakimiyetinde kalan şehrin, I. Beyazıt tarafından (1390) Osmanlı yönetimine girdiğini görmekteyiz. Ancak Ankara Savaşı (1402) Denizli'nin tekrar Germiyanoğullarının eline geçmesine neden olmuştur.⁴ 1429 yılında ise kalıcı olarak yeniden Osmanlı egemenliğine girmiştir. İdari olarak 17. yüzyıla değin Anadolu'da bir liva

¹ Uğur Tanyeli, "11-15. Yüzyıllar Denizli Kentinin Yapısal Evrimi", *Tarih ve Toplum*, 1990, s.4; *Denizli İl Yıllığı*, 1973, s.3-8; Tuncer. Baykara. *Denizli Tarihi, II.Kısım (1070-1429)*, İstanbul 1969, s. 69-70.

² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çeviren. Ruşen Sezer), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2003, s. 13.

³ F. Akçakoca Akça, *Küçük Denizli Tarihi (Yunanlılardan, Osmanlılara-1434M.-832H- Kadar)*, 5. Baskı, Denizli 1945, s. 34-56.

⁴ *Yurt Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: Anadolu Yayıncılık A.Ş., 1982, s.2131-2147.

merkezi olan Denizli bu yüzyılda Kütahya Sancağına bağlı bir kaza olmuştur. Tanzimat döneminde yapılan düzenlemelerle Aydın vilayeti Aydın sancağına bağlı kaza durumuna getirilmiş, 1883 yılında ise aynı vilayetin sancağı olmuştur. Bu durum kentin cumhuriyet döneminde vilayet haline getirilmesine kadar devam etmiştir.⁵

Türklerin eline geçtikten sonrada önemli bir ticaret ve kültür merkezi olmaya devam eden Denizli şehri hakkında seyyahlar şu bilgileri vermektedir. 14. yüzyılda kenti ziyaret eden İbn Batuta, kentin adı, kent dokusu ve ekonomik yaşamı hakkında değerli bilgiler vermektedir. Batuta'nın bildirdiğine göre⁶ Denizli 14. yüzyılda da bugün olduğu gibi tekstiliyle önemli merkezlerden biri konumunda idi. Ayrıca şehirde 7 büyük caminin olması da kentin büyüklüğüne ve ekonomik canlılığına bir işarettir. Maalesef bu camilerden hiçbiri günümüze ulaşamamıştır. 14. yüzyılın bir başka seyyahı olan Şehabeddin el-Umari de Denizli'nin Anadolu'nun diğer kentlerine sevk ettiği dokuma ürünleri ve sahip olduğu 57 cami ve mescid, 7 sibyan mektebi, 17 zaviye ile batı Anadolu bölgesinin önemli bir kültür ve ticaret merkezi olduğunu belirtmektedir.⁷

Osmanlı döneminde ekonomik ve kültürel gelişimini devam ettiren kenti ziyaret eden Evliya Çelebi Denizli'ye Honaz yönünden gelmiş, buradan Kale, Tavas ve Muğla istikametinde gezisine devam etmiştir. Evliya Çelebi Denizli'yi *Sularıyla Meşhur Denizli Şehri Kalesinin Vasıflarıdır* başlığı altında anlatmaktadır. Seyyah şehrin kalesi, sosyal hayatı, yerleşim şekli ve yapılarından bahsetmektedir. Evliya Çelebi Kale, Tavas ve Honaz'ı da ziyaret etmiş ve buralar hakkında da önemli bilgiler sunmuştur.⁸

17. yüzyılda Denizli'yi ziyaret eden bir başka seyyah Katip Çelebi'dir. Katip Çelebi Denizli'de 7 cami, 5 hamam ve çok sayıda han olduğunu bildirmektedir.⁹

19. yüzyıl ortalarında Denizli'ye uğrayan C. Texier Denizli'de etrafı

⁵ Besim Darkot, "Denizli", *İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, MEB, 1993, s. 530.

⁶ İbn Batuta, *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, (Çev. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1986, s. 14.

⁷ Turan Gökçe, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s. 68.

⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz: M. Zilli İbn Derviş), C. 9, İstanbul Maârif Vekaleti, Devlet Matbaası, 1935.

⁹ Katip Çelebi, *Cihannüma*, İstanbul 1732, s. 634.

sütunlarla çevrili büyük ahşaptan yapılmış, bol miktarda caminin içinde kale, gemi şehir ve hayali resimler olduğundan söz etmektedir.¹⁰

Bu çalışmamızda bugüne kadar hiçbir yerde yayınlanmamış olan Tavas Hırka Köyü Camisini mimari, bezeme, tarih ve bani gibi yönlerden ele alarak ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

Yapının İnceleme Tarihi 27.03.2006

Yapının Yeri ve Adı

Denizli-Tavas-Kale yolu üzerinde 17. km.de yolun güneyinde bulunan Hırka Köyündedir. Vakıflar Eski Onarım Fişinde, yayınlarda ve halk arasında adı Hırka Camisi olarak geçmektedir.¹¹

Kitabe

Yapıda biri taçkapı üzeride bir diğeri de avlu duvarında olmak üzere iki kitabe bulunmaktadır (Fotoğraf 1-2). Taçkapı üzerinde üç adet kartuş içerisinde altı satırlık Türkçe kitabe yer almaktadır.¹²

1- بحمدالله شرف بولدى صلات ايچون بو جامع-1

2- ميسر اولدى اتمامى ارشدى عون يزدانى-2

3- تكاسل ايلمه اصلا صلاتكده قوى اولغل / جماعاتي كوزت داعم قومه تعديل اركانى-3

4- اكر بو دار دنياده صلاتكده قوى اولسك / يارين اولدار اخرتده بولورسون خور -4
غلمانى

5- سبب اولوب بوبنيادى بنا ايند احيا/ جهنمدن خلاص اوله اريشه عون ربانى / -5
صراط اوزره اولوبدر بو سفينه جمله مخلوقه

6- كه عفوايله معامله اولور ايسه لطف احسانى / بو لطفينك رجاسيدر انايئر اوله مقبول -6
/ دخى خير ايله ايديلر ياد كم اوق ورسه بودستانى

Okunuşu (satır sırasıyla)

1. bihamdillah şeref buldu salat için bu cami
2. müyesser oldu itmamı erişti avn-i yezdani
3. tekasül eyleme asla salatında kavi olgıl / cemaati gözet daim koma

¹⁰ Charles Texier, *Küçük Asya*, C. 2, (Çev. Ali Suat), Ankara, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002, s. 383-395.

¹¹ Şakir Çakmak, "Denizli İlindeki Türk Anıtları (Camiler)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, Ege Üniversitesi, 1991 s. 19-27; *Denizli Kültür Değerleri 2001*, Denizli, TC Denizli Valiliği, Kültür Müdürlüğü, Deha Matbaa, 2001, s.80-81; Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Daire Başkanlığı, 20.11.02/1 Numaralı Dosyada bulunan 21.03.03 tarihli İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Kararı ile Hırka Köy Camisi olarak tescil edilmiştir.

¹² Kitabelerin okunmasında emeği geçen Doçent Dr. Nurettin Öztürk'e teşekkür ederim.

tadil erkani.

4. eğer bu dar-ı dünyada salatında kavi olsan / yarın ol dar-ı ahrette bulursun huri gilmanı.

5. sebep olub bu bünyâdı binâ idüp iden ihyâ / cehennemden halâs ola erişe avn-i rabbâni / sırat üzre olubdur bu sefine cümle mahluka.

6. ki afv ile muamele olur ise lütf-i ihsanı / bu Lütfi'nin ricasıdır inayetler ola makbul / dahi hayr ile edilir yad kim okursa bu destanı.

Açıklama

1. Allah'a şükür bu cami namaz için şeref buldu. / Allah'ın yardımı erişti ve tamamlanması nasip oldu.

2. Asla namaza gecikme, namazdan bağını koparma/ cemaati gözet ve namazın kurallarını terk etme.

3. Eğer bu dünyada namazdan kopmazsan/ yarın ahirette huriler ve hizmetkarlar bulursun.

4. Bu binanın yapılmasına ve bakımına sebep olan kişi/ cehennemden kurtulsun, Allah'ın yardımına kavuşsun / Bu cami bütün yaratıklara Sırat Köprüsü'nü geçerken gemi olur.

5. Böylece (binayı yapan) Allah'ın lütuf ve yardımları ile muamele görür./ Lütfi'nin ricası, bu hayrı Allah'ın kabul etmesi (ve) / bu destanı okuyanların onu anmasıdır.

Yapının kuzeybatısındaki avlu duvarında yer alan dört satırlık Türkçe kitabe şu şekildedir:

1- بحمدالله داد حقدر شازلی درکه زکر جمیل-
 2- سویلر اولکم راح حقاوولسن دلیل-
 3- الهی ویر کرم بانیسینه کی احبایله مش خین قللیل-
 4- هم معزز قل مجرد و هم بانینده بل جلیل-
 5- سنة 1255

Okunuşu

1. bihamdillah dad-ı hak'dır Şazlı der ki zikr-i cemil.
2. söyler ol kim rah-ı hakka olsun delil.
3. ilahi ver kerem banisine ki ihya eylemiş hin-i kalil.
4. hem muazzez kıl mücerred ve hem yanında bil celil.
5. sene 1255.

Açıklama

1. Şazli der ki Allah'a şükürler olsun,; Hakk'ın adaletiyle Allah'ın güzel adını anarak

2. Allah yoluna rehber olduğunu söyler
3. Allah'ım kısa zamanda bu camiyi yaptırana (hem) kerem et;
4. Hem de onu temiz kalple değerli ve aziz kıl.
5. sene H.1255/M.1839-1840

Vakfiye

Yapıya ait bir vakfiye mevcut değildir.

Yapım Tarihi ve Banisi

Yapının taçkapısı üzerinde bulunan kitabesinde bani ve yapım tarihi hakkında bilgi verilmemektedir. Bu konu Yapının Tarihlendirilmesi ve Değerlendirme bölümünde tekrar ele alınacaktır.

Yapının Tanıtımı

Plan

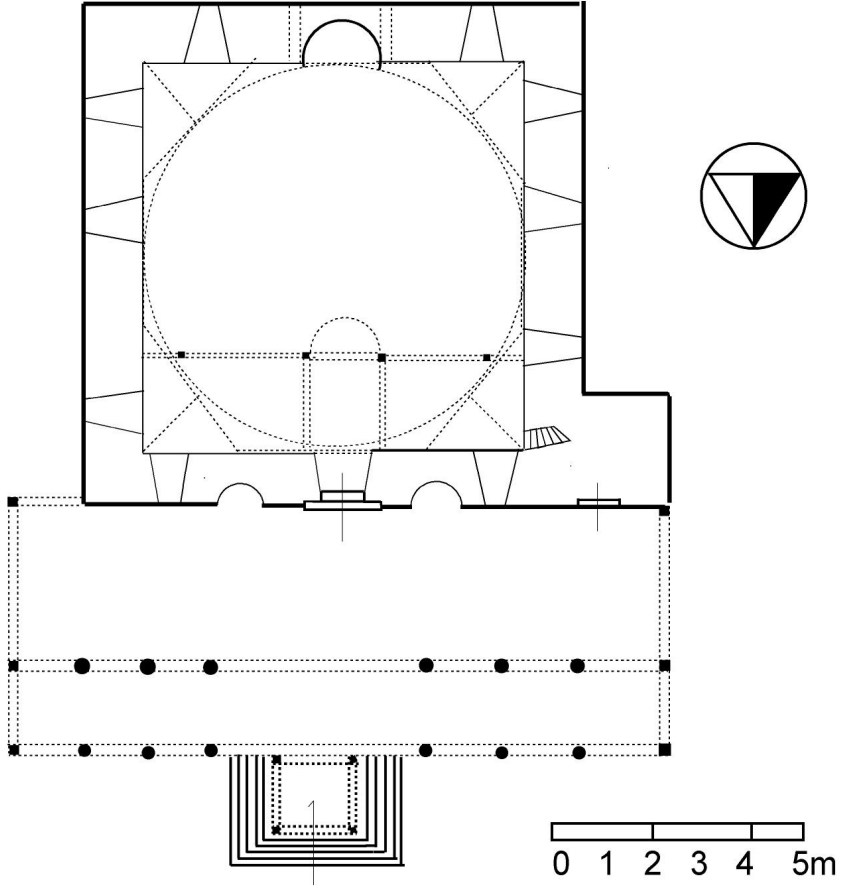
Yapı, üzeri tek kubbe ile örtülü kare planlı bir harim, harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve kuzeybatı köşesindeki minareden oluşmaktadır. Kare planlı yapıya kuzey cephe ekseninde ki açıklıktan girilmektedir. Harimin merkezi kubbesi sekizgen bir kasnağa oturtulmuştur. Kubbeye geçiş elamanı olarak yivli tromplar yerleştirilmiştir. Harimin kuzey-batı köşesinde mahfil merdivenleri bulunmaktadır.

Harimin kuzey cephesi önünde son cemaat mahalline yer verilmiştir. Son cemaat mahalli doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş olan yirmialtı sütun ile üç sahnalı olarak düzenlenmiştir (çizim 1).

Dış ve İç Tanıtım

Yapı doğu-batı yönünde eğimli bir arazi üzerinde konumlanmıştır. Kuzey cephe ekseninde yer alan ve cepheden hafif dışa taşkın bezemeli taçkapı ile yapıya giriş sağlanmaktadır. Taçkapı nişi, üç dilimli ve yüzeyi bezemeli bir kemerle kuşatılmıştır. Taçkapıyı dıştan sınırlayan bezemeli birer şerit sütunce başlığı hizasında sone ermektedir. Bu şeridin kesildiği yerden itibaren sınır çizgisi şeklinde taçkapıyı kuşatan bezemeye yer verilmiştir. Dilimli kuşatma kemeri başlıkları bezemeli sütunceler üzerine oturmaktadır. Sütunce gövdeleri yüzeyi bezemesizdir. Üç dilimli kuşatma kemerinin içinde yazı bulunan üç adet kartuş yer almaktadır. Yuvarlak kemerli olarak düzenlenen kapı söveleri taçkapı sütunce başlığı seviyesine kadar dört sıra bezemeli şerit olarak düzenlenmiştir. Bu seviyeden yukarıya doğru en içteki şerit bezemeli diğer üç şerit düz olarak düzenlenmiştir. Kuzey cephe eksenindeki taçkapının doğu ve batısında üç sıra mukarnaslı mihrabiye nişleri ve yanlarında dikdörtgen birer pencere yer almaktadır.

Çizim 1. Tavas Hırka Köyü Camisi planı

Çizen: Ramazan Uykur

Kuzey cephe batı köşesinde dikdörtgen bir kapı bulunmaktadır (fotoğraf 3, 4, 5, 6).

Kuzey cephe önünde bulunan son cemaat yerine arazideki meyil nedeniyle altı basamaklı bir merdivenle ulaşılmaktadır. Doğu-batı yönde uzanan iki sahin halinde düzenlenmiş olana son cemaat yeri, düz bir tavanla örtülüdür. Bu tavanı yirmialtı silindir gövdeli sütun taşımaktadır. Son cemaat yeri üç tarafı açık olarak tasarlanmıştır ve açıklığın önünde dört ahşap destek üzerine oturan bir sundurma yer almaktadır (fotoğraf 7).

Doğu cephede alt seviyede, eksende ve onun iki yanında sivri kemer alınlıklı birer dikdörtgen pencere yer almaktadır. Üst seviyede ise eksende sivri kemerli ikili pencere düzenlemesi, eksenin kuzey ve güneyinde örülerek kapatılmış sivri kemerli iki pencere bulunmaktadır (fotoğraf 8).

Güney cephede alt seviyede doğu ve batı köşelerde dikdörtgen sivri kemer alınlıklı birer pencere yer almaktadır. Üst seviyede doğu cephede olduğu gibi ikili pencere düzenlemesine yer verilmiştir. Eksenin doğu ve batısında ise örülerek kapatılmış sivri kemerli iki pencere yer almaktadır (fotoğraf 9).

Batı cephede alt seviyede üç, üst seviyede iki adet pencere görülmektedir. Üst seviyedeki pencereler sivri kemerli olarak düzenlenmiştir. Üst seviyenin kuzey köşesinde örülerek kapatılmış sivri kemerli bir pencere bulunur, bu pencerenin yanında minare yer almaktadır (fotoğraf 10).

Örtü sistemi olarak kubbe kullanılmıştır. Kubbeye geçişte kullanılan sekiz kenarlı kasağın her cephesinde örülerek kapatılmış sivri kemerli bir pencere görülmektedir. Sekizgen bir kasağa oturtulmuş olan kubbeye geçiş, içi yivlenmiş tromplarla sağlanmıştır (fotoğraf 11).

Yuvarlak kemer biçimli kapıdan harime girilmektedir. Harimin kuzeyinde altı adet sütunun taşıdığı mahfil yer almaktadır. Mahfile kuzey duvarını batı köşesinde yer alan merdivenlerle çıkılmaktadır. Mahfilin ekseninde yarım daire balkon şeklinde bir çıkmalıdır.

Güney duvarı ekseninde beş sıra mukarnas kavsaralı mihrap nişi yer almaktadır. En dışta mihrabı ters U biçiminde bezemeli bir şerit sarmaktadır. Mihrap köşelileri sade iken, ortada bezemeli bir pano görülmektedir. Mihrap kavsarasını örten yuvarlak kemerin içi istiridye kabuğu biçiminde düzenlenmiştir. Mihrap nişi mukarnaslarının yüzeyi bezemeli olarak tasarlanmıştır (fotoğraf 12, 13).

Mihrabın batısında bezemeli minber yer almaktadır. Minberin yan aynalıkları bezemesiz, süpürgelik yuvarlak kemerlidir. Minber kapısı yuvarlak

kemerlidir ve iki sütuna oturmaktadır. Kapı köşelikleri bezemelidir. Minberin köşk kısmı başlıkları bezemeli dört sütuna oturmaktadır (fotoğraf 14).

Yapının Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan rapora göre yapı 1990 ve 91 yılı onarım programına alınmıştır.¹³

Yapının geçirdiği onarım izlerinden, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan belgelerden, malzemedeki değişimlerden, ve taşın renginden anlaşılabilmektedir.

Kuzey cephede taçkapı ekseninin doğusunda ve batısında yer alan pencere söveleri ile batıdaki kapının iki yanına kesme taş kaplama yapılmıştır. Ayrıca kuzey cephe sıvanarak beyaz badana ile boyanmıştır.

Doğu cephede yer alan moloz taşların düzgün bir hat oluşturmaması nedeniyle onarımlarda tamirat gördüğü anlaşılmaktadır. Alt cephede ekseninde ve eksenin iki yanında yer alan pencerelerin söveleri taşla kaplanmıştır. Üst seviyede ekseninde söveleri taşla kaplanmış iki adet pencere, bu pencerelerin kuzeyinde ve güneyinde örülerek kapatılmış sivri kemerli iki pencere daha yer almaktadır. Kalan izlerden pencere kemerlerinin tuğla ile örülmüş olduğu anlaşılmaktadır.

Güney cephede ekseninde yer alan taş kalıntılarından, içteki mihrabın dışta vurgulanmak istendiği bu nedenle de kesme taş ile bir sıra yapıldığı anlaşılmaktadır. Güney cephede alt seviyede eksenin doğu ve batısında yer alan pencerelerin söveleri kesme taş malzemedен yapılmıştır.

Üst seviyede ekseninde yer alan iki pencerenin söveleri kesme taştır. Bu pencerelerin doğu ve batısında taşla örülerek kapatılmış iki kapı daha bulunmaktadır.

Batı cephede alt seviyede yer alan üç adet pencerenin söveleri kesme taşla örülmüştür. Üst seviyede ekseninde yine söveleri kesme taşla kaplan-

¹³ Vakıflar a.g.d., Abide ve Eski Eser Onarım Fişinde 1990 yılında onarım programına alınmış olan yapıda yapılması düşünülen işler şöyle kaydedilmiştir. Yapının kubbesinde bozulan kurşunlar aynı şekil ve ölçüde yeniden kurşunla örtülecek, duvar üzerine konan Marsilya kiremidi yerine kurşun kaplanacak, son cemaat yerine mevcut kiremitlerin kaldırılıp klasik kiremit konulacak, camide çürüyen ve taşıma özelliğini yitiren ahşap elemanlar aynı malzeme ile yeniden yapılacak, bozuk sıvalar yenilenecek, dış cephe raspa edilecek alttan çıkan malzemeye göre derz veya sıva yapılacak, Camide ayrıca genel boya, badana ve elektrik işleri ikmal edilip yapı yeniden ibadete açılabilir duruma getirilebilecektir. Ayrıca Abideler Şubesi Müdürlüğü'ne hazırlanan 1991 tarihli rapor.

mış iki pencere, bu pencerelerin güneyinde örülerek kapatılmış bir adet pencere daha yer almaktadır. Batı cephenin kuzey köşesinde yer alan minarenin iççilikten ve taşın renginden tamamen yenilediği anlaşılmaktadır.

Kubbe kasnağının her yüzünde örülerek içten örülerek kapatılmış birer pencere yer almaktadır. Kubbe kurşun levhalarla kaplanmıştır.

Caminin kuzey cephesi önünde bulunan son cemaat mahalli onarılarak ahşap sütunlar ve tavan kahverengi yağlı boya ile boyanmıştır.¹⁴ Ayrıca özgün taş kaplama sökülerek yerine yeniden taş kaplama yapılmıştır. Sütun başlıkları ve sütunlara oturtulan kemerlerin üzeri sıvanarak beyaz badana ile boyanmıştır. Caminin avlusundan son cemaat mahalline çıkılan merdivenler yenilenmiş ve son cemaat mahallinin çatısı kiremitle örtülmüştür.

Harim duvarları çimento ile sıvanmış ve badanalanmıştır. Harimin pencere kenarları, mihraba çerçeve oluşturan şerit ve kartuşlarda kullanılan alçı bezemenin, taçkapı ve mihrap bezeme özellikleriyle karşılaştırıldığında sonradan yapıldığı anlaşılmaktadır. Caminin kuzeyindeki mahfili taşıyan ahşap sütunlar beyaz, sütun başlıkları da yeşil yağlı boya ile boyanmıştır. Mahfilin ahşap korkulukları tamamen yenilenmiştir.

Yapının minberi beyaz yağlı boya boyanmıştır. Harim duvarları farklı renklerde boya ile bezenmiştir.

Kartuşlar içerisinde yağlı boya ile *Allah, Muhammet, Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali*, pandantif dilimlerin dede kalem işi süslemeler yeridir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan yapı dosyasındaki eski bir fotoğrafta, son cemaat yerinin merdivenle çıkılan bölümünde, çerçevesi ve kapı kanatları ahşaptan, dört ahşap direk üzerinde bir sundurma bulunduğu görülmektedir. Bu kapı düzenlemesi onarımlar sırasında ortadan kaldırılmıştır.

Yapının batı cephesinin kuzey ucunda bulunan minare yapıya sonradan ilave edilmiştir.

Malzeme-Teknik

Yapının beden duvarları moloz taş duvar tekniğinde, köşelerde ise kesme

¹⁴ Yapının 1991 yılında yenilenen ahşap sütunlarında bozulmalar olduğu ve yenilenmesi gerektiği Tavas Orman İşletme Müdürlüğü'nün 2003 tarihli İnceleme Raporunda ve 2004 tarihli Etüt Proje Şube Müdürlüğü raporunda belirtilmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Vakıflar a.g.d.

taş ile inşa edilmiştir Duvardaki taşlar ortalama 22-30x30-40 cm. ölçülerindedir. Derz kalınlığı yaklaşık 0.8cm.dir.

Yapıda bezeme malzemesi olarak, cephelerin üst seviyelerindeki ve kubbe kasnağındaki örülmüş pencere kemerlerinde tuğla; taçkapıda ve minberde kesme taş; giriş kapısı ile son cemaat yeri sütun başlık ve gövdelerinde ahşap; harimin pencere kenarlarında alçı ve taçkapının kitabesinde boya malzeme kullanılmıştır.

Bezeme

Yapıda bezeme kuzey cephedeki taçkapıda, harimde ise mihrap ve minberde görülmektedir. Bitkisel, geometrik, yazı ve nesneli olmak üzere yapıda dört çeşit bezeme türü ile karşılaşılmaktadır.

Bitkisel Bezeme

Taçkapı sövelerindeki şeritlerde; Üç dilimli kuşatma kemerinin yüzeyinde; Sütunce başlıklarında; Mihrapta mukarnasın kavsara yüzeyinde; minber başlık ve köşeliklerinde bitkisel bezeme görülmektedir.

Bitkisel bezeme türü olarak lotus, palmet, akantus yaprakları, palmiye ağacı, selvi ağacı, lale, kıvrım dallar, rozet çiçekler, gül ve gül bezek motifleri görülmektedir.

Lotus: Taçkapının üç dilimli kuşatma kemeri yüzeyindeki lotuslar uçlarından zincirleme olarak birbirine bağlanmıştır. Birbirine bağlanan lotuslar yine içteki daha küçük lotuslara çerçeve oluşturmuştur (fotoğraf 4, 5).

Palmet: Taçkapı üzerinde yer alan kartuş içindeki kitabelerin uçları birer palmetle sona ermektedir. Mihrap kavsara nişinin tepeliğinde; iki selvi ağacının ortasında ters bir palmet motifi görülmektedir (fotoğraf 4, 5, 13).

Akantus, Lotus: Taçkapı dıştan üçüncü şeritte; yan yana sıralanmış akantus yaprakları; sütunce başlıklarında lotus, akantus yaprakları ve palmiye ağacı; minber sütun başlıklarında; lotus ve akantus yaprakları görülmektedir (fotoğraf 4, 5,14).

Selvi Ağacı: Taçkapının en dışındaki kısa şeritte boydan boya uzanan bir selvi ağacı, onun gövdesinden çıkan kıvrım dallar ve dalların ucunda rozet çiçekler görülmektedir (fotoğraf 4, 5).

Lale: Taçkapı dıştan ikinci şeritte yan yana sıralanmış lale motifleri görülmektedir. Taçkapı dıştan beşinci şeritte ise;şerit boyunca bir selvi ağacı ve ağacın gövdesinden çıkan kıvrım dallar ile kıvrım dalların uçlarında lale ve rozet çiçek motifleri görülmektedir (fotoğraf 4, 5).

Gül: mihrapta mukarnas kavsaranın yüzeyi üzerinde gül motifleri görül-

mektedir (fotoğraf 12).

Gülbezek: Minber alem başlıkları ile köşeliklerinde kat kat gülbezek ve lale motifleri görülmektedir (fotoğraf 14).

Geometrik Bezeme

Taçkapının en dışındaki kısa şeritte; taçkapının dıştan dördüncü ve birinci şeridinde; Son cemaat mahalli mihrap nişlerinde geometrik bezeme bulunmaktadır.

Geometrik bezeme türü olarak beş köşeli yıldız, mukarnas, balık pulu motifleri görülmektedir.

Beş köşeli yıldız: En dıştaki kısa şeritte şeridin üst köşesinde beş köşeli yıldız ve merkezinde güneş rozeti bulunan düzenleme söz konusudur (fotoğraf 4, 5).

Mukarnas: Taçkapı dıştan birinci şerit; son cemaat mahalli mihrap nişleri ve harim mihrap nişinde mukarnas bezeme görülmektedir (fotoğraf 4, 5, 12).

Balık pulu: Taçkapı dıştan dördüncü şeritte balık pulu şeklinde bir düzenleme görülmektedir.

Nesneli Bezeme

Mihrap kavsara nişinin tepeliğinde; İki selvi ağacının ortasında ters bir palmete saplanmış iki şerefeli bir minare yer almaktadır. Minarenin alemi ise hilal biçiminde vurgulanmıştır (fotoğraf 13).

Yazı Bezeme

Taçkapı kemer alınlığında üç kartuş içinde ve bahçe duvarında bulunan bir kitabede sülüs hatla yazılmış bezeme görülmektedir (fotoğraf 1).

Tarihlendirme ve Değerlendirme

İnşa kitabesi ve vakfiyesi bulunmayan yapının ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak elimizde yapının tarihlendirilmesine yardımcı olacak bazı bilgiler mevcuttur. Bunlardan biri bu camiye ait olduğu kesin olmamakla birlikte tarih veren bir kitabedir. Bahçe duvarı üzerinde yer alan bu kitabede H.1255/M.1839-40 tarihi görülmektedir.

Konuyu aydınlatmaya yardımcı olacak bir diğer bilgiyi Şakir Çakmak'ın 1991 yılında yaptığı çalışmasında bulmaktayız. Çakmak,¹⁵ son cemaat

¹⁵ Çakmak konuyu şöyle ifade etmektedir: "Yapıda biri harim girişinde, diğer son cemaat yeri girişinde olmak üzere iki kitabe bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, yapıya ait olup olmadığını bilemediğimiz ancak köylülerce son cemaat yerinde

yeri girişinde “sene 77” yazılı üçüncü bir kitabeden söz etmektedir. Çakmak “sene 77” ibaresinden yola çıkarak yapının 1077, 1177 ya da 1277 yıllarından birinde yapılmış olması gerektiğini düşünmektedir. Çakmak yapının bezeme özellikleri ile bahçe duvarındaki kitabedeki 1839-40 tarihi nedeniyle, bu “sene 77” tarihinin H.1277/M1860-61 olması gerektiği fikrine varmaktadır. Fakat bu sonuca varmasına rağmen çalışmasının sonunda nedense yapıyı 18. yüzyıl ortalarından 19. yüzyıl ortalarına varan bir zaman dilimine tarihlendirmektedir.¹⁶

Camide yapmış olduğumuz incelemeler sırasında “sene 77” tarihini veren bir kitabeye rastlayamadık. Son cemaat mahallinde varlığından bahsedilen bu kitabenin onarımlar sırasında kaldırıldığını tahmin etmekteyiz.

Mimari kuruluş olarak tek kubbeli kare planlı harim ve son cemaat yeri düzenlemesi Denizli merkezde bulunan Ahmet Hulusi Efendi Camisi (19. yüzyıl) ile Hasan Feyzi Efendi Camisi (1872), Honaz’da Sultan Murat Camisi (15-16. yüzyıl) ve Çivril’de Emir Hisar Kasabası Dedeköy Camisiyle

bulunduğu ifade edilen ve bugün yapının kuzey batısındaki dış avlu duvarına yerleştirilmiş olan üçüncü bir kitabe vardır. Harim girişinin üstünde yer alan altı satırlık Osmanlıca kitabe boya ile yazılmıştır. Lütüfi adlı bir kişi tarafından yazıldığı anlaşılan kitabede, yapının inşa tarihi yada inşa ettiren kişi hakkında bilgi verilmemiştir. Ayrıca böyle özenle hazırlanmış mermer bir levha üzerindeki kitabenin boya ile yazılmış olması, bir inşaat kitabesi olmadığı izlenimi uyandırmaktadır. Son cemaat yeri girişindeki kitabe, yalnızca “sene 77” yazısının okunduğu bir tarih kitabesidir. Sadece son iki rakamının verilmiş olması, bu tarihin 1077, 1177, ya da 1277 yıllarından birisi olabileceğini düşündürmektedir. Şeklini ve girişi üzerindeki süslemeleri dikkate aldığımızda bugünkü son cemaat yerinin inşası için 1077/1666-67 ya da 1177/1763-64 tarihleri uygun görülmemektedir. Bu nedenle söz konusu tarihin 1277/1860-61 olduğunu kabul etmek yerinde olacaktır. Köylülerce yapının son cemaat yerinde bulunduğu ifade edilen ve bugün dış avlu duvarına yerleştirilmiş olan diğer kitabede de ait olduğu yapının türü, ve yaptıranın adı geçmemektedir. 1255/1839-40 tarihi incelemiş olduğumuz camii için uygun bir tarihtir. Ancak, böyle bir kitabe için camide uygun bir yer bulunmamaktadır. Yapıdaki barok karakterli süslemelerin benzerlerinin batı Anadolu’da 18. yüzyıl ortalarından itibaren görülmesini ve bugünkü son cemaat yerinin 1860-61 tarihinde inşa edilmiş olmasını dikkate alarak, yapının 18. yüzyılın ortalarından 19.yüzyıl ortalarına uzanan bir zaman diliminde inşa edildiğini kabul edebiliriz.” Bkz. Şakir Çakmak. “Denizli İli’ndeki Türk Anıtları (Camiler),”(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi 1991, s.72

¹⁶ Vakıflar a. g. d.’de yer alan raporda, caminin giriş kapısında bulunan kitabeye göre H.770/M.1368 yılında yaptırıldığı yazılmaktadır. Bu tarih sene 77 yazan kitabenin yanlışlıkla 770 olarak okunduğunu göstermektedir

(14-15. yüzyıl) benzerlik göstermektedir. Ancak Hırka Köy Camisi kubbeğe geçişte kullanılan yivli tromplarıyla diğer yapılardan ayrılmaktadır. Ahmet Hulusi Efendi Camisi'nde kubbeye geçişte tromp kullanılmamıştır. Honaz Sultan Murat Camisi harap durumda olduğu için trompların şeklini tespit edebilmek zordur. Hasan Feyzi Efendi Camisi bugün düz çatılıdır ancak kalan izlerden, bu yapının ilk halinin kubbeli olduğu anlaşılmaktadır.

Yapının taçkapı bezemelerinde üslup yönünden barok karakterli akan-tus yaprakları, iri lotuslar, C ve S kıvrımları gibi bitkisel bezemeler görül-mekle birlikte, taçkapı kurgusu açısından ele alındığında Türk sanatının klasiği olan Selçuklu sanatına bir öykünme göze çarpmaktadır.

Yapının taçkapısı, mihrap ve minber bezemelerinde görülen geç dö-nem özellikleri, bahçe duvarında kitabede yer alan M.1839-40 tarihi ve son cemaat yerinde eskiden var olduğu belirtilen "sene 77" yazısı uyuş-maktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak yapının bir 19. yüzyıl eseri olduğunu söyleyebiliriz.

Yapının banisi hakkında bilgi sahibi değiliz fakat, 1316 tarihli Aydın Maarif Salnamesinin 919-921. arası sayfalarında Denizli'de 4 medre-senin 3 tanesi Tavaslızade Osman Ağa, diğer biride Tavaslızade Koca Ağa tarafından yaptırıldığı gözükmektedir. Tavaslızadelerin bu bölgede medrese ve cami yaptıran önemli bir aile olduğu anlaşılmaktadır. Hırka Köyü'nün Tavaslızadelerin egemen olduğu yerlerden biri olması caminin bu aileden biri tarafından yaptırılmış olabileceğini düşündürmektedir.¹⁷ Caminin haziresinde de Tavaslızadelere ait mezarların bulunması bu tah-mini güçlendirmektedir.

Yapı incelendiğinde mimari ve bezeme olarak bir yenilik getirmediği görülmektedir. Ancak Denizli yöresi ele alındığında bugün ayakta kalan camiler arasında taçkapısı bezemeli başka bir örneğe rastlanılmamakta-dır. Geç dönem bezeme unsurları olarak kullanılan S ve C kıvrımları, akantus yaprakları, kıvrım dallar ve rozet çiçekler yapının taçkapısında kullanılmıştır. Ancak harim oldukça sade tutulmuştur. Geç dönem Ana-dolu Türk mimarisi süslemelerinde yeni bir akım olarak karşımıza çıkan duvar resimlerinde¹⁸ sıkça görülen mimari, gemi, natürmort yada doğa

¹⁷ Bkz. *Aydın Maarif Salnameleri 1316*, s.919-921. Aynı bilgi 1317, 1319, 1321 numaralı *Aydın Maarif Salnameleri*'nde de mevcuttur.

¹⁸ Rüşhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara 1976; Günsel

tasvirlerinden hiç birine bu yapıda yer verilmemiştir. Bu yanı göz önünde bulundurulduğunda yapı 19. yüzyıl yapıları arasında da farklı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklar

- Acun, Hakkı, *Tüm Yönleri İle Çapanoğulları ve Eserleri*, Ankara, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Kasım 2005.
- Akça, F. Akçakoca, *Küçük Denizli Tarihi (Yunanlılardan, Osmanlılara-1434M.-832H- Kadar)*, 5. Baskı, Denizli 1945.
- Aksarayı, *Müsameretü'l-Ahbar*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- Arık, Rüşan, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara 1976.
- Baykara, Tuncer, *Denizli Tarihi, II. Kısım (1070-1429)*, İstanbul 1969.
- Çakmak, Şakir, "Denizli İli'ndeki Türk Anıtları (Camiler)," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi 1991.
- Çetişli, İsmail, "Seyahatnâmelerde Denizli ve Çevresi", *1. Merkez Efendi Sempozyumu* 1988, Denizli.
- Darkot, Besim, "Denizli", *İslam Ansiklopedisi*, C.3, MEB, İstanbul 1993.
- Denizli İl Yıllığı*, 1973.
- Evlıya Çelebi, *Evlıya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz: M. Zilli ibn Derviş), C. 9, Maârif Vekaleti, Devlet Matbaası, İstanbul 1935.
- Gökçe, Turan, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.
- İbn Batuta, *İbn Batuta Seyahatnamesin'den Seçmeler*, (Çev. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çeviren. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2003.
- Katip Çelebi, *Kitab-ı Cihannüma*, İstanbul 1145.
- Renda, Günsel, *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı, 1700-1850*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, C. 17, 1977.
- Tanyeli, Uğur, "11-15. Yüzyıllar Denizli Kentinin Yapısal Evrimi", *Tarih ve Toplum*, İstanbul 1990.
- Texier, Charles, *Küçük Asya*, C. 2, (Çev. Ali Suat), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Yurt Ansiklopedisi*, C. 3, Anadolu Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1982.

Renda. *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı, 1700-1850*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, C-17, 1977; Acun Hakkı, *Tüm Yönleri İle Çapanoğulları ve Eserleri*, Ankara, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Kasım 2005.

Fotoğraf 1. Hırka Köyü Camisi,
taçkapı kitabesi

Fotoğraf 2. Hırka Köyü Camisi,
bahçe duvarında yer alan kitabe

Fotoğraf 3. Hırka Köyü Camisi, kuzey cephesi

Fotoğraf 4. Hırka Köyü Camisi, taçkapısı üst bölümü

Fotoğraf 5. Hırka Köyü Camisi, taçkapısı alt bölümü

Fotoğraf 6. Hırka Köyü Camisi, eksenin doğusundaki taçkapı şeridi

Fotoğraf 7. Hırka Köyü Camisi, eksenin batısındaki taçkapı şeridi

Fotoğraf 8. Hırka Köyü Camisi, doğu cephesi

Fotoğraf 9. Hırka Köyü Camisi, güney cephe

Fotoğraf 10. Hırka Köyü Camisi, batı cephesi

Fotoğraf 11. Kırka Köyü Camisi, yivli tromp

Fotoğraf 12. Hırka Köyü Camisi, mihrap ve minberi

Fotoğraf 13. Hırka Köyü Camisi, mihrap kemerinin üzerindeki nesneli bezeme

Fotoğraf 14. Hırka Köyü Camisi, mihrap alınlığı

TOKAT HALKEVİNİN YAYINLADIĞI YENİ TOKAT DERGİSİNDE YER ALAN YAZILARA GÖRE TÜRK DEVRİMİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Sabri ZENGİN*

ÖZ

Atatürk öncülüğünde gerçekleşen Türk devrimi ile, Avrupa'da aydınlanma döneminden sonra başlayan devrimlerle oluşan çağdaş medeniyetin Türkiye'de de kurulması hedeflenmiştir. Ancak Türkiye'de Avrupa'dakine benzer bir Aydınlanma yaşanmadığı için, devrim, bir lider ve etrafında toplanan aydınların öncülüğünde gerçekleşmiştir. Bu durum, Türk devriminin en belirleyici özelliklerinden biri olmuştur. Devrimin oluşumunda, kazandığı başarılarla milletin yanında efsanevi bir karizma elde eden Atatürk'ün liderliğinin ve öncülüğünün büyük bir yeri vardır. Bunlarla birlikte devrim, Türk milletinin eğitim durumu, sosyal ve ekonomik yapısı ve ülkenin stratejik konumundan kaynaklanan siyasal şartlar yüzünden kendine özgü özelliklerle gelişmiştir.

Devrimleri taşrada yerleştirmeyi ve yaşatmayı amaç edinen Halkevlerinin yayın organlarından biri olan Yeni Tokat dergisi, devrimlerin genel özelliklerini yansıtmak konusunda da oldukça başarılı olmuş bir dergidir.

Anahtar Kelimeler: Devrim, Atatürk, özellik, halkevi, Yeni Tokat.

ABSTRACT

The General Characteristic of the Turkish Revolution according to "Yeni Tokat" Journal Published by "Tokat Halkevi"

The Turkish Revolution under the leadership of Atatürk aimed to found the contemporary civilization which was formed after the revolutions started in the period of Enlightenment in Europe. As the Enlightenment in Turkey was unlike the one in Europe, the revolution was carried out under the leadership of a leader and the intellectuals around him. This formed one of the most specific characteristics of the Turkish Revolution. Atatürk –who had a legendary charisma with the success he gained– had great role in leadership and innovation to form the revolution. With all these characteristics, the revolution made progress with its own characteristic because of the educational level of the Turkish people, social and economic structure and political reasons originated from the strategic location.

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü Öğretim Elemanı, Tokat, sabriz@gop.edu.tr

The “Yeni Tokat” journal –one of the publications of Halkevi which aimed to place and keep the revolutions in the country alive– is also rather a succesful periodical to reflect the general characteristics of the Turkish Revolution.

Key Words: Revolution, Atatürk, characteristic, halkevi, Yeni Tokat.

Giriş

Siyasal, toplumsal, ekonomik ve sosyal alanlarda köklü dönüşüm hareketleri olan devrimler, bazı yönleriyle benzer özellikler göstermelerine karşılık, olduğu ve geliştiği döneme, ülkeye ve millete göre farklı birtakım özelliklere sahiptirler. Atatürk önderliğinde XX. yüzyılın başında gerçekleşen Türk devrimi de, Avrupa’da meydana gelen gelişmelerden, özellikle Fransız Devrimi’nden büyük ölçüde etkilenmiş olmasına rağmen, Türk milletinin eğitim durumu, sosyal ve ekonomik yapısı ve ülkenin stratejik konumundan kaynaklanan siyasal şartlar yüzünden kendine özgü özelliklerle gelişmiştir.¹

Türk devriminin genel özellikleri başlığı kullanılmış olmasa da, bu yönde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Biz bu çalışmada, Türk devrimini halka benimsetmeyi amaç edinen Halkevlerinin² bir faaliyeti olarak ortaya çıkan, Tokat Halkevi’nin yayınladığı *Yeni Tokat* dergisinde yer alan yazıları değerlendirerek, Türk devriminin genel özelliklerini anlamaya çalıştık. Bunu yapmakla aynı zamanda, devrimin Tokat gibi nüfusu yaklaşık yirmi bin civarında ve en yüksek eğitim kurumu ortaokul olan bir taşra vilayetinde, devrimleri halka benimsetmek maksadıyla, az sayıdaki aydın tarafından yayınlanan *Yeni Tokat* dergisi çerçevesinde, devrimin nasıl anlaşıldığını ve uygulandığını da göstermek istedik. Dolayısıyla bu çalışmanın çerçeve-

¹ Türk devriminin batıdaki devrimlerden etkilenmesi; benzer ve farklı özellikleri ile ilgili olarak bkz: Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara, TTK yay., 1996, s. 474, 475.

² İlk Halkevi 19 Şubat 1932’de kuruldu. Tevfik Çavdar, “Halkevleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* IV, s. 878. Halkevlerinin kuruluş gayesi “Cumhuriyetin ana ilkelerini ve Atatürk inkılâplarını milletin ruhuna sindirmek, halk arasındaki etnik, kültürel ve sosyal ayrılıkları gidermek, aydın ve halk kültürünü kaynaştırmaktır” Mustafa Ergun, “Eğitim ve Kültür İnkılâbı”, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Ankara, YÖK yay., 1997, s. 54. Elimizdeki sayısal bilgilere göre, halkevlerinin kapatıldığı tarih olan 1950 yılında, halkevi sayısı 478’e halkodası sayısı da 4.322’ye yükselmiştir. Çavdar, a. g. m., s. 882. Halkevlerinin üye sayısı ise 1940’lı yıllarda 130.000 civarında bulunmaktaydı. Stanford. J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* II, Türkçesi: Mehmet Harmancı, İstanbul, e yay. 1983, s. 455.

sini de dergide yayınlanan yazılar oluşturmaktadır. Tespit ettiğimiz başlıklar bir devrim hareketinin özellikleri olabilecek başlıklar olup, dergide de değinilen konulardan oluşmaktadır.

Tokat Halkevi, halkevlerinin açılışının birinci yılında (1933) açılmış ve aynı yıl yayın faaliyetlerinden olmak üzere, *Yeni Tokat* dergisini çıkarmaya başlamıştır. İlk sayısı 30 Ağustos 1933'te yayınlanan ve ilk iki yıl 15 günde bir ve üçüncü yılda da ayda bir olmak üzere 52 sayı çıkmış bulunan derginin yayın hayatı, 1 Şubat 1936'da yayınlanan son sayı ile bitmiştir.³

1. Devrimin Lideri Olarak Atatürk

I. Dünya Savaşı'nın sonunda, Türk milletinin anavatanı olan Anadolu'nun da işgal edilmesiyle birlikte; Türk milleti, vatanını ve bağımsızlığını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya gelmiş bulunuyordu. Türk milletinin tarihinde gördüğü en olumsuz şartların yaşandığı böyle bir dönemde, milletin başına geçerek, onu kurtuluşa götüren yolda ilerleten Kurtuluş Savaşı önderi Mustafa Kemal Atatürk, bu başarısıyla milletin gönlünde taht kurmuş ve efsanevi bir karizma elde etmiştir.⁴ Bu durum dergide şu ifadelerle dile getirilmiştir: “Öyle hatırlıyorum ki, on bir yıl evvel beyaz sakallı dedeler ve ak saçlı nenelerden tutunuz da insanlığın ilk gülüşleri olan mini mini yavru- lara kadar boynu bükük bir milletin bütün zavallıları Ulu Gazinin ellerine sarılıp bizi kurtar demişlerdi. İşte 30 Ağustos, bu yalvaran ağlayışa Ulu Gazinin dünyayı titreten cevabı idi.”⁵

Kurtuluş Savaşı sonunda, bağımsızlığın kazanılması ve devletin kurul-

³ *Yeni Tokat* dergisinin iki cilt halinde tanzim edilmiş bir nüshası Tokat İl Halk Kütüphanesi'nde mevcuttur. Ancak buradaki sayılar eksiktir. İlk iki yıla ait 48 sayı iki cilt halinde ciltlenmiş olarak ve diğer sayıların bir kısmı da müstakil olarak Halis Turgut Cinlioğlu'nun özel kütüphanesinde bulunmaktadır. Her iki kütüphanedeki ciltler bir araya getirilerek, eksik sayılar karşılaştırılmak suretiyle noksanları tamamlanmış ve tarafından fotokopisi yapılarak, ikişer cilt halinde Gaziosmanpaşa Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Kütüphanesi'ne kazandırılmıştır. Millî Kütüphane'nin kayıtlarında da (SYS No: 0455208, YER: 1957 SB 239) *Yeni Tokat* dergisinin kaydına rastlanmaktadır. *Yeni Tokat* dergisi üzerinde yaptığım çalışmaların sonunda *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yeni Tokat* başlığı ile bir kitap hazırladım. Kitap Kültür Bakanlığı tarafından incelendi ve 2003 yılı yayın programında yayınlanması kararlaştırıldı. Ancak daha sonra yayını ertelendi.

⁴ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul, İletişim yay., 1998, s. 404, 405.

⁵ Dr. Cemil, “Büyük Zafer”, *Yeni Tokat*, Sayı: 25 (30 Ağustos 1934), s. 3.

masından sonra; yeni bir hamle ile, Türk devletini ve milletini çağdaş medeniyetler seviyesinin üzerine çıkarmayı hedefleyen devrimler sürecine girilmiş ve Atatürk bu süreçte de önder olma özelliğini sürdürmüştür.⁶ Devrimler yapılırken Kurtuluş Savaşı'nda elde edilen başarıdan ve bu dönemde milletle kurulan diyalogdan önemli ölçüde istifade edilmiştir. Dolayısıyla Kurtuluş Savaşı ile devrimlerin yapılması arasında doğrudan ilgi vardır. *Yeni Tokat* dergisi, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra ve devrimlerin yapıldığı dönemde yayınlanmış bir dergidir. Dolayısıyla dergide daha çok devrimlerin benimsetilmesi ve yaşatılması amacıyla yayın yapılmıştır. Ancak dergide yer alan yazılarda Kurtuluş Savaşı'na vurgular yapılmış ve bu başarı ile devrimler arasındaki ilişki dile getirilmiştir. Bu arada her iki harekette de önder olan M. Kemal Atatürk'ün önder kişiliği ve liderliği vurgulanmıştır.

Atatürk'ün liderliğinden ve önderliğinden bahsedilirken çoğunlukla 30 Ağustos Zaferi'ne vurgu yapılmıştır: “Evet, birinci ve en büyük Türk işte bu 30 Ağustos günü Tanrı işine benzeyen en güzel işini, yeni Türk tarihinin ilk sayfasını yazdı.”⁷

Atatürk ve yaptığı işlerle ilgili en önemli değerlendirmelerden biri de az zamanda çok ve büyük işler yapılmasıyla ilgilidir. Bu özellik dergideki yazılarda da sıklıkla vurgulanmıştır: “Asırları yıllara sığdıran Atatürk”, “sen de öğün ey gelecek ürem,⁸ öğün ki varlığı uğruna asırları, yıllara sığdıran Atatürk senin soyundandır”⁹ gibi.

Atatürk, yaptığı işler dolayısıyla, dünyanın diğer büyük insanları ile kıyaslanmış ve onlardan büyük gösterilmiştir. Bir yazıda “Acun¹⁰ tarihinde misline tesadüf edilmeyen harikalar ve devrimler yarattı” denilmiş ve “yirminci asrın en büyük adamı”¹¹ olarak nitelendirilmiştir. Diğer bir yazıda

⁶ Türk Kurtuluş Savaşı ve Türk devrimi süreçlerinde Atatürk'ün liderliği ve önderliği ile ilgili olarak bkz: Ergün Aybars, “Millileşme ve Çağdaşlaşma Lideri Atatürk”, *Atatürkçü Düşünce*, Ankara, AAM yay., 1992, s. 1149 vd.

⁷ Dr. Cemil, a. g. m., s. 3.

⁸ Ürem: Faiz, getiri. *Türkçe Sözlük II*, Ankara, TDK yay., 1988, s. 1535. Ancak burada bu kelime “nesil, soy” anlamında kullanılmıştır. *Yeni Tokat*, Sayı: 31, (1 Birinci kanun [Aralık] 1934,) s. 15. Eski ay adları dergide kullanıldığı şekilde verilmiş, parantez içinde belirtilen bugünkü karşılıkları ise tarafımdan yazılmıştır.

⁹ Melek Aksel, “Yaşa Türk Kadını”, *Yeni Tokat*, Sayı: 32, (15 İlkkanun [Aralık] 1934), s. 2.

¹⁰ Acun, Dünya, TDK *Türkçe Sözlük I*, s. 7.

¹¹ “Atatürk Heykelinin Açılışı Dolayısıyla Valimiz Bay Recai Güreli'nin Söylevi”, *Yeni*

“bir eşi daha olmayan sevgili Gazi!”¹² diye nitelendirilen Atatürk, başka bir yazıda “dünyada değil, ölenler içinde bile eşi bulunmayan Atatürk”¹³ diye vasıflandırılmıştır. Bir şiirde ise, tarihteki büyüklerle kıyaslanmış ve onlardan daha büyük olduğu belirtilmiştir:

“Fatih’ten, Dara’dan ulu; Gazimiz
Tanrının son kutsî kulu Gazimiz.”¹⁴

Dergide Atatürk’ün çağında yaşamının ve onu tanımış olmanın öneme dikkat çekilmiş ve gelecek nesillerin onun çağında doğmadıklarına üzülecekleri belirtilmiştir: “Bir gün gelecek... bizi yürüten ülkü eri, ulus önderi Ata Türk’ün gününde doğmadıklarına içlenecekler...”¹⁵

Tokat’ta 8 Şubat 1935 Cuma günü açılışı gerçekleştirilen Atatürk heykelinin yapılış gerekçesi de Atatürk’ün büyüklüğünü ifade etmektedir. Heykel “ulusal gücün bitmez tükenmez bir kaynağı olan Büyük Önderimiz Atatürk’ün kurtarıcı hizmetine Tokatlıların minnettarlığını sunmak ve onun mefkuresi yolunda Tokat vilayeti halkının birlik ve bütünlüğünü göstermiş olmak için” yaptırılmıştır.¹⁶

Heykelin açılış konuşmasında da Atatürk’ün Türk milleti için ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır:

“Karşımızdaki dünya varlıklarının en kıymetlisi bu tunç yığını aslen ve neslen temiz ve faziletkâr Türklüğün en süzgün zerrelere bir araya geldiği mukaddes bir taliin¹⁷ ideal bir bahtın namuskâr tecellisidir. Bu tunç yığını adamın aslı evrensel bir varlık, bir altın kaynağı koskoca bir saadet tarihinin desteğidir. İşte o kahraman; Türkün atası, halaskarı, kara gün dostu, nur fecrinin önderi, istiklalın bayraktarı, gönül birliğinin başkanı ulusal savaşın peygamberidir. Ey lâyemut¹⁸ ata! Sen taliin Türke bahşettiği ulusun, Sen rabbımın Türklük için yarattığı güneşsin, Türke has bir istiklal ve zafer kaynağısın! Ey sönmeyen nur!
Atatürk kimdir? Alparslan bir asker, Cengiz bir cihangir, Waşington bir

Tokat, Sayı: 36 (15 Şubat 1935), s. 2.

¹² Dr. Cemil, a. g. m., s. 3.

¹³ Advıye, “Ulu Türkün Ünlü Kadınları! Gözleriniz Ayadın Olsun”, *Yeni Tokat*, Sayı: 33 (1 Sonkanun [Ocak] 1935), s. 15.

¹⁴ Necmettin, “Ulu Gazi’ye”, *Yeni Tokat*, Sayı: 5 (29 Teşrinievvel [Ekim] 1933), s. 11.

¹⁵ Aksel, a. g. m., s. 2.

¹⁶ “Atatürk Heykelinin Açılış Dolayısıyla Valimiz Bay Recai Güreli’nin Söylevi”, *Yeni Tokat*, Sayı: 36 (15 Şubat 1935), s. 2.

¹⁷ Tali’: Talih, kısmet, kader, baht. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi yay., 1993, s. 1029.

¹⁸ Lâyemût: Ölümsüz, ölmez. TDK *Türkçe Sözlük* II, s. 960.

halaskar, Napolyon bir fatih, Timur şumullü bir varlıktı, derhal bütün bu kıymetleri bu metin seciye ve iradeleri birbirine karıştırınız. Şimdi karşınızda tam bir meziyet bir abide-i zafer göreceksiniz ki yükseliyor. İşte Atatürk budur.”¹⁹

Atatürk, yaptığı işlerle, halkın gönlünde o kadar büyük bir yer kazanmıştır ki bebek denilecek yaştaki çocuklar bile onu tanımışlardır. *Yeni Tokat* dergisinde yer alan bir yazıda bu konuya değinilmiştir: “Bir arkadaşımın şirin bir çocuğu var. Daha iki buçuk yaşında... konuşması şöyle böyle... matbaada asılı büyük bir resmin karşısında duran ve adeta hasretle bakan bu mini mini çocuk sevinçle söylendi: Atatürk. Arkadaşlardan birisi atıldı: Benim çocuk da biliyor. Diğer bir arkadaş da aynı şeyi söyledi.”²⁰

Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nda elde ettiği başarı ve kurtarıcı kimliği, bağımsızlığın kazanılmasından sonra da devam etmiş, bu defa, milletimizi geri kalmışlıktan kurtarmak için devrimler yapılmıştır. Burada da Atatürk'ün önder ve kurtarıcı kimliği ön planda olmuştur. Onun millet yanında kazandığı itibar ve karizma, devrimlerin kolayca uygulanmasını sağladığı gibi,²¹ muhalefetin de cesaretini kırmıştır. Bu durum Türk devriminin bir özelliğini de ortaya koymaktadır ki, o da bu devrimin bir önderin öncülüğünde gerçekleşmiş olduğudur.

2. Önder Kişilerin Öncülüğü

Türk devriminin oluşum ve gelişim safhasında Atatürk'ün önder ve lider kişiliğinin önemini yukarıda açıklamıştık. Atatürk sadece devrim kararı almakla kalmamış, bizzat devrimlerin uygulanmasında da öncülük etmiştir. Bu özellik Madam van den Bergh tarafından Paris'te verilen bir konferansta (bu konferansın tercümesinin bir bölümü *Yeni Tokat* dergisinde yayınlanmıştır) dile getirilmiştir: “Kamal²² Atatürk, daima örnek olarak,

¹⁹ Fahri, “Ulu Önderin Karşısında”, *Yeni Tokat*, Sayı: 37 (1 Mart 1935), s. 2.

²⁰ S. A. (Halis Turgut Cinlioğlu), “Bebeklerin İlk Tanıdıkları”, *Yeni Tokat*, Sayı: 39 (1 Nisan 1935), s. 2. Yazılardan bir kısmı rumuzla yazılmıştır. Kimliklerini tespit edebildiğimiz yazarların adlarını parantez içinde gösterdik. *Yeni Tokat* dergisinin yazarları ile ilgili olarak bkz: Sabri Zengin, “Yeni Tokat Bir Halkevi Dergisi”, *Tarih ve Toplum*, Cilt:39, Sayı: 232, (Nisan 2003), s. 36, 37.

²¹ Mardin, a. g. e., s. 405.

²² Dil devriminin en heyecanlı bir şekilde uygulandığı dönemde yayınlanan dergide, Atatürk'ün ismi bir süre genel kullanıma uygun olarak Kemal yerine Kamal şeklinde kullanılmıştır. Kamal ismi ile ilgili olarak bkz: *Ulus Gazetesi*, (05 Şubat 1935 Salı), TBMM Kütüphanesi, s. 3. Ancak genel olarak Kamal isminin kullanımı kısa sürmüştür. Bkz. Lewis, a. g. e., s. 288 dp: 97.

kabul ettirmek istediği değişiklik lehinde memleket dahilinde propaganda yapmıştır. Demek ki, memleket dahilinde muntazam dolaşmalar sayesinde yakından temas ettiği ve tanıdığı milletin bütün kuvvetlerinden istifade etmesini biliyordu. Bu dolaşmalardan sonra ilk ıslahatı kamuoyuna teklif ettiği zaman, onun ve bütün halk tarafından kabul olunmasından emindi.”²³

Devrimlerin uygulanmasında taşrada da aydınlar öncülük etmiştir. Örnek olarak, *Yeni Tokat* dergisinin en önemli yazarlarından biri olan Halis Turgut Cinlioğlu²⁴ verilebilir. Cinlioğlu, köylülerin tepkisine aldırılmayarak, Kazova’daki²⁵ köyleri gezmeye giderken, kısa pantolonu, sırtında çantası, gözünde gözlüğü ve başında da geniş bir şapka olduğu halde gitmiştir.²⁶

Bunun gibi kıyafet devriminin uygulamasında da bir kısım din adamları öncülük etmiştir: “Bizim din adamlarımız ve din bilginlerimiz bu gerekliliği daha önceden kavradıkları için yasanın çıkmasından daha üç ay önce, ilk o gün İzmir’de başlayarak yer yer kendiliklerinden ‘dini kisveyi burkat

²³ “Bizi Değil, Başkalarını Dinleyin Madam von den Berg Tarafından Paris’te “Yeni Türkiye” Adıyla Verilen Konferansın Son Kısımından”, *Yeni Tokat*, Sayı: 41-42 (9 Mayıs 1935), s. 16, 17.

²⁴ Halis Turgut Cinlioğlu: *Yeni Tokat* dergisinin en önemli yazarlarından biridir. Derginin yayınlandığı dönemde Tokat’taki en yüksek eğitim kurumu olan Ortamektep’te Tarih öğretmeni (“Kubilay Anıldı”, *Yeni Tokat*, Sayı: 33(1 Sonkanun [Ocak] 1935), s. 3) olan Cinlioğlu, amatör bir tarih araştırmacısı olarak, büyük gayretler göstermiş, gittiği yerlerin fotoğrafını çekmiş (Receb[Halis Turgut Cinlioğlu], “Samsun Gezintisi”, *Yeni Tokat*, Sayı: 36(15 Şubat 1935), s. 16), bulduğu her türlü bilgiyi kendi kabiliyetince değerlendirmeye çalışmıştır. Sadece tarihle ilgili yazı yazmakla kalmamış, yazılarında gözlemlerini ve özelemlerini de dile getirmiştir. *Gözümü dünyaya açtığımdan beri Tokat’ta büyüdüm.* (Halis Turgut Cinlioğlu, “Tokat’ta İmar Hareketleri Dolayısıyla: Bir Görüş ve Bir Anış”, *Yeni Tokat*, Sayı: 20[15 Haziran 1934], s. 10) diyen Cinlioğlu’nun Tokatla ilgili gözlemleri, her halde önemli olmalıdır. Cinlioğlu, sonraki yıllarda, *Yeni Tokat* dergisinde tarih ile ilgili yayınladığı yazıları değerlendirerek, kitap haline getirmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Ulusal Savaşta Tokat*, *Tokat: Tokat Matbaası*, 1936; *Osmanlılar Zamanında Tokat* -4 cilt- I, *Tokat: Vilayet Matbaası*, 1941; II, *Tokat: Tokat Matbaası*, 1950; III, *Tokat: Tokat Matbaası*, 1951; IV, *Tokat: Barış Matbaası*, 1973. Cinlioğlu’nun kısa biyografisi için bkz: Ali Birinci, “Tokat Tarihçisi Halis Turgut Cinlioğlu”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara, Geleşim Matbaası, 1987, s. 485.

²⁵ Kazova: Tokat ile ilçesi Turhal arasında kalan 20739 hektarlık ova. *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Tokat*, Ankara: Aka yayınları, 1994, s. 25.

²⁶ H. T.(Halis Turgut Cinlioğlu), “Köylü ve Aydın Gençlik”, *Yeni Tokat*, Sayı: 29 (29 Birinci teşrin [Ekim] 1934), s. 11.

(mabed) dışarısında giymeye' bağlam vermişlerdi.”²⁷

3. Devrimlerin Eski Türk Âdetleriyle İlişkilendirilmesi

Türk devriminin en önemli özelliklerinden ikisi çağdaşlaşma ve millileşme-
dir.²⁸ Dolayısıyla asıl hedef olan çağdaş medeniyet unsurlarını Türk mil-
letine kazandırırken; bunun kültürel yozlaşmaya sebep olmasını önlemek
için, yeniliklerin millî geleneklerle örtüşmesine özen gösterilmiş; bir taraf-
tan çağdaş değerler alınırken, aynı zamanda millileşme de sağlanmıştır.
Bu yapılırken, Avrupa'nın kadın hakları, eşitlik gibi çağdaş değerlerinin
aslında Türk toplumunun geleneksel yapısında mevcut olduğu, sonradan
birtakım dış etkenlerin tesiriyle, bu değerlerin kaybedildiği; dolayısıyla
Avrupa'nın bazı çağdaş değerlerinin aslında geleneksel Türk kültüründe
var olduğu, bu değerlerin alınmasıyla Türk kültürüne dönülmüş olacağı
savunulmuştur. O halde Batılılaşmak millî değerler açısından yok olmak
değil, aksine geleneksel millî kültüre dönmek demektir: “...Bu özleyiş ken-
dimizi candan özleyiştir... Tuttuğumuz yol kendimize doğru gidiştir!... Bü-
yük önder 'biz bize benzeriz!' dedi. Batıdan biz yalnız yöntem alacağız...
yoksa: Batıya doğru gitmenin, batağa batmak olduğunu çok acı deneme-
lerle anladık, artık...”²⁹

Yeni Tokat dergisinde yer alan yazılarda devrimlerle getirilen yenilik-
lerin geleneksel Türk kültürü ile özdeşleştiği ifade edilmiştir. Bunlardan
birisini törenlerde saygı duruşu ile ilgilidir:

“Bir ölüyü hürmetle anmış olmak için topluca sükut etmek adeti bizde
de yerleşmeye başladı. Aslında bu adet bizde yeni değildir. Eski büyük-
lerimiz... kütelerin onu tam bir titizlikle güdemeyeceklerini kestirmişler
bu manalı susmayı temin edebilmek için ona aynı zamanda dini bir
mana vermek üzere fısıltı ile bir fatiha okumayı buna eş tutmuşlar...
Tabii dudakları bunu okurken, başka bir şey konuşmaktan veya başka
bir şeyle meşgul olmaktan alıkonmuş olacaktı.”³⁰

Dergide Türk toplumunun sınıfsız yapısı³¹ vurgulanmış, sonradan bu ya-

²⁷ Safyettin, “Giyim Yasası”, *Yeni Tokat*, Sayı: 32 (15 İlkkanun [Aralık] 1934), s. 6.

²⁸ Abdurrahman Çaycı, “Atatürk ve Çağdaşlaşma”, *Atatürkçü Düşünce*, Ankara: AAM yay., 1992, s. 654 vd.

²⁹ Tahsin Tola, “Ulusal Dil Devriminde: Ben Böyle Düşünüyorum”, *Yeni Tokat*, Sayı: 40 (15 Nisan 1935), s. 5.

³⁰ Safyettin, “Bayramlar Dolayısıyla: Sükut ve Hürmet”, *Yeni Tokat*, Sayı: 4 (15 Teşrinievvel [Ekim] 1933), s. 3.

³¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*, İstanbul: MEB yay., 1993, s. 21.; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi yay., 1994, s. 227.

pının bozulduğuna dikkat çekilmiş ve Cumhuriyetle birlikte tekrar sınıfsız ve imtiyazsız bir sınıf olduğumuz belirtilmiştir: “Esasen bizde eski Avrupa milletlerinde olduğu gibi imtiyazlı sınıflar yoktu. Fakat hükümet kuvvetinin zayıflığı yüzünden, ayan ve ekabir denilen bir zümre nüfuz kazanmıştı. Cumhuriyet hükümeti bu imtiyaz ve nüfuza mahal ve imkan vermedi.”³²

Bunun gibi kadın haklarında yapılan yeniliklerle de geleneksel Türk kültürüne dönülmüştür:³³ “Eski Türk yaşayışında, kafes ardında güvensiz karşılanan, yad gözlerden saklı, örtülü bir kadınlık yoktu. Ata binen, kılıç kullanan, eşinin yanı başında didinen Türk kadını vardı.”³⁴

Kıyafet devrimiyle terk edilen eski kıyafetler, yazı ve dil de Türklerin değildir: “... on beş sene evvel hürriyetine kavuşan Türkiye henüz istikbalini kurtarmış sayılamazdı, çünkü vatanımızı yalnız düşmandan kurtarmıştık, bu hiç de kafi değildi. İşte en büyük ülküsünü dahilde yapan yüce önderi Ata Türk, evvela cumhuriyeti temelli olarak kurdu. Sonra medeni Türk ulusunu gülünç vaziyete düşüren ellerin giyimini, yazısını, dilini bir tekme ile geldikleri yere gönderdi.”³⁵

Yeni Tokat dergisinde devrimlerin kaynağı olarak geleneksel kültürü saf olarak yaşatan köyler gösterilmiştir:

“Bu engin kültür alanında gözlerim kararıyor... daha dün Anadolu köylüsünün, beş yüz sözle dert yandığını söyleyenler, bugün otuz bin özlü sözün akışı karşısında şaşırmadılar mı?.. Önümüzde bir engin var... Aradığın ne? Onun arısı bu sonsuz kültür engininde. Dil devriminde kayguya düşenler üzülmesinler: Bu engin kültür bizim köylerde!.. Dilimizi arıtmakta buna dayanıyoruz. Ulusal musiki bu kaynaktan doğacak... Sporda bile kurtuluş yolunun ancak buradan çıkacağı, gün geçtikçe daha acı anlaşılıyor. Yarınki en ileri ve en yüksek Türkelinin sağlam dayanağı, işte bu engin kültür kaynağıdır.”³⁶

4. Gelişmenin Köyün Kalkınmasıyla İlişkilendirilmesi

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke nüfusunun yüzde sekseni³⁷ veya dörtte

³² Halis Turgut Cinlioğlu, “Dün ve Bugün”, *Yeni Tokat*, Sayı:23 (1 Ağustos 1934), s. 1.

³³ Kafesoğlu, a. g. e., s. 229.

³⁴ Vehbiye Tunay, “Başı Mutlu Türk Kadını”, *Yeni Tokat*, Sayı: 33 (1 Sonkanun [Ocak] 1935), s. 14.

³⁵ Lütfü Ülkü, “Defolan Yüzsüz Misafirler”, *Yeni Tokat*, Sayı: 33 (1 Sonkanun [Ocak] 1935), s. 7.

³⁶ Tola, a. g. m., s. 5.

³⁷ H. Turgut, “Köycülük Milli Bir Dava Olmalıdır”, *Yeni Tokat*, Sayı: 21 (1 Temmuz 1934), s. 1.

üçü³⁸ köylülerden oluşuyordu. *Yeni Tokat* dergisinde yer alan yazılarda, ülkenin kalkınması ve devrimlerin yaşaması bu nüfusun aydınlatılmasına ve ayartılmasına³⁹ bağlı görülmüştür. Devrim önderlerinin köylüyü ayartacak yolu çoktan açtıkları; bundan sonra, köylüyü uyandırma görevinin aydınlara düştüğü ifade edilmiştir.⁴⁰

Köylüyü aydınlatmada en önemli görev aydın gençliğe düşmektedir:

“Köy ve aydın gençlik...! birbirine çok uzak olan; uzak olduğu kadar yakın olması gereken iki varlık.⁴¹ Aydın gençlik! Köyün bu susuzluğunu giderecek senin aydın kafandır... haydi hepimiz bu yolda öğretmen olalım. Bugün köyleri gezen ve köylü ile konuşan çok bir azlığa karşı, tümen tümen katılalım. Onun her susuzluğunu giderecek olan bilgimizi onlara aşılalım... Bilelim ki, bugün onların susadıkları bilgileri bize veren kurumların cermesini çeken⁴² yine onlardır. Neden bildiklerimizi onlara öğretmeyelim. İnsan için bundan daha tatlı uğraşım var mıdır?⁴³ Biz biliyoruz ki, her halde bu işte bu yolda da koşacak bir gençlik; bu köy çığırında da şehirden köye nur ve iman taşıyan bir dostluk vardır.⁴⁴ Köylünün aydınlatılmasında şüphesiz en önemli sorumluluk köy öğretmenine düşmektedir: O [köy muallimi] muhitinin, köyünün bir peygamberidir, şehirden getirdiği ve kafasındaki medenî ve yeni şeylerle, etrafına toplanacakları hayretlere düşürecektir.”⁴⁵

Yeni Tokat dergisinde köyün kalkınması işi millî bir dava olarak nitelendirilmiş ve bu konuda aydın gençliğin sorumluluğu vurgulanmıştır:

“Millî dava mahiyetini haiz olan köy ve köylü işinde de, her işte yaptığımız gibi bâlâdan emirler gelmesini gözlemeyelim. Köy ve köylüye, bu hakikate inanalım, bu inanın verdiği hızla kendi şuurumuzla, kendi heyecanımızla hareketlenelim. Kendi şuurları, kendi istekleriyle kımıldanmayanlar müessirlerin kayıp olmasıyla eski hallerine dönerler...

³⁸ Sait, “Köy: Toprak Sevgisi”, *Yeni Tokat*, Sayı:28 (15 Birinciteşrin [Ekim] 1934), s. 5.

³⁹ Kazovalı Recep (Halis Turgut Cinlioğlu), “Cumhuriyette Köy”, *Yeni Tokat*, Sayı: 29 (29 Birinci teşrin [Ekim] 1934), s. 6.

⁴⁰ H. T. (Halis Turgut Cinlioğlu), “Köylü ve Aydın Gençlik”, *Yeni Tokat*, Sayı: 29 (29 Birinci teşrin [Ekim] 1934), s. 10.

⁴¹ H. Asarkaya, “Bizeri’de Neler Gördüm”, *Yeni Tokat*, Sayı:48 (30 Ağustos 1935), s. 8.

⁴² Ceremesini çekmek: Başkasının yol açtığı zararı ödemek TDK *Türkçe Sözlük* I, s. 254.

⁴³ H. Hilmi, “Görüşler: Sokaklarda Dolaşan Ölüm”, *Yeni Tokat*, Sayı: 48 (30 Ağustos 1935), s. 22.

⁴⁴ H. Turgut, “Köylü”, *Yeni Tokat*, Sayı: 7 (1 Kanunuevvel [Aralık] 1933), s. 2.

⁴⁵ Enver Naci, “İçki Mücadelesinde Köy Muallimi”, *Yeni Tokat*, Sayı: 25 (30 Ağustos 1934), s. 6.

eski hamam eski tas olur.”⁴⁶

5. Devrimlerde Kademeli Geçiş

Türk Devrimi'nin en önemli özelliklerinden birisi de yeniliklerin kademeli olarak uygulanmış olmasıdır.

Diğer devrimlerde olduğu gibi, kıyafet devriminde da kademeli geçiş uygulanmış ve devrimlerin yerleşmesi sağlanmıştır. Bu durum Yeni Tokat dergisinde yer alan haberlere de yansımıştır. Bazı vilayetlerde olduğu gibi⁴⁷ Tokat'ta da önce peçe,⁴⁸ daha sonra çarşaf⁴⁹ yasaklanmıştır. Bu kararların uygulanması merkezi hükümet tarafından kanun çıkarmak suretiyle olmamış; yerel yönetimlere bırakılmış ve onlar tarafından uygulanması sağlanmıştır. CHP'nin dördüncü kurultayında özellikle peçenin yasaklanması için bir kanun çıkarılması istenmiş, fakat İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, bunun için bir kanun çıkarmaya gerek olmadığını, bu işin yerel önlemlerle halledilebileceğini belirtmiştir.⁵⁰ Kurultaydan sonra memleketlerine dönen

⁴⁶ H. Turgut, “Köycülük Milli Bir Dava Olmalıdır”, *Yeni Tokat*, Sayı: 21 (1 Temmuz 1934), s. 2.

⁴⁷ Çarşaf ve peçe, Tokat'tan önce 11 Aralık 1926'da Trabzon'da, Aralık 1934'te Bodrum ve Fethiye'de, 15 Şubat 1935'te Adana'da, Tokat'tan sonra da 1936 yılında Bursa'da yasaklanmıştır. Daha fazla bilgi için bkz: Hakkı Uyar, “Çarşaf, Pece ve Kafes Üzerine Bazı Notlar”, *Toplumsal Tarih*, sayı: 33, (Eylül 1996), s. 6 vd.; Kemal Yakut, “Tek Parti Döneminde Peçe ve Çarşaf”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: 37, Sayı: 220, (Nisan 2002), s. 23-32.

⁴⁸ Peçe: Eskiden ülkemizde, bugün bazı ülkelerde kadınların sokakta yüzlerine örttüklere ince siyah örtü. TDK *Türkçe Sözlük* II, s. 1172. Peçe yasağı ile ilgili Tokat Belediye Meclisi'nin almış olduğu karar, *Yeni Tokat* dergisinde şu şekilde duyurulmuştur: “Türk ulusunun yüzünü hayata kapayan peçe adlı bir şey var; Şarbaylığımız (Belediye) genel kurulu, verdiği 12 Mayıs (1935) günlemeçli tarihsel kararıyla onu Tokat'ın tarihine gömmek istemişti. Bunun için kadınlarımıza bir bildirim dağıttı.” S. Tunay, “Peçe ve Giyim”, *Yeni Tokat*, Sayı: 43(1 Haziran 1935), s. 2.

⁴⁹ Çarşaf: Eskiden kadınların kullandığı ve baştan örtülen pelerimli etekli sokak giysisi. TDK *Türkçe Sözlük* I, s. 281. Tokat Belediye Meclisi'nin çarşaf ile ilgili kararı Yeni Tokat dergisinde şöylece duyurulmuştur: “Urayımız kurulunca verilen peçe yasağına çabuk uymakla bayanlarımız pek iyi göstermişlerdir ki: Geri düşüncelerden sıyrılmış Türk kadınına peçeyi ve çarşafı artık yaraştırıyorlar. Buna güvençli olan uray genel kurulu yurdun her bucağında olduğu gibi 17 İkinci teşrin 1935'te kesenkes (kat'i olan) şu kararı vermiştir. İkinci kanun (Ocak 1935) 17'sine kadar Tokat kadınları artık asri bir giyim olan mantoya geçeceklerdir. Bu buyruğa uymakta savsakçı davrananlar yarıya(cezaya) çarpılacaktır.” “Urayımızın Çarşaf ve Peçe Hakkında Kesenkes Kararı”, *Yeni Tokat*, Sayı: 51(1 İkincikanun [Ocak] 1936), s. 12.

⁵⁰ “Peçe ve Çarşaf (Bay Tarık Us'un Kurultayda Söyledikleri, Kurun Gazetesinden)”,

bazı temsilciler buldukları yörelerde bu doğrultuda kararlar almışlar ve bu kararları uygulamışlardır.⁵¹

6. Az Zamanda Çok İş Yapılmış Olması

Yeniliklerin aşamalı olarak uygulanmasına karşılık Türk devriminin en önemli özelliklerinden birisi de, az zamanda çok ve büyük işlerin yapılmış olmasıdır. *Yeni Tokat* dergisindeki yazılarda bu özellik sıkça vurgulanmıştır. Bu yazılarda Atatürk'ün "asırları yıllara sığdırdığı"⁵² ifade edilmiş; Türk milletinin "on senede on asırlık işler yaptığı" vurgulanmıştır.⁵³ Bundan başka "Yüzyıllar On Yıllara Nasıl Sığar" başlığıyla bir yazı yazılmış⁵⁴ ve Türk milletinin on yılda, gelişme yolunda aldığı büyük mesafe anlatılmıştır.

7. Devrimin Yapıcı Özelliği

On beş yıl gibi kısa bir süre içerisinde, Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseselerin yıkılarak yerlerine, milletin en yüksek medenî icaplara göre ilerlemesini temin edecek, yeni müesseselerin konulmuş olması,⁵⁵ ancak bunun kademeli olarak uygulanması, Türk devriminin yıkıcı olmasını engellemiştir. *Yeni Tokat* dergisinde yayınlanan yazılarda da Türk devriminin kan dökücü ve yıkıcı olmayan yapıcı özelliği vurgulanmıştır. Rus devrimi örnek verilerek devrimlerin genel yıkıcı karakteri üzerinde durulmuş; buna karşılık Türk devriminin tahrip edici olmadığı belirtilmiştir:

"Ruslar içten gelen bir hamle ile tekamül yoluna atılmak, bizzat devrim yapmak kabiliyetinden mahrumdur. Ne ağır töhmet, ne silinmez

Yeni Tokat, Sayı: 43 (1 Haziran 1935), s. 4. CHP Dördüncü Kurultayındaki tartışmalar ile ilgili olarak bkz: Uyar, a. g. m., s. 6 vd.; Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1999, s. 250. (Yazar Kurultaydaki tartışmaları, *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935* (Ankara 1935) adlı eseri kaynak göstererek anlatmaktadır ki, bu bilgiler *Yeni Tokat* dergisindeki bilgilerle de uyumaktadır.)

⁵¹ Vehbiye Tunay, "Mantoya Geçiş", *Yeni Tokat*, Sayı: 51 (1 İkincikanun [Ocak] 1936), s. 6; "Urayımızın Çarşaf ve Peçe Hakkında Kesenkes Kararı", *Yeni Tokat*, Sayı: 51(1 İkincikanun [Ocak] 1936), s. 12.

⁵² Aksel, a. g. m., s. 2.

⁵³ Advıye, a. g. m., s. 15.

⁵⁴ F. Alpay, "Yüzyıllar On Yıllara Nasıl Sığar?", *Yeni Tokat*, Sayı: 51 (1 İkincikanun [Ocak] 1936), s. 4.

⁵⁵ A. Afetinan, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, İstanbul, MEB yay., 1971, s. 35.

leke!... Evet İslavların geçmiş zamanları araştırılsa bulunan biricik şey vakıa acı bir boşluktur, korkunç bir yokluktur; fakat ne olursa olsun, bu gün cihanda hatırı sayılır, hesaba katılır bir varlık haline gelmiştir. Ve bu varlık, zorla, dayakla, kanla yaratılmıştır... Muhtelif devrelerde, dünyanın muhtelif yerlerinde yapılan devrimlerin hepsinde çok, ama pek çok, kan akmıştır. Hatta devrim tarihleri bu hali her devrimin rengi zannederek kızıla boyamayanlara pek de devrimdir! Demez. Bizde devrimin kökleşmesi için seneler geçmesine lüzum görülüyor, her sene bir işaretle başka bir devrim kendiliğinden doğuyor, kökleşiyor ve milletin ruhundaki uçsuz bucaksız ihata kabiliyeti onu hemen benimseyerek senelerden beri alışılmış bir hal gibi asla yadırgamıyor".⁵⁶

8. Devrimin En Büyük Olma Özelliği

Yeni Tokat dergisinde Türk devrimi, tarihte görülen en büyük devrim olarak nitelendirilmiştir:

"Şuna asla şüphe etmeyelim ki, Anadolu yarımadası üzerinde Âdem oğullarının törediğini gördüğü zamandan bugüne kadar; cumhuriyet devriminin yaşattığı mesut hayatın benzerine başka hiçbir sırda şahit olamamıştır. Mutlu yaşayışımızın yüksek değerine inanmak için acılar içinde kıvranan şimdiki Avrupa'ya umumî bakışımız kafidir. Orada işsizlik hüküm sürerken yurdumuzda sonsuz iş kapıları açık duruyor ve şuurlu, becerikli, açık göz iş adamları bekliyor."⁵⁷

9. Devrimin Halkçı Özelliği

Türk Devrimi ile kurulan düzen, halkın yararına, onun işlerini kolaylaştırmaya yönelik bir düzendir.⁵⁸ *Yeni Tokat* dergisindeki yazılarda, bu hususa da işaret edilmiştir:

"İşlerin güç olacağını sanmayınız, eski devirlerin tesiriyle araya ikinci bir adam sokmayınız, işlerinizde bir sakatlık görüyorsanız; bu, iş adamlarında değil, sizi yolmak için araya giren, paranızın hatırı için işinizi uzatanlardır. Cumhuriyet memurları ellerinden gelen kolaylığı gösterirler. Bir zor gösteren varsa onun kabahati sizin işinizin yolunu değiştirendir."⁵⁹

Aydınların en önemli sorumluluğunun halka hizmet olduğu belirtilen bir

⁵⁶ Cevat, "Acaba Tarih Bizim İçin Ne Diyecek?", *Yeni Tokat*, Sayı: 4 (15 Teşrinievvel [Ekim] 1933), s. 7, 8.

⁵⁷ "Okumak Meselesi", *Yeni Tokat*, Sayı: 12 (15 Şubat 1934), s. 3.

⁵⁸ Türk Devrimin halkçı özelliği ile ilgili olarak bkz: Yücel Özkaya, "Atatürk ve Halkçılık", *Atatürkçü Düşünce*, Ankara 1992, AAM yay., s. 457 vd.; Ergun Özbudun, "Atatürk ve Halkçılık İlkesi", *Atatürkçü Düşünce*, Ankara, AAM yay., 1992, s. 434 vd.

⁵⁹ Halis Turgut Cinlioğlu, "Sakin Aldanmayınız", *Yeni Tokat*, Sayı: 4 (15 Teşrinievvel [Ekim] 1933), s. 1.

yazıda, “yalnız söz, yalnız ziyafet, köylüyü ayağa çağırarak...” gibi işlerin “ciddi olmayan işler, yapılmıyor denilmesin diye başvuru alan çareler...”⁶⁰ olduğu belirtilmiş ve aydınlar daha samimi ve fedakar bir anlayışla hizmete davet edilmiştir.

10. Devrimin Demokratik Özelliği

Türk devriminin amaçlarından birisi de Türk toplumunu demokratikleştirmektir. Bu amaca ulaşmak için de toplumun yarısını oluşturan kadınların erkeklerle eşitliğini sağlamak gerekiyordu ki, yapılan devrimlerin, kadın erkek eşitliğini sağlamakla demokrasinin bir gereğini yerine getirmek olduğu dergide de dile getirilmiştir: “Bacı, kadın, hanım, hanım efendi gibi ayrı yape sınıflarıyla anılan Türk kadınının bugün hepsini bir gözle gören demokrasimiz hepsine birden “bayan” dedi. Fakat bu yukarıda söylediğim değişik giyimlerle ayrılan zümreler “alpagotin⁶¹ bayan Türki” şaylığına uygun ve birleştiricilik giyim içerisine; mantoya yeni girecektir. Kadınlarımız hepsi müsavi olacaklardır.”⁶²

11. Devrimin İlerici Özelliği

Türk devrimi çağdaş medeniyeti yakalamayı amaçlayan ilerici bir devrimdir. *Yeni Tokat* dergisindeki yazılarda bu özelliğe de vurgu yapılmıştır. Bir yazıda “Cumhuriyet güneşiyle beraber... önümüzü gördük...”⁶³ denilmiş; diğer bir yazıda da eskiden yürürken önünü göremeyen Türk kadınının bugün istikbali gördüğü⁶⁴ ifade edilmiştir.

12. Devrimin Akılcı Özelliği

Türk devriminin özelliklerinden biri de devrimlerde akılcılığın hakim olmasıdır.⁶⁵ *Yeni Tokat* dergisinde yer alan yazılarda bu hususa da dikkat

⁶⁰ Turgut, “Köycülük Milli ...”, s. 2.

⁶¹ Alpagot: Bu kelime eski Türklere kullanılan Alpagut olmalıdır. Kül Tegin Kitabesi’nde Alpagu şeklinde geçen ve muharip manasına gelen Alpagut, *Divan-ı Lügat’it-Türk*’te “Tek başına düşmana saldıran, hiçbir taraftan yakalanmayan yiğit” diye manalandırılmıştır. Bkz: Abdulkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., 1988, s. 1.

⁶² Tunay, a. g. m., s. 6.

⁶³ Cinlioğlu, “Tokat’ta İmar Hareketleri ...”, s. 10.

⁶⁴ Reşat Cemil, “29 Birinci Teşrin”, *Yeni Tokat*, Sayı: 29 (29 Birinci teşrin [Ekim] 1934), s. 3.

⁶⁵ Ahmet Mumcu, “Türkiye’nin Akıl Çağına Geçmesi”, *Atatürkçü Düşünce*, Ankara, AAM yay., 1992, s. 759 vd.

çekilmiş, insanları tembelleğe sürükleyen kadercilik ve tevekkül anlayışının bu asır için bir hastalık olduğu belirtilmiştir: "... 'hayat bu', 'kader bu', 'alnimızda yazılı imiş' gibi sözleri doğuran, bugünkü asır için bir hastalık olan tevekkül ve kadere imanda bulunursa..."⁶⁶

Bir talih oyunu olan iskambil oyununu oynayanlar tenkit edilirken; akılcı bir devrimin yapıldığı bir zamanda şans oyunları oynamanın devrimin ilkelerine aykırı olduğu üzerinde durulmuştur: "Biz yeni Türkiye'de taliin hayatımızda rol alacağını kabul etmek değil, düşünmek bile istemeyiz. Biz ki, rasyonel bir hayatın inkılabını yapmışızdır, böyle rasyonel bir yaşayış düzenine girmeye çalışıyoruz. Bir tali oyunundan başka bir şey olmayan iskambille işimiz nedir?"⁶⁷

Gençliğin eğitimi üzerinde durulan bir yazıda da gençlerin emir ve kumanda ile hareket eden bir sürü gibi olmamaları; her halde, aklını ve zekasını kullanması gerektiği belirtilmiştir: "Gençlik terbiyesine, yığın terbiyesine dokunurken halkı ve gençliği kafasını kullanmadan yat dediğimiz zaman yatar, kalk dediğimiz zaman kalkar sürülmüş bir yığın haline getirmek istemiyoruz..."⁶⁸ Türk gençliğini zekasını kullanmadan itaat eder hale getirmek, bizim maksadımız dışındadır..."⁶⁹

13. Devrimin Aydınlanmacı Özelliği

Akl ve bilime dayanan Türk devrimiyle, insanların çalışması, okuması ve çağın gerektirdiği aydın insan olması hedeflenmiştir. Türk devriminin öncüsü olan *Yeni Tokat* dergisinde yer alan yazılarda da, insanlar okumaya teşvik edilmiş, tembellek ve miskinlik tenkit edilmiştir. Şeklen değişmenin bir anlam ifade etmediği, asıl değişimin düşüncede gerçekleşmesi gerektiği belirtilmiştir. Kahvehanelerde dedikodu yapanların tenkit edildiği bir yazıda, bu halin eski alışkanlıkların bir devamı olduğu ifade edilmiş ve "misalini, örneğini dünden alanları, kılık kıyafet değiştirse de kafasını çevreleyen örümceklerden kurtulamayan ve bilnetice bugüne uymayanları çok

⁶⁶ "Görüşler: Tiyatro Karnı Doyurmuyor Mu?", *Yeni Tokat*, Sayı: 15 (1 Nisan 1934), s. 10.

⁶⁷ S. Tunay, "Sosyal Hastalıklarımız: Oyun Nedir?", *Yeni Tokat*, Sayı: 52 (1 Şubat 1936), s. 15.

⁶⁸ Halkı bir sürü gibi görmenin hata olduğu Recep Peker tarafından da dile getirilmiştir. Recep Peker, "Recep Peker'in Ders Notları", *İlk İnkılâp Tarihi Ders Notları*, Haz: Oktay Aslanapa, İstanbul, TDAV yay., 1997, s. 253.

⁶⁹ "CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in Söyleviden, 'Halk Terbiyesi, Gençliğin Yetiştirilmesi'", *Yeni Tokat*, Sayı: 49 (29 İkteşrin [Ekim] 1935), s. 7.

görüyoruz”⁷⁰ denilmiştir.

İnsanların çoğunun kahvehanelere giderek zamanlarını boşa harcadıklarının belirtildiği bir yazıda, halkın bilgiye karşı ilgisiz kalması eleştirilerek, büyüklerin bu işe de el atması beklenmiştir:

“Şehrimizde iki büyük kahvehane var: Birisi sazlı ve kızlı, diğeri sazsız ve kızsız... Küçük kahveler de sayısız.... Sazlı ve kızlı kahvenin adı: Yıldız kıraathanesi. Burada her şey beş kuruştur. Müşterileri ekseriyetle az kazanan, işi, bakkal, esnaf ve küçük memurlar... Beş kuruş fiyata herhalde yüksek müşteri değiller... Diyeceksiniz ki saz heveslileri... Ne münasebet! Şeş ve beşten 66’dan saz ve şarkıyı dinlemeye kimse vakit bulamaz, ara sıra kız veya kadına bakar veya laf atarsa beş kuruş vermeyi hak etmiş sayılırlar...

İkincisi sazsız ve kızsız kahve... Cumhuriyet kıraathanesi... Müşterileri yüksek memurlar, kibar zatlar, kendini bilenler... Bu kahvede her şey yüz para. Müşterilerine göre az bir para... Burada da müşteriler oyun oynar... Memleketin kahveleri tıklım tıklım... kış geldi mi yeni kahveler de açılır...

Niçin memleketin kütüphanesi boş?

Niçin Halkevi boş?

Niçin Muallimler birliği boş?

Niçin konferanstan kaçılır?

Niçin evlerde istirahat edilmez?

Yurdun büyükleri bu işe de bir parmak koysalar... Bir taraftan kahveleri tahdit ederken, diğer taraftan herkesi kahveden kütüphaneye veya cemiyetlere çekecek tedbirler alsalar... ne iyi olur.”⁷¹

14. Çağdaşlaşmanın Başkalaşma ve Yozlaşma Olmadığı Hakkındaki Düşünceler

Türk devrimi yapılırken, çağdaş batı dünyasından etkilenilmiş ve buradan önemli ölçüde yenilik alınmıştır. Bununla birlikte batılılaşmanın başkalaşma ve yozlaşma olmamasına özen gösterilmiş, millî kültürün yaşatılmasına önem verilmiştir. *Yeni Tokat* dergisinde yazı yazarlar da sıkça bu hususa dikkat çekmişler ve milleti ayakta tutan değerlerin korunması hususunda uyarılarda bulunmuşlardır: “Bu özleyiş kendimizi candan özleyiştir... Tuttuğumuz yol kendimize doğru gidiştir!... Büyük önder ‘biz bize benzeriz!’ dedi. Batıdan biz yalnız yöntem alacağız... yoksa: Batıya doğru gitmenin,

⁷⁰ “Görüşler: Dedikodu Ne Kadar Fenadır”, *Yeni Tokat*, Sayı: 15 (1 Nisan 1934), s. 11.

⁷¹ S. D.(Halis Turgut Cinlioğlu), “Görüşler: Kahveler”, *Yeni Tokat*, Sayı: 31 (1 Birinci kanun [Aralık] 1934), s. 13.

batağa batmak olduğunu çok acı denemelerle anladık, artık...”⁷²

Başka bir yazıda özentili ile taklit yapanlar ağır bir dille eleştirilmiştir:

“Bu günkü yükseliş sırasında bu yükselişin süratine karışan bazı züppe gidişlere gelince: Bunlar da günün zavallılarıdır, bunlar da daha çok bildiklerini sandıkları halde bir şeyden haberi olmayanlardır. Bilgilerini istediği gidişe uyduramayanlardır. İşte ‘yemeğe gidiyorum’ yerine ‘manje edeceğim’ diyenler, ‘sağ ol’ yerine ‘mersi’ demeye özenenler, herhangi bir kurumda her şeyden ve bir çok ihtiyaçtan evvel rahatlarını düşünenler (maroken koltuklular), hakime (.....), polise (.....)⁷³ denecekmiş gibi sözlerle dil savaşına yanlış mana veren ve gülen aydın gençler... Bunlar günün yürüyüşünü hazmedemeyenler değil de nedir? Bunlar yolunu sapıtmaya özenenler değil midir? Bunlar eski düşüncelilerden daha tehlikeli, daha korkunç züppe ruhlular sayılmaz mı? Evet en evvel gönlümüzü bulandıran, bizi titizlendiren, gözümüzü açan bu gibilerdir... Çünkü bir devrime katılarak düşmanlık yapanlar, katılmadan düşmanlık edenlerden daha kötü, özentili adamlardır.”⁷⁴

Dergide, kadınlarımızın, sosyal haklarını kazandıktan sonra, ailelerini ve çocuklarını ihmal etmeleri eleştirilmiş; kadınlarımızın özellikle aile ve çocuklar üzerindeki eski görev ve sorumluluklarını yerine getirmeleri gereği üzerinde durulmuştur.⁷⁵

Yozlaşmaya en açık kesim olan gençliğin manevî ve ruhsal yapısının sağlamlığı üzerinde de durulmuş, “Biz Türk gençliğini, disiplinli fakat manevî varlığını yükselterek ruhlarını en iyi icaplara göre beslemeliyiz”⁷⁶ denilmiştir.

15. Devrime Tepki Gösterenler

Her devrimde olduğu gibi Türk devriminde de direnişler ve tepkilerle karşılaşmıştır. Tokat'ta da karşı gelme şeklinde olmasa da, devrimin getirdiği yeniliklere uymama şeklinde direnişlerle karşılaşmış ve bu durum *Yeni Tokat* dergisindeki yazılarda eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin bir kısmı şapka kanununa uymayanlarla ilgilidir. Konu ile ilgili bir yazıda “namaz kıldıktan sonra camiden çıkarken kasketlerinin güneşliklerini arkada bırakan”

⁷² Tola, a. g. m., s. 5.

⁷³ Yazar, kelimelerin karşılıklarını vermemiştir. Dolayısıyla hangi kelimenin kullanıldığını tahmin etmek de güçtür. Bu yüzden biz de yazar gibi boş bıraktık.

⁷⁴ S. T. (Halis Turgut Cinlioğlu), “Yerinde Sayanlar, Yollarını Sapıtanlar”, *Yeni Tokat*, Sayı: 34 (15 Sonkanun [Ocak] 1935), s. 2, 13.

⁷⁵ H. H., “Cumhuriyette Türk Kadını”, *Yeni Tokat*, Sayı: 29 (29 Birinci teşrin [Ekim] 1934), s. 4, 5.

⁷⁶ “CHP Genel Sekreteri Recep Peker’in Söyleviden...”, s. 7, 8.

ve sayıları gittikçe azalan tipler “bakışlarında papaz taassubu” olan tipler olarak nitelendirilmiştir.⁷⁷

“Başımıza Ne Giyiyoruz” başlıklı diğer bir yazıda, yine şapka kanununa uymayanlar eleştirilmiştir:

“Etrafı sarık misali kabartılmış bir börk, önünde güneşliği kaldırılmış bir bilmem ne; veyahut da posttan, rasgele bir kumaştan; olsun kabilinden yaptırılmış güya bir şapka... Belki kendi giydiklerinden daha ucuza mal olan fakat tam bir şapka olan kasketleri giymekteki inat ne? Hiç.! Eski bir itikadın; köhnemiş, örümçekleşmiş bir kafanın yolundaki dikenli bir inat... Her şeye rağmen ‘ben eskiye bağlıyım’ diyen fakat içindeki pis duyguları tam manasıyla ihsas edemeyip hıncını şapkadan kisveden alan bir softa ruhu...”⁷⁸

Bundan başka, Tokat’ta düzenlenen müsamere ve balo gibi sosyal aktivitelere katılmayan halkın bu tutumu da eleştirilmiştir. Bunlardan birisi Turhal gençlerinin fakir çocuklar yararına düzenlediği müsameredir ki, Halkevi musiki kolunun da iştirak ettiği bu müsamereye şeker fabrikası çalışanları, Tokat’tan gelenler ve az sayıdaki genç ve çocuk katılmış, Turhallılar ise ilgi göstermemişlerdir.⁷⁹ Bundan başka Tayyare Cemiyeti Kadınlar Şubesi tarafından cemiyet yararına bir balo düzenlenmiş;⁸⁰ ancak baloya yeterince katılan olmamış ve program da uygulanamamıştır.⁸¹

16. Devrim ve Tenkit

Yeni Tokat dergisinde yayınlanan bir yazı dizisinde “tenkit” konusu işlenmiştir. Yazının bir bölümünde, devrimlerin tenkidi ve bunun doğuracağı tehlikeler üzerinde durulmuştur:

“Tarihin kaydettiği devrimler arasında hiçbiri yoktur ki, hadiseli, gürültülü geçmiş olmasın. Devrim her şeyden evvel iyiliğe ve yeniliğe doğru bir tekâmül hareketi demek olduğundan, yapılırken az çok muânzlarla, muhâliflerle, gayr-i memnunlarla karşılaşır. Böyle zamanda, serbest ve menfî tenkitlere müsaade etmek, devrime karşı yapılacak su-i kastlara açık yol bırakmak demektir. Bunun zararı doğrudan doğruya millî menfaate, millî varlığa yöneldiğinden önüne set çekmek lüzumu kati-

⁷⁷ “Görüşler: Eksilen Üç Tip”, *Yeni Tokat*, Sayı: 2 (15 Eylül 1933), s. 12.

⁷⁸ “Görüşler: Başımıza Ne Giyiyoruz”, *Yeni Tokat*, Sayı: 9 (1 Kanunusani [Ocak] 1934), s. 11.

⁷⁹ “Görüşler: Bir Müsamere Dolayısıyla Turhallılar”, *Yeni Tokat*, Sayı: 14 (15 Mart 1934), s. 12.

⁸⁰ “Memleket Haberleri: Tayyare Cemiyeti Kadınlar Şubesi”, *Yeni Tokat*, Sayı: 15 (1 Nisan 1934), s. 12.

⁸¹ “Memleket Haberleri: Hanımların Balosu”, *Yeni Tokat*, Sayı: 16 (15 Nisan 1934), s. 8.

yetle kendini gösterir... Mevki avlamak hülyasıyla çırpınan ve bu kabil bulanık zamanlardan istifade fırsatını gözetleyen bazı muhterisler, ortalıktaki şaşkınlığı çoğaltmak, memnuniyetsizliği artırmak ve bu suretle devrimin ayağına çelme takmak sevdasına düşerler. Nitekim öyle oldu! İçtimaî değişikliğimizi, yeniliğimizi küçülten, isabetsiz gösteren ve adeta güneşi balçıkla sıvamaya yeltenen bir sürü menfi tenkitler birdenbire türeyen muhalefetçi matbuatta ve propagandacı ağızlarında aldı yürüdü. O kötü neşriyat, ufak tefek irtica kımıldanışlarına bile yol açtı.”⁸²

Sonuç

XX. yüzyılın başında, Türk milletini tarihten silmek için başlatılan girişimleri ortadan kaldırmak üzere harekete geçen Mustafa Kemal Atatürk, milletin başına geçerek, onu kurtuluşa giden yolda başarıya ulaştırmakla kalmamış; yeni bir hamle ile, ülkesini çağdaş milletlerin gerisinde bırakan engelleri ortadan kaldırmak için devrimlere girişmiştir. Atatürk önderliğinde gerçekleşen Türk devrimi, ülkenin içinde bulunduğu şartlara göre, oluşum ve gelişim sürecinde, kendine özgü bir takım özellikler göstermiştir.

Türk devrimi, çağdaş batı medeniyetinin sahip olduğu değerleri almak suretiyle, bu değerleri kendi kültür potasında eriterek, çağdaş medeniyet seviyesinin üzerine çıkmak amacıyla yapılmıştır. Batı toplumlarının çağdaşlaşma sürecinde, öncelikle akılcılık ve bilimsellik temeline dayalı olarak bir aydınlanma yaşanmış ve daha sonra aydınlanan toplumun talepleri sonucunda sistem yenilenmiştir. Türk toplumunda aydınlanma süreci tam olarak yaşanmadığından, devrimler, bir önderle etrafında toplanan aydınların öncülüğünde gerçekleşmiştir. Bu noktada Atatürk'ün liderliğinin Türk devriminde önemli bir yeri vardır. Atatürk'ün, yüzyıllardır batılı devletler karşısında mağlubiyete uğrayan Türk milletini, Kurtuluş Savaşı'nda zafere ulaştırmış bir önder olması, yaptığı devrimlerin halk tarafından benimsenmesini kolaylaştırmış ve tutucu tepkilerin büyümesini ve devrimleri engellemesini önlemiştir. Tokat örneğinde de görüldüğü gibi Türk toplumu, geleneksel tutuculukla devrimlerin gereğini yerine getirmeme gibi pasif eylemlerde bulunmuşsa da, genellikle devrimlere karşı aktif direniş göstermemiştir. *Yeni Tokat* dergisindeki yazılarda, devrimlerin korunması konusunda büyük hassasiyet gösterilmiş, yıkıcı tenkitlerin yapılmasına izin verilmemiştir.

Devrim öncesinde Türkiye'de bir aydınlanma olmadığından, kurulan

⁸² T. Dayan, “Tenkit Üzerine - 4 - İçtimaî Bölüm”, *Yeni Tokat*, Sayı: 19 (1 Haziran 1934), s. 6.

çağdaş düzenin uygulanabilmesi ve başarıya ulaşması için, aydınlanma değerlerinin Türk toplumuna kazandırılması oldukça önemli olmuştur. Bu dönemde ülke nüfusunun büyük bir bölümü köylerde yaşayan eğitimsiz insanlardan oluşmaktadır. Devrimlerin amacına ulaşması ancak bu nüfusun aydınlanma ilkeleri doğrultusunda eğitilmesine bağlı olduğundan, bu amacı gerçekleştirmek için eğitim seferberliği düzenlenmiş, Halkevleri ve Köy Enstitüleri gibi özgün projelerle köylünün aydınlanması ve kalkınması hedeflenmiştir. Tokat gibi taşra vilayetlerinde devrimler, az sayıdaki aydın tarafından uygulanmış ve halka benimsetilmeye çalışılmıştır.

Türk devrimi ile çağdaş batı nedeniyetinin değerleri alınırken, bu değerlerin geleneksel Türk kültürüne uygun olmasına özen gösterilmiştir. Bu aynı zamanda devrimlerin benimsenmesini kolaylaştırıcı bir unsur olmuştur. Batının değerlerinin benimsenmesinin taklitçiğe ve böylece kültürel yozlaşma ve başkalaşmaya dönüşmemesi için hassasiyet gösterilmiştir.

Türk devrimi aşama aşama uygulanmış, böylece yeniliklerin benimsenmesi kolaylaşmıştır. Böyle olması Türk devriminin örneğin Rusya'daki Bolşevik Devrimi gibi yıkıcı olmasını da engellemiştir.

Bu sayede çağdaş düzen açısından sürdürülmesi mümkün olan kurumlar korunduğu gibi, devrim sırasında çıkabilecek toplumsal çatışmalar önlenmiş ve kan dökülmesine mani olunmuştur. Devrimlerin kademeli olarak uygulanmasıyla birlikte, birbirini takip eden yeniliklerle, on beş yıl gibi kısa bir süre içinde devrim süreci tamamlanmış ve Atatürk'ün de ifadesiyle "az zamanda çok ve büyük işler" başarılmıştır.

Türk milleti, Osmanlı devletinin dağılma sürecinde yaşadığı büyük sıkıntılardan sonra, kazandığı Kurtuluş Savaşı'nda kendisine önderlik eden Atatürk'ün öncülüğünde başlayan devrimlerle birlikte, geri kalmışlıktan kurtulma konusunda büyük bir heyecana ve ümide kapılmış, bu heyecan ve ümit *Yeni Tokat* dergisinde sıkça dile getirilmiştir.

Türk devriminin bu genel özellikleri, devrimleri halka benimsetmek amacıyla kurulmuş bulunan Halkevlerinin yayın organlarından biri olan ve Tokat'ta bulunan öğretmen ve doktor gibi az sayıdaki aydın tarafından yayınlanan *Yeni Tokat* dergisine de büyük ölçüde yansımıştır. *Yeni Tokat* dergisi, bu yönü ile de, oldukça başarılı olmuştur.

YENİDEN 'ZAMANIN ELİNDEN TUTMAK'

Ayşenur KÜLAHLIOĞLU İSLAM*

SADIK TURAL, *Zamanın Elinden Tutmak*, 5. Baskı, Yüce Erek Yayın-
nevi, Ankara 2006, 336 s.

Henüz genç bir talebeyken hocamızın en hayran olduğumuz yanı edebiyat bilimi ile ilgili kavramları tanımlama mahareti ve sahaya yeni terimler armağan etmesiydi. Katıldığımız derslerinde, bir kısmımız gözümüzü kırpmadan hocanın ne anlattığını kavramaya çalışır bir kısmımız da ağzından çıkan her sözü kayda geçirmeye uğraşırız. Hocamız, kaydedicilerin dinleyicilerden fazla olduğunu fark ettiği bazı derslerde, konuşma süratini yavaş yavaş artırır ve not tutmayı imkansız hale getirdikten sonra gözünde sadece erbabının anlayabileceği muzip bir parlıtyla ama hiç istifini bozmadan, bambaşka bir şey anlatmaya geçerdi. O zaman tüm sınıf dikkatle kaydedicileri izlemeye başlar ve tabir caizse “jetonun düşmesini” beklerdik. Sonunda derse bir dizi kırkırdamanın arasında kaybolan protesto girişimleri ile ara verilir, eksik yerleri tamamlamak için defter değişik tokuşu yapılır ve daha dikkatli olunmaya azmedilerek ertesi hafta beklenirdi. Bazı dönemlerde kaydediciler, hocamızın bütün girişimlerine rağmen büyük bir başarı gösterirler ve ortaya beyaz sayfalara itinalı el yazılarıyla temize çekilmiş birer üslup harikası olan ders notları çıkardı. Fotokopinin nadir ve pahalı olduğu, bilgisayar çıktısının henüz tarafımızdan keşfedilmediği zamanlardı. Defterleri temize çekmek aynı zamanda iyi bir ders çalışma yöntemiydi. Çoğumuzun kitaplığında bu ders notları kıymetli hatıralar rafında hala duruyor zannediyorum. Bendeki defter hangi arkadaşımın mirastı, kim kaydetmiş, kim temize çekmişti hatırlamıyorum. Yıllar sonra tıpkı bir zamanlar benim defterin ilk sahibine yaptığım gibi, küçük sınıflardan biri, o mavi ciltli defteri ödünç aldı ve geri vermeyi unuttu!

O yıllarda tıpkı bin bir meşakkatle elde ettiğimiz bu ders notları gibi çok kıymetli bir kitap daha intişar etmişti. Kitabı raflarda gördüğümüzde, içinde ne olduğunu merak etmiştik ilkin. O kadar çekici bir adı vardı ki, kimimiz bir şiir kitabı olmasını dilemiş, kimimiz esaslı bir roman olduğuna dair iddiaya girmiştik. Ama hayır! Kitap, paha biçilmez ders notlarımızla örtüşen ve elbette onlardan daha kapsamlı olan bir makaleler bütünüydü. Sonraki aylar ve yıllar başka kitaplarla birlikte bu kitabın da okunup anlaşılması için harcanan mesailerle geçti. Hepimizin ilk ödevlerimizde, araştırmalarımızda, makalelerimizde, bu kitaptan yapılmış alıntılar ve çalıntılar oldu. Çaldıysak da miri malı çalmıştık, bunun günahı yoktu. Galiba benendez bu işi en fazla abartanlardan biri oldum. Kitabın ilk baskısından on dört yıl sonra çıkardığım bir hikaye antolojisi, adını hocamızın bir cümlesinden ödünç almıştı. Üstelik bu aleni aşırma faaliyeti, hocamızın antolojinin başına koyduğu bir takdim yazısı sayesinde taksiratından da kurtulmuş oldu.

Birkaç yıl önce hocamızın başka bir talebesinin kitap hakkında şunları yazdığını okudum: “Öğrencilik yıllarımda ‘edebiyat nüfusuna katılan her üniversite öğrencisinin öncelikle bu eseri okuması gerektiğini’ düşünüyordum. Hâlâ aynı kanaatteyim. Öğrencilerimin

* Doç. Dr., Başkent Üniversitesi, Ankara, aislam@baskent.edu.tr

de benim duyduğum heyecanı duymasını, araladığım kapıyı aralamasını istiyorum. Eseri tavsiye ediyorum; ancak eser piyasada yok; kütüphanedeki nüshalarının da çizilmedik yeri kalmamış.” (Dr. Celal Demir, *Prof. Dr. Sadık Tural Armağanı*, Ankara 2002, s. 67). Kitap bu yazıdan sonra iki baskı daha yaptı ama benim elime geçen ve yeniden büyük bir ilgiyle inceleme fırsatı bulduğum 5. baskıdan söz etmek istiyorum bu yazıda.

Erbabı yukarıdan beri hangi kitaptan söz ettiğimi elbette anlamıştır, yeni nesil edebiyat meraklıları için açıklamak gerekirse, bütün bunları *Zamanın Elinden Tutmak*'ın 5. baskısı dolayısıyla hatırladım. İstedim ki şimdinin gençlerine ve kendi talebelerime onu tanıtmaya vazifesi benim olsun.

Zamanın Elinden Tutmak, Prof. Dr. Sadık Tural'ın edebiyat kuramı ve edebi metin incelemeleri etrafında örülmüş yirmi dört makalesinden oluşan bir kitaptır. İlk baskısı 1982 yılında Ötügen Yayınevi tarafından yapılmıştı. Daha sonra 1991'de Ecdad Yayınları, 2002 ve 2003 yıllarında Yeni Avrasya yayınları kitabın yeni baskılarını yaptı. Elimdeki 5. baskı, Yüce Erek Yayınevi'ne ait ve Mart 2006 tarihini taşıyor. İç kapaktan anlaşıldığına göre kitap, Dr. Hüseyin Ağca, Dr. İdris Karakuş ve Tuğba Türkdoğan'dan oluşan bir kurul tarafından yayına hazırlanmış. İlk dört baskıda yer alan sunuş metinleri bu baskıda da muhafaza edilmiş. “Beşinci Baskıyı Sunuş”ta ise Prof. Dr. Tural, kitabı şu cümlelerle yorumluyor: “Tadını çıkararak okumak ve okuduklarını başkalarına ulaştırmak... İnsanın ahlaki, iyi, faydalı, cömert, bilgili, gani gönüllü, ve mutlu yapılması konusunda, dinlerin emir ve beklentileri yanında, edebiyatın katkıları var. Elinizdeki kitap bu değerleri işleyerek zamanın elinden tutmak isteyen eserlerle ve eserlerin elini yakalayarak zamanın hikmetiyle buluşmak isteyen yazarlarla ilgili düşüncelerimizden oluşuyor” (s. 13).

“Edebiyatın Nazari Meseleleri” ana başlığını taşıyan 1. Bölüm'de sırasıyla “Kültürün Göstergeleri veya Edebiyat Sosyolojisi”, “Edebiyat Sahasının İlimleşmesi”, Hikayenin Hikayesini Anlatmak”, Bütünleşmeyi Sağlayan Kaynaklardan Biri: Güzel Sanatlar”, “Edebi Hadiseye Yaklaşmak veya Yokuşu Tırmanmaya Hazırlık” adlı makaleler yer alıyor. “Şiir ve Şairlerle” ana başlıklı 2. Bölüm'de, Yetik Ozan, Yavuz Bülent Bakiler, Bahattin Karakoç, Nejat Sefercioğlu, Abdurrahim Karakoç, Ali Akbaş, Arif Nihat Asya, Mehmet Akif Ersoy ve Nebi Hazri'nin seçilmiş metinleri çeşitli açılardan ele alınarak inceleniyor. Kitabın 3. Bölüm'ü ise “Tahkiyemizin Dünyasından” ana başlığını taşımakta. Bu bölümde yer alan makaleler ise sırasıyla şöyle: “Tutsak Romanı Üzerine Notlar”, “Tarihi Roman ve Atsız'ın Tarihi Romanları Üzerine Düşünceler”, “Kısa Hikaye ve Sevinç Çokum”, “Gençliğim Eyvah'ı Okuduktan Sonra Tanık Tural'a Mektup”, “Muhtar Tevfikoğlu'nun Bir Hikayesi”, “Ömer Seyfeddin'in Ümidi veya Mehdi”, “Televizyonda Tiyatro: Bir Yürek Satıldı”, “Bir Yabancı Adlı Oyunun Düşündürdükleri”, “Zeynep Kerman, 1982-1910 Yılları Arasında Victor Hugo Tercümeleleri”. Sunuşta belirtildiğine göre kitabın sonunda yer alan “Kavram Adları Dizini” ve “Kişi Adları Dizini” Tuğba Türkdoğan tarafından gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiş. Yukarıda tertip şekli özetlenen kitap 336 sayfa. Kapak düzeni ve mizanpaj ise Zaim Gök tarafından yapılmış.

Bir tanıtma yazısının kıstıtlı imkânlarının *Zamanın Elinden Tutmak* için müteakmil bir eleştiriye müsait olmadığını öncelikle söyleyeyim. Bu yüzden kitapta yer alan ve yaklaşık yirmi beş yıldır birçok bilimsel makalenin kaynakçasını oluşturan birkaç kuramsal yaklaşımdan söz etmekle iktifa edeceğim. “Kültürün Göstergeleri veya Edebiyat Sosyolojisi” adlı makale, konu hakkında bizde yapılmış ilk çalışmalardan biridir. Edebi nüfus ve ede-

Yeniden 'Zamanın Elinden Tutmak'

biyat sosyolojisi kavramları da hemen hemen ilk defa bu makalede geniş bir açıdan ele alınarak tanımlanır. Bazı eserler neden çok okunuyor, okuyucu bu eserlerde ne arıyor, okuyucu grupları ve çok okunan eserlerle ilgili istatistikî bilgiler ne anlam taşıyor gibi sorularla genişletilen makale, kabuller dünyamızın göstergelerinin araştırılması gerektiği tespiti ile sona ermektedir.

"Edebiyat Sahasının İlimleşmesi Kavramlar ve Tarifler" başlıklı makale, ilim ve sosyoloji kavramlarının özgün tanımları ile başlamaktadır. Edebiyat bilimi yerine "Edebiyat Bilgi Alanı" teriminin tercih edildiği makalede, bu alanda kavramlaştırılan diğer terimler ise; sanatçı, edebî eser, edebiyat eleştirisi, edebiyat araştırması, edebiyat tarihi, edebiyat teorisi ve edebiyat okuyucusudur. Makalenin önemli yönü hem bu kavramları bilinen tanımların dışında tanımlayabilmesi, hem de edebiyat araştırmacısı için bir metot önerisinde bulunmasıdır. Buna göre, sadece sanatçı biyografilerinden yola çıkan veya sosyolojinin verilerini kullanmakla iktifa eden araştırmacının elinde yeteri kadar kaynak bulunamayacağı açıktır. Edebiyat eserini hazırlayan ve şekillendiren yedi kavram vardır: Sanatkâr, cemiyet, edebiyat dünyası, millî kültür, kültür değişmeleri, basım dağıtım ve pazarlama, okuyucu kitleleri. Bu kavramların katkı ve etkileşimi ile ortaya çıkarak "insanın ve cemiyetin dünyasına şekil veren edebiyatın, metotlu bir şekilde değerlendirilmesi, şahsi ve felsefî yoruma en az imkan veren usullerle araştırılması gerekir" (s., 45). Makalenin bundan sonrası ise Prof. Dr. Tural'ın meslek hayatı boyunca verdiği derslerde ve yaptırdığı doktora tezlerinde arayışını sürdürdüğü "metot" meselesindeki çıkış noktasını izah eder mahiyettedir. Zira "edebiyat ilmi tarihin, sosyolojinin, sosyal psikolojinin, ekonomi ve psikiyatrinin bilgi, bulgu ve metotlarından faydalanacaktır: Böylece ilimleşmekte olan edebiyat bilgi alanı, önce neleri ne ölçüde bilmek istediğini; sonra sorularını yoğunlaştıracığı temel kavram ve meseleleri şuurulu bir şekilde kararlaştırarak, hem ilimleşmesini kolaylaştıracak, hem de diğer ilimlerden, ne ölçüde faydalanacağını ortaya çıkaracaktır" (s. 46).

"Hikâyenin Hikâyesini Anlatmak" ise hikâye kavramının sözlük anlamından başlayarak Türk edebiyatı tarihi içindeki gelişimini kısaca ele alan, modern hikâyenin izlemekte olduğu yolu ve müstakbel hikâyecilerin düşebilecekleri muhtemel tuzakları irdeleyen bir eleştiri metnidir. Makalenin önemli bir bölümünü oluşturan 1950 sonrası Türk hikâyeciliği, aynı zamanda ülkedeki hızlı sosyal değişimin de hikâyesini anlatmaktadır. Şöyle ki:

"Türkiye sanayileşmeye geçiş toplumlarının yaşadığı acıları, sıkıntıları yaşıyor, sancılanmaya devam ediyor. Sanayileşmeye geçiş toplumu olmak, öncelikle köyden kasabaya veya şehre göçmektir. Sanayileşmeye geçiş toplumu olmak, yarı aydın yarı mantığına hayran kalmaya mahkum olmaktır; evinin içinde gönlünün, düşüncesinin içinde müşahhas karşılığı bulunmayan kelime ve kavramlarla tecrübe zemininde oluşmuş şuuraltının boşuşmasıdır; sosyal iş bölümünün doğurduğu -eni boyu henüz belli olmayan- sosyal iklimlerden birine mensup olma şuurunu kazanmaktır... Sanayileşmeye geçiş döneminin insanı olmak yalnızlıktır, yapayalnızlıktır, bencilliktir... Direnmelere rağmen değişme, sanayinin doğurduğu bir zaruretlerdir. Buluş devresini yaşayan bir insan; hamilelik ile doğum arasındaki zaman diliminin değişmeleriyle öğrenen, isyan eden, ümitlenen, sevinen, acı çeken bir kadın ne duyar, düşünür, hayal eder nasıl davranırsa, öyle yaşar sanayiye vurgun cemiyetin insanı..." (s. 50-51).

Yukarıdaki alıntıda yer alan tespit, makalenin yayınlandığı yıllar için doğrudur, bugün için de doğrudur. Bu açıdan sancılı dönemlerin anlatıldığı edebi metinlerde bir tezin müdafasını yapmak, kahramanları gerçeklikten kopararak idealize etmek, farklı üsluplar ararken şiirle hikaye arasında kaybolmak ve benzeri riskler hala Türk hikayecisinin sorunları arasında yer almaktadır.

“Bütünleşmeyi Sağlayan Kaynaklardan Biri: Güzel Sanatlar” başlıklı makale, “kabul”, “ben”, “benlik” ve “insan” kavramlarından yola çıkarak giriştiği bir kavramlaştırma denemesiyle dikkati çeker. Bu makalede nüvesi oluşturulan kavramlar ilerleyen yıllarda başka makalelerde ve konferanslarda da işlenerek geliştirilecek ve edebiyat bilimine katkılar sağlayan ipuçlarına dönüştürülecektir. Nitekim “Türkiye’de son otuz yılda yazılmış roman, hikaye, tiyatro eseri, senaryo ve çekilen filmlerin, yaşanan kabuller kaosunu yansıttığı” (s. 69) hala ileri sürülebilir bir gerçektir. Zira “hemen belirtelim ki, edebi eserler, hem devrinin kabullerini yansıtır, hem de müşterek şuur altının müşterek çağdaş şuurun öz kabullerini savunur” (s. 69). Makalenin devamında yer alan ve güzel sanatların, özellikle de edebiyatın toplumsal gelişmedeki rolü hakkında sorulan bir dizi soru, aslında hem cevapları hem de tartışma alanlarını içinde barındırır mahiyettedir. Tartışılması gereken asıl soru ise son cümlede yer almaktadır:

“Güzel sanatlar ve bilhassa edebiyat eserleri, gerek fert, gerek cemiyet planında oluşan çözülmeyi, şuur çatlamasını, şuur altı zelzelesini önlemek üzere, mevcut kabulleri geliştirip bütünleştirici olarak kullanamıyorsa, güneşin tam tepede olduğu an kaybolmaya mahkum gölgelerden ibaret değil midir? Fikir ayrılıklarına aldırmaıyıp, birbirimizi dinlemekten, imal-i fikr etmektен başka yol var mı?” (72-73).

“Edebi Hadiseye Yaklaşma veya Yokuşu Tırmanmaya Hazırlık” adlı metin, kitabın en önemli makalelerinden biridir. Edebiyat alanının kavram ve metot sorunlarına değinilen makalede, tercüme terimlerin, moda söylemlerin ve edebiyatın meselelerini tartışmayı ertelemenin ortaya çıkardığı sıkıntılara kısaca değinildikten sonra, mevcut kavramların içini doldurma çabası da sayılabilecek bir tartışma açılmaktadır. Metin tahlili, metin şerhi, metin eleştirisi gibi temel edebiyat terimlerinin “ne olmadığı” tespitinden yola çıkan makale, günümüzde de kısmen devam eden geleneksel hatalarımızın fark edilmesi açısından hala önemini muhafaza eder durumdadır. “Metin tahlili, bazılarının sandığı ve liselerle bazı yüksek okullarda uygulandığı gibi, metni telaffuz hatalarından arıtılmış şekilde okuyup fonetik (ses bilgisi), sintaktik (söz dizimi), ve morfolojik (yapı bilgisi) bakımından inceleme anlamında bir dilbilgisi çalışması” (78) mıdır? Veya; metin şerhi ile edebi tenkid aynı şey midir? Edebiyat tarihçisi ile münekkid (eleştirmen) arasında ne fark vardır? Veya her okuyucu metne aynı şekilde mi yaklaşır yoksa farklı okuyucu seviyeleri mi vardır? Popüler eser, edebi eser ayrımı nasıl yapılır? Edebi esere tarafsız veya peşin hükümsüz yaklaşmak ne demektir? Türünden bazı kritik sorular günümüzde de hala tam anlamıyla cevaplandırılmamış değildir. Makalenin sona erdiği noktadan itibaren yeniden başlatılması gereken edebiyat terim ve kavramları tartışması, aynı zamanda Prof. Dr. Tural’ın üniversiteden erken kopuşunun sahaya neler kaybettiğinin de bir dökümünü verecek mahiyettedir.

Metnin sonunda yer alan notta da belirtildiği gibi, makalenin ortaya çıkmasında, daha önce sözü edilen ders notlarının önemli bir katkısı vardır. Makalenin önemi, edebiyatla ilgili kavram ve metotların tartışılmasının yanı sıra Prof. Dr. Tural’ı sadece başarılı bir yük-

Yeniden 'Zamanın Elinden Tutmak'

sek bürokrat olarak tanıyanlara, onun bir yandan ilim öğretirken bir yandan da şahsiyet inşa eden hocalar neslinin önemli temsilcilerinden biri olduğunu ifşa etmesidir.

Eserde yer alan ve sınırlı bir tanıtma yazısında eleştirilemeyecek kadar kapsamlı bir bütün oluşturan roman ve şiir incelemelerine de ayrıca dikkat etmek gerekir. Bu bölümler, zeki ve sevgi dolu bir üniversite hocasının felsefe, sosyoloji, psikoloji, estetik ve dini bilgiler açısından ortaya koyduğu zengin birikimi yansıtmaktadır. Bu bakımdan da kendisini geliştirmek isteyen genç meslektaşların *Zaman Elinden Tutmak*'ı okumasında sayısız faydalar olacaktır.

Bizler bir yandan, silahların yarattığı korkunun gölgesinde bir tahsili tekmile çalışırken, çok talihsiz bir nesildik. Öte yandan, bağlı olduğu ilim sahasının meselelerini geniş bir vukufiyetle ele alan dert sahibi hocalardan iflah olmaz dertler de tevarüs ettik. Şimdi hepimiz farklı birer kürsüden hayatımızın yegane bahtiyarlığı olan bu "anlamak" derdini yeni nesillerle paylaşmaya gayret ediyoruz. *Zamanın Elinden Tutmak*, biraz da bu demek galiba. Bir de ilim bilmekle kendini bilmek arasındaki korelasyonu daima hayatın merkezinde tutmak.

ERDEM
Atatürk Kültür Merkezi Dergisi
Journal of Atatürk Culture Center
Yayın İlkeleri

Atatürk Kültür Merkezi tarafından yayımlanan *Erdem*, bilim, kültür ve sanatla ilgili, özgün, bilimsel makalelere yer veren, uluslararası hakemli bir dergidir. Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Yayımlanacak yazıların bilimsel araştırma sonuçlarına uygunluğu, alana bir yenilik getirmesi, başka yerde yayımlanmamış olması şartı aranır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, yayımlanmamış olmak şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

- *Erdem*'e gönderilen yazılar, yayın kurulunca dergi ilkelere uygunluk açısından incelenir. İkelere uygun bulunanlar, iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise üçüncü bir hakem belirlenir. Yazarlar, hakemlerin önerilerini dikkate alırlar; fakat katılmadıkları hususlara itiraz etme hakkına sahiptirler.
- Yayımlanmasına karar verilen yazılar sayfa düzenlemesi yapıldıktan sonra pdf formatıyla yazarlara gönderilir. Yazar son okumayı yapar ve gerekli düzeltmeleri *çıkta* üzerinde göstererek dergiye geri gönderir.
- Raporlar beş yıl süreyle saklanır.
- Yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yayımlanan yazılar için telif ödenir. Telifi ödenen yazının yayın hakları *Atatürk Kültür Merkezi*'ne devredilmiş sayılır. Bu devir, sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.
- Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.
- Her yılın sonunda yıllık dizin hazırlanır ve sonraki yılın ilk sayısında yayımlanır.

Yayın Dili

Erdem'in dili Türkçedir. Ancak başka dillerde yazılmış makalelere de yer verilebilir. Dergiye gönderilecek yazıların akademik dil kullanımıyla ilgili her türlü kusurdan arınmış olması gerekir. Yabancı dildeki yazıların bir anadili konuşurunca kontrol edilmesi önerilir.

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

- Yazılar A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıda, MS Word veya MS Word uyumlu programlarla yazılmalıdır. Yazı karakteri olarak *Times New Roman* kullanılmalıdır. Yazılar 10 punto ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üçer cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 25 sayfayı geçmemelidir. Özel fontlar kullanılmamalı, transkripsiyon işaretleri varsa, editörlük yapılabilecek şekilde belirtilmelidir. Makalede yer alan görsel malzemenin metinden ayrı olarak da, dosyalar halinde (JPG, TIFF gibi bilgisayar formatında) eklenmesi ya da orijinalerin yollanması gerekir.
- Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve e-posta adresi belirtilmelidir.
- En fazla 150 sözcükten oluşan, 9 puntuyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özler, özlerin altında genelden özele doğru en az 4, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.
- Başlıklar **kalın** harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, **1., 2.,** ara başlıklar, **1.1., 1.2., 2.1., 2.2** şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir. Ana başlıkların tümü (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) **BÜYÜK İNCE HARFLERLE** veya daha büyük puntuyla **Kalın Küçük Harflerle** yazılmalıdır. Ara ve alt başlıkların ise sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.
- Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, *eğik* harflerle gösterilir, **kalın** karakter kullanılmaz. Hem *eğik* hem **kalın** veya hem *eğik* hem **“tırnak”** içinde vermek gibi çifte vurgulamaya yapılmaz.
- Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, paragraf girintisinden bir cm içeriden başlatılmalı ve bir punto küçük yazılmalıdır.
- Yazımda, özel durumlar dışında, *TDK Yazım Kılavuzu* esas alınır.

Kaynak Gösterimi

• Dipnot ve kaynakların yazımı konusunda, yöntem bakımından kendi içinde tutarlı olması, dergi ve kitap adlarının *eğik/ince*, makale başlıklarının ise **“tırnak”** içinde, düz olarak yazılması ve sonda **“kaynakların”** ayrıca verilmesi kaydıyla yazarların tercihleri dikkate alınmakla birlikte; metin içindeki göndermelerin, yazarın soyadı, yayın yılı ve gönderme yapılan sayfa olmak üzere parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılması, *dipnotların* açıklamalar ve ek bilgiler için kullanılması önerilir:

‘Köprülü 1932: 120). Cümle içinde yazar adı geçmiş ise parantezde tekrarlanmasına gerek yoktur: Köprülü (1932: 10), eserinde...; “Tanpınar (1976:120), şunları yazar”

Birden fazla yazarlı yayınlarda yazarlar metin içinde şu şekilde yazılır: (Öztürk vd. 2002).

• Ulaşılabılır kaynaklarda ikincil kaynak kullanımından kaçınılmalıdır.

• Bir yazarın aynı yılda yayımlanmış birden fazla yayını (1980a, 1980b) şeklinde gösterilir.

• İnternet adreslerinde, parantez içinde tarih belirtilir.

• *Kaynaklar* metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalı; eserin yayınevi ve makalelerin sayfa aralıkları belirtilmelidir. Atıf yapılmayan çalışmalara **Kaynaklar** kısmında yer verilmemelidir.

Cunbur Muhâğân (1987), “Atatürk ve Milli Birlik”, *Erdem*, C.3, S. 7, s. 1-11.

Ergin Muhtarrem (1991), *Dede Korkut Kitabı* II, 2. bs. Ankara: TDK Yay.

Yılmaz Öztuna (2000), *Türk Müsiki Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Ankara: AKM Yay.

Dört ve daha fazla yazarlı yayınlarda:

Deny Jean vd. (1959), *Philologiae Turcicae Fundamenta I*, Wiesbaden: Steiner Verlag.

DUYURU

Atatürk Kültür Merkezi tarafından 1985'ten beri yayımlanmakta olan *Erdem*'in Aralık sayısı 2007 yılının UNESCO tarafından Mevlâna yılı ilan edilmesi sebebiyle "*Melâna Özel Sayısı*" olarak bastırılacaktır. Bu sayıda, Türk hoşgörüsü, Mevlâna'nın fikrî, edebî yönü, siyasî ve sosyo-kültürel hayattaki yeri, evrensel boyutu gibi konularda hazırlanmış, özgün, bilimsel makalelere yer verilecektir.

"*Mevlâna Özel Sayısı*"na katılmayı arzu eden araştırmacıların, makalelerini 01 Ekim 2007 tarihine kadar aşağıdaki adrese göndermesini bekler, değerli katkıları için teşekkür ederiz.

Adres: GMK Bulvarı No: 133 Maltepe - Ankara
e-posta:erdem@gmail.com
erdemdergisi@mynet.com

Osman HORATA
Başkan

